CURT CARLSSON

Samhörighet och separation

Kyrkan och EFS i pitebygden och skelleftebygden

Uppsala 1979

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/IA41548924_0032

Curt Carlsson
Teol. kand., Skånelandens nation

SAMHÖRIGHET OCH SEPARATION

Evangeliska Fosterlandsstiftelsen och Svenska kyrkan i pitebygden och skelleftebygden

Affinity and Separation

The Swedish Evangelical Mission Society and the Church of Sweden in the Piteå and Skellefteå region

Akademisk avhandling
som för avläggande av teologie doktorsexamen vid Uppsala universitets teologiska fakultet kommer att framläggas till offentlig granskning på Dekansalen tisdagen den 30 oktober 1979 kl. 10.00 f.m.

Curt Carlsson

Samhörighet och separation

Evangeliska Fosterlandsstiftelsen och Svenska kyrkan i pitebygden och skelleftebygden

Affinity and separation

The Church of Sweden and the Swedish Evangelical Society in the Piteå and Skellefteå region

Skeab

Omslagsteckning av Rolf Nilsson
© 1979 Curt Carlsson
Printed in Sweden by
Uppsala Offsetcenter ab, Uppsala 1979
33-0881-4

Till
Signe

Innehåll

Förord 9

Förhistorien 11

1. Byasjälvständighet och församlingsgemenskap 11
2. Väckelsens framväxt och splittring 20

Kapitel 1
SAMHÖRIGHET OCH SAMVERKAN 1850–1900 30
I. *Evangeliska Fosterlandsstiftelsen, tillkomst, position och organisation* .. 30
II. *Samverkan med försiktighet* 35
1. Lars Petter Wåhlin, kyrkovänlig läsarledare i pitebygden 35
2. Organisatoriska ansatser i pitebygden 36
3. Försiktig samverkan – prästerskapets inställning 40
4. Försiktig samverkan i skelleftebygden 43
5. Sammanfattning 44
III. *Samhörighet och samverkan* 45
1. Höijer och väckelsens folk 45
2. Höijer och församlingsgemenskapen 50
3. Samhörighet och samverkan i skelleftebygden 67
4. Sammanfattning 70

Kapitel 2
MOT SEPARATION 1900–1950 73
I. *Kontinuitet och organisatorisk nysatsning i Svenska kyrkan* 73
1. Församlingsrörelsen och Diakonistyrelsen 73
2. Nya präster i pitebygden – kontinuitet och organisatorisk nysatsning 74
3. Aktivering av Piteå landsförsamlings missionsförening 81
4. Piteå sockens ungdomsförbund 84
5. Församlingsdelningen 95
6. Organisatorisk nysatsning i skelleftebygden 97
7. Sammanfattning 99

II. *Organisatorisk nysatsning inom Evangeliska Fosterlandsstiftelsen* 100
1. De Ungas Förbund 100
2. Organisatorisk nysatsning på länsnivå 101
3. DUF's organisatoriska nysatsning på lokalplanet 103
4. DUF's verksamhet i pitebygden fram till 1920 109
5. Organisatorisk nysatsning i skelleftebygden 112
6. Sammanfattning 114
III. *Organisatorisk dragkamp* 115
1. De Ungas Förbund och Diakonistyrelsen 115
2. EFS's länsförbund och Luleå stifts ungdomsförbund 117
3. Dragkamp om ungdomsföreningarna i pitebygden 125
4. Dragkamp om missionsföreningarna 138
5. Den organisatoriska dragkampens följder 153
6. Den organisatoriska dragkampen i skelleftebygden 167
7. Sammanfattning 172
IV. *Den teologiska utvecklingen inom Kyrkan och EFS fram till 1950-talet* .. 176
1. Bibelsynen 176
2. Sakraments- och ämbetsynen 179
3. Den nya kyrkosynen 181
4. Präster och predikanter vid 1900-talets mitt 183
5. Sammanfattning 186

Kapitel 3
SEPARATION OCH SAMVERKAN EFTER 1950 188
I. *Försök att förhindra separation* 188
1. Varningar för separation 188
2. Nattvardsfrågan inom EFS fram till 1940 189
3. Överläggningar på läns- och stiftsplanet 192
4. Överläggningar på riksplanet 202
5. Sammanfattning 209
II. *Separationens förlopp* 210
1. Förebud till separation 210
2. Separation i Råneå församling 1954 214
3. Separationens förlopp i pitebygden 221
4. Debatt om separationen 225
5. Reaktion i Västerbotten 231
6. Sammanfattning 232
III. *Separationens fortsättning* 233
1. Konfirmationsläsning på Storstrand 233
2. Förrättningar utförda av EFS-pastor 236
3. Fria nattvardsgångar i Piteå stad, Hortlax, Bergsviken och Sjulnäs 238

4. Sammanfattning ... 240
IV. *Mot en ny samverkan* ... 240
1. Sökande efter nya samverkansformer ... 240
2. Reaktioner inför den nya samverkan ... 245
3. Nya samverkansformer i Norr- och Västerbotten ... 248
4. Prognoser för EFS's framtida utveckling ... 252
5. Sammanfattning ... 254
Slutord ... 255

Bilagor
Bil. 1. Byaombud, antagna av Piteå landsförsamlings missionsförening den 29 juni 1913 ... 257
Bil. 2. Stadgar för Piteå sockens evangelisk-lutherska ungdomsförbund 258
Bil. 3. Stadgar för Bergvikens kristliga syskonförening ... 260
Bil. 4. Arbetarmissionsföreningens medlemmar år 1903 ... 261
Bil. 5. Sågverksarbetarnas vistelseort i pitebygden vid sekelskiftet ... 262

Summary ... 264
Källor och litteratur ... 274
Förkortningar ... 286
Personregister ... 288

Förord

En lång rad undersökningar rörande EFS och dess förhållande till Svenska kyrkan har genom åren sett dagens ljus. De allra flesta av dessa har behandlat tiden före år 1900. Under de senaste åren har två undersökningar presenterats som belyser utvecklingen mellan EFS och Svenska kyrkan under 1900-talet. Karl-Axel Lundqvist har i sin avhandling "Organisation och Bekännelse", beskrivit relationerna mellan Svenska kyrkan och EFS 1890–1911, med speciell uppmärksamhet på Bibeltrogna Vänners utbrytning. Den senaste avhandlingen, som framlades i maj innevarande år, är Henry Wiklunds "Predikant Pastor Präst", som behandlar EFS:s samfundsproblematik 1940–1972.

Både de avhandlingar som behandlat Kyrka-EFS-problematiken under 1800-talet och Lundqvists och Wiklunds undersökningar, som behandlar 1900-talet har haft händelseutvecklingen på riksplanet i blickpunkten. Endast glimtvis har lokala förhållanden närmare analyserats.

Föreliggande undersökning beskriver relationerna mellan kyrkan och EFS i en av Stiftelsens numerärt starkaste bygder, i pitebygden i södra Norrbotten.

Att pitebygden gjorts till föremål för en särskild undersökning har ansetts motiverat utifrån det förhållandet, att spänningen mellan Kyrkan och EFS där har tagit sig dramatiska uttryck. Relationerna mellan EFS och Kyrkan på riksplanet har på ett särskilt sätt fokuserats och tillspetsats i just pitebygden. För att ge relief åt och få jämförelsematerial till den lokala separatistiska utvecklingen i pitebygden har gjorts en fortlöpande beskrivning av utvecklingen av förhållandet mellan Kyrkan och EFS i den på andra sidan länsgränsen i norra Västerbotten belägna skelleftebygden, där utvecklingen gått i helt annorlunda riktning. Avhandlingen söker beskriva separationens mekanismer och ge svar på frågan varför förhållandet mellan Kyrkan och EFS kom att utvecklas så olika i dessa till varandra gränsande bygder.

Avhandlingens provinsiella och lokala karaktär har gjort det motiverat att behandla en relativt lång tidrymd för att få med alla viktiga komponenter i utvecklingen mot separation i pitebygden. Det inledande avsnittet, Förhistorien, beskriver en av de viktigaste förutsättningarna för den separatistiska utvecklingen: spänningen mellan byasjälvständighet och församlingsgemenskap. I första kapitlet följer en beskrivning av 1800-talets senare hälft, där utveck-

lingen mellan Kyrkan och EFS i pite- och skelleftebygden präglades av samhörighet och samverkan. I kapitel 2 redogörs för den organisatoriska och teologiska utveckling som tenderade mot separation. I tredje kapitlet framställs det skeende som i pitebygden i motsats till skelleftebygden ledde till separation mellan Kyrkan och EFS. Denna utveckling bidrog verksamt till sökande efter och prövande av nya samarbetsformer mellan Kyrkan och EFS, vilket beskrivs i avhandlingens slutavsnitt.

Det är angeläget att här framföra ett tack till alla som på olika sätt bistått mig i samband med denna undersökning. Ett särskilt varmt tack riktas till professor Åke Andrén som handlett och på olika sätt uppmuntrat under avhandlingsarbetets gång. Ett varmt tack riktas till mina forskarkamrater i högre seminariet, till personalen på teologiska institutionen, särskilt fru Rut Rudholm-Peterson och till personalen vid universitetsbiblioteket i Uppsala, Stadsarkivet i Stockholm och biblioteket i Hallstahammar. Ett särskilt tack riktas till bibliotekarie Börje Teiler och till medarbetare i Hallstahammars församling. Likaså till f. red. Lennart Linder för hans översättning.

Glädje och tacksamhet upplever jag vid tanken på tillmötesgående och intresse från Stiftelsens och Kyrkans folk på olika nivåer också när det gällt att få tillgång till arkiv och material. Ett varmt tack till Er alla!

Till Stiftelsen J C Kempes minne och direktör Ragnar Kempe framföres ett varmt tack för tryckningsbidrag, likaså till Norrlandsförbundet för studiebidrag.

Ett hjärtevarmt tack riktas slutligen till min familj för tålamod, stöd och uppmuntran.

Hallstahammar juni 1979

Curt Carlsson

Förhistorien

I. Byasjälvständighet och församlingsgemenskap.

Geografiska förhållanden.

Från 1300-talet fram till 1600-talets mitt omfattade Piteå församling allt land efter Piteå älvdal mellan kusten mot Bottenviken och norska gränsen. Älvdalens lapplandsdel avskildes från moderförsamlingen, då Arvidsjaur blev eget pastorat år 1600, återgick år 1614 och avskildes slutgiltigt 1640, och då Arjeplog, Nasafjäll och Silbojokk vid samma tid blev egna församlingar.

Piteå stad, som anlades 1621 vid kyrkplatsen i Öjebyn, och som flyttades till sin nuvarande plats efter en förödande brand 1666, blev år 1680 annexförsamling till Piteå landsförsamling och fick egen komminister för att år 1901 bilda eget pastorat. Älvsbyn, beläget mellan kustbygden och Lappmarksgränsen blev annexförsamling 1807 och fick egen komminister. Eget pastorat blev Älvsbyn år 1894.

De sista delningarna av moderförsamlingen ägde rum år 1913, då dess norra del, Norrfjärdens församling, bildades och 1918 då södra delen, Hortlax församling, blev till.[1]

I den vidsträckta Piteå församling var befolkningen i huvudsak samlad i byar belägna vid kusten och efter älvdalarna. Sålunda fanns i Piteå församling år 1539 31 byar, därav 11 byar med 1–5 hemman, 10 byar med 6–10 hemman och 10 byar med över 10 hemman. Dessa senare s.k. storbyar låg vid havet eller i dess omedelbara närhet runt den stora fjärden nordväst om nuvarande Piteå stad. Bebyggelsen var ovanligt koncentrerad. Endast småbyar förekom norrut och västerut.[2] År 1613 och 1650 var byarnas antal likartat, liksom deras placering. År 1776 hade deras antal ökat till 39, folkmängden hade blivit betydligt större i framför allt storbyarna, och byarna hade börjat spridas längre västerut inom församlingen, en utveckling, som sedan fortsatte under 1800-talet.[3]

Kyrkplatsen i Piteå moderförsamling låg från början vid Kyrkbyn, vid Piteälvens mynning i den stora Pitefjärden för att på 1400-talet flyttas till Öjebyn,

[1] Bygdén 1925 s 60ff, Hülphers 1789 s 119 not h, Svensson 1961 s 66ff. Ang. socknarnas landyta och folkmängd se Cederlund 1951, s 377, Nordberg 1934 s 243.

[2] Enequist 1935 s 148, Isaksson 1967 s 64f. Se även Cederlund 1951 s 46ff och Hoppe 1945 s 50 m. plancher. Ang. Lappmarkens kolonisering se Bylund 1956 s 47ff, 80ff och Lindell 1900 s 26ff.

[3] Hoppe 1945 s 151f, Cederlund 1951 s 47f.

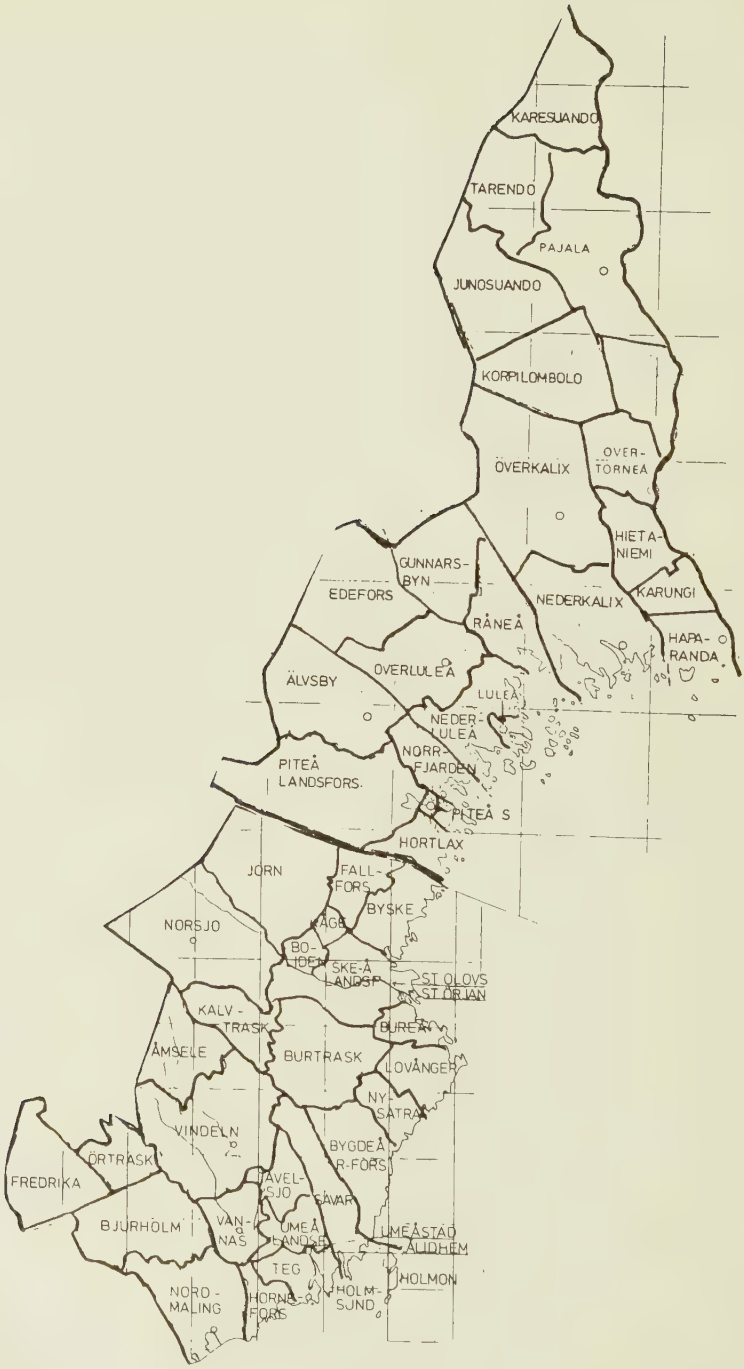

Skala 1 : 2 200 000

0 20 40 60 80km

Karta över församlingarna i Norr- och Västerbotten.

Pitebygdens församlingar och större byar.

beläget ännu närmare kusten, där ett mäktigt tempel byggdes som religiös samlingspunkt för den vidsträckta bygden.[4]

Även om det inom forskningen funnits en tendens att överdriva avstånden mellan byarna och församlingskyrkan och mellan byarna inbördes i Piteå och andra församlingar i övre Norrland[5] är det dock uppenbart, att byarna levde ett från varandra och från kyrkby och församlingskyrka ganska avgränsat och isolerat liv. Förutom avstånden, som alltså inte bör överbetonas, bidrog avsaknaden av vägar eller dåliga vägförbindelser till isoleringen.[6] Förfallstiderna höst och vår, då vattendragen, som var de vanligaste kommunikationslederna, varken bar eller brast, gjorde sitt till för att stärka byarnas isolering.[7] Också det förhållandet, att många av byarnas innevånare var bundna hemma i byn av till jordbruket och hushållet hörande göromål, i en väl sammanhållen bebyggelse, även under söndagar och större helger, förstärkte avskildheten i byn och hindrade kommunikation mellan byarnas befolkning. Ur den av geografiska och arbetsmässiga skäl orsakade isoleringen i byarna följde ett starkt behov av samarbete inom byn med jordbruk och andra sysslor. Ingifte och en därav följande

[4] Beskow, 1965 s 27f, Carlsson 1975 s 1f, Lundholm 1978 s 14f.

[5] Så gör t.ex. Holmgren, 1948 s 9f. Mot detta Isaksson 1967 s 230 och Bergling 1969 s 60, där det påpekas, att genomsnittligt har år 1600 hälften av befolkningen i övre Norrlands kustland haft mindre än 16 km och tre fjärdedelar mindre än 30 km till sockenkyrkan.

[6] Hoppe 1945 s 119ff.

[7] Isaksson 1967 s 230f, som bl.a. citerar Hülphers 1789 s 44 ang. förfallstiderna vid Holmön i Västerbotten. Förhållandena torde ha varit likartade eller ännu svårare i den 20 mil norrut belägna pitebygden.

stark bundenhet vid släkten stärkte bygemenskapen. Isoleringen, behovet av sammanhållning kring sitt eget, starka och intima släktband skapade på många håll antagonism mellan byarna, vilket kunde resultera i våldsamma slagsmål framför allt mellan byarnas ungdomar.

Ur ovannämnda faktorer växte byasjälvständigheten fram. Och byasjälvständigheten, som har rötter mycket långt tillbaka i de norrländska bygdernas historia, är en mycket viktig faktor för förståelsen av den religiösa utvecklingen i övre Norrland i allmänhet och i pitebygden.

När kyrkoledningen skulle introducera och organisera kyrkolivet i Övre Norrlands församlingar med dess många byar, spridda efter kusten och i älvdalarna, hade man att ta avsevärd hänsyn till byagemenskapen och byasjälvständigheten. På olika sätt sökte man anknyta till denna.

Byabönerna

Det äldsta belägg vi äger angående byabönerna är ett stadgande, som anses härröra från år 1600: "Kyrkio-lagh, samptyckt och stadgatt aff presterskapet i Väster Norrlanden".[8] I denna stadga föreskrevs, att allmogen skulle komma samman söndagar och helgdagar för att läsa dagens texter och böner samt sjunga psalmer. För ungdomen skulle Luthers lilla katekes föreläsas och förhör anställas.[9] Så småningom utvecklades byabönerna till "byaläsning", vilket innebar, att en tryckt predikan lästes ur en postilla, som skulle vara godkänd av pastor eller konsistorium. För att bli godkända, måste de böcker som kom till användning vid byabönerna bära den lutherska ortodoxins prägel.[10]

Den *ritual,* som följdes vid byabönerna, skiftade naturligtvis i detaljerna från by till by, men i regel var kyrkohandbokens ordning riktningsgivande.[11] Tidigt gavs möjlighet för allmogen att i anslutning till söndagens predikan hålla samtal efter byabönens slut, vilka även kom att behandla mera vardagliga byangelägenheter och skapade förutsättningar för det forum som bystämman kom att utgöra.[12]

Platsen för byabönens hållande var från början hemmen. Ofta flyttade den efter fastställd ordning mellan grannarna i byn. När skolhus började byggas flyttade i regel byabönerna dit, för att under 1900-talet hållas i byarnas bönhus, där sådana fanns.

Till *ledare* för byabönerna utsågs någon av byns läskunniga personer. Vägran att ställa sig till förfogande kunde leda till böter. Men de som utsågs till föreläsare intog en ledande position i byagemenskapen som vägledare i både

[8] KÅ 1911 s 101ff § 20. Se även Holmgren 1948 s 5 not 2 ang. begreppet VästerNorrlanden. Se även Malmström 1972 s 119f. Nordberg 1942 s 27f, Carlsson 1953 s 386ff.

[9] Holmgren 1948 s 6.

[10] Holmgren 1948 s 9f.

[11] Holmgren 1948 s 8 not 7.

[12] Sandewall 1952 s 7f. Isaksson 1967 s 231.

andliga och världsliga angelägenheter. Ofta kom byabönsledarna, de s.k. bönprästerna, framsprungna ur byns befolkning, att stå allmogen närmare än församlingsprästen, som endast sporadiskt kom på besök.[13]

Det finns inga uppgifter om när byabönerna började hållas i Piteå församling. I ett protokoll från superintendenten Olof Kiörnings visitation i Piteå år 1764 omnämnes byabönerna som en gängse sedvänja.[14] Men att de långt tidigare varit i bruk också i pitebygden kan vi sluta oss till av det förhållandet, att byabönerna synes ha varit en fast utbildad tradition redan år 1621 på Holmön i Västerbotten och 1655 i Råneå nybildade församling i norra Norrbotten.[15]

Byabönerna har haft en enorm betydelse för övre Norrlands fromhetsliv.[16a] Allmogen fick genom den en gedigen kunskap i Bibeln och den lutherska trosläran. Med den ökande kunskapen följde ett ökat självförtroende. En allt större förmåga att formulera sina tankar fick gemene man uppövad under samtal och rådslag i anslutning till byabönerna.

Byabönerna fostrade också aktiva och ansvarsmedvetna lekmän, som blev skickliga ledare i andliga och världsliga spörsmål. När dessa lekmän greps av nya idéer hade de förmåga att formulera de nya tankegångarna och få allmogen med sig.[16b]

Byabönerna kan också betraktas – så t.ex. Isaksson – som en begynnelse till demokrati i svenskt kyrkoliv. Byarnas invånare fick här tillfälle att själva välja sina andliga ledare och framföra sina åsikter i andliga och världsliga angelägenheter.

Genom sin form stod byabönerna konventikeln nära. Detta gjorde, att präster i övre Norrland t.o.m. ifrågasatte, om inte byabönerna borde föras in under konventikelplakatets bestämmelser. Detta motsatte sig dock Härnösands domkapitel.[17] Men den konventikelliknande form byabönerna hade medförde, att det fanns i beredskap en gemenskapsform i byarna för den pietistiskherrnhutiska väckelsefromhet, som så småningom skulle inträngа i pitebygden. Som framställningen kommer att visa, skulle det nya fromhetsinnehållet på sina håll så småningom förändra den gamla öppna kollektiva byabönsgemenskapen till en sluten avgränsad konventikelfromhet.

Kyrkoledningen gav alltså sanktion till och försvarade de lekmannaledda byabönerna men bedömde det också angeläget att prästerskapet kom ut till

[13] Holmgren 1948 s 12, Isaksson 1967 s 275f.

[14] Holmgren 1948 s 10 not 5. Hasselberg 1919 s 275f. Utdrag ur visitationsprotokoll 18 mars 1764 för Piteå församling (HLA): "Sabbatsarbete berättades icke öfwas, och hördes med fägnad, at, i synnerhet uti aflägsne byar, på söndagarna hålles Gudstjenst med sång och böner och läsning uti Postilla både före och efter middagarna".

[15] Holmgren 1948 s 7ff, Isaksson 1967 s 299f.

[16a] Holmgren 1948 s 11f, Nordberg 1934 s 274, Sandewall 1952, s 7ff, Fellström 1947 s 30ff. Se även Carlsson 1953 s 400.

[16b] Martling i Väckelse och kyrka s 170.

[17] Holmgren 1948 s 10f, Sandewall 1952 s 11.

byarna för att utöva kontroll över bybefolkningens andliga insikter och levnadsförhållanden. Detta skedde genom husförhören.

Husförhören.

Stadgandet om husförhör möter oss i 1686 års kyrkolag, där det föreskrivs i 24:e kapitlet § 22, att kyrkoherden skall jämväl besöka sina åhörare, det ena huset efter det andra, samt efterhöra, huruledes de, deras barn och tjänstehjon sig förhålla, förmanande dem till allt vad gott är. Vid sådana tillfällen skall han och undervisa de gamla om de frågor han vill dem i kyrkan föreställa."[18] Denna bestämmelse kompletterades sedan med kungliga förordningar 1706, 1723 och 1735.[19]

Husförhören ägde i regel rum efter jultiden. Prästen reste från by till by och kunde i de större församlingarna vistas ute i byarna från måndag till fredag under husförhörsperioden.

Själva husförhöret bestod av förskrivning och prövning av läskunnighet och kristendomskunskap, som betygsattes med ett allt utförligare teckenspråk i husförhörsböckerna.[20] Men dessutom hade prästen att utföra förrättningar, sjukbesök, sjukkommunion, granska det sociala och sedliga tillståndet i byn, efterhöra hur byarna tog hand om fattiga och föräldralösa osv. En aspekt på husförhören, som i regel förbisetts är, att dessa, som en präst i Luleå församling uttryckte det i en inlaga, "enligt bondens fäderneärvda uppfattning var de rätta tillfällena att av prästen begära upplysning".[21]

Slutligen hade husförhören, trots den rädsla de enligt mångas vittnesbörd åstadkom, också en viktig gemenskapsskapande betydelse. Vid husförhören och de därtill hörande husförhörskalasen kunde präst och byainvånare komma varandra nära.[22]

Husförhören fick stor betydelse för utvecklingen både i pitebygden och annorstädes, därigenom att kyrkan genom dem bereddes tillfälle till undervisning och kontroll av allmogens kunskaper och sociala förhållanden i byarna, samt fick möjlighet till gemenskapsskapande närkontakt med byarnas befolkning och denna i kritiska lägen fick möjlighet korrigera och kritisera sina präster, en möjlighet som skulle bli utnyttjad i framtiden.

Hur skulle då kyrkoledningen få byarnas isolerade och självständiga befolk-

[18] 1686 års kyrkolag kapitel 24 § 22. Se även Carlsson 1953 s 403f.

[19] Nordberg 1938 s 75ff som innehåller en utförlig redogörelse om husförhören genom tiderna. Se även Pleijel 1965 s 64ff. Jfr. Enochson 1949 s 74ff.

[20] Johansson, E, 1972, särskilt s 55f och 118ff.

[21] Nordberg 1938 s 47f.

[22] Byström, 1954 s 191ff, ger en beskrivning av en husförhörsresa i Råneå församling som företogs av församlingens kyrkoherde, piteåättlingen Samuel Rosenius och som bl.a. ger exempel på husförhörens gemenskapsskapande betydelse. Se även Byström 1954 s 58 ang. Rosenius och s 124f ang. husförhören. Om hushörskalasens gemenskap in i sen tid se Carlsson 1953 s 407.

ning att regelbundet besöka församlingskyrkan på vanliga söndagar och vid kyrkoårets högtider? Församlingskyrkorna var ju i regel placerade nära kusten och vid älvmynningarna. Detta skedde bl.a. genom överenskommelse om kyrkotur.

Kyrkoturerna.

Den äldsta kyrkotursöverenskommelse som påträffats, antogs år 1655 i Råneå församling, belägen 10 mil norr om Piteå. Enligt denna skulle de församlingsbor, som bodde tio mil från kyrkan, infinna sig där var femte söndag, de som bodde sex mil därifrån var tredje söndag, de som hade fyra mil varannan söndag och de som hade två mil eller kortare varje söndag. De som hade laga hinder, t.ex. att sköta kreaturen och småbarnen på bondgårdarna skulle delta i byabönen hemma i byn. Vid högtiderna skulle alla, som kunde komma ifrån, infinna sig i kyrkan.[23]

I en något modifierad och mildrad form träffades en kyrkotursöverenskommelse för hela dåvarande Västerbottens län vid landsting i Skellefteå år 1681.[24]

När det gäller pitebygden, kan man utgå ifrån de båda ovannämnda kyrkotursöverenskommelserna varit riktningsgivande, då den geografiskt är belägen mitt mellan Råneå och Skellefteå. I sina Norrländska samlingar antyder Abraham Hülphers kyrkoturernas omfattning och uppläggning i pitebygden 1785: "Stor del av sockneboerne nyttja båtfart till kyrkan både från Sjösidan och byarna jämte Elfven. De fläste bo inom 2 till 3 mil därifrån, och några mer avlägsne, särdeles emot Lappmarks sidan. . . Kyrkotour följes äfven här, så at man om Helgedagarna merändels wet hvilka framkomma ifrån de längre bårt belägna byar, dock så, at altid 2/3 af Församlingen är tilstädes."[25]

Kyrkoturernas sammanhållande och för församlingsgemenskapens stärkande viktiga funktion bör observeras. De torde verksamt ha varit återhållande på separatistiska strömningar i de norrländska bygderna, medan deras upphörande med säkerhet kom att underlätta framtida splittringsrörelser.

Överenskommelserna om vistelse vid kyrkan i samband med högtider och böndagar för oss över till nästa åtgärd för församlingsgemenskapens främjande.

Kyrkhelgerna.

Var skulle allmogen övernatta under den tid, då de under kyrkoturen vistades vid kyrkan, särskilt i de fall då vistelsen omfattade flera helgdagar? Problemet löstes genom att man byggde små stugor i kyrkans närhet, s.k. kyrkstugor. Så

[23] Ang. råneå-överenskommelsen se Nordberg, 1942 s 28f, Nordberg, 1934 s 258, Bergling, 1964 s 111 och Byström, 1954 s 112f.

[24] Om divergensen mellan råneå- och skellefteå-överenskommelsen se Bergling 1964 s 112.

[25] Hülphers, 1789 s 121f.

växte kyrkstäderna fram i de stora Norrlandsförsamlingarna. Bergling hävdar, att kyrkstäder inte kunnat påvisas före år 1600,[26] men olika skäl talar för, att en äldre datering i flera fall är försvarbar. Flera indicier talar också för en tidigare tillkomsttid, när det gäller Öjeby kyrkstad.[27] Det torde f.ö. vara svårt att fastställa någon exakt tillkomsttid, då det är troligt, att kyrkstäderna successivt vuxit fram ur den urgamla till kyrkan knutna bebyggelsen.[28] Hülphers omnämner också Öjeby kyrkstad i sina Norrländska samlingar 1789: "De som bo öfwer 1/4 m(il) från Kyrkan, hafwa ock här Kyrkohus eller stuga, dock äro om en del flere hushåll tillsammans".[29]

Vid kyrka och kyrkstad växte kyrkhelgerna fram, dels på grund av kyrkotursbestämmelserna, dels också av behov att komma samman till köpenskap.[30] Vissa helger fick karaktär av "ungdomshelger" såsom trettondedag jul, pingst och mikaeli. De helger de gifta och äldre samlades fick namnet "gammeldomshelger". Sådana var jul, påsk och böndagarna. Orsaken till uppdelningen synes ha varit, att en del av byarnas befolkning måste stanna hemma i byn för att sköta göromålen vid bondgårdarna. Utöver det traditionella helgfirandet användes också kyrkstugorna av konfirmanderna och deras föräldrar i samband med konfirmandberedelsen och fram till 1700-talets slut vid de s.k. lördagspredikningarna.[31]

Kyrkhelgsfirandet har haft stor betydelse på många områden. Det gav allmogen tillfälle att träffas, utbyta praktiska erfarenheter, göra inköp och varubyten. Vid konfirmandläsningen och ungdomshelgerna fick ungdomen från de skilda byarna tillfälle träffa varandra. De s.k. "nattfrierierna", långt fram i tiden utsatta för prästernas hårda kritik, främjade familjebildningen och minskade risken för inavel i byarna.[32]

Viktigast i vårt sammanhang är dock kyrkhelgernas religiösa betydelse. Den upprepade, ofta flera dagar pågående vistelsen i kyrkstad och kyrka gav församlingsborna trivsel och hemkänsla i kyrkan och stärkte församlingsgemenskapen. Redan i konfirmandåldern grundlades denna hemkänsla. Kyrkhelgsfirandet är också den enda institution som in i nuvarande tid fungerat och varit levande.[33]

[26] Bergling 1964 s 20f.

[27] Stenwall, E, 1955 s 10ff, Lundholm 1978 s 48, se även s 68f.

[28] Carlson 1953 s 394. Se även Nordberg, 1934 s 261.

[29] Hülphers 1789 s 122.

[30] Beträffande kyrkmarknaderna se Lundholm 1978 s 48 och Bergling 1964 bl.a. s 179. Ang. olika typer av kyrkstad se Berthelson 1942 s 128ff.

[31] Ang. uppdelningen mellan ungdoms- och gammeldomshelger se vidare Bergling 1964 s 117f. Beträffande lördagspredikningarna se bl.a. Norrland i Ord och Bild 1931–32 s 233f.

[32] Bergling 1964 s 117f. Kyrkhelgerna har vid flera tillfällen varit föremål för angrepp. Sålunda ville landshövdingen år 1814 avskaffa kyrkhelgerna "för sedlighetens och näringarnas upphjälpande". Se därom Nilsson, H, 1931 s 314ff. Se även Norrland i ord och bild 1931–32 s 233f.

[33] Nordberg, A, 1929 s 59ff. Einarsson, I, 1936 s 165ff. Se även Byström 1954 s 30f. Carlsson 1953 s 397.

En sida av kyrkhelgfirandet, som bör nämnas, är att kyrkhelgerna också kom att underlätta spridningen av nya andliga strömningar i bygden. I några fall kom separatistiska utbrytningar ur församlingsgemenskapen att äga rum under kyrkhelgerna. En nackdel med kyrkhelgerna, sett från prästerskapets synpunkt, var den relativt låga besöksfrekvensen i församlingskyrkan mellan kyrkhelgerna. Detta förhållande påtalades vid upprepade tillfällen i ämbetsberättelserna för Piteå landsförsamling. Det förelåg en uppenbar frestelse för piteborna att anse kyrkhelgsbesöken i helgedomen tillräckliga, särskilt när kyrkoturerna började komma ur bruk. Man höll mellan kyrkhelgerna hårt fast vid de gamla byabönerna på bekostnad av kyrkbesöken.

Byasjälvständighet och församlingsgemenskap i skellefteb ygden.
Utvecklingen av kyrkolivet i *Skellefteå församling* under den tid som ovan behandlats synes ha löpt i samma spår som i pitebygden. Efter flera delningar av den gamla moderförsamlingen kom den att omfatta det vidsträckta Västerbottens kustland från Lövånger i söder, Burträsk och Boliden i väster och Byske i norr. Byske, en av de yngsta döttrarna till skellefteförsamlingen blev eget pastorat 1867 och gränsar i norr mot pitebygdens församlingar.[34] Skellefteå församling hade en stor mängd byar efter kusten och i älvdalen. Kyrkbyn låg nära älvmynningen.

Ehuru inga mer ingående forskningar i saken föreligger för skelleftebygdens del, kan man dra slutsatsen, att *byabönerna* tidigt förekom i Skellefteå församling. Församlingen låg ju inom det område, som täcktes av den kyrkolag för VästerNorrlanden, vilken påbjöd byabönerna. Att sådana förekommit tidigt i bygden framgår av antydningar vid beskrivningen av den religiösa utvecklingen i skelleftebygden under 1870–1880-talet.[35] Redan under kyrkoherden Gerhard Jonaes tjänstetid 1584–1613 infördes *husförhören* "för att råda bot mot okunnigheten".[36] Det exakta årtalet för husförhörens införande är ej känt. De var i gång 1640, men tycks ha varit inställda 1663. År 1752 finns notiser om husförhör i samband med penninginsamling till kyrkan.[37]

Det är också tydligt, att skellefteallmogen infann sig i helgedomen efter den *kyrkotursöverenskommelse,* som träffades vid landsting just i Skellefteå 1681.[38]

Likaledes förekom *kyrkhelger* på liknande sätt som i pitebygden. I kyrkstaden, som även i Skellefteå förmodligen leder sitt ursprung ända ner i medel-

[34] Bygdén 1925 s 296ff. Ang. Lövånger se By dén 2 1923 s 146. Ang. Burträsk se Bygdén 1, 1923 s 175, Ang. Byske se Bygdén 1, 1923 s 215f. Se även Westerlund 1923 s 77ff.

[35] Fellström, KA, 1964 s 235, Fellström 1947 s 29.

[36] Fellström 1964 s 112.

[37] Fellström 1964 s 179ff. Fellström 1947 s 12.

[38] Fellström 1964 s 114f. Fellström 1947 s 11. Som jämförelse se Fredrika husförhörsbok 1800–1820 i HLA med avskrift av 1681 års överenskommelse.

tiden, fick allmogen från den vidsträckta bygden övernattningsmöjlighet och upplevde gemenskap, men också stridigheter. Social misär hos löst folk som mellan kyrkhelgerna vistades i kyrkstaden och upprepade bränder hör också till bilden av Skellefteå kyrkstads historia.[39]

Vi har nu sett, hur kyrkoledningen sökte gå byasjälvständigheten till mötes genom lagstiftning om och ordnande av byaböner och husförhör ute i de vidsträckta församlingarnas byar. På detta sätt förmedlades kunskap till allmogen men samtidigt stärktes även allmogens religiösa självständighet och skapades former, som kunde fyllas med annat innehåll än ortodoxins kyrkomän avsåg.

Genom kyrkoturer och kyrkhelger sökte man skapa kyrkoanknytning, församlingskänsla och gemenskap kring församlingens helgedom och stärka banden mellan by och kyrka.

Utan att ha klart för sig ovanstående bakgrund kan man inte förstå den utveckling som senare skall följa i pite- och skelleftebygden, och där spänningen mellan byasjälvständighet och församlingsanknytning hela tiden varit en viktig faktor i utvecklingen.

II. Väckelsens framväxt och splittring.

Pietistiska och herrnhutiska strömningar i pitebygden.

Fromhetslivet under det skede som ovan beskrivits hade en lagisk prägel. Kyrkolivet var ingående reglerat av lagar. Också förkunnelsen och byabönslitteratur under ortodoxins tidevarv präglades av lagiskhet. Med viss förkärlek brukades gammaltestamentliga texter. Ett kollektivistiskt synsätt präglade kyrkoliv och samhällsliv. Samhälle och kyrka var en enhet. Vi har också konstaterat hur detta kollektivistiska synsätt tog sig konkreta uttryck på byanivå.[40]

Under förra hälften av 1700-talet inträngde emellertid pietistiska strömningar i pitebygden. Pietismen, vars vagga stod i Tyskland, och som på olika vägar kom till Sverige, nådde pitebygden dels genom personer, som var i kontakt med den Grubbska väckelsen i Umeå, dels genom de från ryska fångenskapen hemvändande karolinerna och slutligen genom det s.k. bottniska handelstvånget, som skapade en livlig sjöfart mellan Stockholm och de norrländska kuststäderna.[41]

Med pietismen inträngde nya tankar i fromhetslivet. Ett individualistiskt tänkande kom in i en bygd, som präglats av ortodoxins kollektiva synsätt. Ur detta individualistiska synsätt kom inriktningen på den enskildes gudsför-

[39] Fellström 1964 s 70–79. Beträffande kyrkstadens religiösa betydelse se särskilt s 78f.

[40] Fellström 1947 s 12f, Holmgren 1948 s 1ff, Hasselberg 1919 senare delen s 6ff, Pleijel, 1935 s 137ff. Enochson 1949 s 16ff.

[41] Holmgren 1948 s 28ff. Ang. karolinerna se även Pleijel 1935 s 207–236.

hållande och kravet på en helst daterbar avgörelse för Kristus, gärna föregången av en häftig botkamp. Det individuella avgörandet för Kristus borde sedan föra in i en innerlig personlig gemenskap i konventikelns form. Benägenheten att avgränsa sig från världens nöjen och tidsfördriv och varierande grad av skepsis inför en förvärldsligad kyrka var också kännetecken hos pietismens anhängare.[42]

Det pietistiska inflytandet i pitebygden är dokumenterat med exempel på botkamp hos enskilda personer.[43] Även byabönslitteraturen fick pietistiska inslag, då man började nyttja Petersons och Tollesons postillor och Arndts Sanna kristendom.[44]

Vid 1700-talets mitt trängde även herrnhutiska strömningar in i bygden. Herrnhutismen kan närmast beskrivas som en evangelisk reaktion på den radikala pietismens lagiskhet. Den hade en stark kristocentrisk prägel, vilade på den lutherska lärogrunden och verkade för i huvudsak samma praktiska program som pietismen.[45] Det herrnhutiska inflytandet i pitebygden kan registreras i boupptecknings från 1700-talets senare hälft, där bl.a. Sions sånger intog en framträdande plats.

Vilken av de båda rörelserna, pietismen eller herrnhutismen, som hade det avgörande inflytandet på väckelsens framväxt i pitebygden, därom har forskarna olika mening.[46] Att lutherläseri, pietism och herrnhutism här ingick en egenartad förening är den enligt min mening mest plausibla ståndpunkten.

En väckelseliknande fördjupning.

Från 1760-talet kunde man förmärka en viss andlig livaktighet i pitebygden, "en väckelseliknande fördjupning".[47] Denna tog sig, enligt piteåättlingen, prosten Olof Burman i Råneå, uttryck i studium av Luthers, Arndts och "fleres skrifter, som yrkade på lefvernets helighet. Den har dock ej varit fientlig och utbrytande".[48]

Den väckelseliknande rörelsen i pitebygden togs om hand av prosten Theophilus Grahn, som åren 1768–1797 var kyrkoherde i Piteå pastorat. Han "underhöll väckelsen och sökandet efter lifvet" hos de väckta i försam-

[42] Pleijel i art. Pietism i NTU s 58f. Se även Hasselberg 1919 s 47f. Gustafsson 1962 s 8ff och Ahlstedt, S, i Forum Theologieum 1946 s 5ff. Gustavsson, P-E, 1963 s 21ff.

[43] Holmgren 1948 s 115, 152.

[44] Holmgren 1948 s 115ff.

[45] Se artikeln Herrnhutism i NTU s 1038f och Gustafsson 1963 s 23. Pleijel 1935 s 377ff, 499ff behandlar herrnhutismens inkommande och utbredning i mellan-Sverige. Gösta Hök 1950 ger en systematisk framställning av herrnhutismens läroinnehåll i svensk gestalt.

[46] Ribbner, 1957 s 1 not 1, Sandewall 1952 s 5ff, Wikmark, 1952 s 70ff, s 95f, Sandewall 1948 s 126ff, Holmgren 1948 s 195ff, Hasselberg 1935 s 12ff, Nordberg, A, 1934 s 25ff.

[47] Formuleringen "en väckelseliknande fördjupning" är hämtad hos Holmgren 1948 s 106.

[48] Holmgren 1948 s 115f.

lingen.[49] Härmed kom den begynnande väckelsen under en hel mansålder under god kyrklig ledning, ett förhållande som säkerligen hade viss positiv betydelse för de framtida relationerna mellan kyrka och väckelse i pitebygden.

Porsnäsväckelsen 1802.
I Porsnäs by, 2 mil från moderkyrkan i Öjebyn i nuvarande Norrfjärdens församling var en skara ungdomar samlade till nöjen i en loge en helgdagskväll 1802. Under tillställningen fällde bonddrängen Pehr Brandell ett yttrande, som väckte både uppståndelse och bestörtning bland de närvarande och ledde till ett religiöst uppvaknande hos flera av de närvarande ungdomarna.[50a]

Till Brandell slöt sig några ynglingar från Porsnäs och omkringliggande byar. En av dem var bondesonen Anders Rosenius från Rosviks by.[50b] I sitt väckta tillstånd började ungdomarna studera de pietistiskt influerade predikosamlingar som användes vid byabönerna, Petersons, Norborgs och Tollesons postillor samt Arndts Sanna kristendom. Under påverkan av dessa fick väckelsen till att börja med en lagisk karaktär. Först vid studiet av Luthers skrifter kom ungdomarna till andlig frigörelse. Det s.k. evangeliska omslaget ägde rum 1805. Luthers postillor blev härefter de enda, som höll måttet i de väckta kretsarna.[51]

Porsnäsväckelsen bör ses som en fortsättning av ovan nämnda "väckelseliknande fördjupning". Redan i sin barndomsmiljö hade Pehr Brandell rönt påverkan av denna väckelseliknande fromhet. Särskilt hans mor förmedlade åt Pehr Brandell och hans bröder en fostran, som präglades av ett pietistiskt allvar ända till "högljudd bön och gråt" och av "djup glädje och rörelse i Frälsarens saliga gemenskap".[52]

Från pitebygden spred sig väckelsen både norrut[53] och söderut[54] genom de män, som nu stod i ledningen för nyläsarrörelsen, sedan Pehr Brandell och Anders Rosenius påbörjat präststudier. Bland dessa kan nämnas soldaten Eric Ståhlberg, muraren Nils Lundström och torparen Lars Andersson, alltså män ur en delvis annan samhällsgrupp än böndernas.[55]

Spänningar mellan byarnas väckelseledare och församlingens prästerskap.
Från år 1810 började på de ovan nämnda ledarnas föranstaltande hållas gudstjänster med "predikan", vilken till att börja med bestod i, att den som kände

[49] Holmgren 1948 s 116, 147f, Bygdén 3 1925 s 79.

[50a] Holmgren 1948 s 186f, som refererar NJ, Ekdahl: Försök till beskrifning öfver Läseriet i Norrland s 8ff, Wikmark 1952 s 84ff.

[50b] Se Lodin 1956 s 17.

[51] Holmgren 1948 s 186, 189. Se även Wikmark 1957 s 575ff. Ang. byabönslitteraturen se även Malmström 1972 s 128.

[52] Wikmark 1952 s 80ff, Hasselberg 1935 s 19ff.

[53] Holmgren 1948 s 197f.

[54] Ahnkvist, NJ, s 51ff, Fellström 1947 s 40ff.

[55] Holmgren 1948 s 190f, Sandewall i KÅ 1948 s 142ff.

sig manad kommenterade delar och avsnitt ur Luthers predikningar.[56] Sammankomsterna fick nu också en mer polemisk ton. En allt starkare spänning mellan väckelseledarna i byarna och församlingens prästerskap gjorde sig märkbar. Den fick sin urladdning vid ett husförhör i en av Porsnäs grannbyar, Håkansön, den 25 februari 1811.

Här anklagade Olof Brandell, yngre broder till Pehr Brandell, pastorsadjunkten Johan Risberg för bristande renlärighet i en predikan denne hållit i Öjeby kyrka, och där han angrep nyläsarnas antinomistiska inställning.[57] Här utnyttjade en bybo den gamla rätten vid husförhör att "av prästen begära upplysning". Renlärighetsstriden, som blossade upp vid husförhöret, hotade leda till rättegång, vilken dock inte kom till stånd genom den fridsamme och stillsamme prosten Jonas Nordvalls visliga handlande.[58] Efter en lugnare period skärptes åter motsättningarna temporärt, när Israel Näsvall blev prosten Nordvalls adjunkt[59] och Hans Sehlstedt stadskomminister i Piteå.[60] Även nu fick motsättningarna sin urladdning vid ett husförhör, denna gång i Piteå stad 1816. Ordväxlingen blev så häftig mellan läsarna och prästerna, att husförhöret måste avbrytas. En anmälan till myndigheterna från prästerna ledde inte heller denna gång till rättslig åtgärd.[61]

Holmgren konstaterar, att "i det 25 mil långa kustlandet från Skellefteå till Nederkalix skulle Piteå pastorat bli det enda, där rörelsen icke ledde till rättsligt efterspel."[62]

Väckelsens huvudfåra ledes in i kyrkolivet.

Näsvall efterträddes 1817 av Anders Rosenius, en av Porsnäsväckelsens pionjärer, som vakanspredikant i Piteå stads- och landsförsamling. Denna tjänst innehade Rosenius till 1823. Därigenom att han själv var ett barn av nyläsarväckelsen och genom sin härstamning kände pitebornas kynne[63] lyckades han skapa ett gott förhållande mellan kyrka och väckelse och påverka

[56] Holmgren 1948 s 202.

[57] Holmgren 1948 s 203f, Bygdén 1925 s 364f.

[58] Holmgren 1948 s 205ff.

[59] Ang. Israel Näsvall se Bygdén 3, 1925 s 95 och Bygdén 4, 1926 s 359, Holmgren 1948 s 241f, Sandewall 1952 s 23f.

[60] Ang. Hans Sehlstedt se Bygdén 2, 1923 s 226 och Bygdén 1925 s 100 Sandewall 1952 s 119, beskriver Sehlstedts fortsatta konflikter med läsarna och att "vid husförhören tålamodet ofta tröt honom".

[61] Sandewall 1952 s 29f, Holmgren 1948 s 264f.

[62] Holmgren 1948 s 210.

[63] Lodin 1956 s 20f. Landshövdingen i Norrbottens län gör år 1828 följande uttalande om sina underlydande: "Till lynnet äro de alfvarsamma, hatare af tvång och tillgifne sin hembygd. Härdade af climat och lefnadssätt fördraga de tåligt mödor, besvär och äfven brist, när omständigheterna på påfordra, samt äro raske och oförsagde. De hafva mycken fallenhet för tvister och rättegångar, vid hvilkas fullföljande de visa särdeles egensinnighet". Sandewall 1952 s 11 not 6. Beträffande västerbottningarnas kynne se Lindgren 1908 s 13ff. Se även Molin 1930 s 145ff.

skeendet så, att väckelsens huvudfåra leddes in i kyrkolivet. I ett brev 1822 kunde han konstatera, att "läsaresällskaperna här börja få någon bättre riktning, vända sig mer åt sig själva, gå flitigare i kyrkan. . ."[64]

Församlingens övriga präster vid denna tid, prosten Brynolf Hesselgren[65] och den pitefödde komministern I.M. Granlund[66] synes ha eftersträvat och även lyckats skapa ett gott förhållande till nyläsarväckelsen.

Tendenser till radikalisering av nyläsarväckelsen i pitebygden föranledde det läsarvänliga justitierådet Josua Sylvander att den 6 februari 1830 sammankalla nyläsarna i Piteå landskyrka, vilket bidrog till en fortsatt lugn och kyrkovänlig utveckling hos nyläsarväckelsens majoritet i pitebygden.[67]

Även under 1830- och 40-talen behöll väckelsens huvudfåra sin moderata karaktär. Församlingens nye kyrkoherde från år 1833, Isak Grape, vilken under sin tidigare tjänstgöring i Skellefteå intagit en negativ ställning mot läsarväckelsen, synes under sin kyrkoherdetid i Piteå ha varit närmast passiv mot läsarna, men också eftersträvat endräkt inom församlingen.[68] Komminister Johan Clausén synes ha intagit en liknande attityd.[69]

Separatistisk utbrytning.

Om väckelsens huvudfåra leddes in i församlingslivet fanns dock hos många en kritisk inställning. Denna riktade sig framför allt mot de s.k. nya böckerna, dvs. 1819 års psalmbok, 1810 års katekes och 1811 års kyrkohandbok.[70] Denna kritiska inställning kom till uttryck vid biskopsvisitationen 1835, då biskop Frans Michael Franzén föreslog, att man från första söndagen i Advent skulle använda 1819 års psalmbok i stället för 1695 års psalmbok, som fortfarande var i bruk i församlingen. Enligt visitationsprotokollet "nedtystade läsarna med sitt skrik på den gamla psalmboken de bättre tänkande".[71]

Denna kritiska inställning utvecklades dock inte till separation förrän under 1840-talet, då separatistledaren Per Ersson från Ersnäs by i Nederluleå församling började hålla sammankomster i pitebygden och därvid framförde amper

[64] Holmgren 1948 s 286, Lodin 1956 s 21.

[65] Ang. prosten Hesselgren se Bygdén 3 1925 s 80f. Se även minnesruna i Hernösands stifts tidningar 1830.

[66] Ang. komminister Israel Magnus Granlund se Bygdén 1925 s 92 och minnesruna i Hernösands stifts tidningar 1826.

[67] Holmgren 1948 s 287ff, Sandewall 1952 s 90.

[68] Ang. prosten Isak Grape se Bygdén 3, 1925 s 81f, och minnesruna i NP juni 1855. Betr. Grapes konflikter med läsarna i Skelleftebygden se bl.a. Sandewall 1952 s 37f, 42, 130. Se även Ahnqvist s 79ff. Mot slutet av sin tjänst gav Grape starkt uttryck för önskan om endräkt i församlingen i en gripande visitationspredikan över Matt 24:12: "Den christeliga broderskärleken". Han lade innerligt på menighetens hjärtan: "Älsken eder inbördes!" Visitationsprotokoll 1849 i HLA.

[69] Bygdén 3, 1925 s 93.

[70] Sandewall 1952 s 12ff.

[71] Sandewall 1952 s 128f.

kyrkokritik."[12] Sandewall synes anse, att Per Ersson var direkt orsak till att läseriet i pitebygden radikaliserades och ledde till separation från kyrkan. Per Erssons personligt färgade missnöje med prästerskapet i Nederluleå församling synes ha varit orsak till hans agerande, även om han själv angav som motivering för sitt avståndstagande från kyrkan, att det var den falska läran som föranlett den separatistiska inriktningen."[13]

År 1843 uppsökte komministern i Piteå stad, sedermera kyrkoherden i Råneå, den läsarvänlige Jacob Dahlberg, en sammankomst, där Per Ersson predikade. Han förebrådde därvid Ersson, att denne spridde misstroende mot den kyrkliga ordningen. Det får anses troligt, att Dahlbergs ingripande avsevärt begränsade Erssons framgång bland läsarna."[14]

Vid 1800-talets mitt tog den radikala minoriteten steget till fullständig separation från kyrkan. Man lämnade byabönen och husförhören, kyrkans gudstjänster och nattvardsfirande i stor utsträckning kyrkans förrättningar och satte t.o.m. sina barn i egna skolor.

Den första allmänt kända separatistiska nattvardsgudstjänsten hölls i Öjeby kyrkstad under kyrkhelgen och allmän gudstjänsttid vid jul 1848. Som officiant tjänstgjorde då separatistpredikanten Natanael Lindkvist. Vid nattvardsgudstjänsten följdes ordningen i 1614 års handbok."[15] Någon tid senare begärde man också utträde ur Svenska kyrkan, varvid 141 personer utträdde och anslöt sig till "Piteå christeliga församling". Av dessa var 130 bosatta i olika byar inom Piteå landsförsamling men endast 11 i Piteå stad."[16]

Väckelsens framväxt och splittring i skelleftebygden.

Liksom fallet var i pitebygden kom också pietismen in i skelleftebygden genom inflytelser från Grubbs väckelse i Umeå. Detta skedde genom den av Grubb påverkade komministern Erik Nätrin, som under åren 1727–53 hade tjänst i Skellefteå församling."[17] Att pietistiska inflytelser inkom i skelleftebygden också genom karolinska officerare som varit i rysk fångenskap kan anses

[12] Sandewall 1952 s 128f.

[13] Sandewall 1952 s 121f.

[14] Ang. Jacob Dahlberg se Bygdén 3, 1925 s 199f. Bygdén är dock uppenbarligen både missvisande och ofullständig. Se den utförliga personteckningen hos Byström 1954 s 69ff. Se också Sandewall 1952 s 129 och J. Dahlbergs dagbok 26.2 1843 i UUB.

[15] Om nattvardsgången och dess närmaste förhistoria och orsaker se Sandewall 1952 s 172ff, NP 13.1 1849 samt Bergman, S, 1973 s 109ff.

[16] Bergman 1973 s 110f. Sandewall 1952 s 220f. Se även otryckt redogörelse av prosten Axel Sandin i PLKA. Den separatistiska väckelsen har fortlevt i pitebygden in i vår tid. Om dess senare historia och nusituation se Bergman 1973 s 111ff och Sandewall 1954 s 106–135. Se även Jäder 1915 s 17ff. Se även Sjulsmarksbonden Anders Christophersens debattskrift mot separatismens 1849: "Några ord om Christendom, Salighetsmedel och kyrkan".

[17] Holmgren 1948 s 35f o 75f. Fellström 1964 s 159.

styrkt.[78] Naturligtvis hade också handelsförbindelserna med Stockholm här betydelse. Den individualistiska pietistiska fromheten skulle komma att få största ingången i norra delen av skelleftebygden, övre Kågedalen.[79] Den väckelseliknande fördjupning som omtalas i Piteå under 1700-talets senare del, där den stod under ledning av prosten och teologie doktorn Theophilus Grahn, kunde också förmärkas i skelleftebygden vid samma tid. Pietistisk litteratur synes ha kommit till användning.[80] En förnyelse av byabönerna synes ha ägt rum vid denna tid och understöddes på allt sätt av den folklige och för väckelsen förstående prosten Pehr Högström.[81] Omsorg om den väckelseliknande rörelsen hade också komministern Olof Örnberg.[82]

När Högström dog 1784 och Örnberg redan avflyttat, kom i motsats till pitebygden, en nedgångsperiod i församlingen, då församlingen under omkring 15 år leddes av svaga vice-pastorer.[83]

Dock dog inte denna rörelse i församlingen ut. Genom besök i norra delen av skelleftebygden av "kristendomsbröder från Piteå" bl.a. de ovan nämnda ledarna för väckelsen i pitebygden, sannolikt år 1814, inkom väckelsen i skelleftebygden.[84] Ledare för denna väckelse blev Anders Larsson från Norrlångträsk och Gerhard Gerhardsson från Östanbäck, vilka efter en svår omvändelsekamp kom till andlig frigörelse och spridde rörelsen vidare.[85] Prästerna vid denna tid i Skellefteå, prosten, teol. drNils Ström[86] och komministrarna Isak Grape[87] och Per Högström[88] hade föga förståelse för den frambrytande väckelsen, vilket ledde till häftig kritik från väckelsens folk[89] och reaktioner från prästerskapets sida.[90]

Med anledning av skrivelse från allmogemän i skelleftebygden förordnade biskopen om prostvisitation år 1818.[91] Denna följdes av biskopsvisitation

[78] Holmgren 1948 s 75f, sid 14 och not 8.

[79] Fellström 1947 s 32.

[80] Grape 1821 s 24.

[81] Fellström 1947 s 14ff, Fellström 1964 s 119f, Ahnqvist s 97ff.

[82] Bygdén 2, 1923 s 180f, Holmgren 1948 s 106f, Fellström 1964 s 159.

[83] Holmgren 1948 s 144, 185, Fellström 1964 s 120, 149, 160.

[84] Fellström 1976 s 151, Fellström 1947 s 36, 41, Holmgren 1948 s 251f.

[85] Fellström 1947 s 42f, Fellström 1976 s 151f, Holmgren 1948 s 252f.

[86] Ang. Nils Ström se Bygdén 3, 1925 s 312, Fellström 1947 s 35f, 1964 s 121f, 1976 s 151, Ahnqvist s 77f.

[87] Betr Isak Grape se Bygdén 3, 1925 s 81f, Fellström 1964 s 149, Ahnqvist s 79f.

[88] Ang. Per-Erik Högström se Fellström 1964 s 160, Holmgren 1948 s 262, Ahnvist s 87f.

[89] Prästerna kallades "vår Herres gödda svin". "Den som hör det våra präster lära han faller säkert i helvetet". Prästerna var "den stora lagdrivaren Moses släggdrängar". "När prästerna fara i husförhör, så är det på samma sätt som man skjutsade tomma och gagnlösa klockfoder ikring socknen". Se Fellström 1947 s 35, 51.

[90] Holmgren 1948 s 253, Fellström 1947 s 49.

[91] Fellström 1976 s 153f, Ahnqvist s 108ff, Fellström 1947 s 50f, Holmgren 1948 s 264f, Betr. prosten Olof Hambreus se Ahnqvist s 89ff. Bygdén 4, 1926 s 231f.

1819. Biskopen lyckades inte vinna läsarnas förtroende. Resultatet blev endast, att motsättningarna skärptes."

Redan året därpå kom en kunglig undersökningskommission för att undersöka läsaroroligheterna. Denna stod under ledning av det läsarvänliga justitierådet Josua Sylvander. Genom en skicklig handläggning av det grannlaga uppdraget lyckades kommissionen bana väg för samförstånd." Detta hade till följd att läsarrörelsen i skelleftebygden under 1820-talet gick in i ett lugnare skeende även om mindre skrämytslingar förekom mellan läsarledarna och prästerskapet." Under denna tid utbreddes nyläsarrörelsen kraftigt över hela Västerbottens län bl.a. genom Gerhard Gerhardssons predikoverksamhet." Genom Gerhardssons och framför allt Anders Larssons inflytande i skelleftebygden fördes där nyläsarrörelsens huvudfåra in i moderata former." En radikal strömning fanns emellertid kvar liksom i piteå- och luleåbygden och kom att som ledare få den luleåfödde och i pitebygden verksamme Per Ersson och den från Råneå härstammande och sedan i skelleftebygden verksamme Johan Riström.

Separationssträvandena tog sig först uttryck i framställningar till Kungl. Maj:t år 1844, 1846 och 1848, uppenbarligen för att på laglig väg finna en lösning på problemen. De olika framställningarna ledde dock inte till avsett resultat." Nu tog separatistledarna saken i egna händer. Den definitiva brytningen skedde genom de separatistiska nattvardsgångarna i Piteå och Skellefteå under julhelgen 1848." Separatismen i skelleftebygden tog sig också, liksom i pitebygden, uttryck i anordnandet av dop, vigslar och egen skolundervisning."

Sammanfattning.

Ser vi sammanfattningsvis på den koncentrerade bakgrundsteckningen kan följande iakttagelser noteras: *Samhörigheten mellan kyrka och väckelse* befrämjades genom de kyrkliga institutioner som beskrivits inledningsvis: byaböner, husförhör, kyrkoturer och kyrkhelger. Genom dessa kunde kyrkans undervisning nå ut till de stora församlingarnas många byar, och dess befolkning fick regelbunden kontakt med församlingskyrkan. Församlingsprästen fick möjlighet till närkontakt med församlingsborna och de med honom. Dock bör beak-

" Fellström 1947 s 54f, 1976 s 154f, Ahnqvist s 132ff.
" Fellström 1976 s 155ff, 1947 s 55ff, Ahnqvist s 147ff, Holmgren 1948 s 275 ff.
" Fellström 1947 s 63, Holmgren 1948 s 280ff.
" Holmgren 1948 s 281, Ahnqvist s 176f.
" Holmgren 1948 s 286, Fellström 1947 s 74. Ahnqvist 1972 s 46–58.
" Sandewall 1952 s 153ff.
" Sandewall 1952 s 190, Jfr. Skellefteå Tidning 27.4 1849.
" Sandewall 1952 s 202ff, 210ff.

tas, att här förelåg en latent spänning mellan byasjälvständighet och församlingsanknytning, vilket erbjöd en frestelse till separation.

Samhörigheten befrämjades genom till nyläsarväckelsen positiva präster.[1] I detta avseende synes pitebygdens prästerskap på det hela taget ha intagit en positivare ståndpunkt än fallet var i skelleftebygden. Kontraktsprosten Theophilus Gran i väckelsens inledningsskede och Anders Rosenius under det kritiska 1820-talet samt Jacob Dahlberg under 1840-talet bör här särskilt nämnas. I ett par fall synes prästers stridbarhet och häftighet åter ha skärpt motsättningarna, framför allt i lulebygden.[2] Samhörigheten kom också att stärkas genom inflytelser från riksplanet. Att justitierådet Josua Sylvanders besök framför allt i Skellefteå men också i Piteå innebar utomordentligt stöd för de moderata läsarna är höjt över allt tvivel. Under 1840-talet kom C.O. Rosenius genom Pietisten och sitt kraftfulla ställningstagande där för läsarnas kvarvarande i kyrkan att i hög grad bidraga till bevarad samhörighet mellan kyrka och väckelse.[3]

Samhörigheten kom slutligen att stärkas genom de moderata väckelseledarnas större andliga resning.[4] I skelleftebygden har vi mött läsarhövdingarna Anders Larsson och Gerhard Gerhardsson. I pitebygden kom alltmer den fridsamme rådmannen och karduansmakaren L.P. Wåhlin att framträda som den inomkyrkliga väckelsens ledare.[5]

Ser vi sedan på *separationslinjen,* fanns där ett embryo redan i den ovan berörda byasjälvständigheten.

Inkommandet av pietistisk-herrnhutisk fromhet och individualism i det av ortodoxin präglade gammalläseriet satte nytt vin i de gamla läglarna, som kyrkoinstitutionerna utgjorde, och ökade påfrestningarna på framför allt byabönerna. Separationsrisken stärktes genom accentuerandet av läropunkter av antinomistisk karaktär, som överbetonades som reaktion mot den lagpräglade ortodoxin.[6]

Noteras bör också, att vissa läsareledare från andra bygder bidragit till radikalläseriets utbredning. Intressant är även det faktum, att nästan alla av de mest framträdande radikalläsarna tillhörde nybyggarbefolkningen eller socialkategorien inhyses, ett förhållande som också Sandewall observerat.[7]

[1] Se bl.a. Sandewall 1952 s 89f.
[2] Sandewall 1952 s 23ff, 119f.
[3] Sandewall 1952 s 251ff. Se även Lodin 1956 s 189ff.
[4] Sandewall 1952 s 260.
[5] Sandewall 1952 s 220f, 252, 259 not 5.
[6] Sandewall 1952 bl.a. s 86, 88.
[7] Sandewall 1952 s 89.

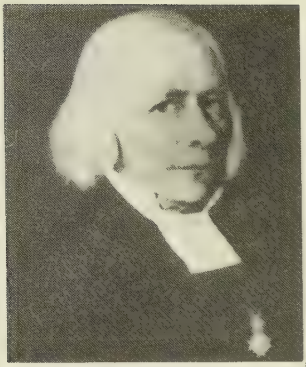

Isac Grape

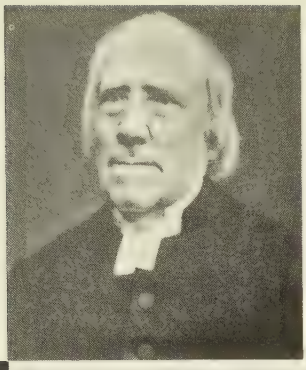

Pehr Stjernberg

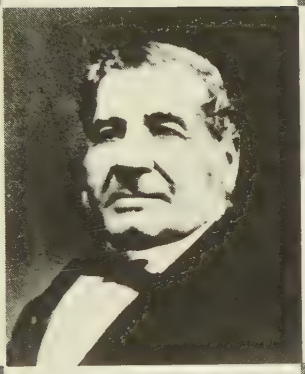

L.P. Wåhlin

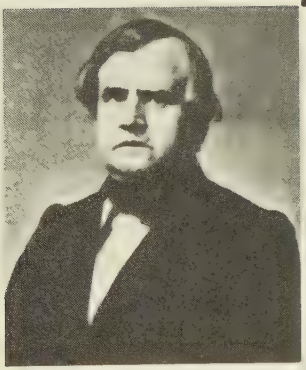

Jonas Nygren

Gustaf Höijer

Simon Brandell

KAPITEL 1.

Samhörighet och samverkan 1850–1900

I. Evangeliska Fosterlandsstiftelsen, tillkomst, position och funktion.

EFS:s tillkomst.

Vid 1800-talets mitt upplevde väckelsens folk i Sverige ett starkt behov att sluta sig samman. Ett av de initiativ som togs var bildandet av svenska avdelningen av Evangeliska Alliansen, som skulle bli ett samlande organ både för väckta av luthersk och baptistisk art. Ett annat initiativ var bildandet av Evangeliska Traktatsällskapet 1853, där C.O. Rosenius blev med i styrelsen.[8] Det visade sig emellertid svårt att på sikt överbrygga de läromässiga skiljaktigheterna mellan lutheraner och baptister. Inspirerad av de rosenianska kretsarna i huvudstaden och framför allt i de studentkretsar som hade sitt andliga hem hos rådman L.V. Henschen i Uppsala gjorde den unge prästen Hans Jakob Lundborg år 1855 ett studiebesök hos den skotska frikyrkan.[9] I december 1855 återvände han till Sverige och presenterade sina planer på "ett organ inom ramen för vårt evangelisk-lutherska kyrkosamfund för tillvaratagande av de många slumrande nådegåvor inom detsamma, vilka icke nu komma till användning". Tanken var "en evangelisk Fosterlandsförening".[10] Lundborgs planer vann starkt gehör. Också Rosenius gav sin sanktion.[11] Den 7 maj 1856 antogs stadgar och program.[12]

[8] Se Nils Stafs översiktliga redogörelse för EFS förhistoria, tillblivelse och utveckling i Stockholms stads arkivnämnds och stadsarkivs årsberättelse 1954 s 25ff. Lodin 1956 s 228ff. Ribbner 1957 s 217f. Gidlund 1955 s 124ff. Newman 1937 s 79ff om Evangeliska Alliansen.

[9] Lundqvist 1977 s 21ff pekar på Lördagsföreningens betydelse för EFS tillkomst. Rodén 1958 s 127ff, behandlar den skotska frikyrkans inflytande på EFS tillkomst och utformning. Den tyska inre missionens betydelse för EFS tillkomst och utformning har i regel förbisetts, anser Martling 1971 s 11f.

[10] EFS 1931a s 43.

[11] EFS 1931a s 6, 43. EFS 1906 s 17, 19. Lodin 1956 s 240ff.

[12] EFS 1906 s 18f. EFS 1931a s 44f. Lodin 1956 s 242.

EFS:s position.

I stadgarnas andra paragraf fastslogs, att "Stiftelsen ingalunda vill ställa sig i motsats till förhandenvarande kyrkliga inrättningar. . . utan fasthåller med dem samverka i den mån Stiftelsen därom kan bliva anmodad eller själv finna lämpligt."[13] I bekännelsehänseende skulle Stiftelsen förbli klart evangelisk-luthersk. När det gällde organisation och verksamhet valde man en form som var "fullt fri och självständig, men inom det bestående kyrkosamfundets gränser"..[14] Denna Stiftelsens position uttrycktes sedan koncentrerat i formuleringen vid stadgerevisionen som antogs 1868: "i fri anslutning till vårt kyrkosamfunds inrättningar".[15]

Hur blev då utvecklingen när stadgarna om läromässig samhörighet med kyrkan men fri organisation och verksamhet skulle omsättas i praktiken? Här har forskningen gett uttryck för ganska olika bedömning. Endast två forskares bedömning skall återges: I sin avhandling Nyevangelismens kyrkokritik anser Sven Gustafsson, att "den i program och kolportörinstruktioner uttryckta lojaliteten svarar emellertid endast delvis mot det verkliga förhållandena. Den samverkan med kyrkan som Stiftelsen förutsett i stadgarna. . . kom i mycket ringa omfattning till stånd."[16] Mot detta synsätt reser Tore Furberg invändningar i sin recension av Gustafssons avhandling. Han konstaterar, att det inom Stiftelsens styrelse fanns både en kyrkokritisk och kyrkovänlig falang, som ömsom den ena, ömsom den andra lyckades genomdriva sina åsikter, när det gällde det praktiska agerandet.[17]

Under det första årtiondet av Stiftelsens tillvaro hade den kyrkovänliga gruppen ett visst övertag, framför allt på grund av Rosenius inflytande. Också EFS' missionsföreståndare från 1859, Waldemar Rudin, var en pådrivande kraft, när det gällde anknytningen till kyrkan. Framför allt sökte han genomdriva åtgärder för en närmare samordning med kyrkan av den yttre mission, som EFS startade år 1861.[18]

Efter Rosenius död 1868 kunde den kyrkokritiska falangen öka sitt inflytande. P.P. Waldenström, som nu blev utgivare av Pietisten framträdde alltmer som ledare av denna gruppering inom EFS. Rudin tvingades avgå från missionsföreståndarskapet på grund av förmenta läroavvikelser men också till följd av sitt kyrkliga program. Möjligheten till en närmare anslutning till kyr-

[13] EFS 1931a s 46.

[14] EFS 1931a s 46.

[15] Se bl.a. Budbäraren juli 1868. Ang. Rosenius betydelse för EFS position se bl.a. Lodin 1956 s 243.

[16] Gustafsson 1962 s 84f. Se f.ö. s 82–87.

[17] Furberg i KÅ 1962 s 33f.

[18] Furberg 1962 s 24ff.

kan, som bl.a. Rudin hede eftersträvat, minskade och ersattes av ett bortglidande från kyrkogemenskapen.[19]

Den allt snabbare utvecklingen mot frikyrklighet, som ägde rum mot mitten av 1870-talet och framför allt den kritik mot den lutherska lärosynen, som Waldenströms försoningslära utgjorde, medförde en omsvängning inom Stiftelsens ledning, så att den kyrkliga falangen åter stärktes. Och när brytningen med Svenska Missionsförbundet ägde rum 1878, orienterade sig Stiftelsen alltmer åt det kyrkliga hållet. Den konfessionella sidan betonades, och den läromässiga samhörigheten med Svenska kyrkan underströks.[20]

Från vissa håll, både inom EFS och Svenska kyrkan gjordes nu ansatser att skapa en organisatorisk förbindelse, både när det gällde yttre och inre mission. Men allt eftersom Stiftelsen hämtade sig från krisen i samband med Missionsförbundets utbrytning, minskade intresset för samarbetsplanerna.[21] Under 1890-talet återgick EFS till en mer självständig linje under trycket av den kyrkliga utveckling, som skall skildras i inledningen av nästa kapitel.[22]

EFS:s organisation.

För att Evangeliska Fosterlandsstiftelsen skulle nå ut över landet och göra skäl för sitt namn, vidtogs omedelbart efter bildandet organisatoriska anstalter.

Provinsombud.

Fram till 1874, då missionsföreningar började kunna vinna medlemskap i EFS:s riksorganisation, var provinsombuden Stiftelsens enda lokala kontaktpunkt vid sidan av kolportörer och reseombud, och fick av detta skäl stor betydelse redan från början som förbindelselänk mellan EFS och församlingarnas prästerskap.[23] Provinsombudens uppgift var att "med råd och dåd tillhandagå kolportörerna, hålla upplag af skrifter, samt i allmänhet med kärlek och intresse ägna sin uppmärksamhet åt missionens sak".[24] Till detta kom andra uppgifter: "att sprida Guds Ord i tal och skrift själf eller genom andra, att samla, uppmuntra, upplifva och förmana de förströdda fåren af Herrens hjord, att stödja, mottaga, härbärgera och befordra Herrens vittnen och vänner."[25]

Redan första året av Stiftelsens existens var provinsombudens antal 79. Bland de prästerliga provinsombuden lägger vi märke till Simon Brandell, son till Pehr Brandell, sedermera kyrkoherde i Skellefteå landsförsamling.[26]

[19] Furberg 1962 s 32f.
[20] Furberg 1962 s 103ff.
[21] Furberg 1962 s 323ff.
[22] Furberg 1962 s 321f.
[23] Lundqvist 1977 s 59.
[24] EFS 1906 s 227.
[25] EFS 1906 s 229. Se även Lundqvist 1977 s 59f.
[26] Staf 1954 s 31 och not 39.

Också en pitebo var med bland de första provinsombuden, nämligen karduansmakaren, rådmannen och riksdagsmannen Lars Petter Wåhlin. I den norra delen av det ännu odelade Härnösandsstiftet, vilket år 1904 skulle bli Luleå stift, fanns år 1880 14 provinsombud, varav 11 präster. År 1890 fanns 33 provinsombud, därav 24 präster. 1900 fanns 80 provinsombud därav 30 präster.[27]

Reseombud.

Reseombuden skulle vara till för "tillsyn och biträda med råd och dåd åt skriftspridarna, för besökande af lärarne och för de här och där förströdda troendes uppmuntrande och sammanbindande i kärleken".[28]

Reseombudstjänsterna kunde endast sporadiskt uppehållas under Stiftelsens första tid. Förutom temporärt heltidsanställda reseombud, sköttes denna uppgift dels av ledamöter ur EFS:s styrelse,[29] tjänstemän vid EFS:s expedition, lärare vid instituten Johannesberg och Johannelund, tidvis vissa provinsombud och några av Stiftelsens kolportörer.[30]

Kolportörer.

"Kolportörsverksamhet bör yttra sig uti spridande och föreläsande af Guds Ord och andra af Stiftelsen godkända skrifter, företrädesvis Luthers, samt christliga samtal.

Kolportör bör avhålla sig från allt som kan anses leda till kyrklig söndring, samt undvika all anledning till klander, fly partiväsen och onödiga spörsmål.

Vid ankomst till församling, dit kolportör blifvit sänd eller kallad, bör han så fort ske kan, anmäla sig hos pastor och för honom visa sitt betyg och förteckning på de skrifter han till spridning innehar. Provinsombud, om sådant finnes på orten, bör också besökas."[31]

Skriftspridning, föreläsande och kristliga samtal var alltså från början kolportörernas uppgift.[32] Men mycket tidigt började också kolportörerna framträda som predikanter, ofta uppmanade därtill av väckelsens folk ut i bygderna. Trots protester från kyrkligt håll ansåg sig inte Stiftelsens styrelse ha rätt eller

[27] Beträffande provinsombudskårens sammansättning och förändringar fram till omkring sekelskiftet se Lundqvist 1977 s 64ff.

[28] Staf 1953 s 31. EFS 1931a s 97.

[29] Se bl.a. Lundqvist 1977 s 47ff ang. EFS' styrelses uppgift, befogenhet och arbetsformer

[30] Staf 1954 s 31. EFS 1906 s 88f. EFS 1931a s 97. Lundqvist 1977 s 86f.

[31] Intruktion för kolportörer fastställd av EFS styrelse 10.2.1857. Se EFS 1956 s. 660. Se även Martling 1971 s 54f.

[32] Ribbner 1957 s 228ff, 229f, ger upplysning om skriftspridningens omfattning och vilka skrifter man sålde. Betr. handläggningen av kolportörsärenden på EFS expedition se Lodin 1956 s 246ff.

makt att stoppa denna "naturbundna utveckling" utan gav om än till synes motvilligt, kolportörerna allt klarare sanktion att utöva predikoverksamhet.[33]

Med kolportörernas vidgade uppgifter ökade behovet av utbildning, vilken gavs vid kolportörsskolor på skilda platser i landet.[34] Av särskilt intresse för pitebygdens del är den kolportörsskola som drevs av pastor P.A. Ahlberg i Kristdala i Småland, och som hade en mer gammalkyrklig accent än Stiftelsens egna kolportörsskolor.[35] Först tillfälligt 1877 och sedan varaktigt 1887, flyttade kolportörsutbildningen till Johannelund.[36] Kolportörerna i nuvarande Luleå stift var 1880 fem till antalet. År 1890 hade antalet ökat till fjorton och år 1910 fanns fyrtioåtta kolportörer.[37]

Missionsföreningarna.

Redan 1835 hade Svenska Missionssällskapet i sina stadgar uttalat, att en av dess viktigaste uppgifter vore att verka för föreningars bildande som skulle stödja dess missionsverksamhet.[38] Efter tio års verksamhet hade inte fler än tjugosju föreningar bildats och vunnit anslutning till Missionssällskapet. Bland dessa kunde två typer urskiljas, en med kyrklig och en med frikyrklig inriktning. För den kyrkliga typen, av vilken det fanns sjutton föreningar, var det självklart att en präst skulle vara missionsföreningens ordförande, och åtminstone årshögtiden hölls i kyrkan.[39]

Stiftelsen stadgar innehöll från början ingenting om föreningars anslutning till Stiftelsen. Men som en följd av Svenska Missionssällskapets passivitet och tillkomsten av EFS:s yttre mission insände flera missionsföreningar sina stadgar till EFS och anhöll att få räknas som biträdesföreningar.[40]

Från det fram till 1904 odelade Härnösands stift kom dock fram till 1881 endast fyra missionsföreningar att anslutas till Stiftelsen. Den längst norrut belägna av dessa var i Umeå.[41] Detta är ett förhållande viktigt att observera.

[33] Martling 1971 s 55ff, beskriver denna utveckling och den kyrkliga reaktionen. I EFS 1906 s 63–87 ges en utförlig beskrivning av kolportörsverksamhetens utveckling och villkor; Carlsson 1962 s 122f belyser kolportörernas sociala ursprung. Om debatten kring kolportörsförkunnelsen se Martling 1965 s 200ff och Martling 1971 s 61ff.

[34] Staf 1954 s 31f, beskriver kolportörsutbildningens skiftande öden.

[35] Ang. Ahlbergs kolportörsskola och dess speciella karaktär se Sundkler 1937 s 539f, Hammar 1889 s 10ff, 71ff.

[36] Lundqvist 1977 s 32f, 76–94. Lodin 1931 s 58–67. Rodén 1938 s 40ff.

[37] Lundqvist 1977 s 93.

[38] Sundkler 1937 s 130.

[39] Sundkler 1937 s 131ff, 143. Se även förteckning över missionsföreningar av båda typer s 553f.

[40] EFS 1906 s 100ff.

[41] Furberg 1962 s 118f. Gidlund 1955 s 149f, 159f, 168ff, 173ff. Minnesskrift för Umeå evang. luth. missionsförening 1876–1916 s 19ff och 1876–1926 s 87.

Avsaknaden av missionsföreningar i övre Norrland anslutna till EFS före 1881, är en av förklaringarna till, att Svenska Missionsförbundet här fick så jämförelsevis ringa utbredning.

De till EFS anslutna missionsföreningarna önskade få fastare förbindelser med riksorganisationen. Detta fick till följd, att år 1874 beslöts, att missionsföreningarna skulle erhålla samma organisatoriska anknytning till Stiftelsens riksorganisation som provinsombuden, alltså säte och stämma på EFS:s årskonferens.[42] I det blivande luleåstiftet var år 1880 en missionsförening anknuten till EFS, år 1890 var tre anknutna och år 1900 elva missionsföreningar.[43] Att i det odelade Härnösands stift en tvekan förelåg att anknyta missionsföreningar till EFS:s riksorganisation bör redan här påpekas.[44]

II. Samverkan med försiktighet.

1. Lars Petter Wåhlin – kyrkovänlig läsarledare i Piteå.

Som ledare för den kyrkotrogna majoriteten av nyläsarväckelsen i pitebygden kom under 1840 att mer och mer framträda karduansmakaren, rådmannen i Piteå stad, och riksdagsmannen Lars Petter Wåhlin.[45]

Wåhlin, som var född i Umeå den 13 juli 1803, flyttade vid nitton års ålder till Piteå, där han startade en egen garverirörelse.[46] Han kom tidigt med i den kristna verksamheten i Piteå stad och fick, som ovan angetts en ledarposition inom den moderata läsarväckelsen i pitebygden.

Som sådan hade han att ta ställning till separatisterna vilkas önskemål att få fortsätta använda de gamla kyrkliga böckerna fick hans stöd, medan han bestämt tog avstånd från deras hotelser att utträda ur Svenska kyrkan, ifall deras krav ej tillgodosågs. Många läsare både tänkte och handlade i detta avseende i likhet med Wåhlin.[47] Hans auktoritet bland de moderata läsarna ökade också genom hans aktade samhällsställning som rådman, senare vice häradshövding och ledamot av borgarståndet vid 1856–58 års riksdag.[48] Den intima personliga vänskap, som rådde mellan Wåhlin och C.O. Rosenius, stärkte hans auktoritet än mer i de moderata läsarkretsarna.[49]

Den personliga vänskapen mellan Wåhlin och Rosenius hade varit förhan-

[42] EFS 1906 s 102f. EFS 1931a s 185. Jfr. Wiklund 1979 s. 19.

[43] Lundqvist 1977 s 69ff.

[44] Gidlund 1955 s 159, 174.

[45] Sandewall 1952 s 220f.

[46] Biografiska data om Wåhlin finns i Umeå stadsbibliotek, där hans brev till C.O. Rosenius är deponerade. Se även Renkvist i den kristliga kalendern Korsblomman 1916 s 162ff.

[47] Sandewall 1952 s 220f. Se även Rodén 1936 s 61–103.

[48] Sandewall 1952 s 259 not 5. Millqvist 1912 s 151.

[49] Sandewall 1952 s 252ff.

den i många år, vilket bl.a. framgår av den brevväxling, som ägde rum mellan de båda från 1847 och många år framåt i tiden. Ett uttryck för denna vänskap gav Rosenius i ett brev av den 14 januari 1848, där han berättade, att då han och hans hustru "talade om Piteå och de vänner vi där hafva, då jag både kände och uttryckte, huru särdeles jag höll af brodren Wåhlin".[50]

Utifrån Wåhlins ställningstaganden till separationen, hans samhällsställning, som antyder ett brett folkligt förtroende, hans nära vänskap med C.O. Rosenius, kan vi sluta oss till att han också eftersträvade ett gott förhållande till och samhörighet med kyrka och prästerskap.

Wåhlins positiva inställning till kyrkan kom till uttryck vid den visitation, som biskop A.F. Beckman höll i Piteå år 1866, och där Wåhlin var ett av församlingsombuden. Från visitationen berättar Beckman, som var en varm vän av den lågkyrkliga väckelsen, i sina dagboksanteckningar med en viss gripenhet om mötet med Wåhlin och hans vänner: "En stilla och ljuvlig samt mycket ödmjuk ande uppenbarade sig i deras tal, och hjärtligen vänliga voro de mot mig – och jag blyges nästan säga det – tacksamma. O, hur mycket folk synes mig vara lätt vunnet blott man bemödar sig något litet att tjäna och vårda."[51]

Också med det lokala prästerskapet sökte Wåhlin uppehålla goda relationer, som skall framgå av nedanstående.

2. Organisatoriska ansatser i pitebygden.

Utifrån sin nära vänskap med C.O. Rosenius, kan vi utgå från, att Wåhlin under sina Stockholmsbesök och framför allt under den s.k. långa riksdagen 1856–58, både besökte Rosenius' hem och umgicks i de kretsar, där Rosenius och hans vänner samlades. Vi kan också utgå från, att han deltog i de konventiklar i vissa stockholmshem, där Rosenius medverkade.[52] Riksdagsvistelsen i Stockholm ägde ju dessutom rum under de år, då Evangeliska Fosterlandsstiftelsen bildades och tog form. Det var därför naturligt, att Wåhlin fick impulser att även i hemstaden Piteå försöka förverkliga den andliga gemenskap och bygga upp den organisation, som han kommit i beröring med i huvudstaden.

I sitt hem[53] samlade Wåhlin vännerna till sammankomster på söndagseftermiddagarna med bön, bibelläsning och sång ur bl.a. Sions sånger samt läsning ur goda betraktelseböcker, framför allt Luthers postillor och Rosenius' Pietist.[54] Snart blev emellertid det Wåhlinska hemmet för trångt, och en ny lokal måste anskaffas. Ett bönhus iordningställdes i kvarteret Svanen, beläget

[50] Rosenius till Wåhlin 14.1.1848.

[51] Sondén, 1931 s 322f.

[52] Wadström 1897 s 39f, 335ff, 444ff.

[53] Det Wåhlinska huset är nu pietetsfullt renoverat och flyttad till närheten av den nybyggda EFS-kyrkan i Piteå.

[54] Renkvist 1916 s 164f innehåller förteckning över den litteratur som användes.

omkring 300 meter från Piteå stads kyrka. Genom aktieteckning klarades bönhusets finansiering. De största aktieägarna var L.P. Wåhlin, följd av garvaren Erik Bergström, schatullmakaren Olof Lönngren, bokbindaren W.R. Nygren, färgaren N.A. Degermark och handlanden C.J. Lundström, samt ytterligare femtionio personer, som stod tecknade för mindre summor.[54] De sextiofem som tecknade aktier och deras familjemedlemmar var alltså till större delen de som utgjorde kretsen kring Wåhlin. I en stad med Piteås ringa invånarantal på 800 personer måste de människor som slöt upp kring bönhuset i Piteå stad ha utgjort en mycket stor andel, ja förmodligen majoriteten av gudstjänstbesökarna i staden.[55]

Det Wåhlinska bönhuset i Piteå stad är det första i den långa raden av bönhus, som senare skulle komma att byggas i pitebygden. Även om det bör noteras, att man endast synes ha använt bönhuset till uppbyggelsestunder på söndagseftermiddagarna och endräktigt deltog i högmässorna i Piteå stads kyrka, är dess tillkomst och existens värd att observera. Å ena sidan sökte man här praktiska former för samhörighet mellan väckelse och kyrka genom att ordna gudstjänster i bönhuset på annan tid än högmässan, och troget besöka båda-dera, en form som blev mönsterbildande under nära hundra år. Men bönhusets tillkomst medförde också att risk uppstod för ett framtida spänningsförhållande mellan kyrka och bönhus, kyrka och väckelse.

Kolportörer i Piteå.

I det Wåhlinska hemmet och sedan i bönhuset föreläste färgarmästare N.A. Degermark ur Luthers postilla eller Rosenius Pietist.[56] När predikanter kom på besök, bodde dessa hos L.P. Wåhlin i hans egenskap av provinsombud. I överensstämmelse med sin generösa natur tog Wåhlin även emot predikanter av annan åskådning och tillät dem predika i bönhuset, om de i förväg försäkrade, att de skulle predika "endast Kristus och honom korsfäst". Alla stod dock inte fast vid detta löfte. Baptistpredikanten Näs Pehr Perssons predikningar i den Wåhlinska kretsen fick till följd, att han kunde bilda en baptistförsamling i Piteå under åren 1856–60. Härigenom skingrades många av de vänner, som varit samlade kring Wåhlin.[57] Denne förblev dock orubbligt trogen sin gamla lärouppfattning.

Ovan återgivna erfarenheter torde ha bidragit till, att bönhusdirektionen gjorde ansträngningar att få *kolportörer* till Piteå.[58] Några uppgifter om kolportörer stationerade i Piteå finns ej före 1862, då skomakargesällen F.E. Gyllen-

[54] Förteckning i Bönhusets Protokolls- och Cassabok 1865. EFSPA.

[55] Ang. folkmängden i Piteå stad på 1870-talet se notis i N-K 20.2.1975.

[56] Renkvist 1916 s 164f.

[57] Renkvist 1916 s 165. Jäder 1915 s 21f, 26ff. Jfr. nedan Näs Pehr Perssons erfarenheter i skelleftebygden.

[58] Åkerlund 1960 s 12. Backlund 1970 s 76.

gahm placerades där av EFS:s styrelse. Under år 1862 gjorde Gyllengahm några predikoresor i trakten omkring Piteå. Hans omdöme om det andliga tillståndet i pitebygden vid denna tid var ej särskilt hoppingivande: "I P(iteå) synes Ordet med likgiltighet anammas".[60] Men redan följande år, då han var ute på predikoresor i bygden, var tonen hoppfullare: "Ordet har värkat ganska kraftigt på mångas hjärtan. Herren synes åter låta sin Eld begynna Brinna Längst upp i Norden".[61] Samma år rapporterades, att i Piteå" syntes Ordet med Glädje anammas. . . i Arnemarks by af Piteå Socken (och) på åtskilliga andra stellen, voro många bekymrade som Frågade efter vägen och vad de göra skulle. . ." Men det fanns även molltoner i samma rapport: "många af dem som Besökt voro, synes många på nytt hafva inslumrat."[62] Samma år, 1863, flyttade Gyllengahm till norra Västerbotten, där han bosatte sig.[63] Härifrån gjorde han flera besök i pitebygden, om vilka dock närmare uppgifter saknas.

År 1865 aktualiserades åter kolportörsfrågan i Bönhusdirektionen i Piteå. På förslag av EFS:s styrelse förkunnade kolportören Johan Ersson från Sidensjö under fjorton dagar i oktober "så ofta krafterna medgifvit såväl i Samlingshuset som trakterna häromkring." Beträffande sitt piteåbesök rapporterar Ersson: "Herren tycks hafva en plantering äfven der, ehuru det klagas öfver Partier och tvister".[64]

Samma år gjorde kolportören A.G. Hällgren en resa "nedåt Piteå till" och återkom senare vid flera tillfällen. Han konstaterade i sina rapporter "mycket begär efter Ordet". Vid ett tillfälle kunde han notera: "Här har Guds Andes nådevind blåst".[65]

När biskop A.F. Beckman år 1866 höll visitation i Piteå, uppvaktades han av Wåhlin och hans vänner i kolportörsfrågan. "Deras begäran var, att biskopen skulle genom Evangeliska Fosterlandsstiftelsen skaffa dem en kolportör, som ginge omkring här uppe i skogsbyarna. Hans underhåll ville de bestrida". Trots det goda intryck, som deputationen gjorde, och som ovan relaterats, synes inte framställningen ha givit något resultat.[66] Frågan togs därför åter upp i bönhus-

[60] Åkerlund 1960 s 12.

[61] Gyllengahm till EFS 2.3.1863 EFSA.

[62] Gyllengahm till EFS 8.6.1863 EFSA.

[63] Fellström 1947 s 153 återger prosten Nordlanders omdöme om Gyllengahm: "Han är fredlig", och Doktor Simon Brandells utlåtande: "Hans verksamhet är av sund och verkligen uppbyggande beskaffenhet". Se även Fellström 1964 s 238.

[64] Kolportörsbok 2 fol 35 EFSA.

[65] Kolportörsbok 2 folio 7 o 118 EFSA. Betr. Hällgren se Fellström 1964 s 238f.

[66] Sondén 1931 s 322. Möjligen har den uteblivna lösningen av kolportörsfrågan samband med biskop Beckmans uttalande vid prästmötet i Härnösand 1866. Där konstaterar han visserligen att kontraktsprosterna överlag bedömt kolportörerna positivt men också att de bör anställas med en viss återhållsamhet. "Man bör pröfva andarna om de äro af Gudi." "Man bör se till, att man inte genom förhastadt anlitande, uppmuntrande eller blott billigande gör sig och kyrkan ansvarig för vad som brytes." Se Prästmöteshandlingar i Hernösand 1866 s 129f. Se även Wikmark 1968 s 24. Martling 1971 s 57f.

direktionen år 1868, varvid man beslöt göra en ny hänvändelse till EFS:s styrelse för att få sig tillsänd en kolportör. Till denna hänvändelse skulle fogas en anhållan att få ekonomiskt stöd till hans avlöning, då egna tillgångar var små på grund av den missväxt, som drabbat staden och landsbygden.[67] Året därpå beslöt man att på förslag av EFS:s styrelse mottaga en kolportör vid namn Christoffersson från Ullånger för att tjänstgöra i Piteå under vintern.[68] Om denna kolportör någonsin infann sig är obekant. Tre år senare, 1872, beslöt direktionen kalla kolportören Johan Zakrisson från Glommersträsk att under juli månad predika Guds Ord "för att i någon mån söka upplifva deltagandet i samlingarna i bönhuset".[69]

Som framgår av ovanstående var kolportörsbesöken i pitebygden fram till mitten av 1870-talet både sporadiska och ganska fåtaliga. Inte heller är initiativ från andra än Wåhlin och kretsen kring honom kända, när det gällde att få kolportörer till pitebygden. Så vitt framgår av materialet, var förhållandet gott mellan prästerskapet och kolportörerna.[70]

Försök att bilda missionsföreningar.

Vid ett sammanträde den 15 januari 1867 fördes saken på tal, att i Piteå "liksom på de flesta ställen i vårt land bilda en missionsförening". En kommitté med Wåhlin i spetsen fick i uppdrag att "upprätta en uppmaning till deltagande och medverkan i detta viktiga företag, vilken uppmaning borde till några inflytelserika och christeligt sinnade män inom socknen överlämnas, för att förevisas för prästerskapet och om möjligt söka att få dessa att härför ställa sig i spetsen, då det vore att antaga, att flera skulle samverka härtill, än om denna uppmaning undertecknades blott af lekmän".[71]

Kommitterades uppdrag synes inte ha lett till resultat denna gång, varför frågan togs upp igen till behandling den 18 april 1873. Nu utsågs en sexmannagrupp att kontakta prästerskapet för att höra sig för, om de ville medverka till en missionsförening. Man skulle också tillskriva vänner i Skellefteå och Luleå och be dem deltaga i företaget. Därefter skulle man vidtaga åtgärder för att få till Piteå ett ombud från Evangeliska Fosterlandsstiftelsen, anordna ett missionsmöte samt ge förslag till stadgar m.m.[72]

Även denna gång synes de vittsyftande planerna ha runnit ut i sanden. För Piteå stads del kunde inte planerna på en missionsförening förverkligas förrän år 1890, medan i Piteå landsförsamling en sådan kom till stånd redan år 1874.

[67] Bönhusets protokoll 26.3.1868 § 9. EFSPA.
[68] Bönhusets protokoll 5.1.1869 § 7.
[69] Bönhusets protokoll 27.4.1872 § 9. Furberg 1931 s 44f.
[70] Åkerlund 1960 s 16.
[71] Bönhusets protokoll 15.1.1867 § 9.
[72] Bönhusets protokoll 18.4.1873 § 9.

Dess tillkomst synes dock inte ha direkt samband med de Wåhlinska initiativen."[3]

3. Försiktig samverkan – prästerskapets inställning.

Prosten Isak Grape, som avslutade sin långa levnad 1855 hade som vi ovan sett, tidigare intagit en negativ och under sin piteåtid en närmast passiv inställning till läsarväckelsen."[4] Hans komminister Johan Clausén, som avled året därpå, hade intagit en liknande position som sin förman."[5]

Prosten Grape efterträddes av kyrkoherde Pehr Stjernberg. Stjernberg, soldatson från Jämtland, sedermera teol. doktor, kontraktsprost och jubeldoktor, kom efter olika förordnanden i mellansverige till Piteå landsförsamling som kyrkoherde 1856."[6] Han var 55 år gammal, då han tillträdde Piteå pastorat. Istället för att där få en lättare tjänstgöring på sin ålderdom, vilket han hade hoppats, kom han till en stor, arbetsam församling, där inte minst det expeditionella och administrativa arbetet tog mycket tid och kraft."[7] Trots att Stjernberg kom som en främling från fjärran ort, synes han med sitt milda och blida väsen ha vunnit pitebornas tillgivenhet och vänskap, vilket både underströks vid visitationen 1866, i en minnesteckning i Norrbottens-Posten efter hans bortgång samt på minneskransar vid hans grav."[8]

Doktor Stjernberg synes också ha gjort ansträngningar att nå fram till väckelsens folk genom sitt handlande och sin förkunnelse."[9a] Hans förkunnelse präglades av stort allvar. Av den muntliga traditionen betecknades den som "något torr". Att han trots god vilja inte helt lyckades komma på väckelsefolkets våglängd kan få sin förklaring, när man tar del av biskop

[3] Se nedan och Visitationsprotokoll 1877 HLA samt Åkerlund 1960 s 15f.

[4] Bygdén 1925 s 81f.

[5] Bygdén 1925 s 93.

[6] Per Stjernberg blev student 1819, prästvigd 1821, fil mag 1827, avlade disputationsprov 1830, blev promoverad teologie doktor 1860 och promoverad när varande jubeldoktor vid Uppsala universitets 400-årsjubileum 1877. Efter att kortare tid ha tjänstgjort som regementspastor och sedan som lektor vid Härnösands gymnasium blev han 1836 kyrkoherde i Torps församling i Medelpad, tills han år 1856 med stark röstövervikt erhöll kyrkoherdetjänsten i Piteå landsförsamling. Kontraktsprost blev han 1873, från vilket han entledigades på egen begäran 1876. Bygdén 1925 s 82f. Se även Lundholm 1978 s 72.

[7] Stjernberg klagar över detta i ett brev till biskop Beckman: "Mina embetsåligganden. . . hafva varit så mångfaldiga och trägna, att jag nödgats anlita alla mina av kroppslidanden och krämpor försvagade krafter för att kunna i behörig tid och ordning fullgöra hvad som mig oupphörligen ålegat. Häribland vill jag blott nämna de voluminiösa utdragen ur ministerialböckerna, kyrko- och skolcassans räkenskaper, bestyret med församlingens nitton folkskolor och skrivelser hvilka icke medgifvit något uppskof". Stjernberg till Beckman 19.5.1873. HLA.

[8] Visitationsprotokoll i HLA 1866. Minnesruna i NP 15.1.1885. Avskedsord på kransarna NP 24.1.1885.

[9a] Sandewall 1954 s 50f.

Beckmans dagboksanteckningar vid visitationen i Piteå pastorat 1866: "Den 71-årige teol. dr Pehr Stjernbergs hem var en av dessa gedigna norrländska prästgårdar, där estetisk smak, fin bildning och musikaliska intressen skapade en för gäster mycket angenäm miljö." "En from ande genomgår huset" heter det i dagboken, "men i Wallins och Åströms anda. Med sitt hjärta tillhör ock gubben denna estetiska religiositet. Men omständigheterna och omgivningen i församlingen hava gifvit hans predikosätt det stränga allvar, som äfven i dag visade sig i hans predikan."[79b]

Doktor Stjernberg själv och hans omgivning synes ha varit medveten om svårigheten att med den annorlunda teologiska och geografiska bakgrunden vid så hög ålder komma in i pitebygdens fromhetsliv. Minnestecknaren i Norrbottens-Posten formulerar samma iakttagelse sålunda: "Lyckades han ej här vinna allmänhetens tycke såsom predikant, torde en väsentlig orsak dertill böra sökas i olika kraf, samt att han vid sitt tillträde här redan hunnit till den ålder, då man inte gerna med framgång omplanteras i annan jord, icke lätt absorberar nya åskådningar eller fogar sig i nya förhållanden. Känslan häraf torde ha varit orsaken till, att han nog tidigt lemnade sin predikstol. . ."[80] Detta skedde år 1876, då han var 78 år gammal.

Varken i skriftliga källor eller muntlig tradition finns ens antydningar om, att Stjernberg och väckelsens folk på något sätt skulle ha befunnit sig i motsatsställning till varandra. Deras relationer synes ha präglats av ömsesidig personlig välvilja och försiktig samverkan, vilket framgår av att Stjernberg uppenbarligen inte gav något aktivt stöd åt de propåer, som utgick från kretsen kring Wåhlin, t.ex. att få till stånd en missionsförening i pitebygden. Hans höga ålder, den försiktighet som tycks ha utmärkt allt Stjernbergs agerande men också den teologiska och härstamningsmässiga främlingskänsla inför väckelsens synsätt och önskemål som biskop Beckman berörde i sina dagboksanteckningar, hindrade honom att agera aktivt i större omfattning.

Som pastoratsadjunkt åt den åldrige doktor Stjernberg tjänstgjorde i olika omgångar *Jonas Löfgren*. Första gången Löfgren kom till Piteå var år 1867. Efter en kortare tid som vice komminister i Överkalix[81] återvände Löfgren som pastoratsadjunkt till Piteå landsförsamling i juni 1869. När sedan en andra komministratur inrättades, sökte och erhöll Löfgren denna i december 1871. I april 1873 flyttade han till en kyrkoherdetjänst i Bjurholm i södra Västerbotten. Från denna begärde han avsked i februari 1883, då han blev resepredikant i Svenska Missionsförbundet.[82] Från Löfgrens andra period som präst i Piteå

[79b] Sondén 1931 s 322. Åldersangivelsen är felaktig.

[80] Minnesruna i NP 15.1.1855.

[81] I ett brev från Löfgren till Beckman 28.1.1869 (HLA) beskriver Löfgren förhållandena i Överkalix och laestadianernas liikutuksia. Se även Sondén 1931 s 369ff.

[82] Bygdén 1923 s 120f. Sonen Eliel Löfgren blev sedermera statsråd.

finns bevarat ett brev till biskop Beckman, där han öppenhjärtigt framförde sina tankar om prästtjänsten i allmänhet och sin tjänst i pitebygden i synnerhet. Han berättar om de många sjukbesöken i socknen: "Men sjelfva saken med sjukbesöken nedtrycker ofta nog sinnet, då större delen av de sjuka är utan både bättring och tro, och vilja blott hafva himmelen, då de skola dö. Det är nu förhållandet med många, att de tänka mera på himmelen och helvetet än på Gud. . . En gruflig ogudaktighet, som mycket understödjes af ett falskt evangelium, predikas och inpluggas af en stor del af de s.k. läsarena. . . Och så snart någon blir sjuk, så skall det sockersöta evangelium ösas ut öfver desse, som i själ och hjerta äro döde i sina synder, liknöjde om Gud. Och då skall sakramentet fram och trösta dem i deras oro och dödsfruktan."[33]

Jonas Löfgrens utgjutelser över läsarnas "sockersöta evangelium" avslöjar en skeptisk inställning mot den del av väckelsefromheten, som hade en markerat antinomistisk, hyperevangelisk prägel, och som stod separatisterna nära.

I senare delen av sitt brev, där han bad om biskopens förbön för sin tjänst framställde han en viss kritik också mot kyrkan. "Jag skall aldrig bestå för Guds dom dermed att jag fullgör kyrkans fordringar af sina ämbetsmän, då kyrkan nedsätter de fordringar Herren hennes hufvud har ställt på dem."

Denna tveksamma inställning till väckelsefromheten och det traditionella kyrkolivet torde vara bakgrunden till att Löfgren några år efter avflyttningen lämnade sin kyrkoherdetjänst i södra Västerbotten och övergick till Svenska Missionsförbundet.[34] I detta sammanhang bör dock observeras att Jonas Löfgren under sin prästtid varit Stiftelsens provinsombud, ett uppdrag som EFS' styrelse fråntog honom samtidigt med P.P. Waldenström år 1877.[35]

Den tredje av de präster, som under den aktuella tidsperioden tjänstgjorde i Piteå landsförsamling var komministern *Jonas Nygren*.

Nygren, som var född i Burträsks församling i Västerbotten, kom redan år 1844 till Piteå landsförsamling som adjunkt åt prosten Grape, vilken innan flyttningen till Piteå varit kyrkoherde och prost i Burträsk. Samtidigt med att Pehr Stjernberg erhöll kyrkoherdebefattningen 1856, tillträdde Nygren komministertjänsten, som han innehade till sin död 1888. Nygrens tjänstetid i pitebygden omfattade alltså ej mindre än fyrtiofyra år.[36]

Redan i början av sin långa tjänstetid synes Nygren ha haft nära kontakt och förtrolig vänskap med Wåhlin och kretsen kring denne. Genom Wåhlin – och

[33] Löfgren till Beckman 20.11.1869.

[34] Walan 1964 s 171, 184. Se även Sondén 1931 s 405ff, 406 not 5 om Löfgrens rika utrustning och kynne.

[35] Walan 1964 s 170f. Ang Löfgrens dopsyn efter övergången till SMF se Walan s 294–296, 306, 311f, 331.

[36] Bygdén 1925 s 93f. Minnesruna i NP 1888.

möjligen från sin hembygd –[27] blev Nygren bekant med C.O. Rosenius. Denne översände i brev till Wåhlin hälsningar till Nygrens och effektuerade beställningar av Pietisten till honom.[28] Inga mer utförliga och detaljerade upplysningar om Nygrens prästtjänstgöring har stått att finna. Också den muntliga traditionen är mycket tystlåten.[29]

Att Jonas Nygren behöll en positiv inställning till den inomkyrkliga väckelsefromheten och dess arbetsformer framgår på flera sätt. Han kom att framstå som en av initiativtagarna till Piteå landsförsamlings missionsförening, som tillkom år 1874. Och i den ämbetsberättelse, som Nygren i egenskap av vice pastor framlade vid biskop Lars Landgrens visitation år 1877, uttalade han sin glädje över kolportörsverksamheten som "varit lycklig och god" och över de "enskilda sammankomster, som flitigt hållits och i allmänhet flitigt besökts" samt över den väckelse, som "äfven gått ganska allmänt över pitebygden, och som bl.a. berört ungdomen."[30]

Jonas Nygren synes dock trots sin läsarvänliga inställning inte ha haft förmåga till ett aktivt ledarskap, delvis beroende på psykisk labilitet på äldre dagar som tog sig uttryck i ängslan och tillbakadragenhet. En hämmande inverkan synes också hans andra hustrus vidlyftighet ha haft på hans prästtjänst.[31]

4. Försiktig samverkan i skelleftebygden.

I jämförelse med den utveckling som ägde rum i pitebygden och som ovan beskrivits föreligger avsevärda olikheter med skeendet i skelleftebygden. Någon man i L.P. Wåhlins position och med hans Stiftelseanknytning fanns inte vid denna tid i Skellefteå. Därför kan man inte heller där spåra några organisatoriska nyansatser på lokalplanet fram till år 1878. Varken bönhusbygge, EFS-anknutna kolportörer eller missionsföreningar, vilket allt Wåhlin arbetade för, synes ha varit aktuellt i skelleftebygden. Utvecklingen kom istället att helt påverkas av församlingens präster och de församlingsanknutna predikanterna.

Kyrkoherde i Skellefteå från 1834 till 1874 var teologie doktorn och kontraktsprosten Nils Nordlander, en kraftfull kyrkoledare, där "vetenskaplig förmåga och praktisk förmåga" gick hand i hand.[32] Större delen av sin långa tjänstetid ägnade han åt socialt reformarbete i den stora församlingen.[33] Som

[27] Lodin 1933 s 139, 151ff. Lodin 1956 s 23ff. Rosenius brev från Härnösand 16.3.1836 kan möjligen syfta på Jonas Nygren, Lodin s 397.

[28] Rosenius till Wåhlin 14.1.1848, 20.3.1849.

[29] Jfr minnesruna i NP 1888. Bygdén 1925 s 93f.

[30] Ämbetsberättelse vid biskopsvisitation i Piteå pastorat 1977 (HLA).

[31] Enl. muntlig uppgift av Royl och Anna Engberg, Långnäs, nov 1975 släktingar till den familj i Långnäs, dit Nygren sökte sin tillflykt under depressionerna. Se även notering av vice pastor J.E. Björkqvist från förordnande i Piteå år 1880. Kopia hos förf.

[32] Fellström 1964 s 122.

[33] Fellström 1976 s 67–81.

präst och själasörjare verkade han lugnande på sinnena under det upprörda 1840-talet men hans förkunnelse saknade ofta kärnfullare innehåll.[94] I jämförelse med den tillbakadragne, försynte och för bygden främmande doktorn Pehr Stjernberg i Piteå pastorat framstår Nordlander som en kraftfull samlande församlingsledare vilken både världsliga myndigheter, allmogen och väckelsefolket såg upp till med respekt och tillgivenhet.

Den präst som framförallt kom att leda den andliga utvecklingen i skellefte-bygden under den aktuella tidsperioden var komministern Olof Norrman, bondson från Nordmaling och förste komminister i Skellefteå år 1856–1872. Några drag i hans verksamhet förtjänar att nämnas: Norrman upptog arbete i byarna, där han höll bibelförklaringar och kom människorna nära genom oförtröttligt arbete i den vidsträckta församlingen.[95] Han sökte rädda församlingen från religiös splittring. Den från pitebygden kände baptistpredikanten Näs Pehr Persson gjorde under åren 1859–60 resor i Skellefteå och åstadkom väckelser av kortare varaktighet.[96] Han fick finna sig i, att Norrman följe honom på predikoresorna för att hålla baptistagitationen borta,[97] I maj 1862 utfärdade kyrkorådet förbud för Pehrsson att vidare resa i församlingen.[98] Även sedermera komministern Gustaf Edén, som under studieåren haft kontakt med en friförsamling i Waksala, följdes vaksamt av Norrman.

Med glädje tog Norrman emot hjälp från Stiftelsens predikanter. Gyllengahm var en av dem. Men framför allt användes församlingens egna lekmannapredikanter i kyrkans tjänst, bl.a. den rikt utrustade Gustaf Olof Tjärnkvist och maskinisten Johan Berglund.[99] Den store lekmannaledaren Anders Larsson i Norrlångträsk var också verksam så långt krafterna räckte.[1]

5. Sammanfattning.

-Vid 1800-talets mitt fick den inomkyrkliga väckelsens folk i Sverige en samlande organisation i Evangeliska fosterlandsstiftelsen. I sin utformning präglades denna av både frihet och anslutning i förhållande till Svenska kyrkan. Genom provinsombud, reseombud, kolportörer och missionsföreningar kom Stiftelsen att bedriva verksamhet ute i landet.

Under 1860- och 70-talen gjorde provinsombudet L.P. Wåhlin i Piteå ansatser att organisera det kyrkotrogna väckelsefolket genom bönhusbygge, anställande av kolportörer och försök att bilda missionsföreningar. Trots den ringa begynnelsen och en kyrkovänlig inställning infördes härigenom något

[94] Fellström 1964 s 123. Bygdén 3, 1925 s 313f.
[95] Fellström 1947 s 148. Fellström 1964 s 149. Se även Ahnqvist 191ff. Bygdén 4, 1925 s 235f.
[96] Fellström 1947 s 134ff. Ahnqvist s 197.
[97] Fellström 1947 148f.
[98] Fellström 1947 s 135.
[99] Fellström 1964 s 238. Fellström 1947 s 157.
[1] Ahnqvist 1972 s 203.

nytt i pitebygdens fromhetsliv: försök till organisatorisk anknytning utanför den lokala kyrkoförsamlingen och en andlig gemenskap lokalmässigt fristående från kyrkoförsamlingen.

Prästerskapets inställning till de inomkyrkliga väckelsekretsarna var välvillig men dess inställning till de organisatoriska ansatserna var närmast passiv under 1860- och 70-talen. Kyrkoherdens härstamning och teologiska främlingskap bidrog härtill. Den läsarvänliga komministern var oförmögen till aktivt ledarskap av väckelsens folk.

I *skelleftebygden* fanns ingen motsvarighet till provinsombudet Wåhlin. Inga organisatoriska ansatser med anknytning till EFS har kunnat upptäckas. I motsats till vad som var fallet i pitebygden skötte kraftfulla präster både församlingens sociala och religiösa utveckling. Täta byabesök var en viktig arbetsform. Gentemot EFS intog man en försiktigt välvillig attityd.

III. Samhörighet och samverkan.

När den lediga andra komministertjänsten i Piteå landsförsamling skulle besättas efter Jonas Löfgrens avflyttning beslutade några personer ur de kyrkovänliga läsarkretsarna på inrådan av kolportören Nils Nordsten att kalla Gustaf Höijer till denna befattning. I ett brev uppmanade man "den till ansiktet främmande men redan som en herde för de troende och elända väl kända pastorn" att söka tjänsten.[2] Gustaf Höijer antog kallelsen och tillträdde sin tjänst i januari 1876, endast 26 år gammal.[3]

1. Höijer och väckelsens folk.

Höijers barndoms- och studiemiljö.

Gustaf Höijer föddes på Fogdegården i Degerbyn i Skellefteå landsförsamling den 20 dec. 1849 som son till postmästaren Anders Gustaf Höijer och dennes hustru Anna Fredrika Elisabet Vallmark.[4]

Degerbyn ligger i närheten av Skellefteå landsförsamlings kyrka. Hemmets geografiska läge och faderns samhällsposition har med säkerhet medfört nära kontakter med kyrkoledning och kyrkoliv. En yngling med Gustaf Höijers livliga och sensibla temperament måste ha tagit starkt intryck både av skellefteå-bygdens kraftfulla prästerskap vid denna tid, dess församlingspredikanter och det mycket starka kyrkolivet, där ofta den stora landskyrkan blev för trång. En

[2] Åkerlund 1960 s 15. Backlund 1970 s 80ff. Höijer 1932 s 188.
[3] Bygdén 1925 s 316f.
[4] Höijer 1932 s 186.

nära samhörighet med kyrkan och en stark upplevelse av enighetens välsignelse var en viktig sida av det arv, som Gustaf Höijer fick med hemifrån.[5]

Huruvida det Höijerska hemmet hade anknytning till läsarväckelsen har inte gått att klarlägga. Men under läroverksåren i Umeå framträdde hos Gustaf Höijer religiösa bekymmer, som drev honom att söka kontakt med läsarkretsarna i staden. Han kom då i beröring med den av lutherläseri präglade konventikelfromhet, som redan på C.O. Rosenius' tid fanns i Umeå stad.[6]

Under Gustaf Höijers studentår i Uppsala 1871–74, där han visserligen skötte studierna med flit men synes ha uppnått medelmåttiga studieresultat,[7] kom särskilt umgänget i den s.k. Lördagsföreningen att ha betydelse för den unge studenten.[8]

Lördagsföreningen var en fortsättning av de läsarsamlingar för studenter, som ända sedan 1840-talet ägde rum i kretsen kring rådman L.V. Henschen i Uppsala, en av den lågkyrkliga väckelsens framträdande män vid denna tid.[9] Lördagsföreningen har som vi sett bedömts som betydelsefull för Evangeliska Fosterlandsstiftelsens tillkomst.[10]

Lördagssammankomsterna var bestämt inriktade på den personliga uppbyggelsen och måste betecknas som "konventiklar i sedvanlig mening, vilka av försiktighetsskäl och andra praktiska skäl begränsades till studerande vid akademin".[11] I lördagsföreningens gemenskap deltog "såväl evangeliskt sinnade som schartauanskt påverkade studenter".[12]

Deltagandet i den konventikelgemenskap som var förhanden i lördagsföreningen skapade utan tvivel samhörighetskänsla med och kärlek till den fromhet som Stiftelsen stod för. Höijers deltagande i lördagsföreningen är viktigt att känna till för att förstå hans hängivenhet till EFS under prästtjänsten i pitebygden.

Höijer hade också som veniat under studentåren kontakter med kyrkolivet i Uppsalas omgivningar. Bl.a. umgicks han i komminister Jerlings hem i Bälinge.[13]

[5] Fellström 1947 s 157ff. Fellström 1976 s 100, nämner bl.a. skomakardottern Anna Greta Björkbom.

[6] Minnesruna i Budbäraren juli 1898 s 121f. Med all sannolikhet har Höijers egen levnadsbeskrivning, insänd i samband med antagandet som provinsombud, legat till grund för denna minnesruna. Levnadsbeskrivningen har inte kunnat återfinnas i EFSA. Se även Sandell-Moberg 1874 s 162f. Beträffande de religiösa förhållandena i Umeå, se minnesskrift över Umeå Evangeliska Lutherska Missionsförening 1876–1916 s 19ff och minnesskriften, 1876–1926 s 8ff.

[7] Höijer 1932 s 187.

[8] Gladh, 1954 s 199ff, 236ff.

[9] Wikmark 1956 s 116f. Gladh 1953 s 285f.

[10] Lundqvist 1977 s 21f.

[11] Wikmark 1956 s 137ff.

[12] Wikmark 1956 s 140f.

[13] Ang. Jerling, se Fant-Låstbom 1842 s 431 nr 16 och Nyström 1893 s 63f nr 35.

Efter prästvigning i Linköpings domkyrka sommaren 1874 fick Höijer sitt första förordnande i Nora församling i norra Ångermanland, alltså den församling, där Pehr Brandell ett kvartssekel tidigare utfört sin märkliga livsgärning och som fortfarande präglades av den Brandellska fromheten med dess väckelsekaraktär och kyrkotrohet.[14]

Efter ett kort förordnande som domkyrkoadjunkt i Härnösand hösten 1875, kom kallelsen till Piteå landsförsamling.

Höijer och väckelsekretsarna i pitebygden.

Den kontakt som väckelsekretsarna tagit med Gustaf Höijer i samband med kallelsen till prästtjänsten fortsatte och utvidgades. Med förkärlek umgicks Höijer och hans familj med familjer som hade anknytning till väckelsefromheten och deltog i deras gemenskap. Dottern Ruth berättar i sina minnen, hur man umgicks med "vännerna i Piteå stad, fabrikör Wåhlin, rektor Högbom, handlande Wikström, skräddare Högboms, L. Häggboms m.fl." alltså den krets, som brukade samlas i det Wåhlinska bönhuset, och vars namn vi till en del möter i dess protokollsbok. I Piteå landsförsamling träffades man gärna hos Danielssons i Långnäs, den man som förde pennan vid Höijers kallelse, i "Berglunds synagoga" i Arnemark, hos Olofssons i Sikfors, hos vännerna i Porsnäs, väckelsens ursprungsby.[15]

Umgängesformerna i väckelsekretsarna kring Höijer får en levande beskrivning av dottern Ruth. De hade konventikelkaraktär över sig. Rosenius Pietistverk hörde till den litteratur man använde, liksom sångböckerna Sions och Rutströms sånger.

På den prästerliga sidan umgicks Gustaf Höijer med förkärlek med de i tron likasinnade och i kynnet besläktade Albert Markgren i Bygdeå,[16] Gustaf Edén i Nederluleå och Skellefteå[17] och Gustaf Öhstedt i Älvsbyn.[18] En annan god vän var regementspastor Svartengren, vars namn vi kommer att möta i annat sammanhang, som ledare för EFS:s verksamhet i Västerbotten.[19]

[14] Bygdén 1, 1925 s 316f. Budbäraren 1898 s 122. Höijer 1932 s 187f. Betr. Brandellska fromheten se Fellström 1977 s 84ff., Wikmark 1968 s 6ff.

[15] Höijer 1932 s 197ff, 202f.

[16] Bygdén 1923 s 206f. Fellström 1947 s 174. Fellström 1964 s 161.

[17] Bygdén 3, 1925 s 328. Fellström 172ff. Fellström 1964 s 161. Se även Minnesteckning vid Prästmötet i Hernösand 1897 s 88ff. Höijer sökte f.ö. en komministertjänst i Skellefteå landsförsamling tillsammans med Gustaf Edén år 1884, varvid Edén fick röstövervikt. Ang. Edén se även UT aug., sept., nov., dec., 1934.

[18] Brev från kolportör Nils Lidström till EFS nr 23.1886. Minnesteckning vid prästmötet i Luleå 1921.

[19] Bygdén 4, 1925 s 264f. Svartengren blev en av initiativtagarna till Västerbottens evangelisk lutherska ungdomsförbund.

Höijer och Evangeliska Fosterlandsstiftelsen.
Utöver sin kontakt och umgängelse med väckelsens folk på lokalplanet och likasinnade prästkolleger fungerade Höijer också som Evangeliska Fosterlandsstiftelsens provinsombud från år 1876, samma år som han tillträdde sin tjänst i Piteå landsförsamling.[20]

Med EFS kom Gustaf Höijer att ha samarbete under hela sin prästtid. Han har karakteriserats som "en mycket varm stiftelsevän".[21] Hans utomordentligt positiva inställning till Stiftelsen framträdde i både ämbetsberättelser, provinsombudsrapporter samt brev han genom åren skrev till Stiftelsens ledning och expedition.[22] Ett talande exempel på hans positiva inställning är provinsombudsrapporten år 1884, införd i Budbäraren, där han både ger intressanta glimtar från församlingslivet och sin syn på Stiftelsens uppgift och verksamhet.

Inledningsvis tillönskas Stiftelsen Guds nåd och kraft under det ingångna året. Tecken på en begynnande väckelse kan skönjas i pitebygden. Separatisterna lever ett stilla liv men "har genom sin lutherdom varit inom församlingen ett helsosamt korrektiv emot hvarjehanda osunda nyheter i läran". Från splittringar har församlingen var lyckligt förskonad, "endräkt och frid råda bland alla dem, som Jesus Christus rättsinneligen kär hafwa". I kraftfulla ordalag försvaras lekmannaverksamheten och fördöms både prästers och lekmäns nedbrytande kritik av densamma. Avslutningsvis önskar Höijer, att Herren skall ge "Stiftelsen nåd att fortfarande verka hans verk, trots allt motstånd som reser sig i vägen. Han har så välsignat hennes 27-åriga arbete, att wi behöfwa ej tvifla på, om hon varit hans tjenarinna i vingården. Må hon ock förblifwa det så länge, till dess Herren icke längre behöfver hennes tjenst. Om ock många röster ropa, att hon gått och går i osanningens tjänst och gerna såge hennes fall, så skall dock Herren vara hennes stöd och sjelf en dag wisa, om hennes plantering warit den himmelska Faderns eller menniskors. Må Herren ock gifwa Stiftelsen många williga och trogna arbetare att utsända i den myckna säden här hemma och der ute i hednawerlden."[23]

Gustaf Höijers intresse för och stöd åt Stiftelsens lekmannaverksamhet möter vi också i hans övriga korrespondens. Sålunda föreslog han som provinsombud i brev till EFS 1881 E.F. Wåhlin, son till Lars Petter Wåhlin.[24]

I ett flertal fall rekommenderade Höijer EFS att ge kolportörsbetyg åt personer han föreslog samt framförde önskemål om att kolportörer skulle sändas

[20] EFS styrelseprotokoll i EFSA 5.12.1876 och 29.5.1897. Lundqvist 1977 s 59f.

[21] Backlund 1970 s 74f.

[22] Trots ingående efterforskningar har de flesta ombudsrapporter och brev av Höijers hand ej kunnat påträffas. De synes ha utgallrats eller lånats ut utan att återställas. Se brev från stadsarkivare B. Ohlsson 7.12.1973.

[23] Budbäraren 1884 s 46f.

[24] Höijer till EFS 23.5.1881. EFSA.

till pitebygden och andra norrbottniska bygder. Sålunda rekommenderade och förmedlade han Nils Nordsten till kolportör i Överluleå församling.[25] År 1880 anställdes Nils Lidström som Stiftelsens kolportör i pitebygden, vitsordad av Höijer.[26] Något senare föreslog och rekommenderade han kopparslagaren C.J. Wennqvist från Piteå att bli kolportör i Lapska Missionens Vänners tjänst med arbetsuppgifter i Lappland.[27] I samband med tillträdet av kyrkoherdetjänsten 1888 skrev han ett brev med en inträngande anhållan om kolportör från EFS till Piteå pastorat med sina 20 000 invånare och 43 kvadratmil.[28] Vid samma tid ivrade han för att få Erik Johan Löfstedt anställd i församlingen. I brev till EFS anförde han bl.a. som motiv för sin önskan: "Och så lenge vi få hafva så enigt hos oss som hittills, anser jag Stiftelsen nödvändigt bör söka hjälpa oss att tillfredsställa de hungrande massornas begär efter sund föda. Räckes den i Andens kraft och bevisning af både prester och kära luth. bröder, så få vi ju hoppas både att lifvet i Gud skall gripa omkring sig och rotfästas samt att söndringens ande mindre lätt skall kunna få insteg med skadegörande arbete."[29] År 1890 talade han sig varm för Piteå stad. Höijer var angelägen få en kolportör till staden: "Det är alldeles nödvändigt få denna hjälp för staden, som eljest hotar att blifva ett experimentfält för salvationister m.fl."[30] I oktober 1891 anställdes Johan Hellman som kolportör i Piteå.[31] I ett brev 1891 anhöll han att Stiftelsen måtte skicka en kolportör till Älvsby församling.[32] Sedan Älvsbyn fått sin kolportör, började han planera för Malmberget.[33]

Gustaf Höijers umgänge i stiftelsekretsarna under sin studietid, hans umgänge med Stiftelsens vänner i pitebygden, hans avståndstagande från kommunala uppdrag och från umgänge med "societeten" i sitt pastorat.[34] vidare hans nära kontakter med Stiftelsen som dess provinsombud, som dess stödjare och försvarare, hans flitiga nyttjande av EFS:s kolportörer – allt detta har lett till att Gustaf Höijer anklagats för att ha prisgivit kyrkan, försummat uppbyggandet av församlingen och därmed varit ytterst ansvarig för separationen mellan kyrkan och EFS i ett senare tidsskede.

Även om det är så som EFS:s organ Budbäraren 1898 skriver i sin minnes-

[25] Höijer till EFS 5.10.1878 där han ansöker om kolportörsbetyg för N.J. Nordsten. Kolportörsbok 3 s 16 ang. Nordsten i EFSA.

[26] Kolportörsbok 3 s 128. ang. Lidström i EFSA.

[27] EFS kolportörsbok 3. EFSA. Se även Marklund i MTBB 1949 s 124ff.

[28] Höijer till EFS styrelse 1888 i EFSA.

[29] Höijer till EFS 18.7.1888 ang. Löfstedt. 4.10 1888 kolportörsbok 3 fol 321. EFSA.

[30] Höijer till EFS 20.1 och 8.7 1890 ang. kolportör till Piteå stad.

[31] Kolportörsbok 5 s 92 1891. EFSA.

[32] Höijer till EFS 20.9.1891 om kolportör till Älvsbyn. EFSA.

[33] Höijer till EFS om Malmberget i brev nr 2171/1896. EFSA.

[34] Höijer 1932 s 196ff.

runa över Gustaf Höijer: "Han var ju i många år en af Evangeliska Fosterlandsstiftelsens trognaste vänner,"[35] och även om det måste erkännas, att en nära samhörighet och samverkan var förhanden mellan Höijer och EFS, var dock detta bara den ena sidan av hans tjänst.

2. Höijer och församlingsgemenskapen.

Piteå landsförsamlings missionsförening.

Vi har i det föregående sett, hur Wåhlin och hans vänner gjorde upprepade försök att få till stånd en missionsförening i pitebygden. Ett år efter att det sista initiativet tagits av Wåhlin och kretsen kring honom, år 1874, var några personer samlade i C.J. Danielssons hem i Långnäs by. Förutom värden, sedermera kyrkvärden Danielsson, deltog i sammanträdet komminister Jonas Nygren, Öjebyn, samt herrarna C. Berg och A. Bäckström. Vid detta sammanträde bildades Piteå landsförsamlings missionsförening. Från bildandet finns inga andra uppgifter att tillgå, då missionsföreningens protokoll åren 1874–1911 är förkomna. Det har inte gått att belägga, att initiativtagarna till landsförsamlingens missionsförening hade anknytning till den Wåhlinska kretsen.[36a] Det enda vi med säkerhet vet om de första årens verksamhet, är att missionsföreningen år 1876 anställde brunnsgrävaren Nils Lidström som kolportör, vilket han först efter tre övertalningsförsök accepterade.[36b] I ämbetsberättelsen till biskopsvisitationen 1877 konstaterade vice pastor Jonas Nygren att "en evangelisk-luthersk missionsförening är sedan några år bildad och utövar under prästerskapets uppsikt lekmannaverksamhet genom egna kolportörer och synes Herren hafwa välsignat detta arbete." Därjämte kunde han meddela, att missionsintresset blivit allt starkare i församlingen. Missionsmedel insamlades genom missionsböner i kyrkan, frivilliga gåvor och s.k. syföreningar." Biskopen å sin sida konstaterade i detta sammanhang, att kolportörernas verksamhet var samdräktig med prästerskapet.[37] Utifrån den muntliga traditionens ganska diffusa uppgifter kan man dock konstatera, att missionsföreningen tycks ha fört en ganska tynande tillvaro efter sin tillblivelse och inte mötts med det förtroende man hoppats på. Även om Höijer känt sympati med missionsföreningen, vars initiativtagare kallat honom till församlingen, torde både hans ungdom och hans underordnade ställning som andre komminister ha verkat hämmande på initiativ för vitalisering av denna.

Först strax efter sitt tillträde 1891 som församlingens kyrkoherde tog Höijer

[35] Budbäraren juli 1898 s 121.

[36a] Initiativtagarnas namn återfinns ej i Bönehusets protokollsbok och medlemsförteckning.

[36b] Lidströms levnadsteckning till EFS i EFSA.

[37] Ämbetsberättelse vid biskopsvisitation i Piteå landsförsamling 1877 i HLA.

[38] Protokoll § 4 vid biskopsvisitation 1877. HLA.

initiativet till en rekonstruktion av missionsföreningen.[39] Motiveringen var, att det för närvarande är " svårt att få reda på hvilka som tecknat sig som medlemmar, dels torde finnas många personer, som gerna önskade vara medlemmar, men som hittills icke formligen ingått i föreningen. . ." Slutligen ansåg han att föreningens stadgar behövde en omarbetning.

I sin "Inbjudning" motiverade Höijer sitt företags angelägenhet dels med att konstatera att sanna lärjungar ha behov "af inbördes sammanslutning mellan dem som hafva Jesum Kristum rättsinneligen kär" och dels med hänvisning till de faror, som hotade i denna tid, bl.a. villfarelsens fara.

Missionsföreningens uppgift var nu att "blifva ett godt medel för inbördes uppbyggelse och till stadfästande av sund och helsosam lärdom " och till att "öfva verksamhet för såväl inre som yttre mission."

I stadgarnas första paragraf underströks, att missionsföreningen skall stå på Guds Ords och den evangelisk-lutherska bekännelsens grund och under anslutning till lutherska kyrkans läroämbete.

Vidare stadgades, att styrelsen skulle utse ombud inom församlingen. De skulle föranstalta om missionsböner i byarna några gånger om året, uppbära medlemsavgift och andra frivilliga gåvor. Den första medlemsavgiften fastställdes f.ö. till en krona per person. Styrelsen "antager för längre eller kortare tid predikanter, som genom andaktsstunders hållande, hus- och sjukbesök samt skriftspridning inom föreningens verksamhetsområde befrämja dess ändamål". Föreningens årsmöte skulle firas i Piteå Gamla stad på dagar i juni eller juli, som styrelsen fastställde.[40]

Av Inbjudningen och föreningens stadgar framgår missionsföreningens nära anslutning till församlingsledningen och dess huvuduppgift, nämligen att stärka församlingsgemenskapen: Missionsföreningen skulle ha anslutning till Kyrkans läroämbete, den skulle omfatta Jesu lärjungar i alla församlingens byar. Byaombuden skulle vara kyrkoherdens medarbetare i byarna, ordna byagudstjänstverksamheten, insamla missionsmedel och tillsammans med byarnas invånare sluta upp vid missionsföreningens årsmöte och andra helger i församlingskyrkan.

Det är också viktigt att observera att Höijer trots sina nära relationer med EFS inte lät Piteå landsförsamlings missionsförening organisatoriskt anslutas till Stiftelsen. Höijer, liksom hans samtida, kyrkoherden Simon Brandell i

[39] "Rekonstruktionen" är bevarad åt eftervärlden genom kolportören Nils Lidströms förtänksamhet att skicka ett ex av Höijers "Inbjudning" och de reviderade stadgarna i ett av sina brev till Stiftelsen, nr 1762/1890, i EFSA.

[40] Stadgar för Piteå landsförsamlings Evang-Lutherska Missionsförening nr 1806b 1890 i EFSA.

Skellefteå ansåg, att missionsföreningen skulle vara församlingsanknuten och stå under kyrkoherdens ledning och i församlingsgemenskapens tjänst.[41]

Trots Stiftelsens mycket kyrkovänliga inställning under denna tidsperiod och trots stiftelseledningens månhet, att missionsföreningarna skulle respektera kyrklig ordning, förelåg uppenbarligen här en tveksamhet att knyta dem till riksorganisationen. Även om Höijer personligen gav ett helhjärtat stöd åt EFS önskade han dock, att föreningen skulle vara fri.[42]

Kolportörer i missionsföreningens tjänst.

Redan vid biskop Martin Johanssons visitation i Piteå pastorat i juni 1891 påpekades att "församlingens evangelisk-lutherska missionsförening, vars ordförande kyrkoherde Höijer är, bedriver en god och bekännelsetrogen lekmannaverksamhet medelst föredrag bokspridning och husbesök".[43]

Med denna formulering åsyftades missionsföreningens kolportörsverksamhet som var fastställd i stadgarnas § 6.

Som vi tidigare sett, kallade Höijer kolportörer till pitebygden för att tjäna i det vidsträckta och folkrika pastoratet. Men medan Stiftelsens styrelse utfärdade kolportörsbetyg, anställdes kolportörerna av missionsföreningen och kyrkoherden blev deras förman och arbetsledare.

Det är nu motiverat att se, hur tre av missionsföreningens kolportörer fullgjorde sin tjänst i samhörighet med och samverkan mellan kyrkan och Stiftelsen.

Zakarias Lindmark

I byn Glommersträsk inom Arvidsjaurs församling, där vägarna från Skellefteå och Piteå möts, föddes år 1833 bondsonen Zakarias Lindmark. Efter en svår omvändelsekamp kom han vid 27 års ålder till religiöst genombrott.[44] Lindmarks begåvning och religiösa allvar uppmärksammades av Svenska missionssällskapets kateket i bygden, N.J. Carlsson.[45] Efter studier vid P.A. Ahlbergs missionsskola i Vetlanda,[46] där han av familjeskäl kunde vistas endast ett år,

[41] Jfr. Gidlund 1955 s 159, 174, som beskriver en liknande inställning hos Sollefteå och Medelpads missionsföreningar.

[42] Lundqvist 1977 s 69ff.

[43] Ämbetsberättelse vid biskopsvisitation 1891 (HLA).

[44] Sundkler 1937 s 539f, behandlar Svenska missionssällskapets insats i Lappmarken och dess betydelse för väckelsen vid norrlandskusten. När det gäller befolkningsutvecklingen i Piteå lappmark se Bylund 1956 s 85f, 192f. Se även Forsberg 1973 s 8ff. Om nyläsarväckelsen i inlandet och Rosenius kontakter därmed se Sandewall 1952 s 65ff. och Roseniusbiografin s 24ff.

[45] Sundkler 1937 s 539 omtalar att N.J. Carlsson som var född i Kristdala hade utbildats vid PA Ahlbergs missionsskola i Vetlanda.

[46] Sundkler 1937, s 223 not 8 anser att Ahlbergs förkunnelse, som påverkats av sydsvensk fromhet, kom att stå i viss motsatsställning till Roseniuś och "det hyperevangeliska partiet". Se även Sundkler 1937 s 220f. Hammar 1889 s 79ff. Edqvist 1911 s 63. Ang. NJ Carlsson och Zakarias Lindmark se Edqvist 1911 s 63.

innehade han en ambulerande skollärartjänst inom Arvidsjaurs församling.[47]

År 1868 sammanträffade Zakarias Lindmark med C.O. Rosenius, vilken uppmanade honom att söka inträde i Stiftelsens tjänst, vilket han också gjorde. Samma år erhöll han Stiftelsens kolportörsbetyg, till vilket han rekommenderades av rådman L.P. Wåhlin och ovannämnde N.J. Carlsson.[48] Fram till år 1876 uppehöll han både skollärartjänsten och kolportörssysslan, för att därefter helt ägna sig åt predikoverksamheten. Denna utfördes i huvudsak i Arvidsjaurs, Arjeplogs och Jörns församlingar. Men han företog också flera resor nedåt Piteå och anlitades av Höijer både vid bygudstjänster och kyrkhelger i Piteå landsförsamling.[49] I pitebygden kom Zakarias Lindmark att bli känd och älskad, likaså i skelleftebygden.[50]

Lindmark ansågs vara en gudabenådad förkunnare. Han beskrivs som mästerlig i att förkunna "både Guds lags stränga fordran och evangeliets tröstefulla lära."[51] Möjligen kan vi i förkunnelsen spåra påverkan av P.A. Ahlberg.[52] Mycket mån var han om en ren evengelisk-luthersk förkunnelse och tog avstånd från bl.a. Waldenströms försoningslära.[53]

Även vid en försiktig värdering av den muntliga traditionens skildringar om Lindmarks enskilda själavård, såsom t.ex. Carl Edqvist återger dem,[54] är det uppenbart, att han också i detta avseende var utrustad med stor skicklighet. Han tycks ha kunnat både förmedla andliga lärdomar genom enkla vardagssamtal[55] och tala de stränghetens och tröstens ord som tillfället krävde.[56]

Zakarias Lindmark var en varm stiftelsevän och understödde Stiftelsen i dess verksamhet. Han spred flitigt dess böcker och insamlade medel till dess mission. Men han var samtidigt strängt kyrklig och höll prästämbetet högt i ära. Under flera år vägrade han tala från predikstolen i kyrkorna utan framförde sin förkunnelse från koret. Först så småningom övervann han dock sina betänkligheter. Till sina yngre kamrater uppges han ofta ha sagt: "Ni ska komma ihåg, att ni predikar i Guds församling. Och där finns ett ämbete, som ni ska

[47] Edqvist 1911 s 66ff. Budbäraren nr 10 1893 s 201, där hans son, kolportören Zakarias Lidman publicerat en minnesteckning över Lindmark.

[48] EFS kolportörsbok nr 4 s 67f i EFSA Budbäraren 1893 s 202.

[49] Höijer 1932 s 200. Budbäraren 1893 s 202.

[50] Fellström 1947 s 168. "Zakarias Lindmark är namnet över alla namn bland de hänsovna predikanterna".

[51] Ett exempel härpå på Lindmarks predikan vid missionshelgen i Piteå landsförsamlings kyrka 29 juni 1892 stenografiskt uppteckнad hos Edqvist 1911, s 120ff. Se även Edqvist 1911 s 113.

[52] Sundkler 1937 s 223 not 8.

[53] Edqvist 1911 s 98f.

[54] Edqvist 1911 Förordet, där källorna anges för levnadsteckningen.

[55] Edqvist 1911 s 76f.

[56] Edquist 1911 s 82ff.

hålla i ära. Skall lekmannaverksamheten förbliva kyrklig måste den ledas av prästerna. Och frikyrkligheten är av ondo."[57]

Ett skämtsamt men talande exempel på det förtroende kyrkoledningen hade för Zakarias Lindmark är ett uttalande av biskop Landgren vid en biskopsvisitation i en västerbottensförsamling: "Nog känner jag Lindmark. Bed honom komma hit, så ofta han kan. Och när jag är död, gör honom till biskop i mitt ställe."[58]

I sina brev och rapporter till Stiftelsen var Lindmark frapperande tystlåten om de framgångar han haft i sin verksamhet. Han nöjde sig med kortfattade sakliga redogörelser om tjänstgöringens omfattning och behov.[59] I hans brevväxling kan ej heller återfinnas spår av kritik mot kyrkan och dess prästerskap. Uppenbart är, att Zakarias Lindmarks insats bl.a. i pitebygden kom att – liksom Gustaf Höijers – stärka samhörighetskänslan mellan, kyrkan och Stiftelsen, på ett sådant sätt att allmogen fick intryck av, att de två storheterna var samma sak.

De sista åren av sitt liv uttalade Lindmark oro inför framtiden. Han anade, att 1900-talet skulle medföra stora förändringar både på det politiska och det religiösa området. Den onda andemakten skulle komma att framträda betydligt mera ohöljt än under 1800-talet. "För dessa tider borde vi bereda oss genom att ställa oss helt på Herrens sida och uppfostra våra barn i en levande gudsfruktan, som är vishetens begynnelse."[60]

Zakarias Lindmarks hälsa hade alltid varit klen. Den utsattes för stora påfrestningar i både lärar- och kolportörstjänsten. Vid upprepade tillfällen under senare år drabbades han av blodstörtning. Han avled den 28 augusti 1893, sextio år gammal.[61]

Nils Lidström.

Nils Lidström föddes i nybygget Rättselet i Arvidsjaurs socken 5 oktober 1840. Föräldrarna, som var Lutherläsare, meddelade sonen Nils de små kunskaper de var i stånd att ge honom. När han var åtta år gammal, läste han på sin fars uppmaning igenom hela Bibeln från pärm till pärm. Skriva lärde han sig på papper tillverkat av näver, med bläck, som han gjorde av kråkbärssaft. Mellan tio- och fjortonårsåldern lärde han sig räkna "sammansatt regula de tri" medan han arbetade som vallpojke på somrarna. Då Nils Lidström hade nått 16 års ålder lämnade han hemmet och tjänstgjorde som dräng i sju år. År 1869

[57] Edquist 1911 s 98. Fellström 1947 s 168. Lindmark i brev till EFS nr 219/1879. EFSA.

[58] Edquist 1911 s 99f. Budbäraren 1893 s 203. Ang. biskop Landgrens förtroende för Lindmark i skolfrågor se Edquist 1911, s 69.

[59] Lindmarks brev till EFS, kolportörsbok 3 o 4. EFSA.

[60] Edquist 1911 s 106.

[61] Edquist 1911 s 106f. Budbäraren 1893 s 203f.

började han försörja sig som brunnsgrävare och bosatte sig i Arnemarks by i Piteå landsförsamling. Han ingick år 1878 äktenskap med Gina Genberg, dotter till framlidne rektor Genberg vid Piteå läroverk. I Arnemark förblev han sedan bosatt under hela sin levnad.

Om sin andliga utveckling berättar Nils Lidström i sin levnadsbeskrivning att han fram till och med femårsåldern var kvar i sin barnatro. Djupa intryck lämnade en av hans faddrar, en enkel lappgumma, genom sin kärleksfulla undervisning och ivriga förböner för gossens framtid. I åttaårsåldern övergav han sin barndoms gudsfruktan och blev en förlorad son ända till dess han var "20 år och åtta månader", då han genom förutnämnda skolläraren N.J. Carlssons gripande bättringspredikan kom till en genomgripande omvändelse i samband med en väckelse, som gick över bygden.

Efter sin omvändelse började Lidström ge enskild vägledning åt människor i sin omgivning. Längtan att offentligt förkunna Guds Ord blev allt starkare, Flitigt studerade han C.O. Rosenius', Peter Fjellstedts och P.A. Ahlbergs skrifter, med avsikt att söka inträde vid någon missionsskola, en dröm som dock aldrig förverkligades. I stället kom Nils Lidström in i en andlig kris med anfäktelser, vilket gjorde, att han skrinlade planerna på att bli kolportör.

Efter sin flyttning till Piteå landsförsamling 1870, fick Nils Lidström av den 1874 grundade Piteå landsförsamlings missionsförening kallelse att bli dess kolportör. Efter att två gånger ha avböjt, accepterade han 1876 föreningens tredje kallelse.

Av rådman L.P. Wåhlin och skollärare N.J. Carlsson samt framför allt Gustaf Höijer rekommenderades han sedan till kolportör i EFS' tjänst och antogs därtill den 9 november 1880.[63]

I sin rekommendationsskrivelse konstaterar Höijer, att Lidström är "varmt tillgifven wår evangelisk-lutherska bekännelse, hvars skrifter och kärnfulla litteratur han både inträngt uti och älskar".[64] Själv klargör Lidström i sin levnadsbeskrivning till Stiftelsen, att han, när det gäller den vid denna tid högaktuella frågan om försoningens innebörd, hyser den övertygelsen, att "Jesus Christus har såsom vår medlare och ställföreträdare af kärlek till oss, genom sin görande och lidande lydnad för våra synders skull offrat sig själf till ett försoningsoffer som inför Gud evigt gäller, förlossat oss ifrån lagens dom och förbannelse, oss tillgodo besegrat döden, djävulen och hälvetet, och därmed öppnat oss tillträde till syndernas förlåtelse, barnaskap, arvsrätt till evinnerligt lif."[65]

[63] Lidström egenhändiga levnadsteckning insänd till EFS 1880. Se även sammanfattande levnadsbeskrivning i kolportörsbok 3 o 4 i EFSA.

[64] EFS styrelseprotokoll 9.11.1880 § 4 EFSA.

[65] Höijers rekommendationsskrivelse insänd till EFS 22.9.1880 EFSA.

[66] Lidströms levnadsteckning i kopia hos förf.

Var Lidströms förkunnelse till sitt innehåll renlärig och kyrkotrogen, vilket också betonas i dem muntliga traditionen, var hans framförande av budskapet i varje fall till att börja med inte särskilt framstående. Höijer erkänner, att Lidström i varje fall under de första åren av sin predikogärning hade svårt att tala inför en församling, "ehuru det alltid var reda och grundlighet samt och sanningens halt i hans föredrag." Men sedan han börjat predika på heltid förbättrades framförandet i hög grad. "Önskvärt vore dock", påpekar Höijer, "om hans röst blott hade mer styrka, den är väl spröd." Också denna svaghet, synes ha övervunnits ganska snart.

En särskild nådegåva ägde Lidström, nämligen att göra husbesök och enskilt handleda människor i andliga ting. Han synes ha haft en skarp blick för olika människors själstillstånd och hade som Höijer uttrycker det: "förstånd att i rättan tid gifva hvarjom och ett väckelsens, tröstens eller förmaningens ord."

Nils Lidström var mycket flitig i sin tjänst. Hans nära 80-talet brev och rapporter till Evangeliska Fosterlandsstiftelsen, där han i motsats till sin samtida Zakarias Lindmark framträder som en flitig och ganska utförlig brevskrivare, och där han ofta uppger gudstjänsternas, hus- och sjukbesökens antal och vilka områden han besökt, gör läsaren mycket förundrad över tjänstens omfattning. Betänker man därvid de ytterst bristfälliga vägförbindelserna i Piteå kustbygd och lappmark vid denna tid inte minst under vintern, då huvudparten av tjänstgöringen måste ske, måste man än mer förundras. I den muntliga traditionen betygas ständigt hans stora arbetssamhet som kolportör.

Att hans predikofärder ända in i Arjeplogs församlings fjällvärld i någon mån kunde vara betingade av, att han var delägare i Nasafjälls silververk är sannolikt. I ett par brev till Stiftelsen berättar han härom och undrar, om detta delägarskap är förenligt med hans kolportörstjänst.[46]

Hade Lidström som sin huvuduppgift att predika i byarna och där göra hem- och sjukbesök, så anlitades han också av Höijer att medverka vid högtiderna i Piteå landsförsamlings kyrka, vid missionsmöten och kyrkhelger. Hans medverkan vid dessa präglades av stor originalitet och slagfärdighet, varom den muntliga traditionen har mycket att berätta.

Ännu en kolportör tog Höijer i missionsföreningens tjänst nämligen *E.J. Löfstedt.*

Löfstedt var, som framgår av namnet, född i Lövångers församling i Västerbotten, år 1856. Efter ett ganska stormigt ungdomsliv kom han till religiös avgörelse, genomgick kolportörsutbildning i Karlskrona, och blev år 1888 på re-

[46] Kolportörsbok 3 o 4 i EFSA. I Arnemarks by där Lidström var bosatt, lever fortfarande en muntlig tradition. Intervju gjordes hösten 1974 med 86-åriga Ellida Ström, granne till och hemhjälp hos familjen Lidström. Hon berättar om Lidströms ständiga kolportörsresor, hustruns ensamhet och familjens fattigdom.

[47] Lidström till EFS nr 1892/1888 och nr 191/1889. EFSA.

kommendation av bl.a. Gustaf Höijer EFS's kolportör i pitebygden, en syssla, som han innehade till sin död 1924.[68]

Löfstedt var storväxt och fysiskt stark, och älskade att berätta om sina kraftprov. Han var också en god förkunnare med pondus och vältalighet, en begåvning som gjorde honom gärna hörd som predikant, men om vilken han också var medveten. Rapporterna från Löfstedts verksamhet till EFS berör i ringa grad hans kolportörsarbete. Där behandlas i huvudsak frågor av ekonomisk natur.[69] Men den muntliga traditionen, liksom lokaltidningens kyrkonotiser, ger besked om Löfstedts flitiga predikoverksamhet i Piteå landsförsamlings många byar liksom om flitigt anlitande av honom vid gudstjänster, vid kyrkhelger och missionsmöten.[70] Under en av Höijers efterträdare skulle, som vi skall se i kommande kapitel, predikant Löfstedts månhet om församlingsgemenskapen komma att framträda mycket starkt.

Vi har nu sett, hur kolportörer med EFS's kolportörsbetyg anställdes och avlönades av Piteå landsförsamlings missionsförening och stod under kyrkoherdens ledning. Vi har också funnit, att deras verksamhet präglade av både trohet mot kyrkan, hennes ordningar och ämbete och mot Fosterlandsstiftelsen. Ett intressant uttryck för kyrkoherde Höijers strävan att ytterligare fördjupa samhörigheten mellan präster och kolportörer möter oss år 1892, då han inbjöd präster och kolportörer inom Norr- och Västerbottens län till samvaro och överläggning i Piteå stad. Till detta möte infann sig fem präster och åtta kolportörer. Saken uppmärksammades också på riksplanet. I Stiftelsens årsberättelse 1892 meddelades, att "i Norrbotten och norra Västerbotten verkande kolportörer hafva sammanslutit sig till en predikantförening, i vilken alla präster, som närvoro vid det möte, då föreningen bildades, voro villiga att ingå. Denna förening skulle årligen hålla ett möte, då livs- och verksamhetsfrågor avhandlades. . . Förening ger styrka".[71] Detta initiativ synes dock inte ha fått någon uppföljning under återstoden av 1890-talet.[72]

Byaböner, husandakt, husförhör, kyrkhelger.

Även om Höijer, som vi tidigare konstaterat, kände en personlig sympati för konventikelfromheten, bl.a. på grund av sina upplevelser under studentåren i Uppsala, prisgav han ingalunda *byabönerna*. Dessa hade ju dessutom till både form och innehåll så stora likheter med konventikeln, att det ofta är ogörligt att särskilja de två begreppen. En lokal intervjuundersökning angående byaböner-

[68] Kolportörsbok 3 o 4 EFSA.

[69] Kolportörsbok 3 o 4 i EFSA.

[70] Se bl.a. referat från missionsmöten i Piteå lands- och stadsförsamling med kolportörerna Lidström, Löfstedt m.fl. som medverkande. NP 23.3.1891. 26.6.1891, 6.7.1891.

[71] EFSÅ 1892. Se även Lundqvist 1977 s 92 o. nor 72.

[72] Inga uppgifter finns om fortsatta samlingar i kolportörsrapporter, lokalpress eller andra tillgängliga källor.

na, vilken skall återges i nästa kapitel, ger vid handen att byabönerna, i stället för att avskaffas, under Höijers tid upplevde en renässans. På många håll återupplivades byabönerna som en följd av den andliga livaktigheten i bygden.[73] Den litteratur, som nu användes vid byabönerna var främst Luther och Rosenius' Pietist, psalmboken – i vissa byar 1695 års psalmbok – vid de byaböner som hölls på söndag förmiddag, Sions och Rutströms sånger vid söndagseftermiddagens byaböner.[74]

Förutom de gamla byabönerna under lekmannaledning utökades nu också byagudstjänsterna under ledning av församlingens präster och kolportörer. Vid kolportörsbesöken upplevdes skillnaden mellan byagudstjänst och byabön ofta flytande, då både kolportörerna själva ofta varit bönpräster och deras predikan hade starka inslag av Luther- och Roseniuscitat, och man ofta följde det gamla byabönsritualet. Höijer själv var flitigt ute i den vidsträckta församlingens många byar på söndagseftermiddagarna och höll bibelförklaringar.[75]

Vid bybesöken ivrade Höijer att få till stånd en fungerande *husandakt* i hemmen. Både visitationernas ämbetsberättelser och den muntliga traditionen berättar därom. Sålunda kunde han vid ett tvådagarsbesök i en by tidigt på morgonen besöka hemmen för att höra, hur man höll husandakt. Den litteratur som därvid användes var Luthers och Rosenius' skrifter.[76] I sitt eget hem var han noga med husandakten.[77]

Även *husförhören* fortsatte Höijer att vidmakthålla men gav dem en delvis ny form, genom att utöver det kateketiska inslaget hålla bibelsamtal över vid husförhöret upplästa kapitel. Vid biskopsvisitationen 1891 kunde han skriva i ämbetsberättelsen: "Husförhören, som för närvarande äro 44 och i regel hållas strax efter nyåret, besökas i allmänhet ordentligt, och befolkningen sätter värde på dem."[79] Och vid prostvisitationen 1896 påpekade han, att "husförhören hållas i alla rotar, dels i form av vanliga katekisationer, dels som samtal över de bibelkapitel, som läsas innantill".[80]

Höijer satsade också kraftfullt på *kyrkhelgerna*. På grund av den andliga livaktigheten i bygden fick nu dessa en uppslutning utan motstycke i pitebygdens historia. Men han inte enbart vidmakthöll utan förnyade och utökade kyrkhelgerna. Vid sidan av påsken blev nu också den s.k. Midsommarböndagen, dvs.

[73] Enkät om byabönerna i pitebygden utförd 1948 -49 av kyrkoh. Alvar Marklund, Skellefteå, kompl. av förf. Se nästa kapitel, s 154ff.

[74] Se enkäten! I förf. hemby användes 1695 års psalmbok fram till sekelskiftet. Författarens morfar var bönpräst och sedermera församlingspredikant.

[75] Höijer 1932 s 198.

[76] Ämbetsberättelse vid visitation 1896. HLA.

[77] Rut Höijer 1932 s 195, 198.

[78] Höijer 1932 s 202.

[79] Ämbetsberättelse vid biskopsvisitationen 1891. HLA.

[80] Ämbetsberättelse vid prostvisitationen 1896, HLA.

Missionsdagen en mycket starkt besökt kyrkhelg. Då den rymliga församlingskyrkan blev för trång, fick vissa gudstjänster hållas i prästgårdsparken.[11] Denna helg var ju också enligt missionsföreningens stadgar dess årsmöteshelg.

Ett nytt inslag i kyrkhelgsfirandet blev de s.k. *samtalen* i kyrkan över i förväg fastställda och kungjorda ämnen. Där fick nu lekmännen under kyrkoherdens ordförandeskap tillfälle ta till orda över de fastställda temat. De inlägg som gjordes både av kolportörer och andra lekmän präglades ofta av stor originalitet och vittnade om djupgående insikter och omfattande kunskaper. Det är också uppenbart, att dessa samtal på ett utmärkt sätt befrämjade samhörighetskänslan i församlingen och även fungerade som utmärkta "säkerhetsventiler" för eventuellt missnöje i lekmannaleden.[12]

Vaksamhet mot separatism.

Höijer var vaksam och avvisande mot separatism i dess olika former. Dottern Ruth skriver: "Pappa vakade noga över att parti- och villoandar ej måtte få insteg och komma söndring och strid åstad."[13] Minnestecknaren vid prästmötet 1904 hade gjort samma iakttagelse: "Separatismen i dessa trakter, den äldre som den nyare tillväxte icke, utan förde tvärtom en tynande tillvaro i den stora församling, där den nitiske evangeliske Höijer utförde sitt arbete."[14] Som en av orsakerna till separatismens ringa framgång anförde Höijer i ämbetsberättelsen vid biskopsvisitationen 1891 det förhållandet, att "grundåskådningen hos allmänheten är evangelisk-luthersk, wadan ock en viss förkärlek till den store reformatorns skrifter göra sinnena mer obenägna för annan literatur och läroframställningar, vilket förhållande hittills utgjort ett icke oväsentligt bålverk gentemot nyare tiders främmande lärdomsväder. Annan predikande lekmannaverksamhet än den med evangelisk-luthersk bekännelse förekommer icke heller på församlingens offentliga lokaler."[15]

Höijers bestämda avståndstagande från läroupplösningar och separatismen också i dess nyare form framträder skarpt i hans ovan citerade Inbjudning till Piteå landsförsamlings missionsförening: "Snart sagt öfver hela vårt land sprides genom kringresande predikanter allehanda läroåskådningar, den ena mer än den andra afvikende från hvår lutherska troslära och alla med anspråk på att blifva med förtroende omfattade som Guds rena ord. Sålunda förkunnas i våra dagar en annan försoningslära, en falsk syndfrihetslära, hvarjemte dopet och nattvarden antingen helt och hållet förbises som betydelselösa eller ock

[11] Höijer 1932 s 200.

[12] En samstämmig muntlig tradition berättar om ett samtal i Öjeby kyrka över ämnet: "Vad är det största hindret för Guds rike i denna tid?" Kolportören Nils Lidström svarade med endast ett ord: "Prästerna". Hemma hos Höijer fick han sedan förklara sig närmare.

[13] Höijer 1932 s 204.

[14] Härnösands stift prästmöteshandlingar 1904 s 88.

[15] Ämbetsberättelse vid biskopsvisitationen 1891 HLA.

läran om dessa sakrament så förvrides och förvränges, att den kommer i uppenbar strid med våra lutherska bekännelseskrifter och hvad de i enlighet med Bibelns lära därom säger."[86]

Höijer såg missionsföreningen som ett bålverk mot läroupplösning och separatism. Men också genom sin egen förkunnelse ville han arbeta för rätt och sund lära.

Åtskillig tid ägnades åt predikoförberedelsen där Höijer med förkärlek anlitade auktoriteten som Luther, Rosenius, Godet, Markussen, Ohly m.fl. I förkunnelsen som möter oss bl.a. i de efter hans död utgivna predikningarna, samlade av Ruth och Mirjam Höijer i Predikosamlingen Korsets evangelium, möter oss både Luther och Rosenius men också Martensens av mystiken färgade tankegångar och Godets förkärlek för Johannesevangeliet.[87] Framför allt möter oss dock den sensibla själasörjaren i predikningarna: "I att skildra troslivets erfarenheter, att, såsom folket om honom sade, 'leta rätt på dem och få dem att känna igen sig sjelfwa, 'att teckna det inre lifwets skiftningar af ljus och mörker, glädje och sorg, kamp och seger, i att afkläda människan all hennes egen berömmelse och ställa henne utblottad i hennes egna ögon, men ock måla Kristus såsom människans enda och fulla rättfärdighet, berömmelse, kraft och salighet genom tron, ja däri kunde man säga, att Höijer var en mästare som få."[88]

I det gripande avskedstalet till Piteå landsförsamling år 1896 möter samma vaksamhet mot läroupplösning och separatism: "Blifve alltid Guds rena oförfalskade *ord* kvar i dessa bygder, blifve alltid Herrene *sakrament* oförfalskade kvar hos eder. Blifve alltid Andens endräkt och fridens band rådande bland Guds folk här och söndringens ande vinne ingen framgång bland Kristi hjord i detta fårahus."[89]

En församlingslivets guldålder.

Som en församlingslivets guldålder har den beskrivna perioden i pitebygden betecknats. Under sin tjugoettåriga tjänst i pitebygden fick Höijer uppleva genomgripande väckelser i pastoratet. Redan i ämbetsberättelsen från biskopsvisitationen 1877 sägs, att "väckelser ha allmänt gått över församlingen och

[86] Inbjudning till Piteå landsförsamlings missionsförening.

[87] Höijer 1932 s 204. Ang. Martensen, se Nordisk Familjebok uppl. 2 spalt 1099ff. Martensen hade "förtrolig bekantskap med medeltidens mystiker" och hävdade att "icke vetenskapen, icke teologin utan endast tron är för oss alla det enda nödvändiga". Ang Godet se Nordisk Familjebok upplaga 2 spalt 1387. "I en mängd behagligt och populärt skrivna exegetiska arbeten bekämpade G. den moderna bibelkritiken. . . Framför allt kämpade han för Johannesevangeliet såsom Nya Testamentets dyrbaraste skatt". Predikosamlingen korsets Evangelium del I och II utgavs år 1918 med förord av Höijers gode vän kyrkoherde Albert Markgren.

[88] PMP Härnösand 1904 s 87f. Se även Markgren 1898 s 5ff.

[89] Höijer 1918 del I s 317ff. Se även Markgren 1898.

berört ungdomen. De väckta ha levt kvar i tron.[90] Väckelsen har varit sund." Under 1880-talet berättas i kolportörsrapporter om upprepade väckelser.[91] I sin ämbetsberättelse inför biskop Martin Johanssons visitation i juni 1891 konstaterade Höijer, att många Andens vårvindar hade gått över församlingen. "Nästan varje år på senare tiden hafva väckelser uppstått på större eller mindre områden af församlingen och hafva dessa gått i en sund och kyrklig riktning."[92] Och inför prostvisitationen 1896 kunde han meddela, att "väckelserna ha utvecklats i en sund kyrklig anda".[93] De upprepade väckelserna, det trägna arbetet i församlingskyrka och byar i en anda av samhörighet och samverkan påverkade naturligtvis många sidor av bygdens liv.

Gudstjänstlivet upplevde en blomstringstid. Piteå stadskyrka var fylld av åhörare vid de söndagliga gudstjänsterna. I Piteå landsförsamlings kyrka var också kyrkbesöken talrika. Söndagens helgd iakttogs av församlingsborna "åtminstone i det yttre". I byarna hade också skett en stark förändring till det bättre, både när det gällde besöksantalet vid gudstjänsterna och mottagandet av predikanterna. Kolportören Nils Lidström skrev till EFS år 1898: "Det är stor olikhet att vara missionsarbetare här i Piteå nu i förhållande till 20–25 år sedan, då de kristna vännerna voro ytterst få och massan av befolkningen nedsjunken i laster och råheter. Af dessa var man betraktat som en lätting eller svärmare och villoande, som man varken bör helsa eller herbergera. Nu möter jag och övriga Luthers predikanter förtroende och vänligt bemötande öfverallt, dit vi kommer."[94] Nattvardsbesökens antal ökade." Nattvardsbordet söks alltmer af frälsningsbehövande själar," kunde Höijer konstatera i ämbetsberättelsen 1891. Sjukbesök förekom mycket ofta och mest på kallelse. Likaså var kyrkhelgerna mycket välbesökta.[95]

Missionsintresset visade en markant ökning. Lutherska missionstidningar spreds i ganska stort antal, syföreningar för missionen arbetade i de flesta byar. Missionsgåvorna var betydliga. År 1895 insamlades till den yttre missionen 3286:– kronor, en aktningsvärd summa enligt dåtida penningvärde, vilket allt skickades till Stiftelsens mission. Missionshelger i kyrkan och missionsgudstjänster i byarna samlade mycket stora skaror. Ofta besöktes missionshelgen i

[90] Ämbetsberättelse vid biskopsvisitation 1877. HLA.

[91] Nordsten till EFS 4.1.1897. EFSA. Lidström till EFS 23.12.1885. EFSA Rapport citerad i Budbäraren s 44, 1890. Edqvist 1911 s 93ff, berättar om väckelser i pitebygden med Zakarias Lindmark som redskap.

[92] Ämbetsberättelse 1890 HLA.

[93] Ämbetsberättelse 1896 HLA.

[94] Lidström till EFS 18.7.1898. EFSA.

[95] Ämbetsberättelse 1890 HLA.

Öjebyn på Missionsdagen i samband med missionsföreningens årsmöte, som tidigare nämnts, av mellan 2000 och 5000 människor.[96]

Nykterheten i pitebygden påverkades av det religiösa läget, brännvinsmissbruket avtog alltmer. Höijer var en varm nykterhetsvän och varnade både enskilt och offentligt för dryckenskapens elände.[97] Redan den väckelse som gick över bygden 1877 och begynnandet av nykterhetsarbete i samband därmed, gjorde att "konsumeringen av brännvin inom Piteå hamnområde gick ned från 100 000 kannor till 40 000".[98] Lidström påpekar, att "derhän hade det gått redan innan godtemplarismen kom hit". Godtemplarrörelsen bemöttes med skepsis både av Höijer, kolportörerna och väckelsens folk på grund av "deras hemlighetsmakeri, ytlighet och nöjestillställningar". Exempel på nykterhetsföreningar med kristet förtecken var Munksunds blåbandsförening och Arnemarks nykterhetsförening.[99]

Också *det sedliga tillståndet* förbättrades och kunde i ämbetsberättelserna 1891 och 1896 karakteriseras som gott.[1]

Församlingslivets harmoniska utveckling präglat av samhörighet och samverkan inom församlingen och gentemot Evangeliska Fosterlandsstiftelsen bekräftas också vid en genomgång av lokalpressen under den behandlade tidsperioden. Medan en intensiv tidningsdebatt ägde rum vid 1800-talets mitt i samband med separatismens utbrytning och åter skulle flamma upp under 1900-talets första hälft med anledning av religiösa motsättningar, möter vi ingen sådan polemisk debatt under senare hälften av 1800-talet. De referat som då och då var införda i lokalpressen speglar i stället en religiös aktivitet som var präglad av samhörighet och samverkan.[2]

Frågetecken inför framtiden.

Medan något av en idyll präglar kyrkolivet i pitebygden under 1800-talets senare hälft kunde dock mot slutet av perioden skönjas företeelser och reaktioner, som reste frågetecken inför framtiden.

I sitt ovan citerade brev kunde kolportören Nils Lidström konstatera att fastän "evangelisk Luthersk verksamhet har funnits i Piteå stad en tid av 40 år, så har ändå icke någon närmare sammanslutning till bildandet af någon förening ägt rum förrän detta år då en förening under namn af Piteå stads evangelisk

[96] Lidström till EFS 13.1.1897 EFSA.
[97] Höijer 1932 s 199.
[98] Lidström till EFS 14.8.1890, EFSA.
[99] Höijer 1932 s 199. Lidström till EFS 14.8.1890. EFSA.
[1] Ämbetsberättelse vid visitationer 1891 och 1896 HLA.
[2] Enligt egna forskningar och uppgift av redaktör Allan Forsberg vid Piteå-Tidningen, som gått igenom och katologiserat lokaltidningens innehåll.

Lutherska missionsförening bildades".[3] Det var ju i Piteå stad L.P. Wåhlin gjorde sina organisatoriska insatser på 1860- och 70-talet: byggde bönhus, anställde tillfälliga kolportörer, sökte få till stånd missionsföreningar. Det var också i dessa kretsar Gustaf Höijer umgicks. Men först den 19 mars 1890 kunde planerna på en missionsförening i Piteå stad förverkligas. Som initiativtagare möter vi EF Wåhlin, Stiftelsens provinsombud och några av de personer som tillhörde Höijers umgängesvänner med stöd av vice komministern J. Sellin och några till.[4] I bakgrunden möter oss i protokollen kyrkoherde Höijer som intresserad stödjare.

Samtidigt med bildandet av missionsförening genomfördes byggandet av ett nytt rymligt missionshus i staden. Redan hösten 1890 inköptes tomt och hösten 1891 var bönhuset färdigt för invigning. Denna förrättades av kyrkoherde Höijer och omkring 1.300 människor uppges ha deltagit i invigningshögtiden.[5]

Under föreningens första år anlitades som tillfälliga predikanter kolportörerna Löfstedt, Lidström, Lindfors, Nordlund, O. Nordberg och Carl Berg, den sistnämnde under en månads tid år 1890, anställd genom Stiftelsens försorg.[6] På uppdrag av styrelsen[7] lyckades sedan kyrkoherde Höijer efter brevkontakt med Stiftelsen få en predikant vid namn Johan Hellman anställd, vilken under åren 1891–1895 verkade i Piteå. Genom sitt stillsamma väsen och sin väl genomtänkta och innehållsrika förkunnelse utförde Hellman ett välsignat arbete.[8] Under de första åren låg missionsföreningens medlemsantal omkring 200, med 300 söndagsskolbarn i 12 klasser.[9] I rapporter anges att arbetet går vidare i "endrägt och samförstånd".[10]

Det märkliga och överraskande är emellertid, att Piteå stads evangeliskt-lutherska missionsförening – i motsats till landsförsamlingens – lät sig anslutas till Evangeliska Fosterlandsstiftelsens riksorganisation.

I december 1891 uppdrog styrelsen åt ordföranden "att tillskrifva Evangeliska fosterlandsstiftelsen med förfrågan om föreningen finge ansluta sig till Stiftelsen."[11] Följande höst hade svar ingått från Stiftelsen "om att den samtyckte till föreningens anslutning till densamma". Man önskade dock en

[3] Lidström till EFS 14.8.1890. EFSA.

[4] Den första styrelsen hade följande sammansättning: ordf. komm. J. Sellin, sekr. A.J. Axelsson kassör EF Wåhlin, bokhållare F Dahlberg, skäddare CO Högman, kolportör Nils Lidström, järnhandl. S. Westling, J.C. Andersson, kaptenen Alb. Berglund, snick. A.J. Sandberg. Protokollsbok i EFSPA.

[5] Den predikan som Höijer här höll är återgiven i VM, nov 1956 s 2ff.

[6] Missionsföreningens protokoll 27.3, 17.11.1890. EFSPA.

[7] Missionsföreningens protokoll 18.8.1890.

[8] Kolportörsbok 5 s 92 ang. Johannes Hellman. EFSA.

[9] Se medlemsmatrikel för missionsföreningen.

[10] Brev f. EFS 192/1895. EFSA.

[11] Missionsföreningens protokoll 8.12.1891. EFSPA.

ändring av sista paragrafen i föreningens stadgar, att "minst två tredjedelar i stället för hälften af föreningens medlemmar" skulle vara ense om ändring av stadgarna.[12]

Trots att föreningen under många år framåt skulle komma att stå under prästerligt ordförandeskap och trots att endräkt och samförstånd mellan kyrkan och missionsföreningen skulle bestå lång tid framåt, bör missionsföreningens organisatoriska anknytning till EFS riksorganisation observeras.

Under 1890 började anslutningen av missionsföreningar till EFS' riksorganisation ta fart. Detta skedde under det decennium som församlingsrörelser började göra sig gällande. Särskilt märkbar var denna utveckling i Ångermanlands och Medelpads kustbygder.[13]

Den organisatoriska anslutningen av Piteå stads missionsförening kom sannolikt till stånd genom impulser från enskilda personer. Inga notiser ger oss någon fingervisning, men det är möjligt, att predikanten Carl Berg som under en månad på Stiftelsens uppdrag tjänstgjorde i Piteå år 1890 kan ha inspirerat styrelsen till denna åtgärd.[14] Samme Carl Berg kom sedan att kraftfullt arbeta för att organisatoriskt stärka EFS' ställning i skelleftebygden.[15]

Missionsföreningen i Piteå stad kom att bli förstlingen av de föreningar som sedan skulle organisatoriskt anslutas utanför kyrkoförsamlingen, i EFS' riksorganisation. Utan att någon i styrelsen insåg det, var man här med om att initiera den organisatoriska dragkamp mellan kyrkan och EFS, mellan församlingsanknytning och stiftelseanknytning, som under 1900-talet skulle prägla fromhetslivet i pitebygden.

Fem år efter ovan relaterade anslutning inkom ett brev från kolportören Nils Lidström, bl.a. ledamot i Piteå stads missionsförening styrelse, till Stiftelsens

[12] Missionsföreningens protokoll 23.9.1892. EFSPA.

[13] Lundqvist 1977 s 74, 140ff.

[14] Den korrespondens mellan Carl Berg och EFS som återfunnits i EFSA och berör hans korta tjänstgöring i Piteå ger ingen antydan om orsaken till att missionsföreningen anknutits till EFS. Däremot ger brevväxlingen intressanta glimtar av det andliga läget i Piteå stad 1890: I brev den 28 okt 1890 till EFS skriver kyrkoherde Brandell i Skellefteå, att Berg på kyrkoherde Höijers enträgna begäran beger sig till Piteå, "där salvationister, baptister, helgeaner m.m. täflar om att draga själarna till sig." Berg skriver till EFS den 29/10 att ställningen i Piteå, dit han skall åka "är för närvarande mycket kritisk" I brev den 12 dec 1890 berättar Berg om sin tjänstgöring i Piteå: "Der arbeta olika grupper med alla till buds stående medel att draga till sitt läger. Frälsningsarmen har möte var qväll, äfven baptister och helgeonister söka göra hvad de kunna, men armén synes nog utöfva det största inflytandet. Under min vistelse i staden talade jag dagligen och någon gång två gånger. Ganska mycket folk samlades omkring ordet och det hände en söndags afton, när vi ej kunde vara i kyrkan, att en del måste vända om hem ty bönsalen var full. Under de 34 dagar jag tillbringade dels på resa till och från Piteå dels i Piteå stad talade jag 40 gånger och var ganska utsliten till både kropp och själ då jag kom hem. . ." Brev Brandell till EFS 2272/1890. Brev Berg till EFS 2235/1890. Brev till EFS 2580/1890.

[15] Lundqvist 1977 s 161ff.

sekreterare K.J. Montelius. "Nu sedan Höijer flyttat till Skellefteå och lämnat vår förening (= Piteå landsförsamlings missionsförening, förf.anm.) motse vi att förhållandena i många avseenden blir annorlunda." För att säkra sin inkomst under de nya förhållandena och bevara väckelsefolkets nära anknytning till Stiftelsen, föreslog nu Lidström, att Stiftelsen övertog hans fulla avlöning (700 kr per år), och att Piteå landsförsamlings missionsförening gjorde formlig anslutning till Stiftelsen.[16] Montelius svarade, att Stiftelsen knappast hade möjlighet överta hans hela avlöning, och att det "i alla avseenden torde vara gott, att föreningen formligen ansluter sig till Stiftelsen".[17] Lidström synes dock inte ha fått något gensvar för detta i missionsföreningens styrelse.

Följande år återkom Lidström i brev till Montelius, där han gav uttryck för oro inför framtiden: "Jag fruktar att stormiga tider möta." I brevet berättade han, att prästerskapet i motsats till tidigare praxis, börjat försöka "draga missionsmedel till Svenska kyrkans mission". Vid ett tillfälle hade de sammankallat missionsföreningens styrelse "för att höra sig för hvartåt landet lutade. Styrelsen visade sig afgjort för Stiftelsens mission, och endast af artighet mot förslagsställarna beviljades för i år 100 kr. till Fjellstedska skolan och 50 kr. till Kyrkans mission".[18]

Montelius tog i sitt svar upp Lidströms bekymmer angående dragkampen om missionsmedlen: "Ni antydde, att Stiftelsens mission börjar få det trångt äfven på Eder trakt. Det skulle göra mig ont om min gamle vän, kyrkoherde Nygren, (Höijers efterträdare, förf.anm.) skulle vika från den stiftelsevänliga ståndpunkt han förut antagit. Låtom oss försöka att under bön till den Allrahögste, som allting förändrar under sin mäktiga hand och under noga aktgivande på oss själva, gynna den Guds rikes och vår kyrkas angelägenhet, som Stiftelsen fått sig anförtrodd att i någon mån vårda."[19] Missionsmedlens fördelning skulle bli en anledning till framtida dragkamp och oenighet![20]

Även från prästerligt håll gavs efter Höijers avflyttning uttryck för kritik av aktuella förhållanden och sattes frågetecken inför framtiden. Den som gjorde detta i en motion till prästmötet i Härnösand 1898 var komministern Axel Sandin i Piteå landsförsamling.

Axel Sandin, som år 1888 efterträdde Höijer som komminister efter dennes tillträde av kyrkoherdetjänsten var född i närheten av Vättern och Tidaholm, ett tiotal mil norr om Jönköping. Där föddes han den 5 januari 1860 som son till

[16] Lidström till Montelius 12.5.1897. EFSA.

[17] Montelius till Lidström 23.9.1897. EFSA.

[18] Lidström till Montelius 18.7.1898. EFSA.

[19] Montelius till Lidström 23.9.1898. EFSA.

[20] Furberg 1962 s 368ff om dragkampen före och vid sekelskiftet i det då odelade Härnösands stift. "Trots alla ansträngningar förblev missionens ställning relativt svag." I Västerbotten var läget sådant att stiftelsen vid sekelskiftet hade nästan obruten hegemoni. "I Norrbotten var läget likartat om också mindre enhetligt."

den myndige folkskolläraren och kantorn Johannes Sandin och hans hustru.[21] Barndomshemmet hade enligt Sandins egen uppgift inslag av schartauansk fromhet.[22] Den bygd där Sandins vagga stod, och där han växte upp, var annars ett centrum för den nyevangeliska väckelsen i Skara stift, med baron Hans Henrik von Essen som en drivande kraft. von Essen fick också under 1870-talet predika i Daretorps kyrka. Sandin tog med säkerhet intryck av den lågkyrkliga fromheten och lärde i tidiga år känna lekmannaförkunnelsen.[23] I Daretorp var under Sandins uppväxtår verksamma dugande präster.[24] När han var i konfirmandåldern sköttes församlingen av en kraftfull och stridbar vice pastor, Flodén, vilken med stor kraft hävdade prästämbetets auktoritet, bl.a. i samband med en strid om restaureringen av Daretorps kyrka och byggande av klockstapel.[25] Det är uppenbart, att ynglingen Sandin fått starka intryck av den kraftfulle prästen. Hans egen prästtjänst skulle i flera avseenden få stora likheter med vice pastor Flodéns insats i Daretorp.

Läroverksåren i Jönköping 1878–1883 genomgicks av Sandin under mycket knappa omständigheter.[26] Likaså studentåren i Uppsala, som blev korta. Sandin inskrevs vid universitetet hösten 1883 och prästvigdes våren 1885.[27]

Sandin kom till Piteå år 1888, först som vice komminister i Piteå stad, sedan som andre komminister i Piteå landsförsamling, där han efterträdde Gustaf Höijer. Höijer föreslog år 1891 Sandin till Stiftelsens provinsombud. I en intressant provinsombudsrapport från år 1895, markerade Sandin sin månhet om en rätt lära och tog avstånd från waldenströmska inslag i församlingslivet.[28] År 1891 gifte han sig med den förmögna borgardottern Anna Lindfors i Piteå. Från 1892 var Axel Sandin redaktör för Norrbottens-Posten. Här avslöjade han i sina ledare en konservativ grundsyn men också avsevärd självständighet i ståndpunktstadgandena.[29]

Axel Sandin som skulle stanna i Piteå landsförsamling i tretton år som komminister och sedan i trettio år som kyrkoherde hade alltså i sin bakgrund förståelse för den lågkyrkliga väckelsefromheten och lekmannaverksamheten men också bestämda krav att denna skulle stå under kyrkoherdens ledning och vara församlingsanknuten.

[21] Minnesteckning vid prästmötet i Luleå 1953 s 54 Bygdén 1925 s 53.

[22] Intervju med kontraktsprosten em. Paul Åström, Uppsala 20.9.1974.

[23] Norberg 1939 s 356ff och 1944 s 205ff. Se även Gustafsson 1963 s 126–140, 421ff, 474ff.

[24] Cederbom – Friberg 1928–30 I s 290f och II s 69f.

[25] Cederbom – Friberg II 1930 s 317.

[26] Beträffande den religiösa situationen i Jönköping vid denna tid se Åberg 1972 s 107, 113ff, 116ff. Se även Rundbäck, 1928 s 91ff.

[27] Bygdén 1925 s 53. Se även Sandahl 1966 s 172f.

[28] Sandin till EFS brev 152 och även 1740/1895. EFSA.

[29] Obs särskilt årg 1893 av NP!

Med kännedom om denna bakgrund kan vi också bättre förstå den motion som Sandin 1897 inlämnade till prästmötet i Härnösand.[30]

Inledningsvis konstaterade han i sin motion, att alla kyrkoherdar utom en vid prästmötet i Härnösand 1891 uttalat välvilja och tillfredsställelse med den "fria s.k. kyrkliga lekmannaverksamheten". Under perioden mellan prästmötena hade dock samförståndet börjat rubbas på olika håll mellan lekmännen och i synnerhet de yngre prästerna. En latent spänning hade uppstått som i framtiden kunde leda till öppen brytning. Detta spänningsförhållande, menade Sandin, hade till stor del sin grund i den olika ställning prästerna intog till de båda missionerna, Svenska kyrkans och Evangeliska fosterlandsstiftelsens, "där tydligen den personliga övertygelsen måste hafva sin frihet." Men, påpekade Sandin, misstroende var också på vissa håll beroende på det sätt, på vilket kyrkoherden handhade ledningen av lekmännen, och på deras ekonomiska beroendeställning till denne, vilken ibland kunde missbrukas, bl.a. vid "prestagitationer" och som gjorde att yngre kolleger kunde komma i kläm. "För egen del", fastslog Sandin i sin motion, "skänker jag ett varmt erkännande åt en kyrklig lekmannaverksamhet, som ledes rätt och begränsar sin verksamhet till det som hör henne till". Han anhöll, att det kommande prästmötet måtte överlägga om "behovet och villkoren för ett behörigen begränsat samarbete mellan prästerskapet och lekmannaverksamheten". Han yrkade på, att man också med skärpa skulle uttala sig mot det påpekade sorgliga förhållandet.

Den konkreta anledningen till Sandins motion har inte gått att helt fastställa. Möjligen kan man i motionen förmärka en inlindad kritik mot Höijers sätt att leda och till sin person knyta lekmannaverksamheten bl.a. genom sin ställning som ordförande i missionsföreningen. Möjligen kan också motionen till någon del ha föranletts av skeenden vid valet av Höijers efterträdare.

Prästmötesberedningen lade motionen till handlingarna utan åtgärd med påpekandet, att denna behandlade lokala för prästmötet obekanta förhållanden.[31]

3. Samhörighet och samverkan i skelleftebygden.

Hade åren 1850–1875 vissa olikheter, när man jämför den religiösa utvecklingen i pitebygden och skelleftebygden skulle resten av århundradet löpa i mycket likartade spår.

Simon Brandell – kyrkoherde i Skellefteå.

År 1875 utnämndes teol.dr. Simon Brandell som kyrkoherde i Skellefteå. Han var, i motsats till Höijer, ingalunda välkommen till församlingen, som med stor majoritet hade valt sin förre komminister Olof Norrman till kyrkoherde. Men

[30] PMP Härnösand 1897 s 25f.
[31] PMP Härnösand 1897 s 13.

mycket snart blev han både accepterad och älskad av skellefteborna. Liksom fallet var med Höijer, kom man i skellefteboygden att beteckna hans tjänstgöringstid som en andlig guldålder.[32]

Brandell var född år 1822 i Nora församling i Ångermanland och var son till den från pitebygden utgångne väckelseprästen Pehr Brandell. Från fadern hade han ärvt dennes "livliga lynne, snabba uppfattning, starka minne och studiehåg."[33] Efter studier i Härnösand och prästvigning avlade han år 1848 filosofie magistersgraden med en avhandling om "De stilo Pauli latino". Lärare var han vid Härnösands läroverk åren 1848–1858, då han kallades till fjärde provpredikant i Vibyggerå. År 1870 blev han kyrkoherde i Själevads regala pastorat, där han dock vantrivdes och blev så utnämnd till kyrkoherde i Skellefteå våren 1875.

Som efterträdare till doktor Nils Nordlander, som sliten och trött avled 1874, hade Brandell att ta itu med ett något efterblivet skolväsen och en omfattande restaurering av den stora landskyrkan.[34] Men det är framför allt som präst och själasörjare Brandell lämnade spår efter sig. Genom sin förmåga att både väcka och trösta med evangelium var han väl skickad att ta hand om de många som under de starka väckelsetiderna sökte honom vid gudstjänsten och i enskild själavård.[35]

Brandell var liksom Höijer en nära vän till Evangeliska fosterlandsstiftelsen, vilket tydligt framgår av både omfånget av och innehållet i hans brevväxling med EFS' expedition och ledning under hela hans tjänstetid.[36]

Skellefteå missionsförening.

Initiativ till bildandet av en missionsförening tog Brandell den 6 maj 1878, då han i prostgården sammankallade några församlingsbor till överläggning.[37] Missionsföreningens stadgar kom att ha stora likheter med dem vi möter i Höijers Inbjudning till rekonstruktion av Piteå landsförsamlings missionsförening. En skillnad var dock att man i Skellefteå missionsförening inte matrikelförde några medlemmar.[38] Liksom i Piteå fanns ombud, som tillvaratog bybornas intressen och uppmuntrade bybefolkningen att komma till kyrkhelgerna, där missionsföreningens årsmöteshögtid vid midsommar var en av de största.[39]

Liksom fallet var med Piteå landsförsamlings missionsförening lät sig inte

[32] Fellström 1960 s 123ff.
[33] Fellström 1977 s 84ff.
[34] Fellström 1977 s 83. Fellström 1964 s 124.
[35] Fellström 1977 s 89f, 1947 s 159ff. PMP Härnösand 1897 s 96ff.
[36] Brandells brevväxling med EFS se Brevdiarier 2 o. 3. EFSA.
[37] Fellström 1947 s 161f.
[38] Lundqvist 1977 s 161.
[39] Fellström 1947 s 163f, 1964 s 236f. Lundqvist 1977 s 161.

heller Skellefteå missionsförening knytas till EFS' riksorganisation. Påverkan från den Brandellska väckelsen i Ångermanland med dess fasta bindning till församling och prästerskap torde ligga bakom ovannämnda förhållande.[40] Fram till sekelskiftet fanns i hela Skellefteå församling inte en enda förening som var organisatoriskt ansluten till EFS.[41]

Missionen låg Brandell och missionsföreningen varmt om hjärtat. Både vid kyrkhelger och byagudstjänster insamlades medel till både inre och yttre mission. Medan man sedan år 1874, det år då Svenska kyrkans mission bildades, upptog kollekt till detta ändamål synes från 1880-talets ingång gåvorna dit nästan helt ha upphört. Evangeliska Fosterlandsstiftelsens mission hade man främst i åtanke, när det gällde den yttre missionen. Pengarna till den inre missionen gick framför allt till ekonomisk ersättning åt lekmannapredikanterna i bygden.[42]

Lekmannapredikanterna i skelleftebygden.

Liksom fallet var i pitebygden tog också Skellefteå missionsförening kolportörer i sin tjänst. Som den främste bland dem nämns den också i pitebygden och Lappmarken verksamme Zakarias Lindmark. Den från wåhlinska bönhuset kände F.E. Gyllengahm var också tidvis anlitad av Skellefteå missionsförening. De flesta av lekmannapredikanterna var dock bördiga från skelleftebygden: I den långa raden kan nämnas: bonden G.O. Tjernkvist i Degerträsk, maskinisten Johannes Berglund, Sävenäs, Johannes Lindfors, Fällfors, Gabriel Andersson, Burvik, Gustaf Hällgren, Innervik, Lars Lindholm, Bureå, Anders Furberg, Degerbyn, Johan Zackrisson, Jörn.[43]

Till skillnad från pitebygden, där samtliga till missionsföreningen knutna kolportörer hade kolportörsbetyg från EFS, hade gått i till Stiftelsen knutna kolportörsskolor och hade kallats av kyrkoherden genom Stiftelsen, synes lekmannapredikanterna i Skellefteå oftast direkt ha tagits ur lekmannaleden och byabönssammanhanget och ställts i missionsföreningens tjänst och under kyrkoherdens ledning. Endast Lindmark och Gyllengahm har haft Stiftelsens kolportörsbetyg och utbildning.[44]

Frågetecken inför framtiden.

Skellefteå församling framstod utan tvekan som ett exempel på en idealförsamling präglad av inre samhörighet och samverkan utåt med Evangeliska fos-

[40] Lundqvist 1977 s 73f, s 160f. Wikmark 1968 s 8ff. Edquist 1917 s 157.

[41] Lundqvist 1977 s 161. EFSÅ 1899 s 211ff.

[42] Fellström 1964 s 234, 245f, 1947 s 177f. Edquist 1917 s 142f.

[43] Fellström 1947 s 167ff, 1964 s 238f. Betr. Gabriel Andersson och Johan Zakrisson se även Fellström 1977 s 102–113.

[44] Se bl.a. Fellström 1977. s 102ff.

terlandsstiftelsen. Men under 1890-talet inkom i skelleftebygden nya män med nya tankar och strävanden, medan de gamla ledarna rycktes bort.

Från främmande ort med en annan syn på Stiftelsens ställning till präst och församling kom under 1890-talet två predikanter till skelleftebygden.[45] Den ene av dessa var Carl August Berg, bördig från Frödinge församling i Kalmar län och utbildad på Johannelund, vilken blev stationerad i Skellefteå 1890. Han var kritisk mot västerbottningarnas underdånighet inför sitt prästerskap. "Vad västerbottningarne sakna i allmänhet, det är en självständig ståndpunkt gentemot sina präster."[46] För honom var föreningen det primära, och han var därför en mycket varm förespråkare för Stiftelsens föreningslinje. Denna hans inställning skulle efter sekelskiftet göra honom mycket aktiv som organisatör av stiftelseanknutna föreningar.

Den andre predikanten med liknande bakgrund och utbildning var J.V. Forsman som år 1894 inflyttade till Drängsmark i Byske församling. Han kom från Rasbo i Uppland och hade liksom Berg en radikalare syn på förhållandet mellan EFS och kyrkan och dess prästerskap. Detta medförde, enligt Fellström att Byske snart leddes "i en mera radikal stiftelseinriktning".[47]

Så finner vi att mot 1800-talets slut frågetecken inför framtiden också i skelleftebygdens fromhetsliv. Djupast sett möter vi här samma frågeställningar som aktualiserades i pitebygden under 1890-talet: frågan om föreningarnas församlings- eller stiftelseanknytning, frågor kring förhållandet präst-lekmannapredikant, frågor om missionsmedlens kanalisering.

4. Sammanfattning.

Kan utvecklingen i Piteå och Skellefteå åren 1850–75 sammanfattas i orden: "Samverkan med försiktighet", så kan utvecklingen fram till sekelskiftet sammanfattas med orden: "samhörighet och samverkan".

Gustaf Höijer, komminister i Piteå landsförsamling 1876–1888 och kyrkoherde 1889–1896 hade nära förbindelser med väckelsefromheten från sina studieår. Han hade nära kontakt med väckelsekretsarna i pitebygden. Med EFS i Stockholm hade han nära samarbete. Men samtidigt var han mycket mån om församlingsgemenskapen och bekämpade söndringen i dess olika former. Pite landsförsamlings missionsförening, bildad 1874, blev församlingsanknuten och anslöts aldrig till EFS riksorganisation. Kolportörer, visserligen med EFS' kolportörsbetyg, anställdes av missionsföreningen och stod helt under kyrkoherdens ledning. Genom aktivering av och stöd åt byaböner, husandakt, husförhör och kyrkhelger sökte han stärka församlingsgemenskapen.

[45] Fellström 1947 s 187f.

[46] Lundqvist 1977 s 162.

[47] Fellström 1947 s 188. Jämför Lundqvist 1977 s 162 not 38.

Ständigt vaksam mot separation, uppmanade han också vid avskedet till samverkan och samhörighet.

Frågetecken inför framtiden började emellertid uppstå under 1890-talet. Piteå stads evangelisk-lutherska missionsförenings organisatoriska anknytning utom församlingen i EFS' riksorganisation, kolportörskrav på samma organisatoriska anknytning av landsförsamlingens missionsförening, prästerlig kritik av vissa sidor av kolportörsverksamheten och diskussion om missionsmedlens fördelning, förebådade framtida störningar av samhörigheten och samverkan mellan kyrkan och EFS i pitebygden.

Utvecklingen i *skelleftebygden* efter 1875 var ganska likartad den i pitebygden. Kyrkoherden Simon Brandell var också han en varm Stiftelsevän. På hans initiativ bildades år 1878 Skellefteå missionsförening. Inte heller denna lät sig organisatoriskt anknytas till EFS' riksorganisation. Genom lekmannapredikanterna, de allra flesta självlärda män ur byarnas byabönsgemenskap, genom flitiga prästbesök i byarna och mäktiga kyrkhelger stärktes samhörigheten inom församlingen. Trots flitigt anlitande av Stiftelsens ledare och reseombud vid dessa helger synes dock Brandell ha haft en något mindre kontakt med EFS' riksorganisation än Höijer, vilket bl.a. framgår av att de flesta kolportörerna var församlingspredikanter och ingen förening före sekelskiftet blev organisatoriskt anknuten utanför kyrkoförsamlingen.

Trots detta kunde man också i skelleftebygden mot sekelskiftet skymta frågetecken inför framtiden bl.a. med tanke på de organisatoriska strävanden som var för handen hos Stiftelsens nya predikanter i bygden.

Arbetarmissionsföreningen vid Munksunds sågverk 1903. Se bilaga 4.

KAPITEL 2.

Mot separation 1900–1950

I. Organisatorisk nysatsning i svenska kyrkan

1. Församlingsrörelsen och Diakonistyrelsen.

I slutet av föregående kapitel har vi mött tendenser till en skärpning av attityderna mellan Kyrkan och Evangeliska Fosterlandsstiftelsen, på riksplanet, då anslutningen av missionsföreningar till EFS tog fart,[48] och på lokalplanet, där också allt tydligare anslutningssträvanden till EFS ägde rum både i pitebygden och i skelleftebygden.[49]

En huvudorsak härtill var framväxten av den rörelse inom Svenska kyrkan, som går under namnet Församlingsrörelsen.

Orsaken till dennas uppkomst var, att kyrkan vid 1800-talets slut upplevde en brydsam nödtid. Hennes position i det svenska samhället höll på att försvagas. Sociala, politiska, kulturella och religiösa förändringar skakade kyrkan och fyllde både präster och lekmän med pessimism.[50] Kyrkan liknades vid denna tid ofta vid ett sjunkande skepp, vars tid snart var ute.[51]

Församlingsrörelsen tog konkret form omkring 1890. Den var på olika sätt förberedd[52] men kom att mera profilerat än tidigare träda i dagen genom Nils Lövgrens tillträde av kyrkoherdetjänsten i Gävle år 1890 och i samband med prästmötet i Uppsala 1891.[53] En av församlingsrörelsens främsta inspiratörer kom att bli domkyrkovicepastorn J A Eklund, sedermera ärkebiskopskandidat och biskop i Karlstad.[54]

Församlingsrörelsen hade som målsättning att aktivera lokalförsamlingarna inom Svenska kyrkan. Ur Ordet och Sakramenten skulle det andliga livet växa fram, knutet till kyrkans ämbete och övriga organ. En kärna av lekmän bildades kring församlingsprästen. Nya arbetsformer kom till såsom familjegudstjänster, distriktsindelning, diakoni m m. Både den evangelisatoriska och diakonala aspekten tillgodosågs.[55]

[48] Lundqvist 1977 bl.a. s 74.
[49] Lundqvist 1977 s 161 f.
[50] Lundqvist 1977 s 39ff, 102. Pleijel 1955 s 9f. Hellström 1944 s 11ff.
[51] Kyhlberg (i Svenska Folkrörelser) 1937 s 160.
[52] Lundqvist 1977 s 41. Nyberg 1975 s 116ff. Hellström 1944 s 53ff.
[53] Nyberg 1975 s 121ff. Lundqvist 1977 s 41. Martling 1971 s 96ff. Rohde 1930 s 64ff.
[54] Kyhlberg 1937 s 161. Hammar 1971 s 228ff. 250ff. Rohde 1930 s 81ff. Hellström 1944 161ff.
[55] Nyberg 1975 s 142ff, 160ff, 172ff. Lundqvist 1977 s 41.

Den framväxande församlingsrörelsens företrädare menade, att Evangeliska Fosterlandsstiftelsen i det nya läget hade fullgjort sin uppgift, och att Stiftelsens verksamhet nu borde minska, förändras eller t o m upphöra.[56]

Vid 1908 års kyrkomöte ansåg Lövgren – sedan 1900 biskop i Västerås – tiden mogen att väcka en motion om inrättandet av ett samlande kyrkligt organ för församlingsrörelsens skiftande aktiviteter. I sin motion anförde han bl a, att det trots allt som ingav pessimism fanns många uppmuntrande tendenser i Sveriges kyrka: strävanden att åstadkomma en verksammare församlings- och själavård, fostrandet av lekmannakrafter till större kyrklig aktivitet och den kyrkliga kärleksverksamhetens allt större omfattning och inre styrka. "Alla dessa olika sträfvanden behöfva sammanslutas och ledas, om de icke skola blifva tillfälliga och sporadiska." Lövgren föreslog nu en styrelse, som skulle få karaktären av ett legalt organ. Den skulle bl a ha till uppgift "att sprida upplysning öfver det kyrkliga arbetsfält, hvarmed styrelsen hade att taga befattning medelst tidskrifter, sakkunniga resetalare, en kyrklig upplysningsbyrå, god litteratur och lämpliga instruktionskurser för frivilliga medhjälpare i kyrkoförsamlingarna. Lövgren föreslog, att den nya styrelsen skulle få namnet Diakonistyrelsen, eftersom dess uppgift skulle vara att verka för det "kyrkliga tjänandet i emfatisk mening". Och han slutade sin motion med orden: "Diakonistyrelsen är betingad av ett mycket trängande behof. Vill kyrkan komma detta till mötes och därmed själf gifva behöfligt stöd åt den pågående kyrkliga rörelsen för bättre församlingsvård och ett rikare församlingslif, så måste hon handla med skyndsamhet."[57]

Vid 1909 års kyrkomöte fördes frågan i hamn, och den 4 febr. 1910 utfärdade Kungl. Maj:t förordning om inrättande av Svenska kyrkans Diakonistyrelse. Därmed fick den frivilliga verksamheten inom församlingarna ett officiellt samlande organ och en mångfascetterad verksamhet kunde utvecklas och föras ut till de svenska församlingarna.[58]

2. Nya präster i pitebygden – kontinuitet och organisatorisk nysatsning.

Nya präster

När kyrkoherden och kontraktsprosten Gustaf Höijer år 1896 flyttade från Piteå landsförsamling för att bli kyrkoherde i sin hemförsamling Skellefteå, valdes till hans efterträdare kyrkoherde *Alfred Nygren*, vilken tillträdde tjänsten 1898.[59]

[56] Lundqvist 1977 s 140f.

[57] Kyrkomötesmotion nr 32 1908, UUB. Svensk Kyrkotidning nr 14 den 16.4. 1908. Akselson s 244ff. Rohde 1930 s 258ff.

[58] Kyhlberg 1937 s 167f. Akselson s 252ff. Hellström 1944 s 140ff.

[59] Vid kyrkoherdevalet 1896 var tre sökande på förslag: i första förslagsrummet komministern och regementspastorn Torsten Hildebrand Svartengren, Överluleå församling, i andra rummet kyrkoherden i Jörn Erik Ludvig Valter och i tredje rummet kyrkoherden i Mo Carl Alfred Nygren. Se Handl. ang. Prästval 1753–1905 i HLA. Se även Sandahl 1966 s 126ff, 173ff.

Den nye kyrkoherden var född i Skellefteå landsförsamling den 22 jan. 1855, bedrev sina läroverksstudier i Umeå, blev student i Uppsala 1875 och prästvigdes 1878. Endast tjugotre år gammal blev han vice pastor i Råneå under den från pitebygdens historia kände Jacob Dahlbergs ålderdom. Han blev mycket omtyckt av Råneåborna både genom sin förkunnelse och sitt vardagsumgänge med församlingsborna.[60]

Från Råneå flyttade Nygren till kyrkoherdetjänsten i Mo församling i norra Ångermanland. Hans kyrkoherdetid där inföll under en allvarlig brytningstid mellan kyrkan och EFS i denna landsända. Huvudaktören på den kyrkliga sidan var kyrkoherden i Gideå J E Björkqvist[61] och hans kombattant var framför allt EFS kolportör C L Allard i Örnsköldsvik.[62]

Som ledamot i norra Ångermanlands prästsällskap, där Björkqvist var sekreterare och eldsjälen för en renodlat kyrklig linje[63] kom kyrkoherde Nygren i Mo, som f ö var stiftelsens provinsombud,[64] att inta en förmedlande hållning i debatterna. När det t ex gällde lekmannaverksamheten, hävdade Nygren, att Stiftelsen verkligen hade en god avsikt. Därför borde man stödja kolportörerna, emedan "ett undanträngande av nämnda verksamhet skulle vara till stor skada för kyrkan".[65] I striden om missionsmedlen, där J E Björkqvist envetet hävdade, att man ensidigt skulle stödja Svenska kyrkans mission, intog Nygren en förmedlande ståndpunkt vid prästsällskapets sammanträden, där han stillsamt markerade stöd för båda missionerna.[66]

Men Nygren inte enbart försvarade Stiftelsen eller valde att inta en kompromissande position. Han tog också under sin tid i Mo församling ett rent kyrkligt initiativ genom bildandet av en liten kyrklig förening, som genom medlemsavgifter o.dyl. lämnade understöd åt församlingsbor, som av olika skäl inte kunde få hjälp av fattigvårdsstyrelsen. Denna verksamhet med s.k. kyrkliga diakonikretsar, som inspirerats av idéer från den under 1890-talet framväxande församlingsrörelsen och initierats av Björkqvist vid Prästsäll-

[60] Bygdén 2/1923 s 356. Byström 1954 s 94f. Nygren 1887 s 14ff.

[61] J.E. Björkqvist hade redan år 1880 haft ett förordnande i Piteå pastorat som vice pastor. Han hade av biskop Lars Landgren fått i uppdrag att genomföra förändringar i skolväsendet och införa 1819-års psalmbok vid högmässorna i Piteå landsförsamlings kyrkor. I en handskriven redogörelse betitlad "Som vice pastor i Piteå", ger han en livfull och delvis humoristisk beskrivning av sina nappatag med de sturska piteborna. Kopia som finns hos förf. har ställts till förfogande av landsantikvarie Björkqvist, Uppsala. Brevkontakt har också ägt rum med sonen biskop em. Manfred Björkqvist, Sigtuna. Betr. Björkqvists piteåsejour se även Cederlund 1951 s 193f.

[62] Wikmark 1968 s 55ff. Lundqvist 1977 s 113–118.

[63] Wikmark 1968 s 37ff.

[64] Wikmark 1968 s 31.

[65] Wikmark 1968 s 84ff.

[66] Wikmark 1968 s 52ff.

skapets möte 1894, var något nytt i de nordångermanländska bygderna, ett klart kyrkligt initiativ, som man från EFS-håll åsåg med viss skepsis.[67]

Den kyrkoherde, som år 1898 efterträdde Gustaf Höijer i Piteå landsförsamling, var alltså född i skelleftebygden med sin både kyrkliga och stiftelsevänliga fromhet. Under sina tjugo första prästår hade han kommit i beröring med församlingsrörelsens idéer, som de lancerades av den dynamiske J E Björkqvist i norra Ångermanlands prästsällskap. I Mo församling hade han också praktiskt prövat en av församlingsrörelsens arbetsformer.

När Piteå stadsförsamling år 1901 blev eget pastorat blev dess förste kyrkoherde *Gustaf Hörnström*. Hörnström var född år 1859 i Nordmalings församling i landskapet Ångermanland och länet Västerbotten. Efter läroverksstudier i Umeå blev han år 1882 student i Uppsala och prästvigdes 1887. Hans första förordnande var som vice pastor i Mo församling, innan Nygren tillträdde tjänsten där. Åren 1888–1890 hade han förordnande som vice komminister i Piteå pastorat, innan han år 1891 flyttade till Holmsund i Västerbotten som kapellpredikant. Samma år ingick han äktenskap med Anna Grape, dotter till den mångbetrodde komministern Grape i Piteå stad, son till prosten Isak Grape.[68] Vi kan utgå ifrån, att Hörnström under sitt vicepastorsförordnande i Mo kom i beröring med det då redan bildade Norra Ångermanlands prästsällskap och tog visst intryck av dess diskussioner.[69] Kontakten med pitebygdens fromhetsliv och Gustaf Höijer gav honom impulser från ett både stiftelsevänligt och kyrkligt församlingsliv. Som kapellpredikant i Holmsund under 1890-talet kom han åter i beröring med brytningar och strömningar i det närbelägna norra Ångermanland. Särskilt intressant är det initiativ, som Gustaf Hörnström tog år 1899, då han bildade Umeå skärgårds kristliga ungdomsförening, en kristlig ungdomsförening[70] som från början följde en klart kyrklig linje och som var en av de föreningar som, när den tiden kom, först stod redo att ansluta sig till stiftets ungdomsförbund.[71]

Liksom Nygren hade också Hörnström vid ankomsten till Piteå som kyrkoherde både fått intryck av ett stiftelsevänligt kyrkotroget församlingsliv och av församlingsrörelsens idéer, som han i viss utsträckning praktiserat.

Denna dubbla bakgrund kom att under bådas tjänstgöring i pitebygden ta sig uttryck i både kontinuitet, anknytning till de gamla arbetsformerna och organisatoriska nyansatser.

[67] Wikmark 1968 s 45ff.

[68] Bygdén 1923 s 56. Zakarias Grape var under 30 år komminister i Piteå stadsförsamling och under många år stadsfullmäktiges ordförande: Bygdén 1925 s 386.

[69] Wikmark 1968 s 37ff.

[70] Fjellander 1972 s 185.

[71] Kyrkan och ungdomen 1942 s 4 o 16 som beskriver föreningens arbets- och gemenskapsformer.

Anknytning till gamla arbetsformer.

Endast 43 år gammal kom Nygren som kyrkoherde till Piteå landsförsamling. Han upplevde det gruvsamt "att upptaga den högt avhållne prosten Höijers mantel".[72] I Piteå mötte honom "en särdeles flitig verksamhet med Ordets förkunnelse av både präster och lekmän". Och denna verksamhet organiserades genom den missionsförening, som Höijer hade rekonstruerat, och vilken var organisatoriskt helt ansluten till församlingen. Missionsmöten anordnades i kyrkan och ute i byarna, där präster och predikanter enigt medverkade. Nygren ansåg att "det var ett lyckligt förhållande och helt säkert till fromma för det kristliga församlingsarbetet, att verksamheten i den stora omfattning den utfördes av lekmän, ordnades i samråd med församlingens prästerskap"." Det goda förhållandet mellan prästerna och de till missionsföreningen knutna EFS-kolportörerna framhölls också av Nygren i ämbetsberättelsen till biskopsvisitationen 1901, då han konstaterade, att "EFS' kolportörer utföra inom församlingen en välsignelsebringande verksamhet".[74]

Utöver anknytning till den inriktning och utformning som verksamheten inom Piteå landsförsamlings missionsförening hade, fortsatte och utvecklade Nygren under sin kyrkoherdetid de gamla kyrkoinstitutioner som byaböner, husförhör och kyrkhelger utgjorde.

Byabönerna förekom under Nygrens tid i samma omfattning som tidigare. Vid biskopsvisitationen 1901 kunde han konstatera, att "i de flesta byar hålles i skolhusen gemensamma bönestunder, i många fall både på för- och eftermiddagen, vilka hvid bönestunder av byns äldre kristna föreläses en predikan af någon god författare."[75] Och vid visitationen 1906 kunde han peka på enahanda förhållande: "I de flesta byar utanför kyrkbyn hålles sammankomster i skolsalen med läsning av kyrkobönerna, Luthers eller någon annan god författares predikan samt psalmsång."[76] Den negativa sidan av byabönerna var, att gudstjänsterna i kyrkan besöktes mindre flitigt vanliga söndagar. De mera avlägset boende kom till kyrkan endast vid kyrkhelgerna, medan de söndagligen samlades i byabönen. Problemet uppmärksammades av den nye Luleåbiskopen Olof Bergqvist vid visitationsstämman 1906. Han ansåg det vara en brist "att de söndagliga gudstjänsterna i kyrkan besökas mindre allmänt, beroende bl a därpå, att gudstjänster hålls i byarnas skollokaler." Dessa var i och för sig en god sak, men "önskligt vore, att kyrkan finge mer och mer blifva det rum, där församlingen sökte sin gemensamma uppbyggelse."[77]

[72] Nygren 1928 s 46.
[73] Nygren 1928 s 42f.
[74] Ämbetsberättelse vid biskopsvisitationen 1906 LDA.
[75] Ämbetsberättelse 1901 HDA.
[76] Ämbetsberättelse 1906 LDA.
[77] Visitationsprotokoll 1906 i LDA.

Husförhören fortsatte årligen i alla rotar. Under Nygrens tid flyttade de från trettondagstiden till hösten. Nygren följde den utformning av husförhören, som introducerats under Höijers tid "med samtal öfver den bibelavdelning, som läses innantill och äfven stycken ur katekesen",[78] samt som han skrev i ämbetsberättelsen 1906, "med erinran om barnalärans överensstämmelse med det föreliggande Bibelordet".[79]

Kyrkhelgerna vidmakthölls också av Nygren och behöll sin starka ställning i kyrkolivet. "Antalet besökare är mycket stort", kunde han konstatera vid visitationen 1901.[80] När det gällde ansträngningarna att få bukt med de av prästerskapet länge och ivrigt motarbetade s.k. nattfrierierna satte Nygren sitt hopp till, att "de ungdomsföreningar som på sista tiden bildats i en del byar, skola bl.a. verka för ytterligare höjande af sedlighetsbegreppet."[81]

Liksom under Höijers tid kompletterade Nygren kyrkhelgerna i församlingskyrkan med mindre helger i byarna, s.k. missionsmöten.

Anknöt Nygren till landsförsamlingens gamla verksamhetsformer genom dess missionsförening och gamla byaböner, husförhör och kyrkhelger, anknöt också *Gustaf Hörnström* i Piteå stadsförsamling till de verksamhetsformer, som där var förhanden. I stadskyrkans gudstjänster medverkade lekmannapredikanter, både de som var knutna till landsförsamlingens och stadsförsamlingens missionsföreningar. Med förkärlek anlitades överläraren i Piteå, K A Renkvist, som predikant i kyrkan. Även talare från Stiftelsens ledning och expedition bereddes frikostigt tillfälle att medverka vid gudstjänster i kyrkan.[82]

Med Piteå stads missionsförening stod Hörnström i ett gott förhållande och hade nära samarbete med den. Från sin ankomst till Piteå till sin avflyttning var han ordförande i den EFS-anslutna missionföreningen.[83] Och efter sin avflyttning till Nätra församling i Ångermanland var han Stiftelsens provinsombud under många år och markerade även på andra sätt sin välvilliga inställning till Evangeliska Fosterlandsstiftelsen.[84]

[78] Ämbetsberättelse 1901 i HDA. Nordenstam 1914 s 21ff.

[79] Ämbetsberättelse 1906 LDA.

[80] Ämbetsberättelse 1901 HDA.

[81] Ämbetsberättelse 1906 LDA.

[82] Se flera ex. på detta i NP:s och NA:s predikoturer åren 1901–1908. Bland talare som medverkade i stadskyrkan kan nämnas DUF-s grundare pastor Efraim Rang vid Palmsöndagens högm. 1904. Se NP och NA 1.4.1905. Samarbetet med Renkvist apostroferades särskilt vid Hörnströms avskedspredikan till Piteå stadsförsamling: Han ville "säga ett tack till den käre broder och trogne medarbetare, som leder arbetet i missionshuset och så ofta hjälpt mig i detta rum och äfven i öfrigt varit mig såsom den bästa broder i församlingsarbetet. Det är en icke liten välsignelse för kyrkoherden i församlingen att hafva denna man vid sin sida." Hörnström 1908 s 13.

[83] EFS föreningsmatrikel 1901–1908.

[84] Wikmark 1968 s 31, 127, 149.

Organisatorisk nysatsning

De båda kyrkoherdarna Hörnström och Nygren nöjde sig dock inte med att enbart anknyta till de gamla arbetsformerna och vidmakthålla kontinuiteten från kyrkoherde Höijers tid. Under deras tjänstetid gjordes också organisatoriska nysatsningar.

Redan år 1903 tog Gustaf Hörnström initiativ till bildandet av Piteå stads kristliga ungdomsförening.[85] Att detta inte från början var en EFS-anknuten föreningsbildning framgår bl.a. av det förhållandet, att ungdomsföreningen inte blev ansluten till Stiftelsens ungdomsorganisation De Ungas Förbund förrän år 1921.[86] Istället bör denna förening ses som en parallell till den ungdomsförening som Hörnström hade startat i Holmsund. Ungdomsföreningen i Piteå stad, där läraren K.A. Renkvist och Ernst Wåhlin, sonson till L.P. Wåhlin, var med vid starten, kan inte stämplas som stiftelseanknuten men stod å andra sidan fri från organisatorisk anknytning till den kyrkliga ungdomsrörelsen.[87] Liksom fallet var med bl.a. Piteå landsförsamlings missionsförening var den alltså enbart församlingsanknuten.

Vid starten anslöt sig ett 50-tal ungdomar,[88] en skara som snabbt ökades till nära 150. Verksamheten bestod i huvudsak i bibelaftnar varje vecka[89] och syaftnar varje veckoslut, vilka hölls antingen i Lutherska missionshuset eller i prästgården.[90] Några år senare utökades verksamheten till att man också inbjöd andra ungdomsföreningar i pitebygden att göra utflykter till Piteå och sedan återgäldade dessa besök.[91]

Kyrkoherde Nygren i Piteå landsförsamling följde omgående i sin kollegas spår och tog, i likhet med vad han gjort i Mo församling, initiativ till en kyrkligt anknuten ungdomsverksamhet i Piteå landsförsamling.

I kyrkonotiserna den 18 juli 1903 meddelades, att direktör Yngve Melander skulle hålla föredrag för ungdom i Öjebyn.[92] Samma år synes kristlig ungdomsförening ha bildats i Roknäs by i Infjärden, då denna i annons inbjöd till

[85] Protokoll från föreningens bildande har ej kunnat återfinnas. Vid Föreningens 25-årsjubileum år 1928 blev Hörnström hyllad som initiativtagare: se UT mars 1928 s 21.

[86] Se bl.a. statistisk bilaga i UT jubileumsåret 1918, då Piteå kristliga ungdomsförening inte återfinnes bland de till DUF anslutna ungdomsföreningarna.

[87] Se Fjellander 1972 s 185f, där han med exempel från Burträsks församling i Västerbotten konstaterar att "till att börja med var föreningen utan färg, dvs utan anslutning vare sig till EFS eller den kyrkliga ungdomsrörelsen". Så var fallet med Piteå stads kristliga ungdomsförening. Se i detta sammanhang också Fjellander 1972 s 107f, där han återger diskussionerna inom Svenska kyrkan om termerna ungdomskrets och ungdomsförening.

[88] NP 26.3.1903.

[89] NP 20.2.1903.

[90] NP 12.10 och 31.11.1903.

[91] NP 31.3.1913.

[92] NP 18.7.903.

årsfest, vid vilken kyrkoherde Nygren m.fl. medverkade.[93] Om denna ungdomsförening har dock inga ytterligare upplysningar påträffats. Första maj år 1905 anordnades ett ungdomsmöte i Piteå landsförsamlings kyrka, där "frågan om en ungdomsförenings bildande, och de principer efter hvilka denna förening bör bildas", var uppe till diskussion. "Efter mötets slut antecknade sig tjugotre personer som medlemmar i den blifvande föreningen och uppdrogs åt kyrkoherde Nygren jämte pastor Nordström[94] och arbetaren Oskar Lundgren att utarbeta förslag till stadgar".[95]

Förmodligen har vi här begynnelsen till *Öjeby kristliga ungdomsförening.* Denna ungdomsförening, som bildades år 1906, har i olika sammanhang betecknats som en av de kyrkliga ungdomsföreningarnas förstlingsfrukter i Luleå stift.[96] Enligt stadgarna skulle den "bland ungdomen på Guds Ords grund främja vad sant, vad värdigt, vad rent är, vad som är älskligt och värt att akta" i enlighet med Paulus ord i Filipperbrevet. Detta ändamål ville nu föreningen vinna genom diskussioner i kristliga och allmännyttiga ämnen, genom tillhandahållande av god litteratur, genom sång och musik m m.[97]

Stadgeformuleringen är intressant. Det är troligt att Nygren här har tagit intryck av församlings- och ungkyrkorörelsens kulturöppna inställning.[98]

Ungdomsföreningens verksamhetsformer kom också att utvecklas enligt stadgarna: sålunda ordnades samkväm var fjortonde dag, bibelläsningsaftnar med andlig uppbyggelse, symöte av den år 1906 bildade syföreningen, föredrag och samtal i aktuella ämnen för ungdom. Bland dem som medverkade som talare kan nämnas predikanterna Löfstedt och Karl Johansson. Den senare behandlade ofta aktuella kultur- och ungdomsfrågor. Också barnarbetet låg ungdomsföreningen varmt om hjärtat, och söndagsskolan blev från början en av dess viktigaste arbetsformer. Söndagsskolan samlade de första åren ett sjuttiotal barn, uppdelade i fem-sex klasser.

Ungdomsföreningen, vars styrelse kom att bestå av fem ordinarie ledamöter med församlingens båda komministrar som ordförande resp. vice ordförande, kom snart att få en medlemsanslutning på mer än ett hundra medlemmar.

Två initiativ några år efter föreningens bildande är värda att nämna: I ungdomsföreningens regi anordnades år 1925 en församlingsvecka, som sedan blev tradition i Piteå landsförsamling. Vid den första församlingsveckan medverkade som talare förste sekreteraren i Diakonistyrelsen, Bengt Jonzon, sedermera biskop i Luleå stift. Hans medverkan kan tolkas som en markering

[93] NP 27.10.1903.
[94] Ang. komminister Nordström se Bygdén 3 1925 s 56.
[95] Mötesreferat i NP 2.5.1905.
[96] Fjellander 1972 s 185. Hellsten 1944 s 168ff. Andersson 1953 s 333.
[97] Ur Öjeby kristliga ungdomsförenings stadgar, vilka finns hos Sven Jonsson, Piteå.
[98] Om ungkyrkorörelsens kulturöppenhet se bl.a. Wikmark 1960 s 177f.

av att Öjeby kristliga ungdomsförening hade ett klart kyrkligt förtecken och som svar på anklagelser den fick för att ha en alltför stark EFS-prägel.

Sin största betydelse kom dock ungdomsföreningen att få som ägare till det församlingshem, som år 1922 uppfördes i Öjeby kyrkas närhet och som torde vara det första i sitt slag i Norrbotten."

3. Aktivering av Piteå landsförsamlings missionsförening

Axel Sandin – kyrkoherde i Piteå landsförsamling

År 1908 lämnade Gustaf Hörnström kyrkoherdetjänsten i Piteå stadsförsamling för att bli kyrkoherde och sedermera kontraktsprost i Nätra församling i norra Ångermanland.[1] Följande år lämnade kyrkoherde Alfred Nygren Piteå landsförsamling för att bli kyrkoherde i Nordmaling i norra Ångermanland.[2] Efter Hörnström blev Alfred Edström kyrkoherde i Piteå stadsförsamling, där han i huvudsak synes ha följt i företrädarens spår.[3]

Som kyrkoherde efter Nygren återkom den tidigare komministern i Piteå landsförsamling Axel Sandin, som tjänstgjort där åren 1888–1903. Under sju år hade nu Sandin haft tjänst som domkyrkokomminister i Härnösand. Det i vårt sammanhang mest intressanta från Härnösandsåren är den stora tidningsdebatten i Härnösandstidningarna mellan Sandin och Rickard Sandler. Anledningen till denna debatt var Sandins nyårspredikan i Härnösands domkyrka år 1908, i vilken han öppet angrep socialdemokratin för att vara kristendomsfientlig.[4] I den utdragna och fräna debatten, som utgavs i bokform av Ångermanlands distrikt av socialdemokratiska ungdomsförbundet, fastslog Sandin, att han ansåg socialdemokratin vara kristendomsfientlig och att den utförde ett underminerande avkristningsarbete. Och han uttalade bl.a.: "Jag har skrifvit framför allt för att uppdaga den stora fara, som hotar de troende arbetarna från socialisternas sida och i tid varna dem, som vill låta sig varnas."[5]

Denna debatt under Härnösandsåren bör hållas i minnet inför Sandins kyrkoherdetjänst i Piteå landsförsamling, vilken han tillträdde år 1910 och som han skulle inneha i trettio år.

Vid sitt tillträde av kyrkoherdetjänsten anknöt Sandin till Piteå landsförsamlings missionsförening och dess olika funktioner samt aktiverade dess verksamhet i olika avseenden.

" Redogörelse vid Öjeby församlingshems 50-års jubileum av sekr. Sven Jonsson, Öjebyn. Stickprov i protokoll har bekräftat korrektheten i redogörelsen.

[1] Hörnström 1908 Avskedspredikan för Piteå stadsförsamling. Se även hans något pessimistiska avskedspredikan till Nätra församling år 1936 s 9ff.

[2] Nygren 1909 s 23 uttryckte vid avskedet sin höga värdering "av den i samförstånd med kyrkans prästerskap från lekmannahåll öfvade verksamheten" och önskade att "den goda enighet som här varit rådande för arbetet i Guds rike, må få fortgå."

[3] Bygdén 3 1925 s 102

[4] Sandin 1908 s 8f.

[5] Sandin-Sandler 1908 s 148.

Lekmannapredikanterna.

Lekmannapredikanterna som redan under Höijers och senare under Nygrens tid bedrivit en flitig predikoverksamhet i missionsföreningens hägn och under kyrkoherdens ledning, fick under Sandins tid fortsätta sin verksamhet. Hans första åtgärd var att effektivisera och bättre organisera denna verksamhet. Turlista över predikanternas resa uppgjordes och fastställdes vid missionsföreningens sammanträden samt annonserades i lokaltidningen, som gav 50% i rabatt på annonspriset.[6] Detta medförde en bättre gudstjänstservice för byarna och närmare och tätare kontakter mellan by och församling.

De lekmannapredikanter, som Sandin knöt till missionsföreningen, var dels de till EFS anknutna och av missionsföreningen anställda ordinarie predikanterna E J Löfstedt och Karl Johansson, dels de s.k. tillfälliga predikanterna, som vid sidan av sitt yrke och vardagsarbete företog resor på missionsföreningens uppdrag för en lön av 2 kr per dag. Här möter oss självlärda män ur folket, ofta anlitade som ledare av byabönerna. I protokoll och kyrknotiser möter vi namn som Jakob Lidman, August Lundberg, Anton Björkman, Johan Risberg, Axel Lundström. Deras insats i missionsföreningens tjänst och deras religiösa utveckling gör det motiverat att ge en kortare presentation av dessa predikanter/kolportörer, vars minne ännu lever i bygden.

Den äldre av de ordinarie predikanterna, *E J Löfstedt*, har vi redan mött som en av de predikanter kyrkoherde Höijer tog i sin tjänst. Innan han flyttade till den år 1918 nybildade Hortlax församling, tog han kraftfullt avstånd från separatistiska tendenser inom den del av moderförsamlingen, som 1913 blev Norrfjärdens församling.

Den yngre av de ordinarie predikanterna, *Karl Johansson*, var född i Pitholms by i Piteå landsförsamling år 1877 och under sin ungdom bosatt i Höglandsnäs by intill nuvarande Hortlax kyrkby. Åren 1903–1905 genomgick han Johannelund och hade som lärare DUF-s grundare Efraim Rang. På rekommendation av bl a kyrkoherde Nygren blev han Stiftelsens kolportör och kom att tjänstgöra i pitebygden åren 1905–1935, därav de tio första åren i Piteå landsförsamlings missionsförenings tjänst. Han hade, som ovan påpekats, på ett särskilt sätt ungdomens öra och ett predikosätt som enligt samstämmiga uppgifter präglades av stor beläsenhet, intellektuell skärpa och en humorfylld originell framställning.[7] I motsats till predikant Löfstedt kom Johansson att ställa sig i motsatsställning till kyrkoherde Sandin i samband med tillkomsten av Norrfjärdens missionsförening, och när det gällde DUF-s verksamhet i pitebygden. Av allt att döma hade Johanssons intryck från Johannelundsåren en avsevärd betydelse för hans ställningstaganden.

[6] PLMF protokoll 26.11.1910. PLKA.

[7] Kolportörsbok 6 s 38f. EFSA. Marklund 1947, Inremissionsprofiler i Budbäraren. I kopia hos förf. Se även Johanssons debattinlägg i EFS predikantförenings diskussionsprotokoll.

Av de s.k. tillfälliga predikanterna torde *Jakob Lidman* vara den mest kände. Lidman var född i Frostkåge i Skellefteå landsförsamling den 31 januari 1847. Efter att ha upptagit ett nybygge i Brännäs by nära gränsen mot Norrbotten och blivit omvänd vid 30 års ålder, fungerade han först som föreläsare vid byabönerna i byarna, men sedan i allt större utsträckning som predikant.

Lidman beskrivs som mycket mån om den rena lutherska läran. Hans förkunnelse, framburen på bygdedialekt, underströk med stort allvar bättringens ofrånkomliga nödvändighet, frälsningens grund i Kristi återlösningsverk och kravet på ett kristet liv. Hans tid som lekmannapredikant kom att omspänna en tid av sextio år.[8]

Johan Nyberg var född i Öjebyn 1863. Efter att ha varit sjöman i fem år återvände han till hembygden och blev sågverksarbetare och förrådsförvaltare vid Storfors sågverk, där han också gjorde en mångårig insats i Arbetsmissionen. Nyberg gick ingen predikantskola. Han hade god förmåga att samtala med de sjuka. Hans förkunnelse var grundlig, han predikade minst en timme med saktmodig eftertänksamhet. Stoff till sin förkunnelse hämtade han ur Luthers postilla och Fjellstedts Bibelförklaringar. Han möttes av stort förtroende från kyrkoherde Sandins sida och blev först vice ordförande och från 1917 ordförande i det år 1912 bildade Piteå sockens ungdomsförbund.[9]

Den Norrfjärdensfödde predikanten *Anton Björkman* från Lakafors by hade ungdomens öra på ett särskilt sätt. Som vi skall se använde Sandin Björkman till att initiera kyrkans ungdomsverksamhet i församlingens byar. Trots hårda yttre levnadsomständigheter hade han intresse hela sitt liv för självstudier i både filosofiska och teologiska ämnen.[10]

August Lundberg var en annan av de tillfälliga lekmannapredikanter Sandin tog i missionsföreningens tjänst. Han var född år 1857 i Norrfjärden och dog 1911, endast 54 år gammal. Ogift hela livet ägnade han sig åt fiskaryrket på somrarna och gav sig ut på hösten på predikoresa. Hans förkunnelse präglades av stort allvar och kretsade kring temat synd och nåd.[11]

Johan Risberg från Infjärden var också en av missionsföreningens tillfälliga predikanter, då och då anlitad av kyrkoherde Sandin, men enligt denne med begränsade predikogåvor.[12]

Predikanten, bonden och fiskaren *Axel Lundström* kom från Högsböle by i södra församlingsdelen. Han var född 1860 och fick endast sex veckors skolgång. Efter sin omvändelse bedrev han flitiga självstudier, av framför allt Fjell-

[8] Marklund 1949 i BB, Inremissionsprofiler 8. Beträffande källorna till dessa artiklar se brev Marklund till förf. 21.8.1978.

[9] Samtal med dottern Ellen Nyberg mars 1974. Uppgifterna verifierade av Herman Andersson, Bergsviken.

[10] Samtal med predikant Björkmans son i Norrfjärden juli 1974.

[11] Brev från Anselm Marklund, Piteå okt 1974, mars 1979.

[12] Uppgift av Royl Engberg. Långnäs okt 1974. Brev mars 1979.

stedt, Luther och Rosenius, blev föreläsare vid byabönerna och alltmer anlitad som predikant. Lundström blev sedermera ledamot i Hortlax kyrkas byggnadskommitté och Hortlax församlings kyrkoråd.[13]

Byaombud

Redan i de stadgar för missionsföreningen, som Höijer fogade till sin "Inbjudning" omtalas byaombud. Deras uppgift var att "föranstalta om missionsböners hållande några gånger om året, uppbära avgift och andra frivilliga gåvor".

Vid missionsföreningens årsmöte 1911 beslutades nu, "att matrikel över föreningens medlemmar skulle anskaffas och föras, och för medlemsavgifternas ordentliga och bättre indrivande skulle de tillhandahållas de särskilda byaombuden, som utsågs och upptaga de hans område tillhörande medlemmar." Slutligen skulle även föreningens stadgar, som nu voro utgångna, ånyo tryckas.[14]

Byaombudens uppgift var alltså att anordna gudstjänster i byarna, värva medlemmar åt missionsföreningen, uppbära medlemsavgift och insamla gåvomedel till föreningens arbete och den yttre missionen.[15]

Vi har nu sett, hur Axel Sandin efter sitt tillträde av kyrkoherdetjänsten i Piteå landsförsamling liksom företrädaren anknöt till de gamla verksamhetsformerna, framför allt de som bedrevs genom landsförsamlingens missionsförening. Uppenbarligen tillmätte Sandin missionsföreningen en mycket stor betydelse som samlande organ för den kyrkligt styrda verksamheten i församlingen. I missionsföreningens tjänst togs dels EFS-utbildade predikanter men framför allt lekmannapredikanter från församlingens olika byar, vilkas verksamhet effektiviserades. Genom dessa och byaombuden ansåg Sandin uppenbarligen, att han tryggat samarbetet och sammanhållningen i den vidsträckta och andligen livaktiga bygden.

Men den dynamiske kyrkoherde Sandin nöjde sig inte med enbart anknytning till den gamla missionsföreningen och effektivering av dess verksamhet. Han insåg, att skulle kyrkan och dess missionsförening leva vidare och utvecklas måste man satsa på ungdomen och få verksamheten bland ungdomen kyrko- och församlingsanknuten. Därför blev hans nästa åtgärd att inom missionsföreningens ram upprätta Piteå sockens ungdomsförbund.

4. Piteå sockens ungdomsförbund.

Varifrån kyrkoherde Sandin fick *impulserna* till bildandet av Piteå socken ungdomsförbund har ej gått att helt klarlägga, då varken skriftliga eller muntliga

[13] Genomgång av Lundströms kvarlåtenskap. Förf. är Lundströms dotterson.

[14] PLMF protokoll 25.6.1913. PLKA.

[15] Beträffande byaombudens spridning och namn år 1913 se bilaga 1.

källor nämner något därom.[16] Tänkbart är, att han fått idén från Norra Ångermanlands Ungdomsförbund, som såg dagens ljus år 1905, under Sandins Härnösandsår.[17] Möjligen kan också impulser ha kommit från Burträsks ungdomsförening bildad år 1904[18] eller från det år 1906 bildade Skellefteå sockens ungdomsförbund.[19] De stadgar som Sandin föreslog till antagande tyder på impulser från olika håll men också ett eget synsätt, när det gällde ungdomsförbundets organisatoriska anslutning och funktion.[20]

Motiven för bildandet av Piteå sockens ungdomsförbund presenterades utförligt av Sandin i ämbetsberättelsen vid biskopsvisitationen år 1913. Först pekade han på de ungdomsföreningar, som redan kommit till stånd i bygden på prästerligt initiativ. Dessa kristliga ungdomsföreningar borde, enligt Sandin, betraktas som barn av den av präster och lekmän förda ungdomsverksamheten och måste anses som missionsföreningens framtid. Att bevara dessa ungdomsföreningar i rätt samband med missionsföreningen var en angelägen uppgift. Därmed skulle missionsföreningens fortbestånd och utveckling tryggas. Då dessutom "den nuvarande tidens läge kräver att på ett särskilt sätt taga vård om ungdomen fann missionsstyrelsen tiden vara inne att på sitt program upptaga en dylik verksamhet och bildades sistlidna år Piteå sockens ungdomsförbund." Utöver dessa motiv tillfogade kyrkoherde Sandin ännu ett i sin ämbetsberättelse, nämligen den verksamhet, som bedrevs av det till EFS anslutna Norrbottens evangelisk-lutherska ungdomsförbund, som sökte åstadkomma en organisatorisk anslutning av de kristliga ungdomsföreningarna utom församlingen, en utveckling, som Sandin bedömde vara ytterst farlig med tanke på framtiden.[21]

Tillkomsten av Piteå sockens ungdomsförbund skildras utförligt i missionsföreningens protokoll. Den 19 januari 1912 framlade kyrkoherde Sandin förslag att bilda "ett Ungdomsförbund omfattande hela Piteå socken och i anslutning till Piteå sockens missionsförening".[22] Redan följande månad upptogs förslaget till förnyad ingående diskussion, efter vilken missionsföreningens styrelse beslöt " att omedelbart vidtaga mått och steg för bildandet av ett Ungdomsförbund för Piteå socken, benämnt Piteå sockens evangelisk-lutherska

[16] Trots noggranna efterforskningar har inga protokoll eller andra handlingar från Piteå sockens ungdomsförbund kunnat påträffas. Enl. uppgift av f. lärarinnan Märta Renkvist, dotter till ungdomsförbundets förste sekreterare K.A. Renkvist skall de ha förstörts vid brand hos hennes fars efterträdare som ungdomsförbundets sekreterare.

[17] Hellsten 1944 s 139. Wikmark 1968 s 110ff. Fjellander 1972 s 178f.

[18] Fjellander 1972 s 185.

[19] Fjellander 1972 s 185. Fellström 1947 s 191f. Lundqvist 1977 s 166ff.

[20] Jämför stadgarna för Piteå sockens ungdomsförbund (bilaga 2) med stadgarna för Skellefteå ungdomsförbund, Fellström 1947 s 250f.

[21] Ämbetsberättelse vid biskopsvisitation 1913. LDA.

[22] PLMF protokoll 19.1.1912. PLKA.

Ungdomsförbund." Detta skulle bestå dels av "de fristående ungdomsföreningar, som förefinnas inom församlingen eller dem som frivilligt vilja ansluta sig till förbundet." Dessutom skulle nybildande av ungdomsföreningar ske i byar, där sådana ännu inte fanns, men där det fanns kristlig ungdom, som vore villig sammansluta sig i en förening. Slutligen skulle också enskilda personer, som inte tillhörde någon förening, vara välkomna som medlemmar i förbundet. För att göra saken känd i bygden utsågs pastor N.J. Nordberg, predikanterna Löfstedt, Johansson och Nyberg att "företaga en predikoresa genom församlingen för ordnandet af de särskilda föreningarnas sammanslutning till ifrågasatt ungdomsförbund". Förslag väcktes dessutom, att anställa lämplig ungdomstalare. I väntan på en sådan skulle det nybildade ungdomsförbundet anordna kurser och ungdomsföredrag med anlitande av krafter inom och utom församlingen.[23]

Tre dagar senare, den 22 februari 1912, upprättades *stadgar* för Ungdomsförbundet. I dessa fastslogs bl.a. att "Ungdomsförbundet har till ändamål, att på Guds Ords och den evangelisk-lutherska bekännelsens grund söka vinna ungdomen för Kristus och fostra dem i kristlig tro och kristet lif". Detta skulle ske genom anordnande av ungdoms- och söndagsskolemöten, föredrag m m, samt för övrigt deltagande i en sant kyrklig missionsverksamhet. Ungdomsförbundet ville särskilt befrämja söndagsskolverksamheten. När det gällde rapporteringen skulle samtliga lokalföreningar insända uppgift till förbundets sekreterare varje år före februari månads utgång angående ungdomsföreningarnas medlemsantal, styrelse, ordförande m m. En kortfattad redogörelse om sönddagsskolverksamheten och annan verksamhet skulle också bifogas.[24]

Vid en jämförelse mellan ovan refererade stadgar och de som gällde för t ex Skellefteå ungdomsförbund, till vilka vi återkommer nedan, kan man konstatera vissa olikheter. När det gällde ungdomsförbundets kyrkliga karaktär var den mindre pregnant uttryckt, när det gällde Piteå sockens ungdomsförbund. Den sociala sidan av verksamheten, som underströks i Skellefteå ungdomsförbunds stadgar berördes inte i Piteå sockens ungdomsförbunds paragrafer. Likaså uttalades i skellefteåstadgarna, att kyrkoherden eller den hans ämbete förestod skulle vara ordförande i ungdomsförbundets styrelse. Någon sådan bestämmelse var ej förhanden i piteåstadgarna. Detta sistnämnda förhållande kan bero på Sandins mening, att ungdomsförbundet skulle ses som en gren av missionsföreningens verksamhet, underställd missionsföreningens styrelse, där kyrkoherden var ordförande. I verkligheten blev dock en av församlingens komministrar ungdomsförbundets ordförande.

Någon månad senare framlade missionsföreningens styrelse förslag vid års-

[23] PLMF protokoll 17.2.1912. PLKA.
[24] PLMF protokoll 22.2.1912. PLKA.

mötet i Öjeby kyrka att inrätta Piteå sockens ungdomsförbund, vilket också blev missionsmötets enhälliga beslut.[25]

Anslutning av Piteå sockens ungdomsförbund till den kyrkliga ungdomsrörelsen på riks- eller stiftsplanet kom aldrig till stånd, som fallet var med t.ex. Burträsks ungdomsförbund och Skellefteå ungdomsförbund.[26] Förmodligen hade detta förhållande sin orsak i kyrkoherde Sandins tveksamhet inför organisatorisk anknytning utanför församlingen av kyrkliga sammanslutningar. Det motstånd han hade mot anslutning av ungdomsföreningar till Stiftelsens riksorganisation och länsförbund fick som logisk följd motstånd mot kyrklig organisatorisk anknytning utanför församlingen. Här anknöt han till och drog konsekvenserna av Höijers och Brandells inställning, när det gällde missionsföreningens församlingsanknytning.[27a]

Anslutningen till Piteå sockens ungdomsförbund har inte helt kunnat kartläggas, då alla dess protokoll är förkomna. I sin ämbetsberättelse år 1913 rapporterade Sandin, att "omkring 15–20 ungdomsföreningar i skilda byar ingått". Denna goda anslutning ingav honom optimism inför framtiden: "Den kraftiga utveckling, som redan Piteå sockens ungdomsförbund vunnit, torde vara en garanti för nämnda verksamhets fortsatta bestånd och utveckling utan främmande inblandning".[27b]

En genomgång har gjorts av tillgängligt material såsom föreningsprotokoll, predikoturer, annonser och muntliga uppgifter för att kartlägga de kyrkoanknutna ungdomsföreningarna. Vid denna inventering framträder två kategorier kristliga ungdomsföreningar.

Kristliga ungdomsföreningar med verifierad anslutning.
I missionsföreningens protokoll den 27 april 1912 noterades, att Ungdomsförbundet fick sin första medlemsförening i den av kyrkoherde Gustaf Hörnström år 1903 bildade *Pite kristliga ungdomsförening*. Denna ungdomsförenings nye ordförande var Piteå stads andra kyrkoherde Alfred Edström och dess vice ordförande överläraren K.A. Renkvist. Den senare blev nu också invald som sekreterare i Ungdomsförbundet, som fick en styrelse, vilken bestod av komminister N.J. Nordberg som ordförande, predikant Johan Nyberg i Bergsviken som vice ordförande och Arvid Ökvist i Svensbyn som kassör.[28]

På ordföranden, komminister N.J. Nordbergs, initiativ tillkom flera kristliga

[25] PLMF protokoll 27.4.1912. PLKA.

[26] Fjellander 1972 s 185. Vid genomgång av protokollen för Luleå stifts ungdomsförbund finnes heller ingen uppgift om förbundets anslutning.

[27a] Jfr. Södergren 1945 s 170 där han framhåller *församlingstanken* som det primära och bästa hos ungkyrkligheten.

[27b] Ämbetsberättelse vid biskopsvisitationen 1913 HDA.

[28] PLMF protokoll 27.4.1912. PLKA.

ungdomsföreningar i bygden, som fick sin organisatoriska anknytning till Piteå sockens ungdomsförbund.

Så var fallet med *Blåsmarks kristliga ungdomsförening*. Redan under kyrkoherde Höijers tid hade missionsmöten hållits i Blåsmark. Vid sekelskiftet hade byn berörts av en väckelse bland ungdomen. Vanan att samlas till byabön var förhanden. Bland dem som stod i ledningen för byabönerna växte en allt starkare önskan att göra en insats för ungdomen i byn.

Den 11 augusti 1912 kom komminister Nordberg på predikobesök i Blåsmark tillsammans med predikanterna Nyberg och Löfstedt och höll gudstjänst i den gamla skolan. Vid eftermiddagsgudstjänsten kom frågan upp om eventuellt bildande av en ungdomsförening. Prästen och predikanterna önskade att denna skulle anslutas till Piteå sockens ungdomsförbund, vilket blev de närvarandes beslut, även om några hellre hade sett en anslutning till EFS länsförbund. En provteckning företogs, som samlade så många namn, att sextiotvå medlemmar anslöt sig till ungdomsföreningen vid starten.

Under ledning av sin ordförande, Robert Nilsson, som dessutom var byaombud i Piteå landsförsamlings missionsförening och "bönpräst" i byn, verkade ungdomsföreningen under de följande sex åren i enlighet med Ungdomsförbundets och de egna stadgarna genom möten varannan söndag, vid vilka man hade föreläsningar av predikningar, uppläsningar och sång, alltså en uppläggning som avsevärt liknande ordningen vid byabönerna på söndagseftermiddagarna. Efter något år utökades verksamheten med samlingar också på onsdags- och lördagskvällar med brevaftnar och på sommaren friluftsmöten. Vid olika tillfällen besöktes föreningen av ungdomsförbundets talare. Sålunda fick Blåsmark besök den 15 dec 1914 av ungdomsförbundets "ungdomstalare" predikant Björkman.[29] I februari 1915 kom dess vice ordförande, predikant Nyberg på besök.[30] I mars 1916 återkom predikant Björkman.[31] Och i september samma år medverkade kyrkoherde Sandin själv tillsammans med predikanterna Nyberg och Lundström vid Blåsmarks ungdomsförenings årsmöte.[32]

Ett år efter bildandet av Blåsmarks kristliga ungdomsförening tillkom på komminister Nordbergs initiativ *Långnäs ungdomsförening*. Ungdomsföreningen bildades i samband med ett föredrag av pastor Nordberg den 16 mars 1913. Vid starten antecknade sig 36 personer som medlemmar. Vidare beslöts att antaga samma stadgar som Öjeby kristliga ungdomsförening. Samma år,

[29] Annons i NA 10.12.1914. UUB.

[30] Annons i PT 28.1.1915. UUB.

[31] Annons i PT 19.3.1916. UUB.

[32] PT 23–24.9.1916. Uppgifter i övrigt är hämtade från Protokollsbok för Blåsmarks kristliga ungdomsförening och den på protokollets uppgifter byggda redogörelsen vid 50-årsjubileet. Jubileumsskriftens rubrik "Blåsmarks DUF 1912–1962," är dock missvisande, eftersom ungdomsföreningen blev anknuten till DUF år 1918.

den 21 december, beslöts vid föreningsmöte, att föreningen skulle ansluta sig till Piteå sockens ungdomsförbund.

Under de närmast följande åren bedrev ungdomsföreningen en livlig verksamhet av varierande slag: förutom sedvanliga föreläsningar av predikningar i analogi med byabönerna, fick man besök av ungdomsförbundets talare predikant Björkman, predikant Nyberg och komminister Nordberg, som höll ungdoms- och uppbyggelsemöten i ungdomsförbundets och ungdomsföreningens regi.[33] Man företog också utfärder åt olika håll, bl.a. med båt, samt höll mycket välbesökta theaftnar med stark uppslutning. En särskilt stor högtid upplevdes vid årsmötet 1915, då Axel Sandin och förre Öjebyherden Alfred Nygren medverkade.[34]

Komminister Nordberg var också initiativtagare till *Sjulnäs kristliga ungdomsförening*, som tillkom knappt ett år efter Långnäs ungdomsförening. I samband med en ungdomsväckelse i Sjulnäs by år 1914 var ungdomarna en söndagskväll samlade i byns skola för samtal i andliga ting. Nordberg som tidigare på dagen haft gudstjänst i byn och passerade förbi under ungdomens kvällssamling fick då, enligt egen uppgift, en impuls att starta en kristen ungdomsförening i Sjulnäs. Vid en provteckning vid en gudstjänst en tid senare anmälde omkring 50 ungdomar sitt intresse, och så bildades Sjulnäs kristliga ungdomsförening den 6 februari 1915.[35]

Drygt två månader därefter anordnade Piteå sockens ungdomsförbund en stor ungdomshelg i Sjulnäs under ledning av kyrkoherde Sandin och under medverkan av missionsföreningens predikanter Lidman, Björkman och Nyberg, vid vilken så mycket folk infunnit sig, att man måste hålla gudstjänsten i den s.k. Skytteborgen, som sedan förvärvades av ungdomsföreningen från byns skytteförening och iordningställdes till bönhus för byn, till vilket ändamål det användes till år 1974.

I det utförliga tidningsreferatet från omnämnda ungdomshelg uttalade referenten sin glädje över livaktigheten i socknens ungdomsförbund och de ljusa förhoppningar man hade om det kyrkliga ungdomsarbetets framtid.[36]

Kristliga ungdomsföreningar med sannolik anslutning till Piteå sockens ungdomsförbund.

Vice ordföranden predikant Johan Nyberg, bosatt i byn Bergsviken, 8 km från Öjeby kyrkplats, möter oss som ordförande vid det första protokollförda sam-

[33] Annons i NA 10.12.1914, i PT 9.3.1916, i PT 28.1.1915. UUB.

[34] Se t.ex. annons i PT 8.2.1915, om ungdoms- och uppbyggelsemöte i Långnäs 13–14 febr 1915. Beträffande övriga uppgifter se protokollsbok för Långnäs kristliga ungdomsförening.

[35] Noteringar i protokoll och jubileumshistorik för Sjulnäs kristliga ungdomsförening.

[36] Referat i PT 14.5.1914. Se även PT 28.1.1915, 9.3.1916, 6.11.1916. UUB.

manträdet med *Bergsvikens kristliga syskonförening* den 12 februari 1911.[37] Vid mötet framlades "Stadgar som av Föreningen erhållits", vilka godkändes.[38]

Från Syskonföreningens tre första sammanträden, som är de enda som är protokollförda fram till år 1924, finns inget noterat om planerad anslutning till Piteå sockens ungdomsförbund. Ej heller andra skriftliga notiser om en sådan anslutning har kunnat påträffas. Ingen av de fåtaliga kvarlevande gamla i byn har heller kunnat erinra sig en sådan anslutning. Att en sådan trots allt kom till stånd, kan vi förmoda av det faktum, att Syskonföreningens förste ordförande, predikanten Johan Nyberg, var vice ordförande i Piteå sockens ungdomsförbund, att ungdomsförbundet förlade sitt tredje årsmöte den 2 augusti 1914 i Bergsvikens nyinvigda bönhus,[39] och upprepade detta år 1915 i Bergsviken,[40] att ungdomsförbundets talare, predikant Björkman, gjorde upprepade besök i Bergsviken utsänd av ungdomsförbundets styrelse.[41]

En verksamhetsgren, som uppenbarligen blomstrade i Bergsvikens syskonförening var söndagsskolan, som man redan vid första sammanträdet beslöt att uppdela i två klasser,[42] och till vilken lärarna valdes genom omröstning med slutna sedlar.[43] De lärare, som därvid utsågos var f.ö. samma personer, som stod i ledningen för de byaböner, som höllos i byn. Styrelsemedlemmar som vi möter i senare protokoll är desamma. En av de ledande i Syskonföreningen från dess tillblivelse var förutom predikant Nyberg, bönprästen och byaombudet Anton Wikström. Andra framträdande personer som möter både i byabönsammanhanget och i syskonföreningen var Anton Andersson, Johan Holmberg, Algot Bergvall, Algot Lundström.

När inom Bergsvikens syskonförening år 1912 aktualiserades frågan om bönhus låter oss protokollen ganska i detalj följa arbetet med bönhusbygget ända fram till mars 1914, då kyrkoherde Sandin invigde bönhuset.[44]

Den tredje ledamoten i styrelsen för Piteå sockens ungdomsförbund var kassören och byaombudet Arvid Ökvist, Svensbyn.[45] År 1908 hade denne tillsammans med två andra tagit initiativet till bildandet av *Svensby kristliga ung-*

[37] Protokoll vid Bergsvikens kristliga ungdomsförenings styrelsemöte 12.12.1911.

[38] Då dessa stadgar synes ha fungerat som något av normalstadgar för de kristliga ungdomsföreningarna i pitebygden och av protokoll, årsberättelse och referat att döma legat till grund för flera ungdomsföreningars verksamhet är det motiverat återge dem som bilaga. En jämförelse med stadgar för ungdomskretsar anslutna till Skellefteå ungdomsförbund visar samma nyansskillnader som när det gällde ungdomsförbundens stadgar. Se Fellström 1947 s 251f.

[39] NA 23.7.1914. UUB.

[40] PT 5.8, 9.8, 12.8,1915. UUB.

[41] NA 16.11.1914. UUB.

[42] PLMF protokoll 28.12.1911. PLKA.

[43] PLMF protokoll 1.1.1912. PLKA.

[44] NA 19.3.1914. UUB.

[45] PLMF protokoll 27.4.1912. PLKA.

domsförening. Den 15 mars 1910 begärde ungdomsföreningen anslutning till EFS:s ungdomsförbund i Norrbotten, men redan två år senare, 1912, begärde man sitt utträde,[46] alltså samma år som Piteå sockens ungdomsförbund bildades. Ehuru inga protokoll finns bevarade från 1908–1921 kan vi med skäl anta, att Svensby kristliga ungdomsförening av sin grundare Arvid Ökvist överfördes till sockens ungdomsförbund, där han var styrelseledamot. Detta antagande styrks också av det förhållandet, att ungdomsförbundets ordförande N.J. Nordberg den 2 februari 1915 höll ungdomsmöte i Svensbyn,[47] och att ungdomsförbundets predikant Anton Björkman den 9 mars 1916 besökte Svensbyn i samma ärende.[48] År 1933 finns ännu inte Svensbyn registrerad som medlem i EFS:s länsförbund.[49]

I protokollen 1921 framgår, att verksamheten synes ha haft en likartad form som i övriga kristliga ungdomsföreningar i bygden, med sång, föreläsning och bön i liknande former som byabönerna. År 1921 frånträdde för övrigt Arvid Ökvist som ordförande. Mellan 1922 och 1924 övertogs byns gamla skollokal och iordningsställdes av ungdomsföreningens medlemmar till bönhus, vilket invigdes den 19 oktober 1924 under medverkan av kyrkoherdarna Sandin och Vänman samt predikant Löfstedt. År 1925 anordnades den första församlingsveckan i samråd med kyrkoherde Sandin under medverkan av församlingens präster, grannförsamlingarnas kyrkoherdar och predikanter och predikant Aspberg från Boden. År 1935 genomfördes sedan en genomgripande ombyggnad av bönhuset.[50]

Vid Piteå landsförsamlings missionsförenings sammanträde den 27 april 1912 då bl.a. Piteå stads kristliga ungdomsförening sökte inträde, var också byaombudet Nils Berglund från Hemmingsmarks by närvarande. Ehuru protokoll saknas, förhåller det sig säkerligen så, att han vid detta tillfälle begärde inträde för *Hemmingsmarks kristliga syskonförening*. I det första bevarade protokollet från ovannämnda förenings årsmöte, daterat den 13 juli 1916, omtalas nämligen, att detta var föreningens fjärde årsmöte, och att Nils Berglund stod i ledningen för föreningen.[51]

I samma protokoll meddelades, att föreningen hade 70 medlemmar, ett medlemsantal, som också under åren framåt låg ganska fast.

Verksamheten i Hemmingsmarks kristliga syskonförening hade samma utformning som anges i ovan citerade stadgar för Bergsvikens ungdomsförening: möten varannan vecka, där man lyssnade till föreläsningar och uppläsningar

[46] UT jubileumsåret 1918. Tablå s 22 och not 1.

[47] PT 28.1.1915. UUB.

[48] PT 6.3.1915. UUB.

[49] UT, bilaga jubileumsåret 1918 s 22ff.

[50] Noteringar i protokoll för Svensby kristliga ungdomsförening. Historik vid föreningens 50 års jubileum 1958 sammanställd av predikant John Lundmark införd i VM nr 12 1948.

[51] Årsberättelse för Hemmingsmarks kristliga ungdomsförening 13.7.1916.

med sång och bön, liknande byabönens form och med bönprästerna som ledare. En programpunkt, som uppskattades var de samtal, som kontinuerligt ägde rum över bl.a. Johannesevangeliet och Romarbrevet. Upprepade predikobesök fick Syskonföreningen av lekmannapredikanterna Löfstedt, Nyberg, Lidman och Lundström, samtliga knutna till Piteå lands missionsförening.[52] År 1917 beslutade Piteå sockens ungdomsförbund förlägga sitt årsmöte till Hemmingsmark.[53]

När Hortlax församling, inom vilken byn Hemmingsmark är belägen, år 1918 fick egen kyrkoherde, Axel Vänman, medverkade denna tillsammans med lekmannapredikanterna varje gång föreningen hade årsmöte och vid andra större högtider.

Två av de större ungdomsföreningar, vilkas ursprung, startår och anslutningsår ej gått att fastställa är Jävre kristliga syskonförening, samt Hortlax' kristliga ungdoms- och syskonförening.

Jävre kristliga syskonförening skall enligt muntliga uppgifter ha tillkommit mellan 1906 och 1910.[54] Den verksamhet, som enligt uppgiftslämnarna bedrevs i denna förening, liknar helt den som ägde rum i grannbyarna Hemmingsmark och Blåsmark: byabönsliknande sammankomster med föreläsning, samtal, sång under ledning av byns bönpräster. Jävres läge vid kustlandsvägen mot Västerbotten medförde predikantbesök från både pitebygden och Västerbotten. De täta predikantbesöken föranledde syskonföreningen att insamla medel till hjälp åt de familjer, som upplät hem åt predikanterna.[55] Enligt de muntliga uppgifterna skall också kyrkoherde Sandin relativt ofta ha besökt Jävre och även hållit bibel- och ungdomskurs i byn, vilket bekräftas av missionsföreningens protokoll i januari 1917.[56] Detta förhållande, liksom kyrkoherde Sandins och predikant Löfstedts medverkan vid Syskonföreningens årsmöten gör det motiverat att antaga, att Jävre syskonförening varit ansluten till Piteå sockens ungdomsförbund.

Likartat med osäkerheten angående Jävre är *Hortlax kristliga ungdoms- och syskonförenings* tillblivelse och anslutning. De äldsta påträffade protokollen börjar år 1919.[57] Men att den funnits långt tidigare framgår bl a av en annons i

[52] Årsberättelse och protokoll åren 1916–1925. PT 28.1.1915, 9.3.1916.

[53] PLMF protokoll 13.10.1917. PLKA.

[54] Intervju 5.11.1974 med Agda Gustafsson, Jävrebyn, då 85 år, änka efter en bönpräst i byn samt Albin Lundberg, Jävre, då 80 år. Brev från Ragnar Granberg 3.3.1979.

[55] Enligt uppgift av f. byabönsledaren Ragnar Granberg, Jävre. vars föräldrahem ofta upplåts till gästande predikanter. Om Jävres strategiska läge vid havet och kustlandsvägen samt dess industriella förflutna med invandring av valloner se Cederlund 1951 s 121–127.

[56] PLMF protokoll 6.1.1917. PLKA. Se även PT 23 jan 1916.

[57] Protokollen återfunna hos framl. Martin Westerlund, Hortlax, son till den mångbetrodde kyrkovärden Anton Vesterlund som i många år var ordförande i ungdomsföreningen. Se även brev från f. kyrkovärden Sigurd Sundström, Hortlax, 10.3.1979 ang. föreningens tillkomstår.

lokalpressen år 1914, att "Hortlax kristliga ungdoms- och syskonförening anordnade midsommarvaka den 23 juni kl. 8 em i närheten av kyrkplatsen" och dit "närliggande ungdomsföreningar och allmänheten inbjudes". Enligt muntlig uppgift var tillkomståret 1906–1907.[58] Om och när Hortlax ungdoms- och syskonförening anslöt sig till Piteå sockens ungdomsförbund har ej gått att fastställa. Men det förhållandet, att präster och predikanter från socknens ungdomsförbund alltid besökte Hortlax på sina resor för hållande av ungdomsmöten, liksom att dess förste ordförande var Hortlax förste kyrkvaktare, Erik Sandlund, och Hortlax förste kyrkoherde och kyrkvärd flera år var ungdomsföreningens ordförande, samt att ungdomsförbundets vice ordförande från 1917, predikant Löfstedt var bosatt i Hortlax, gör det motiverat att anta att Hortlax ungdomsförening var ansluten till socknens ungdomsförbund.[59]

Några år senare än de ovan beskrivna tillkom *Lillpite kristliga ungdomsförening*. Detta skedde den 12 januari år 1918 med bl.a. kyrkoherde Sandin närvarande. Föreningen fick vid starten omkring 50 medlemmar. I en vågdal synes verksamheten ha gått ned omkring 1920, vilket föranledde missionsföreningens predikant Lundgren hålla ett strafftal, där han upplyste, att verksamheten höll på att slumra och förordade en reformering, vilket resulterade i att ungdomsföreningen återupplivades. Vid mötena omkring 1920 var i regel lokalen, gamla skolan, fullsatt. Byggandet av ett missionshus aktualiserades och slutfördes med bönhusinvigning den 24 augusti 1924.[60] Huruvida ungdomsföreningen blev formellt ansluten till Piteå sockens ungdomsförbund har ej gått att fastställa.[61]

Troligt är också, att *Böle kristliga ungdomsförening* varit ansluten till Piteå sockens ungdomsförbund. Detta antagande styrks av flera indicier: Vid missionsföreningens sammanträde den 27 april 1912, då bl.a. Piteå stads kristliga ungdomsförening blev ansluten till ungdomsförbundet, deltog även byaombudet J.A. Lindkvist från Böle.[62] Upprepade besök gjordes av Ungdomsförbundets ledning och talare. Sålunda deltog kyrkoherde Sandin, komminister Nordberg och predikant Johansson vid årsmöte med Böle kristliga ungdomsförening den 7–8 februari 1914.[63] Ungdomsförbundets predikant, Björkman, besökte Böle på sin rundresa bland ungdomsföreningarna den 17 december 1914,[64] liksom den 11–12 mars 1916.[65] Samma år påpekades i missionsföreningens protokoll, att Böle ungdomsförening levde ett tynande liv, varför upp-

[58] NA 15.6.1914.
[59] Uppgift i ungdomsföreningens protokoll. Intervju med Alice Sandlund 80 år 6.11.1974.
[60] Historik utarbetad av kyrkovärden Einar Svensson vid föreningens jubileum 1968.
[61] Intervju med Einar Svensson okt 1974.
[62] PLMF protokoll 27.4.1912. PLKA.
[63] NA 5.2.1914. PT 13.6.1916. UUB.
[64] NA 10.12.1914. UUB.
[65] PT 9.3.1916. UUB.

livningsförsök borde ske.[66] År 1922 hade föreningen upphört och fallit i glömska.[67]

Också i *Sjulsmark* torde en ungdomsförening ansluten till Ungdomsförbundet ha funnits. Den 7–8 november 1914 höll komminister Nordberg missionsmöte med bibelkurs i Sjulsmark.[68] Dock synes denna förening ha haft mycket kort livslängd och redan år 1917 ha anslutits till EFS i Norrbotten.[69]

Att ungdomsföreningar anslutna till Piteå sockens ungdomsförbund även funnits i några av pitebygdens mindre byar är sannolikt, bl.a. på grund av den ungdomskursplanering som möter oss i missionsföreningens protokoll.[70] Bland de byar som nämns där och i tidningsannonser och notiser är Åträsk, Ytterstfors, Stridholm, Långträsk.[71] Från dessa finns dock varken protokoll eller muntliga uppgifter om någon ungdomsföreningsverksamhet.

Ungdomsförbundets fortsatta verksamhet.

När vi nu, så långt varit möjligt med hjälp av det spröda materialet, beskrivit anslutningen till Piteå sockens ungdomsförbund, vill vi ge några glimtar av ungdomsförbundets fortsatta verksamhet efter initialstadiet, som den framträder i Piteå landsförsamlings missionsförenings protokoll.

År 1916 var Ungdomsförbundets förhållanden åter föremål för överläggningar i missionsföreningens styrelse. Till detta var även ungdomsförbundets styrelse kallad. Det ärende man denna gång hade att avhandla var avsägelse av ordförandeskap och medlemskap i Ungdomsförbundet från N.J. Nordberg, som avflyttat från församlingen och blivit kyrkoherde i Norrfjärdens nybildade församling. Vid sammanträdet upptogs till överläggning frågan om "gemensamt, enhetligt och planmässigt arbete inom församlingen". Styrelsen beslöt, att "vissa av missionsföreningens kvartalsmöten skulle anordnas som ungdomsmöten, och att man gemensamt skulle verka för bildande av nya ungdomsföreningar som skulle anslutas till Piteå sockens ungdomsförbund, att man skulle anmoda predikanterna att vid samlingar på söndagsaftnarna en och annan gång hålla missionsföredrag och i övrigt med större kraft bedrifva ungdomsverksamhet". Predikanten Björkman från Norrfjärden skulle anmodas att verka för Ungdomsförbundet.[72]

Också följande år, 1917, berättar missionsföreningens protokoll om Ungdomsförbundets arbete. Denna gång gällde det planerandet av ungdomskurser

[66] PLMF protokoll 18.10.1916. PLKA.

[67] Uppgift av framl. lärarinnan Ester Eriksson som 1922 inflyttade till Böle och sedermera blev mångårig ledamot i PLMF-s styrelse.

[68] NA 2.11.1914. UUB.

[69] Minnesskrift för NELU 1908–1933 s 24.

[70] PLMF protokoll 6.1.1917. PLKA.

[71] NA 10.11.1914, PT 28.1.1915, 9.3.1916. UUB.

[72] PLMF protokoll 18.10.1916. PLKA.

i pitebygden. Då beslutades, att ungdomskurser skulle hållas i byarna Långnäs, Stridholm, Jävre, Svensbyn, Lillpite och Åträsk. "Utsågs en kommitté bestående af trenne personer, hvilka hade att utarbeta program för ifrågavarande kurser, hvartill utsågos kyrkoherde Sandin, predikant Nyberg och predikant Löfstedt. Vid utarbetandet af programmet borde helst särskilda bibelböcker framläggas till behandling".[73]

Söndagsskolarbetet har då och då skymtat i presentation av ungdomsföreningarna i pitebygdens byar. En mycket viktig sida i Piteå sockens ungdomsförbunds arbete utsades också i stadgarna vara just "söndagsskolverksamheten". "Förbundet vore särskilt angeläget att genom sina särskilda lokalföreningar och eljest arbeta för söndagsskolverksamhetens främjande."[74] Vid missionsföreningens sammanträde den 18 oktober 1916 beslöts bl.a., att man skulle aktivisera söndagsskolverksamheten i församlingen. Vid samma sammanträde lovade överlärare Renkvist att "hålla något föredrag om söndagsskolan".[75]

Fyra år senare var söndagsskolverksamheten åter uppe till rådslag i missionsföreningens styrelse, möjligen på grund av de överläggningar, som hållits om söndagsskolan vid stiftsmötet samma år i Öjebyn: "Fann missionsstyrelsen det nödigt att på allvar upptaga söndagsskolverksamheten, att för ändamålet såväl prästerna som öfriga styrelseledamöter snarast toge mått och steg för upprättande av söndagsskola, och att prästerna träffade överenskommelse om en resplan genom byarna för att intressera föräldrar, att genom någon artikel i ortens tidningar väcka uppmärksamheten på frågan."[76]

Resultatet av denna kampanj i ungdomsföreningarna har dock varit omöjligt att utforska på grund av materialets otillräcklighet.

5. Församlingsdelningen.

Redan vid biskopsvisitationen 1891 hade Höijer fört saken på tal och understrukit nödvändigheten av att en delning av det vidsträckta och folkrika Piteå pastorat komme till stånd."

Det blev sedan kyrkoherde Nygrens uppgift att vidareföra detta ärende. En avsevärd del av den nye kyrkoherdens tid och krafter åtgick till denna uppgift. I spetsen för en tjugomannakommitté[78] hade han att handlägga frågan om

[73] PLMF protokoll 6.1.1917. PLKA. Om ungdomskursernas särskilda karaktär i Luleå stift se Fjellander 1972 s 187f.

[74] Se bilaga!

[75] PLMF protokoll 18.10.1916. PLKA.

[76] PLMF protokoll 31.7.1920. PLKA.

[77] Ämbetsberättelse vid visitationen 1891. Biskop Martin Johanssons kommentar vid visitationsstämman se visitationsprotokoll i HLA.

[78] FBV 1928 s 48.

de nya församlingarnas omfång,[79] om de nya församlingskyrkornas placering och utformning[80] och andra hithörande frågor. En genomgång av lokaltidningarna 1898–1909 ger en livlig bild av arbetets omfattning och svårigheter: en lång rad sammanträden, många stridiga viljor, där självständigheten och frispråkigheten tog sig kraftigt uttryck, överklaganden av skiftande slag osv. Det ställde stora krav på kyrkoherdens uthållighet, fasthet och diplomatiska gåva att föra det stora och svåra ärendet i hamn. Det blev dock inte kyrkoherde Nygren förunnat att se församlingsdelningen helt genomförd. Däremot blev Piteå stadsförsamling, som tidigare varit annex till Piteå landsförsamling med egen komminister, under Nygrens tid eget pastorat år 1901 och fick egen kyrkoherde.

Det blev kyrkoherde Sandins uppgift att slutgiltigt genomföra församlingsdelningen, vilken han f ö hade berört i sin avskedspredikan från komministertjänsten 1903.[81]

Under Sandins ledning utbröts nu den norra delen av Piteå landsförsamling, vilken snart fick namnet *Norrfjärdens församling*. En ny rymlig kyrka byggdes omkring 200 meter från den plats, där Porsnäsväckelsen började 210 år tidigare. Kyrkan invigdes midsommardagen 1913. Redan åren närmast efter sekelskiftet hade delade meningar gjort sig gällande om kyrkans placering. Själva kyrkbygget kunde inte heller utföras utan allvarliga sammanstötningar mellan kyrkoherde Sandin och byggnadskommittén. En våldsam tidningspolemik tog fart om beklädnaden av kyrkspiran, där Sandin krävde kopparbeklädnad, medan byggnadskommittén ville ha beklädnad av trä.[82] Ärendet, som hade slående likheter med striden i Sandins barndom om Daretorps klockstapel, fördes av Sandin upp till Kungliga Byggnadsstyrelsen, där han visserligen fick rätt,[83] men där norrfjärdenborna lyckades utverka dispens, tills hela Norrfjärdens kyrka brann ner på 1960-talet. Tidningsdebatten, som med stort intresse följdes i bygden, är intressant som exempel på den gamla spänningen mellan byasjälvständighet och församlingsledning. Norrfjärdenborna hävdade sin rätt att själva bestämma över sitt byggnadsföretag och vägrade rätta sig i diktat från kyrkoledningen.

Betydligt lugnare blev tillkomsten av *Hortlax församling* och dess kyrkobygge. Bortsett från skiftande önskemål om församlingsgränsens dragning[84]

[79] Se bl.a. NA 7.1.1902. UUB.

[80] Se bl.a. NA 20 o 27.6.1902. UUB.

[81] Sandin 1903 s 21ff.

[82] Debatten finns återgiven i NA 5, 9, 16 sept 1912, 24, 28, 30 april o 15 maj 1913. Tidningspolemiken fortsatte efter Norrfjärdens kyrkas invigning i NA 5, 18, 22 jan, 23 febr, samt avslutades 8 mars 1914. UUB.

[83] Kungl. Maj:ts utslag var publicerat i NA 15.3.1914.

[84] Frågan gällde Svensbyns event, anslutning till Hortlax församling. Resultatet blev att Svensbyn förblev kvar i moderförsamlingen.

och delade meningar om detaljerna i kyrkans interiör, kunde saken föras i hamn i frid, så att Hortlax kyrka invigdes av biskop Olof Bergqvist den 18 juli 1917 och församlingsdelningen var ett faktum den 2 maj 1918.[45]

Den tredje församlingsdelningen, bildandet av *Roknäs församling*, omfattande de stora byarna i Infjärden, sköts emellertid undan för undan på framtiden och har ännu inte kommit till stånd.

Församlingsdelningen har här berörts som en viktig del av den kyrkliga organisatoriska kraftutvecklingen under 1900-talets andra decennium. Här tillskapades mindre geografiska enheter för kyrkan, så att man lättare skall kunna tillgodose de andliga behoven inte minst i pitebygdens byar.

Den inte förutsedda och avsedda nackdelen med församlingsdelningen var, att ytterområdenas befolkning, tillhörig de nybildade församlingarna, lösgjordes från den sammanhållande kraft, som fanns i moderkyrkan i Öjebyn genom dess månghundraåriga existens. Nästan en generation kom att uppleva ett visst främlingskap inför de nya församlingsbildningarna och församlingskyrkorna under en för den religiösa utvecklingen i bygden avgörande tid.

6. Organisatorisk nysatsning i skelleftebygden.

Församlingsrörelsen påverkar skelleftebygden.

När Höijers gode vän och likasinnade kollega Albert Markgren år 1904 avflyttade från Skellefteå landsförsamling, efterträddes han på komministertjänsten av Johan Söderlind, bördig från Själevad i norra Ångermanland.[46] Söderlind var starkt präglad av församlingsrörelsens idéer, och hade en optimistisk syn på kyrkans kulturella och nationella betydelse, medan han tog avstånd från den pietistiska fromheten.[47]

Utifrån sin av församlingsrörelsen påverkade syn arbetade Söderlind ivrigt på att få till stånd en kyrklig ungdomsverksamhet i skelleftebygden. Det var, menade han, Kyrkans sak att ta sig an de ungdomar den döpt och konfirmerat. Inspirerad av en studieresa till Tyskland år 1905, vidtog han efter hemkomsten åtgärder att omsätta idéerna och intrycken i praktisk handling.[48] Vid en samling i Skellefteå landsförsamlings kyrka nyårsafton 1905 presenterades planerna för den kyrkliga ungdomsverksamhet, som man avsåg starta. Överraskande nog, i motsats till vad fallet var i Piteå, synes Skellefteå missionsförenings ledamöter till en början ha ställt sig något kallsinniga till planerna på ett kyrkligt

[45] Utförligt referat av kyrkoinvigningen i NA 15.7.1918. Kyrkan grundligt restaurerad och återställd i ursprungligt skick 1970–72.

[46] Fellström 1964 s 161. Lundqvist 1977 s 162.

[47] Lundqvist 1977 s 162. En åsiktsfrände till Söderlind var kyrkoh. Oskar Rydholm i Degerfors. Se Rydholm 1942 s 137f.

[48] Lundqvist 1977 s 166. Burström 1914 s 49f. skildrar de överväganden som föregick starten.

ungdomsarbete. "Församlingstanken hade emellertid numera så gripit sinnena, att den oemotståndligt bröt ner alla hinder".[89]

Pingstlördagen 1906 beslöts bildandet av *Skellefteå ungdomsförbund*. Vid ett senare möte fastställdes stadgarna för förbundet.[90] I dessa underströks, att ungdomsförbundet skulle verka "i närmaste anslutning till församlingslivet". Församlingsrörelsens idéer möter oss i stadgeformuleringarna: man skulle hos de unga "inplanta, underhålla och utveckla god sed, sann människokärlek och kristlig medborgaranda", och syfta till att de skulle lära sig älska Gud och nästan, hemmet och fosterlandet. Förbundet skulle "befrämja de ungas deltagande i församlingens gudstjänstliv" och "stärka deras kärlek till nådemedlens bruk och bönen".

Till Ungdomsförbundet kunde sedan ansluta sig ungdomskretsar "som gillar förbundets syfte och antager dess stadgar".[91]

Ungdomsförbundets verksamhet bestod under följande år i att varje år anordna fyra ungdomsmöten i församlingskyrkan. Årsmötet hölls vid den gamla ungdomshelgen vid nyåret.[92] Dessutom bildades i byarna *kyrkliga ungdomskretsar*.

Klutmarks ungdomskrets var den äldsta, årsbarn med Ungdomsförbundet. Kyrkobordets ungdomskrets också startad 1906, var knuten till länsseminariet och hade som uppgift att nå de blivande lärarinnorna. Lunds ungdomskrets var en mindre krets på södra sidan om Skellefte älv. Djuplidens, Bjurfors, Vallidens och Bergslidens byar hade också en ungdomskrets. Gerdsmarks ungdomskrets på vägen mot Burträsk bildades 1908, Ursvikens ungdomskrets var verksam i ett industribetonat område, Varuträsks ungdomskrets norrut mot Jörn kom till 1914.[93] Verksamheten i ungdomskretsarna synes ha varit ganska likartad med pitebygdens kristliga ungdomsföreningar. Samlingarna hade också tydliga inslag från de gamla byabönerna.[94] Ungdomskretsarnas stadgar anknöt till ungdomsförbundets, när det gällde grundval och syfte.[95]

[89] Burström 1914 s 51f.

[90] Burström 1914 s 52, Fellström 1947 s 191f., Lundqvist 1977 s 167f. Ahnqvist 1972 s 135 beskriver tiden för Skellefteå ungdomsförbunds bildande som ett av sina mörkaste ungdomsminnen och talar om "den sorg som detta vållade Guds folk" och "Brandellsdrängarna" d.v.s. lekmannapredikanterna. Genom ungdomsförbundets bildande upphörde, enligt Ahnquist, den lekmannaorganisation, som doktor Simon Brandell bildade. De önskemål om byagudstjänster som den unge prästen (= Söderlind) menade var påtryckningar från Stiftelsen var i stället ett arv från byabönerna.

[91] Fellström 1947 s 250f. Burström 1914 s 52.

[92] Jfr. Hedström 1914 s 60f.

[93] Hedström 1914 s 64f.

[94] Hedström 1914 s 65f.

[95] Fellström 1947 s 251. Ahnquist 1972 s 136 anser, att ungdomsförbundet fick sitt starkaste stöd och sin största anslutning i de byar, där gammalläsarna varit rådande. För sin satsning på kyrkligt ungdomsarbete fick Söderlind svåra motgångar i prästval, vilket speglas i en prästmötesmotion 1915 i PMP Luleå 1915 s 15f.

Inspiration fick det kyrkliga ungdomsarbetet bl.a. genom Korsfararnas besök i Skellefteå somrarna 1911 och 1912[96] och besök av Diakonistyrelsens sekreterare och sekreteraren för ungdomsvården vid olika tillfällen.[97]

7. Sammanfattning

Vi har i detta avsnitt inledningsvis mött den förnyelserörelse inom Svenska kyrkan, som går under namnet Församlingsrörelsen. Dess portalfigurer var framför allt Nils Lövgren och J A Eklund. Församlingsrörelsen fick ett samlande organ i Diakonistyrelsen, som tillkom år 1910 på Lövgrens initiativ.

De båda kyrkoherdar, som tillträdde vid sekelskiftet i pitebygden, Alfred Nygren och Gustaf Hörnström, kom från lågkyrklig bakgrund i norra och södra Västerbotten. De hade under sin tidigare tjänstgöring kommit i beröring med församlingsrörelsens idéer och i viss mån praktiserat dess arbetsformer bland ungdomen. Deras bakgrund och den karaktär som fromhetslivet hade i pitebygden gjorde, att deras verksamhet fick en dubbel inriktning. De anknöt till de gamla kyrkliga arbetsformerna. I landsförsamlingen vidmakthölls de gamla kyrkoinstitutionerna byabön, husförhör och kyrkhelger. Församlingsarbetet kanaliserades genom den församlingsanknutna Piteå landsförsamlings missionsförening. Och i stadsförsamlingen fortsatte det nära samarbetet med den EFS-anknutna missionsföreningen. Ett gott samarbete med Stiftelsen ägde rum i båda församlingarna.

Den andra inriktningen var en försiktig organisatorisk nysatsning genom bildandet av Öjeby och Piteå stads kristliga ungdomsföreningar, vilka fick organisatorisk anknytning till kyrkoförsamlingen men varken anslöts till EFS eller någon kyrklig riksorganisation.

En mer markerat kyrklig inriktning fick församlingsverksamheten i pitebygden efter kyrkoherdeskiftet 1910. Den från Västergötland härstammande Axel Sandin, tidigare komminister i Piteå landsförsamling och en tid domkyrkokomminister i Härnösand, genomförde efter sin återkomst som kyrkoherde en effektivisering av landsförsamlingens missionsförening. Genom bildandet av Piteå sockens ungdomsförbund och anslutning av ungdomsföreningar i bygden till ungdomsförbundet sökte han bevara ungdomsverksamheten anknuten till den lokala kyrkoförsamlingen och motverka dess organisatoriska anknytning utanför församlingen till EFS länsförbund.

[96] Hedström 1914 s 66. Skellefteå torde vara den nordligaste församling korsfararna besökte. Om den kyrkliga korstågsrörelsen se bl.a. Fjellander 1972 s 21–27. Se även Södergren 1945 s 165ff, där han berättar om korsfararbesöket men också anför kritiska synpunkter. Se även Wikmark 1960 s 174ff.

[97] Diakonistyrelsens sekreterares resor i landet berörs av Fjellander 1972 s 80ff. Hellsten 1944 s 211. Den mot Skellefteå gränsande Burträsks församling startade redan år 1904 ett kyrkligt ungdomsarbete med ungdomsförbund och ungdomskretsar, vilket genom åren förblev mycket livaktigt. Se bl.a. Forsgren 1926 s 18–26.

I skelleftebygden fick Församlingsrörelsen idéer och verksamhet insteg genom den ångermanlandsfödde komministern Johan Söderlind. På hans initiativ tillkom år 1906 Skellefteå ungdomsförbund, till vilket anslöts ungdomskretsar i flera av Skelleftebygdens byar.

Medan prästerna i pitebygden eftersträvade en försiktig organisatorisk nysatsning med församlingsanknutna ungdomsföreningar synes det kyrkliga ungdomsarbetet i skelleftebygden ha haft en mera profilerad karaktär.

II. Organisatorisk nysatsning i Evangeliska Fosterlandsstiftelsen

1. De Ungas Förbund

I presentationen av Församlingsrörelsen omnämndes, att man från kyrkligt håll framförde som sin mening att Evangeliska Fosterlandsstiftelsen hade fullgjort sin uppgift, och att dess verksamhet borde minska, förändras eller t o m upphöra.

Men i stället för att falla till föga inför trycket från församlingsrörelsen uppstod inom EFS vid sekelskiftet en allt starkare strävan att slå vakt om och utveckla sin organisation. Detta resulterade i 1902 års organisationsplan, vars huvudpunkter var: ökade befogenheter för konferensen, en målmedveten föreningsstrategi och vissa administrativa uppgifter för församlingsombuden.[98]

Delvis som en reaktion mot det framväxande kyrkliga ungdomsarbetet men också på grund av den generationsväxling, som EFS upplevde vid sekelskiftet, kom nu också frågan om Stiftelsens eget ungdomsarbete att aktualiseras.[99]

När så vid sekelskiftet en stark ungdomsväckelse gick genom huvudstaden kom den lämpliga tidpunkten att förverkliga planerna på en Stiftelsens egen ungdomsorganisation. Marken bereddes genom tillkomsten av De Ungas Tidning år 1900.[1] Lördagen den 7 juni 1902, då EFS var samlat till årskonferens, framfördes vid ett ungdomssamkväm önskemålet att "bilda ett förbund mellan de unga och deras föreningar till inbördes hjälp och uppmuntran".[2] Följden blev att "De Ungas Förbund för kristligt arbete" såg dagens ljus.[3]

Initiativtagare till De Ungas Förbund (DUF) var läraren vid Johannelunds missionsskola, pastorn Efraim Rang, kolportörsson och dotterson till Stiftel-

[98] Budbäraren nr 16/1902 s 246f, nr 7/1903 s 105f, nr 10/1903 s 154f. Lundqvist 1977 s 142ff. EFS 1956 s 234.

[99] Lundkvist 1977 s 148f. DUF 1938 s 7ff. EFS 1956 s 238.

[1] DUF 1912 s 21f. DUF 1938 s 9f.

[2] DUT 1902 s 190. DUF 1938 s 14f.

[3] DUT 20.7.1902 s 205f. EFS 1956 s 236. DUF 1912 s 125.

sens grundare Hans Jakob Lundborg.[4] Rang, som hade sin första prästtjänstgöring i Gävle under Nils Lövgrens ledning, fick impulser till sitt initiativ både från det kristna studentarbetet, KFUM och Christian Endeavour-rörelsen i USA.[5]

Genom kraftiga ungdomsväckelser tillväxte DUF mycket snabbt. Rang själv var en organisatorisk begåvning och sparade ingen möda, när det gällde att utbreda DUF över hela landet. En talande bild av Rangs iver och uppfinningsrikedom ger hans privata korrespondens från denna tid.[6] DUF:s mycket snabba tillväxt framgår av det förhållandet, att år 1910 inte mindre än 383 DUF-föreningar bildats i landet, därav 100 i Luleå stift.[7]

Organisatoriskt anslöts år 1903 DUF som enbart en kretsförening till EFS för att år 1906 integreras i huvudorganisationen.[8] Hälften av EFS:s styrelse blev nu i fortsättningen ledamöter i DUF:s centralstyrelse.[9]

2. Organisatorisk nysatsning på länsnivå.

Fosterlandsstiftelsens predikantförening i Norrbotten.

Det initiativ, som kyrkoherde Höijer tog att samla till predikantmöte och bilda en predikantförening med både präster och lekmän, fick inte någon uppföljning och fortsättning under återstoden av 1890-talet.[10] Först när 1900-talet gick in, kom kolportörerna i Norrbotten att mera fast organisera sig, denna gång utan prästerlig inblandning.

Det skedde år 1902, då Fosterlandsstiftelsens predikantförening i Norrbotten bildades. Dess första sammanträde hölls i Niemisels by i Råneå församling, ca 6 mil norr om Luleå, vid jultiden 1902, med åtta av Norrbottens fjorton kolportörer närvarande.[11] Initiativtagare var den i Ångermanland födde och i Boden stationerade predikanten Erik August Aspberg och reseombudet Jonas Nordin i Luleå. Bland deltagarna i första sammanträdet finner vi bl a piteåkolportörerna Nils Nordsten (sedermera Råneå) och Nils Lidström, vilken f ö gav predikantföreningen dess namn.[12] Aspberg blef föreningens sekreterare och grundlade seden att föra utförliga diskussionsprotokoll över vad deltagarna hade att anföra i de olika ämnen, som behandlades vid predikantföreningens möten.

[4] Dahlberg 1936 s 20f. Rodén 1938 s 98f. Lundqvist 1977 s 149.

[5] DUF 1912 s 15f. Hellsten 1944 s 37–44. Lundqvist 1977 s 149f.

[6] Lundqvist 1977 s 152 not 82. Dahlberg 1936 s 23ff. Rang 1924 s 117ff. Ant-bok i EFSA.

[7] Lundqvist 1977 s 155. EFSÅ 1909 s 227–238. DUF:s aktivitet i det nybildade Luleå stift kom att utlösa en reaktion vid dess prästmöte 1908. Se PMP Luleå 1908 s 36. Svaret från EFS var infört i Budbäraren februari 1909. Se även därom hos Lundqvist 1977 s 185ff.

[8] Lundqvist 1977 s 153f. EFS 1956 s 238.

[9] Se bl.a. DUFP 19.6.1906.

[10] Se ovan och EFS 1956 s 207.

[11] Predikantföreningens protokoll 27–30.12.1902 § 4.

[12] Predikantföreningens protokoll 27–30.12.1902 § 5.

I det brev, där reseombudet Nordin meddelade EFS:s ledning att predikantförening bildats, anförde han som motiv för bildandet av predikantföreningen, att den skulle "åstadkomma en större samhörighetskänsla mellan Stiftelsens predikanter och i någon mån främja Stiftelsens intressen häruppe". Särskilt värdefullt vore det, att lappmarkspredikanterna som sällan eller aldrig haft tillfälle besöka Stiftelsens årsmöte fick möjlighet till den gemenskap som predikantföreningen kunde ge. Men de stora avstånden i Lappmarken gjorde det behövligt med resebidrag till föreningens möten. Därför anhölls "att Stiftelsen ville hafva godheten bevilja resebidrag. . ."[13]

EFS:s ledning blev emellertid irriterad över initiativet att bilda predikantföreningen. En sådan förening kunde, enligt EFS:s ordförande, hovrättsrådet C U Widström, "ses som ett slags avskiljande från sambandet med Stiftelsens styrelse och övriga arbetare".[14]

Denna reaktion föranledde Nordin att återkomma och därvid understyrka, att predikantföreningen var tillkommen på mångas önskan för att få regelbundenhet i predikantsamlingarna. Någon annan uppgift hade inte predikantföreningen än att ge predikanterna tillfälle till rådslag och befrämja Stiftelsens verksamhet.[15] Predikantföreningens tillskyndare skall sedan ha blivit kallade till Stiftelsens dåvarande ordförande, hovrättsrådet Widström, för att stå till svars för sitt initiativ i saken. De tycks dock ha lyckats utverka hovrättsrådets godkännande och predikantföreningen kunde fortsätta sin verksamhet.[16]

Norrbottens evangelisk-lutherska ungdomsförbund

Predikantföreningen kom att utgöra plattform för bildandet av Norrbottens evangeliska ungdomsförbund 1908.

Redan år 1899 hade förslag väckts från prästerligt håll om att bilda en sammanslutning av de gamla missionsföreningarna i hela länet med både präster och lekmän som deltagare.[17] Av den påtänkta "länsmissionsföreningen" blev dock ingenting. Frågan aktualiserades åter vid det möte i Niemisel, där predikantföreningen bildades år 1902. Yttranden förekom om behovet av en länssammanslutning för EFS verksamhet, dock utan att något beslut fattades.[18] Efter ett predikantmöte 1907 i Töre kyrkby togs emellertid ett nytt initiativ att få till stånd en länssammanslutning, nu anknuten till EFS. Liksom när det gällde predikantföreningen stod också denna gång predikant E A Aspberg och reseombudet Jonas Nordin som initiativtagare. Målet var att skapa en länssammanslutning, som skulle samla DUF-föreningarna inom en

[13] Nordin till EFS 23.4.1903.
[14] Widström till Nordin 18.5.1903.
[15] Nordin till Widström 23.5.1903. Se även Lundqvist 1977 s 92.
[16] Backlund 1970 s 99.
[17] Protokoll för Råneå ev. luth. missionsförening 8.7.1899 § 4.
[18] Predikantföreningens protokoll 29.12.1902. LFA.

länsorganisation. Vid det sammanträde i Luleå, där den nya organisationen tog form, deltog endast företrädare för den norra länsdelen, medan pitebygden inte hade någon representant närvarande vid detta tillfälle. Från en av predikanterna med stationering i Nederluleå församling uttalades tveksamhet inför företaget, vilket dock enhälligt genomfördes.[19] Den 22 september 1908 meddelade så reseombudet Nordin till DUF i Stockholm, att Ungdomsförbundet bildats, och översände stadgar.[20]

Vid ungdomsförbundets bildande utsändes inbjudan till alla präster i Norrbottens län att ansluta sig till ungdomsförbundet. Endast sex av dessa accepterade inbjudan.[21] Prästerna kom att ha säte och stämma i Ungdomsförbundets styrelse fram till 1934, då den ende kvarvarande prästen, kyrkoherden Carl Gustafsson i Älvsbyn, ej blev återvald. Man kan dock konstatera, att prästerna efter några år alltmer sporadiskt deltog vid styrelsesammanträdena.[22] Däremot blev anslutningen från DUF-föreningarnas sida från början god: under Ungdomsförbundets tre första månader, år 1908, anslöts fem DUF-föreningar, år 1909 tillkom ytterligare sju. Tio föreningar sökte medlemskap 1910, och år 1918, vid Ungdomsförbundets tioårsjubileum, var 36 föreningar anslutna med sammanlagt 1593 medlemmar.[23]

3. DUF's organisatoriska nysatsning på lokalplanet. Arbetarmissionen – DUF's inkörsport i pitebygden.

Fram till mitten av 1800-talet hade pitebygden varit en renodlad jordbruksbygd, vars befolkning, till allra största delen bosatt i byarna, i huvudsak ägnade sig åt jordbruksnäringen, i någon mån skogsbruk och framför allt, när det gällde kustbyarna, åt fiske.[24] Mindre sågverk förekom på spridda platser.[25] Men från mitten av 1800-talet inleddes en viss industrialisering. Genom tillkomsten av sågverksplatserna i Munksund 1860 och därefter i Skuthamn, Lövholmen, Storfors, Fingermanholmen och Tingsholmen, bereddes en allt större del av byarnas jordbrukarbefolkning arbete vid industrin.[26] Vid sekelskiftet 1900 var

[19] NELU-s protokoll 15.8.1908. § 4. LFA.

[20] Nordin till DUF 22.8.1908, 1908:2549.

[21] Se bl.a. UT sept 1914 s 7.

[22] Backlund 1970 s 117f. Se även NELU-s protokoll 24–36 aug. 1934 § 12, där kyrkoherde Carl Gustafsson, Älvsbyn, valdes till hedersledamot.

[23] UT 1918 Statistisk bilaga vid Ungdomsförbundets 10-årsjubileum. Se även handskriven Redogörelse för Norrl.ev. luth. ungdomsförbunds verksamhet med statistik 1909–1918. Vissa mindre divergenser föreligger mellan årsberättelsernas statistik och de siffror som presenteras i jubileumsredogörelsen. Ungdomsförbundets sekr. predikant E.A. Aspberg påtalade ständigt i årsredogörelserna den bristande och ofullständiga rapporteringen från DUF-föreningarna.

[24] Cederlund 1951 s 96–102.

[25] Cederlund 1951 s 103ff. Se även Munksunds Aktiebolag 1942 s 8ff. och J. Häggströms otryckta historik om de äldre sågverken i Piteå älvdal.

[26] Axelsson 1971 s 27. Gustafsson 1965 s 180ff. Munksunds Aktiebolag 1954 s 7.

således 250 arbetare anställda vid vardera Munksunds och Skuthamns ångsågar, förmodligen samma antal vid Lövholmens sågverk och ett mindre antal vid Fingermanholmen, Tingsholmen och Storfors. Omkring tusen arbetare skall alltså ha haft anställning vid pitebygdens sågverksindustri, när 1900-talet gick in.[27] Av dessa var emellertid endast ett fåtal familjer året-runt-boende vid sågverksplatsen, medan huvudparten av arbetsstyrkan var s.k. "lösarbetare", som bodde i bristfälliga baracker på industriorterna under veckans vardagar men vid veckosluten återvände till sina hembyar, oftast till fots.[28] Under vinterhalvåret var de likaså bosatta i hembyn, då i regel sågverksdriften låg nere på grund av klimatförhållandena.[29]

Det i vårt sammanhang intressanta är, att man i industrisamhällena i pitebygden organiserade den kristliga verksamheten i s.k. *Arbetarmissionsföreningar*. Samtliga protokollsböcker från dessa föreningars verksamhet är förkomna och har trots mycket grundliga efterforskningar inte kunnat återfinnas. Enligt vissa muntliga uppgifter fördes inga protokoll vid sammanträdena.[30] Detta gör att Arbetarmissionens tillkomsthistoria i pitebygden inte kunnat kartläggas. Att en Arbetarmissionsförening funnits redan vid 1880-talets slut framgår av en annons om dess årsmöte 1889, införd i lokaltidningen Norrbottensposten.[31] Av annonsen synes framgå att Arbetarmissionen, som sammanslutningen kallade sig i annonsen vid starten, var gemensam för och verksam vid samtliga sågverksplatser i pitebygden för att senare delas i flera "filialer". Enligt den sparsamma muntliga traditionen utpekas Gustaf Höijer som initiativtagare. Denna uppgift styrks dels av ett brev till EFS år 1888, där Höijer meddelade, att han kallat E J Löfstedt som kolportör för att verka på fartygen och i sågverken på sommaren,[32] och dels av nämnda annons om Arbetarmissionens årsmöte år 1889 och en annons i Norrbottensposten 1891, där kyrkoherde Höijer och kommunister Axel Sandin anges som talare vid Arbetarmissionens årsmöte.[33]

Enligt de stadgar för Arbetarmissionsföreningen, vilka antogs år 1908[34], men som måste ha varit vägledande långt tidigare, åtminstone i sina viktigare

[27] Gustafsson 1965 s 182f.

[28] Axelsson 1961 s 18f. Gustafsson 1965 s 180. Cederlund 1951 s 329, 338.

[29] Gustafsson 1965 s 182f.

[30] Intervju ur f. sågverksarb. Thure Lindberg 30.9.1974. Lindberg, vars svärfar F.A. Stockhaus var en av medlemmarna i Arbetarmissionsföreningen, har utfört noggranna efterforskningar efter protokoll och i den muntliga traditionen.

[31] NP 20.9.1889. UUB.

[32] Höijer till EFS 18.7.1888 EFSA.

[33] NP 20.9.1891. UUB.

[34] Stadgarna återfunna hos predikant Elof Forsberg, Askersund, vars fader Pontus Forsberg stod med i Arbetarmissionens verksamhet från 1895 till 1920-talet. Brev från Elof Forsberg till förf. 9.9.1977.

avsnitt, fastslogs i första paragrafen, att "föreningen har till ändamål att på grundvalen av den Heliga Skrift och vår evangelisk-lutherska bekännelse verka för inbördes förkofran och kristet lif inom Piteå sågverks lastplatser och dess omnejd. . ."[35]

Verksamheten inom Arbetarmissionsföreningen skulle enligt andra paragrafen bestå i utsändande av predikanter godkända av styrelsen, "vilka jämte predikoverksamhet, där så ske kan göra hembesök". Utöver dessa predikanters verksamhet, där vi återfinner namnen Nils Lidström, E J Löfstedt, Karl Johansson och under 1920-talet Leonard Hellström, anordnade föreningen i egen regi sammankomster, ofta med byabönsliknande karaktär. Vid dessa föreläste föreningens styrelseledamöter, som i flera fall var byabönsledare i sin hemby, ur Luthers och Rosenius skrifter.[36]

Vid enstaka tillfällen gästade också talare från andra håll. Stilla allvarsamma väckelser gick tidvis fram över Arbetarmissionsföreningen.[37]

Beträffande medlemskapet, som behandlades i stadgarnas tredje och fjärde paragraf, föreskrevs, att "medlem får var och en bli som intresserar sig för föreningens syftemål enligt § 1". Men "skulle föreningsmedlem genom sitt uppförande anses skada föreningens verksamhet eller anseende, äger styrelsen efter utgången kärleksfull varning en sådan medlem utesluta, om ej bättring sker."[38]

Vilka var då medlemmar i Arbetarmissionsföreningen? Av gruppfotografi av föreningens medlemmar, taget år 1903, framgår att den bestod av medlemmarna både vid sågverken bofasta och sådana som var bosatta i byarna men under veckorna och somrarna arbetade vid sågverket. Samtliga utom tre (en av serbisk härkomst, en från Ångermanland och en från Grythyttan i Västmanland) var genom härstamning knutna till vidsträckta släktsammanhang i de många byarna i Piteå landsförsamling.[39] (Se bilaga 4 och fotografi på sid 72.)

Ett starkt inslag av norrfjärdenfödda arbetare kan noteras i Munksunds sågverks arbetarkår och flera av dessa hade ledande funktion i Arbetarmissionsföreningen[40] medan sågverket i Storfors i större utsträckning rekryterade

[35] PAMF:s stadgar § 1.

[36] Elof Långström, Munksundsminnen. Publicerade i PT. Urklipp hos förf.

[37] Intervju med Thure Lindberg 30.9.1974, där han beskriver väckelsernas förlopp: "Vid gudstjänsterna ofta i samband med föreläsningar ur Luthers och Rosniuś skrifter, fick åhörarna ett styng i sina hjärtan! Man återvände hem efter gudstjänsten, studerade Bibeln och Luther i hemmet och samtalade med enskilda kristna. När det hade klarnat i salighetssaken bekände man stillsamt sin tro vid Arbetarmissionsmötena."

[38] PAMF stadgar § 3 och 4.

[39] Se bilaga 4 med förteckning över Arbetarmissionens medlemmar vid Munksunds sågverk och deras födelseorter.

[40] Långström, Munksundsminnen (hos förf.) Sammandrag av Sågverks Brädgårds och arbetslistor 1897 ger upplysning om arbetarnas boningsort. Se bilaga 5.

sina arbetare från byarna i Infjärden.[41] I Storfors kom också senare en underavdelning av Arbetarmissionsföreningen till stånd, vilken ägde bestånd till på 1930-talet.[42] (Se bilaga 5.)

Arbetarmissionens arbete stöddes förutom med medlemsavgifter och kollekter av Munksunds bolag med ett årligt bidrag på 75 kr. År 1906 beslöt dessutom bolaget att skänka tomt och samlingslokal till föreningen[43] vilket säger åtskilligt om arbetsgivarens höga värdering av arbetarmissionens arbete.

Den politiska inställningen hos arbetarmissionens medlemmar har ej helt kunnat kartläggas. Det vill av muntliga uppgifter synas att de vid sekelskiftet iakttog en till arbetsgivarsidan positiv attityd. Generositeten från arbetsgivaren vid tillkomsten av Munksunds bönhus kan tolkas som en erkänsla för detta.

Till socialdemokratin synes de kristna arbetarna till en början ha intagit en avvisande hållning bl.a. beroende på Kata Dalströms antikyrkliga propaganda i bygden under 1900-talets första decennium. Erfarenheterna vid storstrejken 1909 med de krav på större sammanhållning, som strejken aktualiserade, liksom de radikala arbetarnas utbrytning ur det socialdemokratiska partiet i Norrbotten år 1917 synes ha fört även arbetarmissionens folk i mycket stor utsträckning in i socialdemokratiska partiet.[44]

Ett jämförelsevis stort utrymme har getts åt beskrivningen av Arbetarmissionen, eftersom vi här synes ha haft en av de viktigaste inkörsportarna för DUF i pitebygden.

[41] Avlöningssammandrag för Storfors sågverk 1903 ger upplysning om arbetarnas boningsort. Se bilaga 5.

[42] Ämbetsberättelse vid biskopsvisitation i Hortlax församling. 1928. LDA.

[43] Axelsson 1961 s 41.

[44] Cederlund 1958 s 338 ff berättar om fackföreningsrörelsens inkommande i pitebygden och dess vedermödor i initialskedet. Se även Ingemar Gustafssons otryckta licentiatavhandling om "Väckelserörelserna och de politiska partierna" s 218ff. Gustafsson undersöker väckelserörelsernas politiska inställning i Luleå, Kalix och Malmberget men utelämnar Piteå. Gustafssons material ger intryck av att EFS i övre Norrbotten till sin huvudinriktning var högerorienterad vid sekelskiftet och de två följande decennierna. Laestadianerna var liberalt påverkade, medan de frikyrkliga var mer vänsterinriktade. När det gäller pitebygdens politiska utveckling har intervjuer gjorts med redaktör Allan Forsberg, Piteå-Tidningen, som följt den politiska utvecklingen genom studier av den lokala pressen för 1800-talet och framåt och herr John Landon som ingående studerat den politiska utvecklingen i bygden med hjälp av protokoll mm. Forsberg har kommit till slutsatsen, att Arbetarmissionens medlemmar under början på 1900-talet ställde sig på arbetsgivarsidan bl.a. inspirerade från det s.k. Arbetarförbundet i Stockholm och dess ombudsman, gemenligen kallad "Gule Josef". Se bl.a. "Hur arbetarrörelsen kom till skelleftebygden" s 58. Enligt Forsberg skall en begynnande överströmning till socialdemokratin ha skett efter storstrejken 1909. Överströmningen accellererade efter 1917, då socialdemokratins radikala element övergick till kommunistiska partiet. Beträffande Kata Dalströms religiösa inställning och agitatoriska insatser se bl.a. Fredrik Ström 1959 s 301. Ang kommunistpartiets uppkomst i Sverige se Nilsson 1960 s 585ff.

DUF-föreningar bildas i pitebygdens industrisamhällen och ytterområden

Året efter det att DUF bildades, alltså 1903, skall Munksund ha haft besök av eller annan kontakt med dess grundare pastor Efraim Rang. Att Rang skulle ha besökt Munksund och därvid sammanträffat med Arbetarmissionens folk hävdas i den muntliga traditionen och styrkes av noteringar i EFS arkiv, att Rang under juni eller juli 1903 skall ha företagit en resa i Norrbotten.[45] I kyrkonotiser i lokaltidningen eller från protokoll har dock besöket inte gått att verifiera.[46] Att Rang dock antingen varit på genomresa eller brevledes eller på annat sätt haft kontakt med Munksund bekräftas av det förhållandet, att pitebygden fick sin första DUF-förening år 1903 i Munksunds sågverkssamhälle. Att DUF fick sin första anknytning i just Munksund talar också för påståendet att just Arbetarmissionsföreningen varit DUF:s inkörsport i pitebygden. Ingen medlemsmatrikel har kunnat återfinnas från DUF-föreningens start, men intervjuer bekräftar, att i stor utsträckning samma folk frekventerade de båda föreningarna. DUF-styrelsens sammansättning i Munksund år 1907 bekräftar den muntliga traditionen. Av meddelande till EFS i Stockholm framgår, att DUF-föreningens ordförande, vice ordförande och kassör var medlemmar i Arbetarmissionsföreningen år 1903 och att tre av de fem kvinnliga ledamöternas makar också tillhörde Arbetarmissionen.[47] Den medlemsmatrikel som återfunnits för Munksunds DUF-förening från år 1916, ger också starkt stöd för den muntliga traditionens riktighet.[48]

Den enda skriftliga källa, som kunnat påträffas från Munksunds DUF-förenings tillblivelse är dess kassabok. Ur denna kan utläsas, att 36 män och 33 kvinnor år 1903 sökte inträde i föreningen, ett medlemsantal, som sedan förblev ganska stabilt. Samma år trycktes 150 ex av DUF:s lokalförenings stadgar. På utgiftssidan år 1904 noteras skjutsbidrag till de EFS-anknutna predikanterna folkskolläraren Renkvist i Piteå och kolportören Nils Lidström i Arnemark, vilka medverkat i DUF-föreningens gudstjänster. Dessutom gjordes utbetalning av prenumerationsavgifter för De Ungas Tidning, DUF:s organ, för

[45] Brevdiariet 1268:1903 i EFSA. I brevsamlingen har dock ingen rapport om Norrbottensresan kunnat återfinnas.

[46] Beträffande den muntliga traditionen hänvisas till Thure Lindberg, Munksund. Se även Backlund 1970 s 238. Se också historik i VM mars 1957 s 5f.

[47] Munksunds DUF meddelar i brev till EFS 31 maj 1908 att föreningen är vid liv, har 69 medlemmar och följande styrelse: J.A. Lundman ordf, L. Forslund v.ordf, O. Wiklund kassör, Beda Risberg, Bella Stockhaus, Emma Nilsson, Hanna Öberg, Theres Linell. Av kyrkonotiserna har framgått, att Rang år 1905 medverkat med högmässopredikan i Piteå landsförsamlings kyrka, haft högmässa på Palmsöndagen i Piteå stads kyrka samt medverkat vid missionsmöte i Piteå stads missionshus. Se NP 6.4.1905. Med tanke på Rangs organisatoriska skicklighet och förmåga att utnyttja tillfällen som gavs hann han säkerligen ge åtskilliga impulser för DUF:s arbete och utveckling under sitt tvåveckorsbesök i pitebygden. EFSA.

[48] Medlemsmatrikel för Munksund-Skuthamns DUF. PAP.

åren 1903 och 1904. År 1905 noterades i kassaboken "ett tack till sågverksledningen" och en utgiftspost på kr 50 till De Ungas Förbund. År 1909 noterades, att kr 10 inskickats för inträde i Evangelisk-lutherska ungdomsförbundet i Norrbotten, en utgiftspost, som sedan återkom varje år. Revisor för DUF-föreningen i Munksund var den norrfjärdenfödde kassören vid Munksunds sågverk, Albert Carlsson.[49]

Den andra DUF-förening som såg dagens ljus i pitebygden bildades i Norrfjärden år 1905. I den historik, som den lokala predikanten utarbetat efter noggranna efterforskningar i protokoll och genom intervjuer av vid bildandet engagerade personer,[50] berättas, hur sågverksarbetaren Johan Pettersson från Lakafors by i Norrfjärden och anställd vid Munksunds sågverk blev så gripen av Rangs föreningsidé, som han mötte den i funktion i Munksunds DUF, att han vid en vistelse i hembyn föreslog en av de andliga ledarna i sin by, Vilhelm Lundman, f ö nära släkting till två av arbetarmissionens ledare,[51] att man skulle bilda en DUF-förening bl.a. för att bättre kunna ta hand om den konfirmerade ungdomen, som upplevdes som "får utan herde". Även en annan norrfjärdenbo, kassören vid Munksunds sågverk, revisorn för Munksunds DUF, Albert Carlsson, ivrade för att man skulle följa Munksunds exempel. Vid ett sammanträde i Porsnäs skola år 1904, beslöt för saken intresserade att bilda en DUF-förening i Norrfjärden, vilken vid starten fick 37 medlemmar och antog DUF:s stadgar.[52] Redan år 1909 hade medlemsantalet stigit till 110. Samma år, den 18 april, inkom meddelande, att Norrfjärdens DUF önskade anslutning till Norrbottens evangelisk-lutherska ungdomsförbund. Anslutningsansökan var underskriven av föreningens ordförande, initiativtagaren till DUF-föreningen, Johan Pettersson. Anslutningsansökan kompletterades den 5 maj med uppgifter från sekreteraren, kassör Albert Carlsson, ang. styrelsens aktuella sammansättning, inbetalning av årsavgift och tack för erhållna stadgar. Detta meddelande var betecknande nog skrivet på papper stämplat "Munksunds sågverksaktiebolag".[53]

[49] Kassabok för Munksunds DUF. PAP.

[50] Predikant Patrik Johanssons historik vid Norrfjärdens DUF:s 50-årsjubileum är 1955 publicerad i Vårt Missionsblad nr 5 år 1955 s 3f. Intervju med predikant Johansson 26.7.1977.

[51] Vilhelm Lundman var broder till Anders och August Lundman, medlemmar i Arbetarmissionsföreningen.

[52] VM nr 5 1955, NP 16.4.1904.

[53] Norrfjärdens DUF:styrelse år 1908–1909 bestod av föreningens initiativtagare J.A. Pettersson, Wilhelm Lundman, sågverksarbetare, hans maka Fredrika Lundman, Albert Carlsson, kassör vid Munksuns sågverk, August Larsson, byggnadsentreprenör, Johan Nilsson, hem.-ägare, Anna Pettersson, maka till J.A. Pettersson, Augusta Ökvist maka till sågverksarbetare August Ökvist, Anna Nyman, senare maka till Aug. Larsson, Anna Berglund, senare gift med predikant Karl Johansson. Brev från J.A. Pettersson till E.A. Aspberg 18.4.1909. Brev från Albert Carlsson till E.A. Aspberg 5.5.1909.

Av styrelsens sammansättning framgår, att ett flertal av styrelseledamöterna hade nära släktförbindelse med Arbetarmissionens medlemmar. Norrfjärdens grannby, Sjulsmark, synes ha blivit den tredje by som bildat en DUF-förening, vilket skedde år 1905. Den tycks ha fört en ganska tynande tillvaro, upphörde 1912 men rekonstruerades 1919."

Betecknande nog blev det på den andra stora sågverksplatsen i pitebygden, i Storfors, som pitebygdens fjärde DUF-förening bildades, vilket skedde år 1907. Vid Storfors sågverk bildades tidigt en "filial" till Arbetarmissionsföreningen i Munksund. Från tillkomsten av Storfors DUF finns inga andra uppgifter bevarade, än att den vid tillkomsten fick namnet Immanuel och hade 21 medlemmar.[55] Anslutning till Norrbottens Evangelisk-lutherska ungdomsförbund begärdes den 24 aug. 1910 å föreningens vägnar av ordföranden, smeden Karl Asplund, varvid konstaterades, att föreningen hade 60 medlemmar, mest ungdom.[56] Samma år tillkom Svensby kristliga ungdomsförening i den stora bondby, som är belägen ca 8 km väster om Storfors, inom Storfors sågverks rekryteringsområde. Denna DUF-förening kom sedan att läggas ner och förändra karaktär av skäl, som tidigare redovisats.

1908 startade en DUF-förening sin verksamhet i ännu en norrfjärdensby, Alter-Nybyn, och i Arnemark, belägen efter den nybyggda järnvägslinjen Piteå-Älvsbyn, och med god vägförbindelse till norrfjärdenbyarna. Arnemarks DUF fick vid starten 61 medlemmar.

Samma år, 1908, bildades också en DUF-förening i Anders Rosenius födelseby, Rosvik, vid kustlandsvägen mot Luleå, några kilometer norr om Norrfjärden. Samtliga ovan nämnda DUF-föreningar anslöt sig åren 1908–1910 till Norrbottens Evangelisk-Lutherska Ungdomsförbund och fick därmed sin organisatoriska anknytning utanför lokalförsamlingen.[57]

4. DUF's verksamhet i pitebygden fram till 1920.

I årsredogörelserna vid 1910-talets början klagades i årsrapporterna över trögheten av olika slag: "Det sorgligaste är att så många utaf dem som står som medlemmar i vår ungdomsförening äro så tröga att besöka våra möten". Man klagade också över att "många strider och slitningar försiggå på det andliga området inte minst om makten över de unga".[58]

Länsförbundet och de lokala DUF-föreningarna arbetade dock träget vidare. År 1913 anordnades en missions- och ungdomskurs i Sikfors by, med bl.a. predikant Aspberg som en av de medverkande, vilket ledde till att DUF i Sikfors-

[54] Årsredogörelse för NELU 1913 LFA. UT:s statistiska bilaga 1918.
[55] Matrikel över DUF-föreningar i EFSA.
[56] Brev till NELU från Karl Asplund 24.8.1910. LFA.
[57] UT:s statistiska bilaga 1918.
[58] Årsredogörelsen för NELU 1912 s 1 och 2, 1913 s 2. LFA. UT augusti 1914 s. 2.

Arnemark anslöts till Länsförbundet 1914 och kom att numerärt bli ett av dess starkaste fästen i pitebygden.[59]

Den 27–29 mars 1914, hölls missions- och ungdomskurs i Rosviks by, där det kristna ungdomsarbetet dryftades och behovet av en sådan verksamhet underströks. Ungdomskursen i Rosvik följdes av en predikoresa i byarna Porsnäs, Nybyn, Arnemark, Sikfors och Älvsbyn med Länsförbundets sekreterare E A Aspberg och dess ordförande, predikant Ludvig Lindström, Luleå, som medverkande. "Överallt samlades stora skaror, om Elfsbyn undantages", konstaterade Aspberg i sin rapport i Länsförbundets år 1914 startade tidning Ungdomstiden.[60]

Samma år, 1914, i juni, förlades Länsförbundets sjätte årskonferens i Porsnäs by i Norrfjärdens nybildade församling, där länets största DUF-förening fanns.[61]

I sin rapport till konferensen klagade värdföreningen över fåtaligt besökta möten trots en regelbunden verksamhet. "Vi behöfva en andevind i vår förening, så att livet ej dör bort."[62] Norrfjärdenbornas klagan över fåtaligt besökta möten och oron för att verksamheten skulle förvärldsligas möter oss i de flesta föreningsrapporter vid Länsförbundets årsmöte 1914.[63]

En välbesökt ungdomskurs anordnades i Storfors sågverkssamhälle den 10–11 april 1915. I referatet i Ungdomstiden konstaterades att "inom denna förenings område spridas det största antalet Ungdomstiden för detta år genom föreningens 66 medlemmar".[64] Veckan därpå hölls årshögtid med den föregående år anslutna DUF-föreningen i Sikfors-Arnemark, där 67 medlemmar nu fanns registrerade. Bland talarna återfanns predikant Aspberg, som i sitt referat hänfört utbrast: "O hvad det gör en godt att komma till Pitebygderna. Där har icke såsom mångenstädes i Lulebygden all sköns synd och skam lagt beslag på människan. Ej heller har det andliga och politiska partiväsendet fått fräta omkring sig som annorstädes i länet."[65]

År 1915 anställdes den i Tåsjö i norra Ångermanland födde predikanten Isac Selander som länsförbundets predikant.[66] Selander bosatte sig en kortare period i Arnemark. Medan DUF i Rosvik hade att kämpa med partiväsende i form av baptism, laestadianism och gammalseparatism, vilket tvingat föreningen till

[59] UT oktober 1914.
[60] UT maj 1914 s 2.
[61] UT juni 1914 s 2 o 7, juli 1914 s 2 och 7.
[62] UT augusti 1914 s 2.
[63] UT augusti 1914.
[64] NA 12.4.1915. Årsredogörelse för NELU 1915 s 1. LFA.
[65] UT maj 1915 s 34.
[66] Ang. predikantfrågan inom NELU, se bl.a. årsredogörelserna 1911 s 3, 1912 s 3f, 1913 s 1f, 1914 s 3f, 1915 s 1f. LFA.

reducerad verksamhet,[67] kunde predikant Selander år 1916 berätta om en stark ungdomsväckelse i byarna Selsborg, Arnemark, Stridholm och Borgfors. Efter en livfull skildring av väckelsen i Ungdomstiden, kunde Selander summera, att väckelsen ökat DUF-föreningens numerär med 43 medlemmar från 65 till drygt 100.[68] Ett år senare rapporterades totalt 62 nya medlemmar i föreningen, vars medlemstal nu stigit till 125.[69]

År 1917 kom nu också glädjande underrättelser till Länsförbundet och Ungdomstiden från Munksund, där en ny väckelse hade börjat.[70] Dessutom hade DUF-föreningen, som startade 1903 men synes ha varit nedlagd åren 1914, 1915 och 1916, åter startat sin verksamhet den 28 december 1916, sedan en av Länsförbundet anordnad kurs var avslutad.[71] Också i Norrfjärden som fortfarande hade den största DUF-föreningen i bygden och länet kunde man konstatera och rapportera om en ljusare situation för den kristliga verksamheten: "Vi har haft det mycket bra inom vår förening, men vi kunde också ha haft det mycket bättre." EFS tidningar hade inom föreningens område sålts i inte mindre än 250 exemplar.[72] I mötesverksamheten hade man sökt engagera så många som möjligt.[73]

År 1918 fyllde Norrbottens evangelisk-lutherska ungdomsförbund tio år och utgav därvid en jubileumsbilaga till Ungdomstiden, innehållande redogörelse för ungdomsförbundets tillkomst, utveckling och aktuella läge samt statistik över den tioåriga verksamheten.

Samma år talar rapporterna till Ungdomsförbundet och Ungdomstiden om spanska sjukans härjningar i Norrbottens län. Åtskilliga medlemmar i DUF-föreningarna avled av farsoten. "Väldiga skördar göras av döden i dessa dagar." Men samtidigt rapporterades också från hela Norrbotten om genomgripande väckelser.[74]

1910-talets verksamhet avslutades för Ungdomsförbundets del med hållande av välbesökta missions- och ungdomskurser år 1919 i sågverkssamhällena Storfors och Munksund.[75]

Länsförbundets månadstidskrift Ungdomstiden hade naturligtvis stor betydelse som förmedlare av uppbyggelse, verksamhetsrapporter och nya idéer ut till de olika DUF-föreningarna och torde verksamt ha bidragit till DUF-

[67] UT juni 1916 s 42.
[68] UT augusti 1916 s 60f.
[69] UT juni 1917 s 42.
[70] UT juli 1917 s 10.
[71] UT jan. 1918 s 2. Av kassabok för Munksund-Skuthamns kristliga ungdomsförening framgår att ingen kassabokföring skett åren 1914, 1915, 1916. PAP.
[72] UT sept 1917 s 66.
[73] UT maj 1918 s 34f.
[74] UT november 1918 s 87, april 1919 s 31.
[75] UT januari 1920 s 2.

föreningarnas konsolidering och expansion. Under rubriken "Från vårt arbete", behandlades en lång rad ämnen som gav konkreta råd och anvisningar, användbara i föreningarnas verksamhet. Några exempel på ledarrubrikerna: "Hinder som kunna övervinnas i mötesverksamheten. Väg, medel och mål för ungdomsarbetet. Hur skall man förfara med de medlemmar som sällan eller aldrig besöka DUF:s möten under året? Hvad är det med DUF:s möten på sommaren? Hur vinna uthållighet i ungdomsarbetet? Årsmötena och deras förberedelse. Om föreningsmedlemmarnas slarv med gudstjänstbesök. Ordning i gudstjänstverksamheten. Praktiska vinkar och råd för ungdomsarbetet. Bedjen för varandra! Styrelsens uppgifter i DUF. Årsresultatet. . . Osv."[76]

Under 1910-talets senare hälft kan också observeras, hur Länsförbundet anlitade församlingsprästerna – väl inte kyrkoherde Sandin i Piteå landsförsamling, – men de båda nybildade församlingarnas kyrkoherdar, Axel Vänman i Hortlax och N J Nordberg i Norrfjärden vid sina möten och kurser.

Detta samarbete mellan DUF-föreningarna, Länsförbundet och kyrkan, stärkta naturligtvis förtroendet för DUF:s verksamhet hos allmänheten, som däri menade sig finna bevis för att det intima, nära samarbetet, grundlagt på prosten Höijers tid, skulle fortsätta även i den nya organisatoriska situationen.

5. Organisatorisk nysatsning i skelleftebygden

Också i skelleftebygden kom Stiftelsens verksamhet strax efter sekelskiftet att präglas av organisatoriska nysatsningar. Som banbrytare för denna möter vi predikanten Carl Berg, vars namn vi tidigare mött bl.a. i samband med tillkomsten av Piteå stads missionsförening. Vid hans sida stod predikanten J.W. Forsman i Byske.[77] Genom sin härstamning från mellan- och sydsverige hade de en friare syn på EFS' föreningsverksamhet än de predikanter, som var födda i bygden. Genom ett målmedvetet arbete lyckades de fram till år 1906 ansluta ungdomsföreningar i elva av församlingens byar till DUF i Stockholm.[78] Redan tidigare, 1897, hade ungdomsföreningen De Våra i Skellefteå stad tillkommit bl.a. med stöd och medverkan av kontraktsprosten Gustaf Höijer.[79]

Fyra år senare än Norrbotten, år 1906, togs initiativet att bilda *Västerbottens läns Predikantförening*. Efter en bibelkurs i Umeå var de därvarande predikanterna eniga om beslutet, "att en predikantförening för kyrkligt sinnade predikanter skulle bildas".[80] Vid det konstituerande sammanträdet valdes Carl

[76] Rubriker för UT:s ledare 1914–1918.

[77] Lundqvist 1977 s 161f.

[78] Lundqvist 1977 s 166.

[79] DUF 1938 s 96ff. Lundqvist 1977 s 170 och not 92–93.

[80] Protokoll vid Västerbottens läns Predikantförenings sammanträde den 22 november 1906. UFA.

Berg till ordförande, J.W. Forsman till vice ordförande, P.A. Gustafsson till sekreterare, C Moritz till kassör och J. Palmgren till vice sekreterare.[41]

Liksom fallet var med predikantföreningen i Norrbotten kom vid predikantföreningens sammanträden att dryftas från predikanterna inlämnade frågor och utförliga diskussionsprotokoll fördes.

En dryg månad senare än Norrbotten, den 31 oktober 1908, hölls första sammanträdet i Umeå med styrelsen för "*Västerbottens läns Ungdomsförbund* af evangelisk luthersk tro och anslutning till De Ungas Förbund."

Här liksom i Norrbotten hade initiativet utgått från predikantföreningen. Kyrkoherde Svartengren i Umeå framförde förslag om en centralmissionsförening. En kommitté utsågs att komma med förslag till den nya organisationen.[43] Förslaget hade året efter återupptagits i predikantföreningen och fått enhälligt stöd.[44]

I inbjudan till Ungdomsförbundet underströks behovet av "gemensamhet och samhörighet" som skulle föda "frimodighet och hoppfullhet".[45]

Förbundets första styrelse fick som ordförande Höijers gode vän och förtrogne kyrkoherde Svartengren. Också predikanterna Berg och Forsman blev ledamöter i styrelsen. Tillslutningen till Ungdomsförbundet blev från början mycket god. År 1910 var 46 ungdomsföreningar anslutna. År 1915 hade 112 ungdomsföreningar beviljats inträde och år 1918 hade 139 ungdomsföreningar anslutits till Ungdomsförbundet.[46] Endast en ungdomsförening synes ha begärt utträde under perioden.[47]

[41] Predikantföreningens protokoll 9–11.3.1907 § 7. UFA.

[42] Protokoll vid sammanträde med VELU-s 31 okt 1908. UFA.

[43] Predikantföreningens protokoll 14–16 sept 1907 § 7. UFA. Intressant är Ahnquists beskrivning 1972 s 137 av de bakomliggande orsakerna till EFS ungdomsförbunds tillkomst i Västerbotten. Ahnquist anser, att bakgrunden var den utveckling som i Norge ledde till att menighetsfakulteten bildades år 1907. Genom "nyteologins" framträngande också vid de svenska universiteten aktualiserades frågan om en liknande åtgärd i Sverige. Stadsmissionär P.A. Gustafsson, kyrkoherdarna Svartengren och Thorelli samt predikant Johan Zakrisson diskuterade frågan. "Till sist enades man om att bilda en självständig organisation, som man skulle kalla – Västerbottens läns Luth missions och Ungdomsförbund." Denna organisation hoppades man, enligt Ahnquist "skulle kunna upptaga den fallna manteln, om Stiftelsen genom stridigheterna och kyrkans genom Kristusförnekelsen skulle bli omöjlig för andlig verksamhet i vårt land". Som ledare för menighetsfakulteten i Sverige hoppades man få professor Adolf Kolmodin! När Kolmodin förlorade sin ställning bland Stiftelsefolket vid EFS konferens 1910, och därmed det ekonomiska och moraliska stöd som han behövt för att bilda en menighetsfakultet förföll planerna för länsförbundets del, enligt Ahnquist. Ahnquists beskrivning har inte gått att få bekräftad och verifierad av andra källor.

[44] Predikantföreningens protokoll 12–14 sept 1908. UFA.

[45] Västerbottens lutherska missions- och ungdomsförbund 50 år s 14.

[46] Se protokollsnoteringar i VELU:s protokoll. UFA. Ahnquist 1972 s 138 uppger dock att, han som länsförbundets ungdomstalare 1912 upplevde sig som en främling inom norra länsdelen, då varken de kyrkliga eller Stiftelsens predikanter ville erkänna umeföreningen.

[47] VELU-s protokoll 10.5.1915. UFA.

Även om tre missionsföreningar tillkom i skelleftebygdens industriområden fram till 1910 och anslöts till EFS riksorganisation, synes inte ungdomsföreningarna i skelleftebygden ha tillkommit på impulser från industrisamhällena, som fallet var i pitebygden.[88] Ungdomsföreningarna tycks vara talrikt fördelade i den västerbottniska slättbygdens stora bondebyar.

6. Sammanfattning

Som ett svar på den organisatoriska nysatsning som Församlingsrörelsen medförde inom Svenska kyrkan kan tillkomsten av De Ungas Förbund inom Evangeliska Fosterlandsstiftelsen ses. En annan bidragande orsak var behovet av föryngring inom Stiftelsens led. Efter DUF-s bildande 1902 följde en kraftig expansion av EFS ungdomsarbete över hela landet, främst tack vare Efraim Rang, DUF-s grundare.

På länsplanet inleddes Stiftelsens organisatoriska nysatsning genom bildandet av EFS predikantförening i Norrbotten år 1902. Denna blev sedan plattform för tillkomsten av Norrbottens evangelisk-lutherska ungdomsförbund år 1908.

På lokalplanet blev Arbetarmissionsföreningen, tillkommen på 1880-talet, DUF-s inkörsport i pitebygden. De första DUF-föreningarna kom till stånd i pitebygdens industrisamhällen och byarna i ytterområdena, som också var upptagningsområden för arbetskraft till sågverksindustrin. Detta fick till följd, att det i stor utsträckning blev den industriarbetande befolkningen, som organisatoriskt anknöts till De Ungas Förbund.

Genom aktivt stöd från EFS länsförbund genom tillhandahållande av talare och anordnande av kurser och bibeldagar kunde DUF undan för undan öka sin verksamhet i pitebygden.

Skelleftebygden kom att i stor utsträckning följa samma mönster som pitebygden, när det gällde Stiftelsens organisatoriska expansion. Genom EFS predikantförening i Västerbotten, bildad 1906 och Västerbottens läns ungdomsförbund, som startade 1908, fick man länsorganisationer som kunde inspirera till bildande av DUF-föreningar på byanivå och ge organisatorisk anslutning av dessa till länsförbundet, alltså fristående från lokalförsamlingen. Till skillnad från pitebygden tillkom DUF-föreningarna i skelleftebygden inte från början på industriorterna eller i deras upptagningsområden utan i byar med bofast bondebefolkning.

[88] Lundqvist 1977 s 170 och not 92. Den kyrkligt färgade väckelsefromheten i skelleftebygden synes överlag ha intagit en avisande attityd till arbetarrörelsen. Se "Hur arbetarrörelsen kom in i skelleftebygden 1978, s. 18, 60f. Enquist 1978 s 49f 81f 99f Andersson 1951 s 12 Dufvenberg 1945 s 10.

III. Organisatorisk dragkamp

1. De Ungas Förbund och Diakonistyrelsen

De Ungas Förbund (DUF) fick, som vi sett, redan från början stor framgång. Detta nödvändiggjorde mycket snart en utvidgning av DUF-s organisation. Från att i början ha varit "att likna vid en Stiftelsens kretsförening" blev DUF år 1906 en mera självständig enhet inom EFS. Den fick en egen centralstyrelse, vald till hälften av EFS styrelse, till hälften av DUF-s årskonferens. Ordförande i DUF-s centralstyrelse var professor Adolf Kolmodin 1902–10, rektor Johannes Rinnan 1910–21, överlärare Eskil Levander 1921–22, rektor Carl Olsson 1922–24, kyrkoherde Efraim Rang 1924–30 och missionsföreståndare Nils Dahlberg från 1930.[89]

En organisatorisk förändring ägde rum 1921, då EFS missionsföreståndare sattes som ledare för inre- och yttre missionsverksamheten och för ungdomsarbetet, med en sekreterare anställd för varje arbetsområde.[90] DUF-s sekreterare var pastor Johan Hagner 1921–22, fröken Agnes Håkansson 1922–23, predikant Johannes Karlsson 1923–35 och pastor Per Stjärne från 1935.[91a] År 1921 genomfördes dessutom en uppdelning av landet i distrikt under distriktssekreterare, vilka skulle tillsättas av Stiftelsens styrelse och DUF-s centralstyrelse gemensamt.[91b]

En mycket viktig sida av DUF-s arbete var tidningsverksamheten. Den redan år 1877 av Lina Sandell och hennes make startade Barnens Vän kom att få stor betydelse för söndagsskolverksamheten inom DUF.

De Ungas Tidning som startade nyåret 1900 på initiativ av Efraim Rang blev från år 1902 organ för De Ungas Förbund. Den har under åren kompletterats med specialnummer såsom konfirmandnumret "Helig vår" och julnumret som fick det särskilda namnet "Julottan".

En tidning till hjälp i barn- och ungdomsarbetet började utgivas år 1934, då man på önskemål från DUF-s årskonferens startade tidningen Medhjälparen.[92]

Mötes- och kursverksamheten var från början också en viktig sida av DUF-s riksorganisations verksamhet. Besök från riksorganisationen vid ungdomsföreningarnas årshögtider, anordnande av olika former av bibelkurser och från år 1936 sommarmöten för DUF-are i hela landet har varit viktiga sidor av verksamheten.[93]

Söndagsskolarbetet var likaså från början en viktig angelägenhet inom DUF.

[89] DUF 1938 s 40f.
[90] DUF 1938 s 30.
[91a] DUF 1938 s 43.
[91b] DUF 1938 s 30, Budbäraren 15.1.1922.
[92] DUF 1938 s 48–55, EFS 1956 s 230f, 324.
[93] DUF 1938 s 56ff.

Barnsyföreningarna, som funnits från 1850-talet, fick år 1912 namnet "Solglimtar."[94]

Inspirerade av pojkföreningar på några platser i landet tog talare vid DUF-s konferens 1917 upp frågan om pojkarbete inom DUF. Efter kommittéarbete om verksamhetens utformning bland den halvvuxna ungdomen, startades inom DUF juniorverksamhet år 1920. Hösten 1922 anställdes Gustaf Kihlström som juniorsekreterare. Från mitten på 1920-talet startade en framgångsrik lägerverksamhet för juniorer, vilken sedan kompletterades med lägerverksamhet för ungdom i åldern arton-tjugofem år.[95]

Ungdomsskolor kom också att startas inom DUF. År 1910 grundades Bibelinstitutet i Södertälje, som anordnade bibelkurser samt utbildning av söndagsskollärare och ungdomsledare.

Efter flera förvecklingar började Övre Norrlands kristliga folkhögskola sin verksamhet i Frostkåge i norra Västerbotten år 1932, vilken följdes av Nedre Norrlands kristliga ungdomsskola i Mellansel, som inledde sin verksamhet 1934. År 1938 startade Södra Sverige kristliga ungdomsskola, Sundsgården. Samma år togs Jämtbygdens ungdomsskola i Hålland i bruk.[96]

De Ungas Förbunds sångarförbund bildades år 1923 och fick 1934 egen sånginstruktör. År 1928 hade ett 60-tal körer anslutit sig.[97]

Diakonistyrelsen som bildades år 1910 för att bli ett samlande organ för den frivilliga kyrkliga verksamheten upplevde under åren efter sin tillkomst en kraftig expansion. Detta medförde behov av ökad personalstyrka. Sålunda var från år 1916 fyra prästerliga sekreterare anställda. En av dessa ersattes 1920 av en kvinnlig sekreterare för ungdomsarbetet.

Att anskaffa hjälpmedel var en viktig sida av verksamheten. Genom Diakonistyrelsens bokförlag utgavs olika hjälpmedel för församlingsarbetet. Tidningarna bedömdes som särskilt viktiga hjälpmedel och sprides i allt större antal i landet.

Föredrags- och predikoverksamheten var också intensiv och sträckte sig från Karesuando i norr till Skåne i söder genom de av Diakonistyrelsen anställda sekreterarna. Över 500 församlingar fick besök under åren 1916–1920.

Kyrkliga instruktionskurser var viktiga instrument för medarbetarutbildning i landet och hölls på ett flertal platser i syd- och mellansverige. För att ge

[94] DUF 1938 s 64ff. EFS 1956 s 268.

[95] DUF 1938 s 80ff. Se även EFS 1956 s 302. Brev Kihlström till Åberg 17.5.1922 där han accepterar juniorsekreterartjänsten. EFSA. Se även DUF-s styrelseprotokoll 12.10.1920 ang. juniorarbetet, DUF-s styrelseprotokoll 16.6.1939 ang. småpojksarbetet. MTBB 27.11.1938 om de första vinterlägren, DUT 5.9.1942 om det första pojklägret. Vi juniorer sept 1943 om det första juniorlägret. MTBB 13.10.1946 om EFS-konfirmander.

[96] DUF 1938 s 118–151. EFS 1956 s 265, 325, 336.

[97] DUF 1938 s 152f. EFS 1956 s 298, 325. Jfr. Södergren 1945 s 287f.

möjlighet till grundligare utbildning, inte minst för Norrlands behov, beslutade Diakonistyrelsen år 1919 inrätta en Svenska Kyrkans Lekmannaskola, som efter en tids placering i Jämtland flyttades till Sigtuna." Viktiga ansåg man ävenså de teologisk-pedagogiska kurserna för lärare och lärarinnor vara.

Arbetet bland barn och ungdom var en huvuduppgift för Diakonistyrelsen. För detta arbetsområde anställdes två till tre sekreterare. Likaså bearbetades planerna för ett utökat arbete bland den manliga ungdomen."

2. EFS länsförbund och Luleå stifts ungdomsförbund

Norrbottens evang. lutherska ungdomsförbund[1] som bildades 1908, kom, som vi sett, redan efter starten in i ett expansivt skede, som dock de första åren var mera markerat i norra länsdelen än i södra.

En av de första arbetsformer förbundsstyrelsen startade var att anordna bibelkurser. Den första hölls startåret 1908 i Alvik i Nederluleå församling och skulle följas av otaliga sådana i länet. Vid dessa kurser medverkade talare från ungdomsförbundets ledning. Men denna arbetsform aktualiserade redan vid förbundets första årsmöte behovet av en s k resetalare. Först år 1912 kunde en sådan anställas, Alfred Karlsson, vilken följdes av J.P. Lundström, I. Selander, Nils Persson, Alvar Marklund, Ernst Viberg, Otto Isaksson, Edvard Backlund, Bengt Nilsson osv.

Litteraturspridning blev en av Ungdomsförbundets uppgifter. Redan de första åren anskaffades två s k vandringsbibliotek i länet – en verksamhetsform som dock lades ned år 1917. Vid årsmötet 1913 beslöts att utge ett månadsblad som från 1914 utkom under namnet Ungdomstiden. Redaktörer för denna publikation, som haft stor betydelse för Stiftelsens arbete i Norrbotten, var E.A. Aspberg 1914–27, K.A. Renkvist 1927–38, Johan Utterström 1939, Alvar Marklund 1940–45, Johan Lundmark 1945.

Söndagsskolverksamheten var redan från början i blickpunkten för Ungdomsförbundet och återkommer i varje verksamhetsberättelse från starten. Söndagsskolledarkurser anordnades i olika delar av länet. Också när juniorverksamheten inkom som en ny verksamhetsform var Ungdomsförbundet i Norrbotten tidigt engagerat. Redan första året av sin riksresetjänst för juniorarbetet besökte Gustaf Kihlström Norrbotten, vilket fick till följd att de första juniorföreningarna bildades. Den första juniorledarkursen i Ungdomsförbun-

" Bengt Jonzon i Vår kyrka III s 281ff. Fjellander 1972 s 75–88. John Melander i Vår kyrka IV s 400ff.

" Södergren 1945 s 181ff anför vissa kritiska synpunkter på Diakonistyrelsens verksamhet: Dess insats "blev tillskapandet av en mängd former för livet. Men detta självt var det icke. . ."

[1] Framställningen i huvudsak grundad på Edvard Backlunds historik vid NELU-s 50 årsjubileum år 1958. Införd i VM aug. 1958 s 2ff. Stickprov i protokoll bekräftar att framställningen är korrekt. LFA.

dets regi ägde rum i Älvsbyn år 1924,[2] och följdes 1926 av en juniorledarkurs i byn Antnäs i Nederluleå församling.[3] Vid EFS Ungdomsförbunds tjugoförsta årsmöte i Råneå 1929 beslöts att under kommande år satsa på juniorarbetet. För att genomföra beslutet kallades Gustaf Kihlström att besöka Norrbotten efter nyåret 1930.[4] Det första juniorlägret i Ungdomsförbundets regi, vilket varit på tal redan 1928, hölls 1930 i Norrfjärden under Kihlströms ledning. I Ungdomstiden kunde konstateras; att "resultatet översteg våra djärvaste förväntningar". Antalet deltagare var cirka 80.[5]

Sång- och musikverksamheten kom att bli en av Ungdomsförbundets framgångsrikaste verksamhetsgrenar. För att tillvarata det starka sång- och musikintresset inom EFS i Norrbotten bildades den 20 mars 1932 en "förbundskör" bestående av sångare knutna till DUF-föreningarna i länet. Initiativtagare var några av ledarna för EFS-körerna i pitebygden: K.A. Renkvist, Knut Linell, Valfrid Cederlund, Gotthard Wennberg. Tillsammans med Frida Bergström och Jonas Pettersson kom de att utgöra styrelse för det till EFS ungdomsförbund i Norrbotten knutna sångarförbundet.[6] Hela styrelsen hade alltså anknytning till pitebygden.

Förbundskörens förste dirigent var Knut Linell och dess andre kantor J.W. Cederlund.[7] Dessa efterträddes år 1945 av Wilhelm Asplund och Gotthard Wennberg.[8a] På 1950-talet anställdes som sånginstruktörer Holger Lundström, Bengt Lundmark och Eskil Lundström.

Utöver de insatser av EFS ungdomsförbund, som ovan omnämts, bör även beröras den omorganisation, som efter långa diskussioner ägde rum vid årsmötet 1936. Denna innebar ekonomiskt, att EFS riksorganisation skulle bidraga med hälften till predikanternas avlöning, vilket senare ändrades därhän, att föreningar och länsförbund svarade för predikanternas grundlön och bostadsbidrag, medan EFS riksorganisation betalade ålderstillägg och familjebidrag. År 1936 beslöts också om namnbyte. Från 1937 skulle organisationens namn vara EFS-s Missions- och ungdomsförbund i Norrbotten. Det nya namnet markerade, att EFS länsförbund nu innefattade allt EFS-arbete i länet, både ungdomsföreningar och missionsföreningar.

Vid 50-årsjubileet år 1958 kunde distriktsföreståndaren Edvard Backlund konstatera Länsförbundets utveckling i en imponerande statistik: "Vid Förbundets 10-årsmöte var de anslutna föreningarnas antal 34. Vid det 40:e årsmöte 83 och nu vid halvsekelskiftet 90 med ett sammanlagt medlemstal av

[2] UT aug. 1924 s 24.

[3] UT okt 1926. s 74.

[4] UT sept 1929 s 68f.

[5] UT juli 1930. s 52.

[6] Protokoll vid konstituerande möte med Norrbottens läns ungdomsförbunds sångarförbund 23.4.1933. § 7 o 8. LFA.

[7] Förbundskörens protokoll 23.4.1933 § 11. LFA.

[8a] Förbundskörens protokoll 21.10.1945. LFA.

omkring 4.726. Det finns 39 juniorföreningar med 172 ledare och 887 juniorer, 21 pojkgrupper med 73 ledare och 430 pojkar, 41 flicksyföreningar med 112 ledare och 740 flickor och 97 söndagsskolor med 247 lärare och 3.950 elever. . ." Länsorganisationens inkomst första verksamhetsåret var 96:59. Under det tjugonde verksamhetsåret var kassaomslutningen 5.545. Under det fyrtionde verksamhetsåret var kassaomslutningen 73.995:–. Och under det femtionde verksamhetsåret 239.955:– kr. . . 1938 gav Norrbottens missionsvänner till EFS budget 35.000:– kr, 1947 120.508:– kr och 1957 349.250:– kr."[8b]

Luleå stifts ungdomsförbund hade haft flera förebud. Det kyrkliga ungdomsarbetet på stiftsplanet aktualiserades i det nya Luleåstiftet först genom en motion från prostkonferensen till prästmötet år 1915, vilket ledde till att prästmötet beslöt om inrättande av stiftsmöte och stiftsråd i Luleå stift samt antog stadgar och utsåg styrelse för stiftsrådet.[9]

Vid samma prästmöte konstaterade biskop Bergqvist, att man från Kyrkans sida gjorde så lite för den konfirmerade ungdomen. "Den kyrkliga ungdomsverksamheten ligger i sin linda", konstaterade biskopen, men kunde dock notera aktningsvärda försök på några platser att få till stånd ett kyrkligt ungdomsarbete. Så var bl.a. fallet i Nordmaling, där den från pitebygden kände kyrkoherden Alfred Nygren nu hade sin tjänst. Biskopen återgav citat ur ämbetsberättelserna, där det bl.a. noterades som "anmärkningsvärt, att EFS:s predikanter ogärna se, att prästerskapet upptager kristlig ungdomsvård och ungdomsverksamhet för så vitt denna på samma gång vill vara ansluten till församlingen och liksom framvuxen ur församlingslivet".[10]

Frågan om det kyrkliga ungdomsarbetet kom åter upp vid Luleå stifts första stiftsmöte, som hölls i Skellefteå år 1917. Detta ledde till att ett ungdomsutskott bildades. Dessutom beslöts, att man skulle sända ut yngre präster i stiftet för att "tala till ungdomen om Kristus och hans församling."

Tre år senare aktualiserades åter det kyrkliga ungdomsarbetet, denna gång vid stiftsmötet i Umeå 1920. Garnisonspastor Johannes von Ahn, måg till kyrkoherde Axel Sandin, pläderade för ett stiftets ungdomsförbund. Också vid stiftsmötet 1924 aktualiserades önskemål om ett Luleå stifts ungdomsförbund. Man ansåg emellertid, att frågan borde få vila till arbetet mera allmänt kommit igång. Ett ungdomsråd tillsattes dock år 1928 och en resesekreterare skulle anställas.

Vid stiftsmötet år 1932 i Boden uppvaktades den åldrande Luleåbiskopen av en grupp präster och ungdomsledare angående bildandet av ett ungdomsförbund. Efter en stunds tvekan gav han sin fulla välsignelse: "Gå ni åstad och

[8b] VM aug. 1958 s 4.
[9] PMP Luleå 1915. Prästmötesberedningens protokoll s 8.
[10] PMP Luleå 1915. Biskopens ämbetsberättelse s 11ff.
[11] Kyrkan och ungdomen 1942 s 4 f.

bilda ett förbund, jag ger på förhand min fulla välsignelse till verket".[12] Ungdomsrådet kallade till rådslag vid storhelgen i Burträsk, och den 24 sept. 1932 bildades så Luleå stifts ungdomsförbund. Ungdomsförbundets första styrelse bestod av kyrkoherde Einar Silén, Umeå, ordf., kyrkoherde Engelbert Byström, Råneå, komministrarna Yngve Andersson, Burträsk, Olle Waernér, Glommerträsk, lärarinnan Hulda Larsson, Lövånger och pastorsdiakon Paul Bodén, Boden.[13] Vid sitt sista prästmöte, 1934, uttalade biskop Bergqvist som sin förhoppning, att stiftets ungdomsförbund skulle kunna "upprätthålla god sämja med Evangeliska Fosterlandsstiftelsens ungdomsförbund DUF".[14] Vid detta prästmöte höll även kyrkoherden i Råneå, Engelbert Byström ett föredrag över ämnet: "Kyrkans ansvar för ungdomen".[15]

En motion med något vidare syftning är i detta sammanhang värd att notera. Efter att biskopen år 1921 hade uttalat det vara ytterst önskvärt för Luleå stift, att en lekmannaverksamhet inordnad i kyrkan kunde åstadkommas,[16] inkom vid prästmötet 1927 en motion från kyrkoherde Carl Edström i Lövånger med önskemål, att "en enhetlig organisation för uppbyggelse och missionsarbetet inom de olika församlingarna med deltagande av präster och kyrkotrogna lekmän inom kyrkan och EFS bör utredas". I motionen påpekades, uppenbarligen med hänsyftning på EFS, att "vi snart har en kyrka i kyrkan med dess eget prästerskap". "Brist på kyrklig organisation är förhanden men kan avhjälpas", ansåg motionären. Med 22 röster mot 21 beslöt dock prästmötet bordlägga motionen till nästa prästmöte, då den emellertid inte kom upp till behandling.[17]

Verksamheten i det år 1932 bildade Luleå stifts ungdomsförbund kom i många avseenden att likna den inom EFS ungdomsförbund. Behovet av en resesekreterare för det kyrkliga ungdomsarbetet var aktuellt från Förbundets tillblivelse. År 1936 anställdes fröken Ebba Perttu som resesekreterare i Tornedalen. Resesekreterare för hela Luleå stift blev 1942 fröken Signe Kallioniemi, svägerska till kyrkoherde Engelbert Byström. Den utomordentligt krävande tjänsten uppehöll hon till in på 1960-talet.[18]

För att upprätthålla kontakten med de många vitt spridda kretsarna inom det stora stiftet började ungdomsförbundets styrelse år 1934 utge den lilla skriften "Hälsningar till medlemmarna i Luleå stifts ungdomsförbund" med Olof

[12] Kyrkan och ungdomen 1942 s 6ff. Fjellander 1972 s 188. Hellsten 1944 s 211f om ungdomsförbundens tillkomstår.

[13] Andersson 1933 s 137ff. Andersson 1953 s 334ff.

[14] PMP 1934 s 10.

[15] PMP 1934 s 128–138.

[16] PMP 1921 Biskopens ämbetsberättelser s 16ff.

[17] PMP 1927 s 20f, 24. Se även EFS 1956 s 309.

[18] Signe Kallioniemis efterlämnade koncept m.m. finns hos Birgit Grahn Luleå.

Waernér som redaktör.[19a] Tidskriften uppgick 1943 i den nuvarande stiftstidningen Kyrkhelg. Här bör också nämnas Kyrkans Presstjänst i Luleå stift under ledning av red. Maja Pettersson.[19b]

Söndagsskolarbetet var från början en viktig sida av ungdomsförbundets arbete. Söndagsskolkurser anordnades på tre–fem platser varje år.[20] År 1951 kunde konstateras, att i Luleå stift fanns 288 kyrkliga söndagsskolor med 761 lärare, varav 110 präster, och med 12.818 barn. Stiftsrådet beslöt år 1950 anställa en söndagsskolsekreterare.

Söndagsskolarbetet kom att under 1940- och 50-talet kompletteras på många håll med juniorarbete och scoutverksamhet. För den konfirmerade ungdomen bildades ungdomskretsar och ungdomsföreningar.[21] Nedanstående tablå anger antal kyrkliga ungdomskretsar och medlemmar samt kretsarnas antal i Norr- och Västerbottens län:

År	Ungdomskretsar	Medl.	Västerbotten	Norrbotten
1933	24	1562		
1934	60	2475	53	7
1935	77	2771	64	13
1936	82	3247	67	15
1937	89	3465	73	16
1938	95	3578	78	17
1939	95	3578	78	17
1940	99	3732	81	18

Ser vi så till de kyrkliga ungdomskretsarnas uppdelning kontraktsvis finner vi följande:

	Västerb. södra	Västerb. norra	Norrb. södra	Norrb. norra	Lappm. första	Lappm. andra	Lappm. tredje
1935	9	45	6	2	7	6	2
1936	9	48	6	4	7	6	2
1937	9	53	6	5	7	7	2
1938	11	55	7	5	8	7	2
1939	10	56	7	5	8	7	2
1940	10	58	7	6	9	7	2

[19a] "Hälsningar. . ." finns hos kpr. Olof Waernér, Lindesberg. Se även brev från Waernér till förf. aug. 1978.

[19b] Brev från red. Maja Pettersson, Umeå 20.2.1979.

[20] Se Möteskalander i Hälsningar.

[21] Waernér 1935 s 17ff, beskriver programuppläggning m.m.

Iögonfallande är här det jämförelsevis stora antalet kyrkliga ungdomskretsar i Västerbottens norra kontrakt, som omfattade förutom Skellefteå lands- och stadsförsamling även Burträsk, Lövånger, Bureå, Boliden och Byske församlingar.

När det gäller Norrbottens södra kontrakt, som innefattade bl.a. pitebygden kan konstateras, att ingen av de ungdomskretsar, som var anslutna till Luleå stifts ungdomsförbund, fanns i pitebygden.[22]

För att ta vård om den vuxna ungdomen framstod behovet av en stiftets folkhögskola som alltmer angeläget. Redan år 1914 möter tanken på en sådan, förlagd till Skellefteå.[23] Men först år 1940 upprättades Edelviks folkhögskola i Burträsk, följd 1942 av Samernas Folkhögskola i Jokkmokk och 1951 av Pitedalens folkhögskola i Älvsbyn.[24]

Till hjälp för ungdomsarbetet tillkom under 1940-talet Munkvikens ungdomshem i Lövånger, som följdes av Seskarö lägergård 1943, Marslidens fjällgård och Strömsundshemmet i Råneå, likaså 1943.[25]

Också sång- och musikverksamheten sökte ungdomsförbundet främja genom tillsättandet av ett musikutskott. Redan tidigare, år 1926, skedde tillkomsten av Luleå stifts södra kyrkosångsförbund, medan det norra kyrkosångsförbundet bildades år 1946. Initiativtagare var kyrkoherde Johannes Norgren, Kalix.[26]

Av stor betydelse för sammanhållningen av ungdomsförbundets verksamhet och som inspirationskälla har varit ungdomsförbundets årliga storhelger i olika delar av det vidsträckta stiftet.

Det som frapperar är den sena tidpunkten för tillkomsten av Luleå stifts ungdomsförbund: nära ett kvartsekel senare än EFS ungdomsförbund i Norr- och Västerbotten, vilka båda tillkom år 1908. Att önskemål framförts i ett tidigt skede framgår av framställningen ovan. Stiftsledningen synes ha ådagalagt försiktighet i sitt agerande. Detta torde i sin tur ha berott på omsorgen om det goda samarbete, som på många håll i stiftet var rådande mellan Kyrkan och EFS, och som man inte ville äventyra. Hos kyrkoledningen möter en oro för att bildandet av ett kyrkligt ungdomsförbund skulle öka motsättningarna och skärpa dragkampen mellan Kyrkan och EFS i Luleå stift, en oro som skymtar fram också i ovan citerade avskedsord från biskop Bergqvist till prästmötet och stiftets ungdomsförbund. Andra motiv som fanns för den sena tillkomsten av stiftets ungdomsförbund sammanfattades av biskop Bergqvist i hans ämbetsberättelse vid prästmötet år 1915: "Det är många hinder och svårigheter, som

[22] Statistiken hämtad ur Hälsningar. . .

[23] FBV 1914 s 69ff. Se Söderlind i FBV 1914 s 54. Möjligen var Söderlind inspiratör bakom eller författare till den osignerade artikeln "En stiftets folkhögskola".

[24] Fjellander 1972 s 189. Andersson 1953 s 346ff.

[25] Fjellander 1972 s 189f. Andersson 1953 s 340ff.

[26] Styf 1953 s 451ff, 455ff.

resa sig i vägen för genomförandet av en organiserad kyrklig ungdomsvård. För det första räcka de prästerliga krafterna i våra stora församlingar ej till därför... Vidare råder i många församlingar brist på lämpliga lokaler för ändamålet... Även gör sig på vissa håll, t.ex. i Tornedalen, hos de äldre en djupt rotad misstro mot allt slags föreningsväsende märkbar, vilket gör att ungdomsverksamheten därstädes stöter på stort motstånd."[27]

Att tillkomsten av Luleå stifts ungdomsförbund var ett uttryck för att en organisatorisk dragkamp var förhanden mellan Kyrkan och EFS i det stora Norrlandsstiftet har framskymtat i vår framställning i uttalanden, i motioner och aktioner under tiden fram till ungdomsförbundets bildande. Här kunde anföras ytterligare en lång rad citat ur prästernas ämbetsberättelser vid visitationer och prästmöten, ur tidnings- och tidskriftsartiklar[28] och biskopliga ämbetsberättelser vid prästmötena som belägg för oro, kritik och kyrklig kampvilja.

Men också önskemål och förslag, som syftade till samverkan mellan EFS och Luleå stifts ungdomsförbund kan noteras: Här kan nämnas det förslag, som framfördes vid ungdomsförbundets styrelsemöte i nov. 1935, förmodligen av kyrkoherden Engelbert Byström i Råneå, som önskade att "styrelsen skulle företaga en utredning angående behovet och förutsättningarna för mera enhetlighet och samförstånd mellan DUF och den kyrkliga ungdomsrörelsen". Förslaget, som föranledde omfattande överläggningar, resulterade i bordläggning och senare avskrivning av frågan.[29] Ett förslag i samma anda, också väckt av kyrkoherde Engelbert Byström, att få till stånd samarbete mellan EFS länsförbund och Luleå stifts ungdomsförbund, när det gällde att anordna ett gemensamt ungdomsläger sommaren 1939, bordlades och ledde ej till någon åtgärd.[30]

Att både preludierna till, starten av och expansionen hos Luleå stifts ungdomsförbund väckte oro i stiftelsekretsarna i Norr- och Västerbotten antydes i Länsförbundets överläggningar och föredrag, där man under 1930-talet bl a dryftade frågor om en enhetligare och effektivare organisation och bättre ordning på predikanternas resor och arbete.[31] Men framför allt möter uttryck för oro över den nya kyrkliga ungdomsorganisationen vid överläggningar inom Predikantföreningen i Norrbotten.

Redan tre år innan ungdomsförbundets bildande, var det kyrkliga ungdomsarbete föremål för diskussion i Predikantföreningen. Inledaren av samtalet,

[27] PMP Luleå 1915 Biskopens ämbetsberättelse s 14. Brev kontraktsprosten Olof Waernér till förf. 29.8.1978.

[28] Se bl.a. Edström, Carl, I Från Bygd och Vildmark 1921 s 61ff.

[29] Styrelseprotokoll för Luleå stifts ungdomsförbund 20–21.11.1935 § 34 och styrelseprotokoll 7–8.5.1936 § 37. SFA.

[30] Ungdomsförbundets styrelseprotokoll 14–15.2.1939 § 28. SFA.

[31] NELU-s protokoll 11–13.8.1933. LFA.

predikant Hugo Marklund, som deltagit i det stiftsmöte 1928, hållet i Älvsbyn, som bildat ungdomsråd för det kyrkliga ungdomsarbetet, gav en mycket pessimistisk beskrivning av Stiftelsens läge i den nya situationen. Han tyckte, att det för EFS "vore bäst avveckla i tid". Något ljusare och positivare tongångar kom från distriktssekreterare Ludvig Lindström: "Vi får ej kasta yxan i sjön med tanke på vårt arbete, ej heller få vi missunna framgångar inom vår kyrka, den kyrka som dock Stiftelsen velat tjäna". Predikanten J.P. Lundström citerade ett uttalande av kyrkoherde Lindahl i Råneå: "Om en tid blir det svårt för Stiftelsen, när Diakonirörelsen kommer", men uttalade som sin åsikt, att den kyrkliga ungdomsrörelsen hade sin uppgift endast om den fylldes med "salt", annars vore den dömd att misslyckas. Komminister Arvid West, Älvsbyn, tidigare EFS-missionär, menade för sin del, att ungdomsrådet inte skulle ändra Stiftelsens ställning väsentligt, dels på grund av brist på pengar och personliga krafter, dels på grund av ungdomsrådets inriktning på arbete i Lappmarken.[32]

Redan året därpå återkom det kyrkliga ungdomsarbetet till diskussion vid Predikantföreningens möte hos pite-predikanten Olov Wiklund. Inledaren, predikant Lindmark, talade om den oro som den kyrkliga ungdomsverksamhetens uppblomstring väckte, liksom det ringa tillskottet av unga inom Stiftelsen själv. Stiftelsens historia gav dock anledning till frimodighet inför framtiden. "Så länge vi inom EFS i fråga om förkunnelse står på evang. luth. grund, så må vi vara frimodiga, ty så länge ha vi en uppgift att fylla".[33]

I ett samtal i predikantföreningen i september 1932 konstaterade distriktssekreterare Lindström bl.a. att det kyrkliga arbetet nu hade blivit mer ett arbete bland folket än på predikstolen. Kyrkan hade också upptagit frivilligt arbete vid sidan om det lagstadgade. Bland mycket annat hade man bildat en egen ungdomsorganisation.

Att Stiftelsen i den nya situationen ej var överflödig underströks av flera talare. Med skärpa fastslogs, att EFS inte var någon sekteristisk sammanslutning utanför kyrkan utan ett missionssällskap inom kyrkan. Även inför framtiden borde man fasthålla vid denna princip och söka samarbete i frid och med frimodighet. "Därtill fordras", ansåg sekreteraren, predikant Edvard Backlund, "bl.a. att präst och predikant mötas för att öppet och ärligt dryfta hithörande frågor och söka finna sunda och klara linjer efter vilka de kunna samarbeta."[34]

Vid Predikantföreningens trettionde årsmöte år 1933, då f. missionsföreståndaren Eskil Levander gästade föreningen, dryftades EFS framtidsutsikter och de krav nuläget ställde på arbetet. Dystra förutsägelser om Stiftelsens framtid uttalades från en av predikanterna:

[32] Predikantföreningens protokoll 2–4.3.1929 § 13. LFA.
[33] Predikantföreningens protokoll 5–7 sept 1930 § 9. LFA.
[34] Predikantföreningens protokoll 9–11 sept 1932 § 10. LFA.

"Kyrkan tar allt. Samarbetet blir omöjligt. Två utvägar tycks stå öppna. Antingen helt överlämna sig åt kyrkan eller också upptaga striden på allvar." Dock var framtiden ej helt hopplös, ansåg en annan talare. Även om Kyrkan tycktes fylla behoven, så var det bra mycket som var 'fernissa på murket trä' i dess verksamhet. För sin del ansåg Levander att det var viktigt, att EFS i fortsättningen fasthöll vid sina gamla principer och värnade om den lutherska bekännelsen. Det fick dock inte bli EFS enda och främsta mål att växa sig stark och få ännu fler medlemmar. En av predikanterna, Karl Johansson, varnade dock i detta sammanhang för att mekaniskt hänvisa till bekännelsen, till Luthers och Rosenius' skrifter. En sådan plattform kunde nog bli för trång i längden. "Det gäller att stå i samklang med livets egen ande, följa livets egna spår. Varje mer mekanisk bibeluppfattning betyder isolering. Och isolering innebär död."[35]

3. Dragkamp om ungdomsföreningarna i pitebygden.

De kyrkoanknutna ungdomsföreningarnas övergång till DUF

Vi har i det föregående visat, hur De Ungas Förbund med Arbetarmissionsföreningen som inkörsport bildade DUF-föreningar i pitebygdens industrisamhällen och i byarna i landsförsamlingens ytterområden. Dessa anknöts organisatoriskt till EFS riksorganisation och efter år 1908 till EFS ungdomsförbund i Norrbotten. Under hela 1910-talet bedrevs från ungdomsförbundets sida en intensiv kurs- och mötesverksamhet i dessa samhällen och byar och även i andra delar av pitebygden.

Efter försiktiga organisatoriska nyansatser av kyrkoherdarna Nygren och Hörnström, bildade kyrkoherden Axel Sandin år 1911 Piteå sockens ungdomsförbund, organisatoriskt knutet till landsförsamlingens missionsförening. Till Piteå sockens ungdomsförbund anknöts de redan startade ungdomsföreningarna och bildades nya. Försök har gjorts, så långt det spröda materialet tillåtit, att kartlägga de kyrkoanknutna ungdomsföreningarnas tillkomst och funktion. I slutet av 1910-talet började emellertid en övergång av de kyrkoanknutna ungdomsföreningarna till DUF och till organisatorisk anknytning till EFS ungdomsförbund i Norrbotten.

Det började med Blåsmarks kristliga ungdomsförening. Vid ungdomsföreningens sammanträde den 7 juli 1918 föreslog ordföranden Robert Nilsson "föreningens utbrytande från Piteå sockens ungdomsförbund och anslutande till Norrbottens läns ungdomsförbund". Frågan upptogs till behandling och förslaget gick igenom. Att utföra föreningens beslut utsågs ordföranden Robert Nilsson.[36] Vid årsmötet den 29 november beslöt föreningen i enlighet med

[35] Predikantföreningens protokoll 1–3 sept 1933 § 4. LFA.

[36] Protokoll vid Blåsmarks kristliga ungdomsförenings möte den 7 juli 1918. PAP.

styrelsens förslag och med följande motivering: "Föreningen som förut för erhållande af hjälp till sin mission varit ansluten till Piteå sockens evangelisk-lutherska ungdomsförbund, har i hopp om vinnandet af rikligare arbetskraft i år anslutit sig till Norrbottens läns evangelisk-lutherska ungdomsförbund."[37]

Vid ett besök i Blåsmark en kort tid efter beslutet tog den nytillträdde Hortlaxherden Axel Vänman upp frågan om övergången och framhöll med viss upprördhet, att han som kyrkoherde hade ansvar för hela församlingen och såg allvarligt på denna organisatoriska utbrytning. Föreningens sekreterare gick då i svaromål och hänvisade till årsmötets motivering.[38]

Vi lägger märke till att Blåsmarks kristliga ungdomsförenings övergång skedde just vid tillkomsten av den nya Hortlax församling som bildades 1 juli 1918 och innan dess nye kyrkoherde Axel Vänman hunnit tillträda sin tjänst. Det vill synas, att om det enda och verkliga skälet för övergången var att få tätare predikobesök, kunde man ha inväntat vad församlingsdelningen och den nye prästen kunde ge i detta avseende. Muntliga misstankar har anförts, att predikant Aspberg, som var närvarande och medverkade vid årsmötet, kan ha inspirerat till övergången. Senare uppstod också uppenbarligen en främlingskänsla och ett motsatsförhållande mellan den kraftfulle, något auktoritäre Hortlaxherden och den impusive f.d. sågverksarbetaren och föreningsordföranden, ett motsatsförhållande som kunde ta sig uttryck i ganska häftiga diskussioner mellan de två.[39]

Tre år senare, 1921, var det Jävre ungdomsförenings tur att ta steget in i DUF-föreningarnas krets. Enligt protokoll från sammanträdet med Jävre ungdomsföreningens styrelse den 19 september 1920 diskuterades frågan om att söka inträde i DUF och beslöts enhälligt i enlighet med styrelsens förslag vid följande årsmöte.[40] Inga meningsmotsättningar har kunnat konstateras vid övergången, som verkställdes den 2 december 1921. Föreningens medlemsantal var 43.[41]

Övergången följdes av en ungdomskurs, som i november följande år hölls i Jävre bönhus, som byggts av Jävre byamän och i augusti 1922 blivit invigt för

[37] Protokoll vid årsmötet 29.11.1918. PAP. Se även uttalande av DUF-ordf. Frans Dahlbäck Blåsmark, vid NELU:s 50 årsjubileum 1958 i VM maj 1958 s 6f. Samma motivering anförs där. NELU-s protokoll 19.5.1919 § 4.

[38] Muntl. uppgift vid intervju med Karl Marklund, Sjulnäs, f. i Blåsmark, den 6.11.1974. Marklund var själv närvarande vid gudstjänsten.

[39] Intervju med Eugén Nilsson, Blåsmark, 3.11.1974. Eugén Nilsson är son till Robert Nilsson. Se även brev 7.3.1979.

[40] Protokoll vid Jävre ungdomsförenings styrelsemöte 19.9.1920. Protokoll vid årsmöte 31.7.1921. PAP.

[41] UT-s minnesskrift 1933. NELU-s protokoll 18.11.1921 § 3.

nattvardsbruk. Vid denna ungdomskurs medverkade bl.a. predikant Aspberg och kyrkoherde Vänman.[42]

Vid månadsskiftet juni–juli 1920 hölls en välbesökt förenings- och söndagsskolekurs i Piteå stad.

Två år senare, 1922, anslöt sig det kyrkligt anslutna ungdomsarbetets förstlingsfrukt, Piteå kristliga ungdomsförening till EFS:s länsförbund. Enligt muntliga uppgifter var övergången, som också den sammanföll med ett kyrkoherdeskifte, orsakad av en önskan från de yngre medlemmarna i ungdomsföreningen att få en anslutning till EFS:s länsförbund, medan de äldre medlemmarna reste ett visst motstånd. Några allvarliga meningsbrytningar synes dock inte övergången ha orsakat.[43] Möjligt är att övergången till EFS:s länsförbund kan ha inspirerats av och aktualiserats vid den välbesökt förenings- och söndagsskolkursen i Piteå.

Efter ytterligare fem år, 1927, sökte Hortlax kristliga ungdoms- och syskonförening organisatorisk anslutning till EFS:s länsförbund. I denna förening, som tidigare synes ha varit ansluten till Piteå sockens ungdomsförbund, väckte frågan om anslutning till EFS:s länsförbund avsevärd oro, vilket framgår av både protokoll och muntliga skildringar. Vid ungdomsföreningens sammanträde i december 1926 förelåg ett enhälligt förslag från styrelsen "om föreningens anslutning till Norrbottens evangelisk-lutherska ungdomsförbund". En av dem, som uttalade betänkligheter mot förslaget under motivering att "detsammas antagande kanske komme att medföra söndringar inom föreningen" var sågverksarbetaren och styrelsemedlemmen i Arbetarmissionsföreningen, Pontus Forsberg.[44] På förslag av kyrkvärden Anton Vesterlund bordlades frågan, så att alla missionsföreningens medlemmar skulle få tillfälle att yttra sig.[45]

Vid följande sammanträde, där frågan återupptogs till behandling, uttalade sig kyrkoherde Vänman bestämt emot övergången under motiveringen, att han inte ville, att han själv eller ungdomsföreningen skulle ställas under andra herrar utanför församlingen, dvs EFS:s länsförbund. Mot kyrkoherdens åsikt ingav styrelseledamoten Karl Asplund, f.d. sågverksarbetare vid Storfors sågverk, smed och mångbetrodd förtroendeman i den nybildade socknen, en kraf-

[42] UT dec 1922. Om invigningen av Jävre bönhus PT aug 1922 och om jubiléet PT. aug 1972.

[43] Piteå kristliga ungdomsförenings protokoll från denna tid har ej kunnat återfinnas. Muntl. uppg. vid intervju med f. lärarinnan Märta Renkvist 11.11.1974. Frk. Renkvist är dotter till överläraren K.A. Renkvist. NELU-s protokoll 16.5.1922 § 4.

[44] Pontus Forsberg var född 2.2.1873 i Bergsvikens by i dåvarande Piteå landsförsaml. Blev omvänd vid missionsmöte i Blåsmark midsommaren 1894, där bl.a. kh. Höijer talade. Var anställd vid Bergsvikens ångsåg, Munksunds såg, Tingsholmens såg och Storfors sågverk. Bosatt från 1907 i Hortlax. Medl. i Arbetarmissionsföreningen trolligen från 1894. Enligt brev från sonen, predikant Elof Forsberg, 9.9.1977.

[45] Hortlax kristliga ungdoms- och syskonförenings protokoll i dec 1927. PAP.

tig gensaga. Det resulterade i, att kyrkoherde Vänman lämnade föreningen och mötet, vilket beslutade i enlighet med styrelsens förslag.[46] Beslutet verkställdes den 1 juni 1927, då föreningens 60 medlemmar anslöt sig till länsförbundet.[47]

Året därpå, den 25 april 1928, följde Bergsvikens kristliga ungdomsförening i Hortlax spår. Vid styrelsesammanträdet hos Gustaf Lundman i Bergsviken den 2 februari 1928 framlades förslag "om att söka inträde i Norrbottens läns ungdomsförbund".[48] Då inga noteringar i övrigt finns i protokoll angående denna sak, kan dragas slutsatsen, att inga allvarliga meningsmotsättningar var förhanden.

Att övergången skedde i enighet och utan uppslitande debatter betygas av anhöriga till styrelseledamöterna.[49] Den skedde f.ö. samma år som kyrkoherde Vänman avflyttade från Hortlax.

År 1930 tog Sjulnäs kristliga ungdomsförening steget över till EFS:s länsförbund. Redan vid sammanträde den 23 oktober 1926 hade förslag framlagts i årsmötet av fru Selma Risberg, Sjulnäs om ungdomsföreningens anslutning till Norrbottens evangelisk-lutherska ungdomsförbund. På yrkande av herr E.J. Wiklund bordlades dock ärendet denna gång.[50] Efter tre år återkom frågan på dagordningen, och därvid beslutades "med alla avgivna röster att godtaga förslaget till anslutning".[51] Enligt vad som framkommit vid intervjuer restes inga invändningar mot beslutet från föreningens medlemmar.[52] Den 19 augusti 1930 anslöts Sjulnäs kristliga ungdomsförening till EFS:s länsförbund. Vid anslutningen hade föreningen 37 medlemmar, vilka tre år senare, vid länsförbundets 25-årsjubileum hade ökat till 47 medlemmar.[53]

År 1934 tog Svensby kristliga ungdomsförening steget in i EFS:s länsförbund. Då protokoll ej kunnat återfinnas, kan ej beslutsprocessen beskrivas. Det är dock tydligt, att beslutet präglades av samma enighet som i Sjulnäs.[54]

[46] Protokollen vid detta sammanträde berör inte kontroversen mellan kyrkoh. Wänman och herr Asplund. Muntl. uppgift i intervju med Axel Viksten 9.11.1975. Viksten var justeringsman av protokollet vid ovannämnda sammanträde.

[47] UT:s minnesskrift 1933 s 26. NELU-s protokoll 22.8.1927 § 2.

[48] Bergsvikens kustliga ungdomsförenings protokoll 2.2.1928. PAP. NELU-s protokoll 25.4.1928 § 9.

[49] Intervju med Hilda Pettersson, 80 år och Herman Andersson, 65 år, båda i Bergsviken, den 11.11.1975.

[50] Protokoll vid Sjulnäs kristliga ungdomsförenings årsmöte 23.10.1926. PAP.

[51] Protokoll 23.3.1929. PAP, Brev från Karl Marklund, Sjulnäs 10.3.1979.

[52] Intervju med predikant Axel Olofsson 11.11.1974. Intervju med föreningens sekr. Åke Nilsson, 12.11.1974.

[53] UT:s minneskrift 1933 s 26. NELU-s protokoll 21.10.1930 § 3.

[54] Intervju med folkskollärare Johan Lundström, 13.11.1974. Lundström var mångårig ordf. i Svensby DUF. NELU-s årsmötesprotokoll 24–26 aug. 1934 § 4 upptar för första gången namn på ombud från Svensbyn.

Året därpå, 1935, övergick Hemmingsmarks kristliga ungdoms- och syskonförening till EFS:s ungdomsförbund i Norrbotten. Vid styrelsesammanträde "den 16 september 1935 beslöt styrelsen enhälligt att föreslå föreningen att ansluta sig till Evangeliska Fosterlandsstiftelsens Missions- och Ungdomsförbund". Samtidigt översändes en skrivelse till f överläraren K.A. Renkvist med ansökan om inträde i ovannämnda förbund.[55]

Styrelsens åtgärd godkändes "efter ett kort meningsutbyte" vid årsmötet den 21 september.[56]

Långnäs kristliga ungdomsförening, som bildades år 1914, och var ansluten till Piteå sockens ungdomsförbund kom, efter en blomstringsperiod fram till år 1920, att liksom den övriga kyrkliga verksamheten tyna av under 1920-talet. Protokollen år 1922 klagar över "en tynande tillvaro både andligen och lekamligen".[57]

År 1926 hölls ett möte med endast fyra deltagare,[58] varefter föreningen avsomnade till 1935, då komminister Johan Hedkvist lyckades en kort tid uppliva ungdomsföreningen.[59]

Redan år 1920 hade frågan väckts om föreninganslutning till EFS eller DUF. Ett tjugotal medlemmar voro närvarande och alla dessa voro vid tillfället med om anslutning. Frågan bordlades till nästa sammanträde för vidare diskussion.[60] Sedan tiger protokollen om saken. Inga ytterligare notiser om övergång har påträffats. Enligt muntliga uppgifter skall en sådan ha ägt rum åren efter 1942.[61]

Lillpite kristliga ungdomsförening, bildad 1918 i bl.a. kyrkoherde Sandins närvaro och möjligen ansluten till Piteå sockens ungdomsförbund kom att år 1939 söka och vinna inträde i EFS:s länsförbund. Föreningsprotokoll om övergången saknas men inga muntliga uppgifter talar om annat än fullständig enighet i frågan.[62]

Två mindre DUF-föreningar tillkom också under denna tidsperiod genom nybildning. Samma år och dag som Hortlax kristliga ungdomsförening beviljades inträde i EFS:s länsförbund, den 1 juni 1927 sökte och vann Jävrebodens ungdomsförening inträde. Den lilla ungdomsföreningen på gränsen

[55] Protokoll vid styrelsesammanträde med Hemmingsmarks Ungdoms- och syskonförening 16.9.1935. PAP.

[56] Protokoll vid årsmötet 21.9.1935. NELU-s årsmötesprotokoll 21 23.3.1936 § 4 omnämner ombud från Hemmingsmark.

[57] Långnäs kristliga ungdomsförenings årsberättelse 1922. PAP.

[58] Årsberättelse 1926.

[59] Protokoll 28.4.1935, 25.3.1936, 1.14.1936. PAP.

[60] Protokoll 1920.

[61] Intervju med fru Ellida Lundgren 10–12.11 1974.

[62] EFSÅ 1945 s 206. NELU-s årsmötesprotokoll 15–17.8.1941 nämner ombud från Lillpite.

mot Västerbotten hade bildats 1922 men synes inte ha varit ansluten till Piteå sockens ungdomsförbund.[63]

På trettio-talets tröskel anslöts till länsförbundet det år 1925 nybildade DUF i Backträsk–Bodträsk i Norrfjärdens församling med 23 medlemmar och det 1930 nybildade DUF i Högsböle i Hortlax församling med 28 medlemmar.[64]

Av nedanstående tablå framgår utvecklingen av DUF-föreningarnas antal i pitebygden och deras anslutning till Stiftelsen på riks- och länsnivå. De med* utmärkta är sådana ungdomsföreningar som bevisligen eller sannolikt varit anknutna till Piteå sockens ungdomsförbund.

Förening	Bildad	Ansluten EFS:s riks	Ansluten EFS:s Nb	Antal medlemmar Vid ansl.	1918	1933	1950
Norrfjärden	05	05	09	110	163	130	156
Munksund-Skuthamn	03	05	10	66	17	75	114
Storfors	07	36	10	60	61	49	66
* Svensbyn	07	08	10			100	150
Rosvik	08	09	10	25	33	25	33
* Sjulsmark	14 ?	21	10	20		20	21
Alter-Nybyn	08	09	12	57	58	50	35
Sikfors-Arnemark	08	42	13	71	125	127	120
* Blåsmark	12	24	18	70	72	139	158
Holmträsk	18	18	19	36		22	26
* Jävre		20	21	43		70	128
* Piteå	03	19	22	120		134	58
* Hortlax	07 ?	40	27	60		72	141
Jävreboden	22		27	34		19	32
* Bergsviken	11	21	28	85			145
Högsböle	30	34	30	28		27	24
* Sjulnäs	12		30	37		47	87
Backträsk	25		30	23		23	16
* Hemmingsmark	12 ?		40				101
* Långnäs	13						59
* Lillpite	18		40				58
Pitholm							171
Mellanboda			50				20
Roknäs							50
Vitsand	50		50				

[63] Se UT 1933 s 25. Intervju med Alf Persson, Jävreboden 1.11.1974. NELU-s styrelseprotokoll 26.4.1927 § 12.

[64a] UT minnesskrift 1933 s 26. NELU-s årsmötesprotkoll 19–21.8.1932 § 5.

[64b] UT jubileumsstatistik 1918. SFSÅ 1934, 1951.

Rekonstruktionsförsök av den församlingsanknutna ungdomsverksamheten

De framgångar som under större delen av 1910-talet präglat det kyrkligt anknutna ungdomsarbetet, fick inte, som vi sett, den fortsättning, som Sandin förmodat i ämbetsberättelsen vid biskopsvisitationen år 1913. Under tjugotalet tynade det kyrkligt ledda arbetet av. Piteå sockens ungdomsförbund gick kräftgång, ungdomsföreningarna i byarna övergick som vi sett till att bli DUF-föreningar, anslutna till EFS:s länsförbund i Norrbotten.

Uppenbarligen i förhoppningen om att kunna uppliva den kyrkligt ledda ungdomsverksamheten välkomnade Piteå landsförsamlings missionsförenings styrelse den 25 mars 1927 en av Diakonistyrelsen planerad instruktionskurs till församlingen.[65] Några månader senare, sannolikt genom impulser från denna instruktionskurs, fann sig missionsföreningens styrelse föranlåten att "i enlighet med § 2 i sina stadgar ånyo upptaga verksamhet på så sätt, att den adjungerar en utom styrelsen varande, för ungdomsarbetet intresserad person".[66]

Och år 1929 fick man erbjudande från det nybildade ungdomsrådet i Luleå stift om hjälp med ungdomsmöten, konfirmationsmöten, missions- och bibelkurser. Erbjudandet accepterades tacksamt med önskan att "dessa åtgärder skulle sammanställas med av missionsföreningen ordnade möten".[67]

De erbjudanden om hjälp för återupplivande av den kyrkligt ledda ungdomsverksamheten som under tjugotalets senare del erbjöds, gav dock, efter vad man kan finna, inget varaktigt resultat.

I ett försök att rädda åtminstone något av församlingsanknytning av den ungdomsverksamhet, som nu alltmer leddes av Stiftelsen, gjorde kyrkoherde Sandin vid tjugotalets utgång ett nytt utspel, i vilket han erbjöd DUF-föreningarna en kompromisslösning på det gamla problemet församlings- eller EFS-anknytning.

I ett med blyerts nedskrivet odaterat utkast till ett föredrag uppenbarligen avsett att hållas vid ett årsmöte med Piteå landsförsamlings årsmöte i Öjeby kyrka,[68] och vilket av innehållet att döma skedde åren 1928–1930, finner vi, att kyrkoherde Sandin nu erbjöd ungdomsföreningarna en dubbel organisatorisk anknytning. Efter att ha berört en del olika förhållanden i församlingen och missionsföreningen och konstaterat, att "det är inte alltid lätt att stå i spetsen för och leda en verksamhet på det religiösa området i vår tid med dess oro, söndringsarbete och påträngande sektväsen", kom kyrkoherden Sandin med en förnyad inbjudan till deltagande i missionsföreningens ungdomsverksamhet, organiserad i Piteå sockens ungdomsförbund. "Utan att på något sätt

[65] PLMF protokoll 25.3.1927 § 3. PLKA.
[66] PLMF protokoll 13.8.1927 § 4. PLKA.
[67] PLMF protokoll 25.8.1929 § 4. PLKA.
[68] Utkastat funnet i Piteå landsförsamlings kyrkoarkiv juli 1974.

inkräkta på förut varande ungdomsföreningar med anslutning till en större omfattande organisation, benämnd Länsförbundet, har styrelsen insett betydelsen av att en mera lokal sammanslutning till ett Piteå landsförsamlings ungdomsförbund med nödvändighet bör förmedla förbindelsen och sambandet med vår gamla Piteå landsförsamlings evangelisk-lutherska missionsförening, som alltid haft ungdomsverksamheten på sitt program, och att detta bäst förverkligades, om den stode under gemensam ledning. Därom har också styrelsen fattat beslut den 13 augusti 1927. Intet hinder föreligger naturligtvis, att föreningar samtidigt är anslutna till den lokala och den allmänna organisationen, i det mera omfattande länsförbundet. Tvärtom borde detta utgöra en styrka, så länge och såvidt båda önska befrämja ett lefvande församlingsliv till Guds rikes uppbyggande i församlingen."

Med glädje kunde också Sandin konstatera att med få undantag ungdomsföreningarna kände sig samhöriga med missionsföreningen och kraftigt medverkat till dess fromma och utveckling samtidigt som de ingått i Länsförbundet.[69]

Av vad kunnat utrönas och av vad som framgår av den följande utvecklingen fick dock detta Sandins nya utspel inget gensvar från DUF-föreningarna.

År 1932 fick Piteå landsförsamling som komminister Johan Hedqvist. På hans förslag anordnades vid midsommartid detta år "ett större ungdomsmöte, till hvilket församlingens ungdomsföreningar borde inbjudas".[70] Året därpå upptogs på nytt frågan om den kyrkliga ungdomsverksamheten inom församlingen till behandling i missionsföreningens styrelse. Efter redogörelse av dess ordförande, prosten Sandin, för de tidigare fattade besluten om denna verksamhet, "beslöts att med fullt allvar upptaga, organisera och bedrifva ungdomsverksamhet". Samtidigt vidtogs stadgerevision, så att tydligt framhävdes "sambandet med missionsföreningen."[71]

Redan vid missionsföreningens årsmöte år 1933 i Öjeby kyrka kunde prosten Sandin meddela, att verksamheten under det gångna året bedrivits "i enighetens och kärlekens tecken", att "under året samtliga byars föreningar anslutit sig till missionsföreningen med endast ett undantag", samt att inte minst ungdomsförbundet vuxit i styrka och verksamhetslust.[72]

Med tillfredsställelse kunde prosten Sandin också nästa år, 1934, konstatera vid missionshelgen i Öjeby kyrka, då missionsföreningens årsmöte tradition-

[69] "Utkastet" s 8ff. Se även PLMA protokoll 13.8.1927.

[70] PLMF protokoll juni 1932. PLKA.

[71] PLMF protokoll 29.1.1933. PLKA.

[72] PLMF protokoll 3.6.1933. PLKA. Uppgiften att samtliga byars föreningar anslutit sig till PLMF under året är förbryllande. Varken skriftliga eller muntliga uppgifter finns om en sådan anslutning. Menar Sandin med anslutning att de uttalat eller visat samarbetsvilja med missionsföreningen?

senligt hölls, att "ungdomsförbundet hade alltmer utvecklat sin verksamhet bl.a. genom införande av vissa ungdomshelger med gemensamt besök första söndagen varje månad vid högmässogudstjänsten i kyrkan".[73] Förutom de ordinarie kvartalsmötena hade även andra kvartalsmöten hållits. Rikligt med missionsmedel hade influtit och "Guds nådesnärvaro hade varit verksam i verksamheten."[74]

Tyvärr avbröts den löftesrika verksamheten redan följande år, 1936, då komminister Hedqvist lämnade Piteå landsförsamling för att tillträda kyrkoherdetjänsten i Lövånger i Västerbotten. Det är uppenbart, att hans avflyttning innebar ett allvarligt avbräck för det kyrkliga ungdomsarbetets uppbyggande i pitebygden. Hedqvist synes både av befintliga skriftliga källor och den muntliga traditionens beskrivning ha haft möjlighet vidareföra utvecklingen mot en bättre församlingsanknytning av pitebygdens frivilliga andliga verksamhet. Han synes ha haft ett gott och enande inflytande i Stiftelsekretsarna i bygden. Hans trygga natur och diplomatiska sätt hade också en positiv inverkan på prosten Sandin, varom bl.a. dennes positiva uttalanden om Hedqvists verksamhet vittna. Efter sin avflyttning till Lövånger kom Hedqvist att också där utföra en enande insats av varaktig betydelse, i en församling tidigare utsatt för svåra påfrestningar.[75]

Hedqvists efterträdare som komminister i pastoratet var Gösta Andring, vars insatser för den kyrkliga ungdomsverksamheten i pitebygden kom framför allt att bestå i ansträngningar att för församlingens räkning inköpa Storstrands herrgård i Öjebyn. På grund av prosten Sandins motstånd mot planerna ledde dock inte dessa ansträngningar till avsett resultat. I stället inköptes den av EFS:s länsförbund i Norrbotten. Den kom att i dess ägo få den allra största betydelse för Stiftelsens verksamhet och framtida utveckling i pitebygden.

Fortsatt organisatorisk expansion inom DUF-föreningarna i pitebygden.

Både i de från början till DUF anslutna ungdomsföreningarna, och de som övergick till DUF och organisatoriskt anslöts till EFS:s ungdomsförbund i Norrbotten startade och fortsatte en intensiv verksamhet.

Söndagsskolarbetet hade av ålder haft en viktig plats i DUF-föreningarnas verksamhet. Vi har, sett hur man både på riksplanet och länsplanet på allt sätt sökte uppmuntra söndagsskolverksamheten. När det gäller pitebygden hade söndagsskolarbetet inom DUF sin största omfattning i sågverkssamhällena Munksund, Skuthamn och Storfors, där barnantalet var stort. Också i Norrfjärden var söndagsskolan mycket stark. Trots en mer än tioårig verksamhet fanns

[73] PLMF protokoll 31.3.1934. PLKA.
[74] PLMF protokoll 8.7.1934. PLKA.
[75] Jämför Carl Edström 1921 s 21ff.

dock år 1915 endast fyra DUF-föreningar med söndagsskola i den vidsträckta pitebygden med dess många byar.

Ett uppsving av söndagsskolarbetet skedde dock snart. Detta torde till en väsentlig del vara orsakat av de kampanjer för intensifiering av söndagsskolarbetet, som Ungdomstiden bedrev dels 1915,[76] dels 1926. I denna senare sattes som mål för DUF:s söndagsskolarbete att "upprätta en söndagsskola i varenda by och plats i länet, som har minst 5–8 barn i åldern 6–14 år"." Också en av Länsförbundet anordnad stor föreningsledar- och söndagsskollärarkurs i Piteå stad, vilken rönte livligt deltagande och stor uppskattning, och där DUF-föreningarna i pitebygdens större byar var representerade, torde ha bidragit till söndagsskolarbetets expansion,[77] vilken framgår av vidstående tablå.

Den i Ungdomstiden år 1926 angivna målsättningen hade alltså nära på uppnåtts år 1950. En närmare analys av siffermaterialet visar dock att fastän DUF-föreningar med söndagsskolor fanns i de flesta byar i pitebygden år 1950 hade en numerär minskning ägt rum i de söndagsskolor, som fanns år 1933. Detta sammanhänger bl.a. med den accelererande minskningen av barnkullarnas storlek och en begynnande utflyttning från landsbygden till tätorter i Norrbotten och andra delar av landet, till vilken vi återkommer i senare kapitel.

När juniorarbetet på 1920-talet lanserades inom Stiftelsen höll sig pitebygdens DUF-föreningar väl framme. Norrbottens första juniorförening kom till stånd inom Norrfjärdens DUF-förening år 1922 vid juniorsekreterare Gustaf Kihlströms besök och fick 8 medlemmar.[80] Ungefär samtidigt bildades en juniorförening i Hortlax med en yngling vid namn Titus Sandberg som en av ledarna.[81]

Det första juniorlägret i DUF-s regi i Norrbotten hölls som ovan antytts år 1930 i Norrfjärden under Kihlströms ledning. I Ungdomstiden kunde konstateras att "resultatet översteg våra djärvaste förväntningar." Antalet deltagare var cirka 80.[82]

Nu följde juniorläger varje år i pitebygdens olika byar: i juli år 1931 hölls juniorläger i Bergsviken med 80 deltagare och med besök vid högmässa med nattvard i Hortlax kyrka som en av programpunkterna.[83] Följande år, 1932, anordnades juniorlägret i Blåsmarks by med över 130 deltagare, där man upplevde högmässan med nattvardsgång i Hortlax kyrka som lägrets höjdpunkt,

[76] UT april 1915 s 30.

[77] UT mars, april, maj 1926.

[78] UT juli 1920 s 50.

[79] Tablå grundad på handskriven berättelse 1918. UT jubileumsbilaga 1918, UT jubileumsskrift 1933, EFSÅ 1951.

[80] Norrfjärdens DUF-s årsberättelse 1923. Norrfjärdens juniorförenings historik 1936. PAP.

[81] Brev från Titus Sandberg nov 1977.

[82] UT juli 1930 s 52f.

[83] UT aug 1931 s 61.

DUF-förening	Antal söndagsskolbarn 1918	1933	1950
Norrfjärden		294	246
Munksund-Skuthamn		180	177
Storfors	100	104	60
Alter-Nybyn	75	84	54
Backträsk-Holmträsk		36	15
Arnemark	125	97	40
Rosvik	55	85	52
Hortlax		120	96
Blåsmark		142	95
Jävre		73	42
Bergsviken		79	80
Sjulsmark		46	50
Svensbyn			115
Högsböle			13
Lillpite			83
Hemmingsmark			65
Långnäs			50
Pitholm			108
Öjebyn			31
Höglandsnäs			25
Mellanboda			44
Roknäs			13
Sjulnäs			81
Vitsand			24
Jävreboden			24
Piteå			175 79)
Summa:	355 barn i 4 söndagsskolor	1.608 barn i 12 söndagsskolor	1.889 barn i 26 söndagsskolor

enligt referatet.[44] Då år 1933 var Länsförbundets jubileumsår och man firade dess tjugofemåriga existens,[45] uppsköts juniorlägret till år 1934 för pitebygdens del, då Norrfjärdens DUF åter stod som värdar. Inte mindre än 200 deltagare noteras.[46] Följande år, 1935, tog Bergsviken åter emot juniorlägret, som nu

[44] UT aug 1932. s 61.
[45] Minneskrift i UT 1933.
[46] UT aug 1934. s 60.

hade 150 deltagare, där ett nytt programinslag var bönemöten på kvällarna.[87] Jävre DUF var år 1936 värdar för juniorlägret, som samlade 130 deltagare.[88] Blåsmarks DUF anordnade juniorlägret år 1937 och besökte liksom år 1933 Hortlax kyrka, där man deltog i nattvardsgången på lördagskvällen.[90] Svensbyns DUF-förening var 1938 värdar för juniorlägret som samlat "en stor skara deltagare".[91] Efter en juniorledarkurs, anordnad i mars 1939 i Arnemark,[92] hölls samma år samma månad juniorläger i Borgfors,[93] varefter följde en juniorledarkurs i Blåsmark i oktober och ännu ett juniorläger i Hortlax.[94]

Den kraftiga satsningen på juniorarbetet gav som resultat, att man 1930 startat juniorföreningar i fyra byar med 117 deltagare, år 1935 8 juniorgrupper med 278 deltagare och år 1940 10 juniorgrupper med 258 deltagare. Utöver juniorgrupperna fanns också i de största föreningarna s.k. solglimtar, dvs flickor i junioråldern. År 1940 var 127 flickor registrerade som solglimtar.

Också under 1940-talet fortsatte DUF sin intensiva barn- och ungdomsverksamhet på bynivå. Bland aktiviteterna kan nämnas en juniorsammandragning i Blåsmark 1941, söndagsskollärarmöten i Bergsviken och Håkansö 1942, juniorledarkurs i Sjulnäs 1945, vinterläger för ungdom, som hölls i Blåsmark 1948.[95]

När vi kommer fram till 1900-talets mitt hade juniorarbetet inom DUF i pitebygden expanderat så, att juniorföreningar fanns i 14 byar med tillsammans 401 deltagare och solglimtsgrupper i 13 byar med 382 deltagare.

Utbredningen av juniorarbetet inom pitebygdens DUF-föreningar framgår av vidstående tablå.

Också bland ungdom över junioråldern startade på 1930-talet verksamhet. Det första ungdomslägret hölls den 9–13 september 1936 i Blåsmark för att sedan följas av ett läger vid midsommartid varje år.[97] Ur den livliga söndagsskol- junior- och ungdomsverksamhet som ovan beskrivits, rekryterades deltagare i den sång- och musikverksamhet som inom EFS i pitebygden kom att få stor omfattning och betydelse.

Redan 1891 omnämner källorna en sångkör med anknytning till EFS i pitebygden, vilken skall ha stått under ledning av en person ur den i föregående

[87] UT aug 1935. s 59 f.
[88] UT nov 1936 s 83f.
[90] UT aug 1936, okt 1936.
[91] UT aug 1937. s 59 f.
[92] UT aug 1938. s 61.
[93] UT maj 1939. s 45.
[94] UT sept 1939. s 75.
[95] UT nov 1939. s 93.
[97] Se referat och notiser i UT 1940–1946 och VM 1947–50.
[98] Statistik i EFS:s årsberättelser 1933, 1950.
[97] UT aug 1936 s 59, nov 1936 s 83f.

DUF-förening	Antal juniorer 1933	Antal juniorer 1950	Antal solglimtar 1950
Norrfjärden	32	24	34
Munksund-Skuthamn	29	30	47
Storfors	–	–	21
Rosvik	–	28	–
Sjulsmark	–	25	15
Alter-Nybyn	–	–	17
Sikfors-Arnemark	15	28	–
Blåsmark	–	50	30
Holmträsk	–	12	–
Jävre	–	17	5
Piteå	26	51	50
Hortlax	35	43	43
Bergsviken	23	33	75
Sjulnäs	–	10	13
Hemmingsmark	–	26	–
Långnäs	–	–	12
Pitholm	–	24	–
Svensbyn	–	–	20
Summa:	160	401	382

96)

kapitel omnämnda Wåhlinsläkten. Denna kör skall enligt uppgift ha medverkat vid invigningen av det år 1890 invigda lutherska Missionshuset i Piteå stad.[98] När sedan K.A. Renkvist år 1900 kom till Piteå som lärare, synes han ha övertagit ansvaret för körverksamheten i staden och var verksam till fram på 1920-talet som körledare.[99]

Också på sågverksplatsen Munksund har funnits en sångkör vars ledare var den från Arbetarmissionens sammanhang kände Anders Lundman. Den startade år 1903.[1] Enligt muntliga uppgifter skall denna kör ha sjungit vid Efraim Rangs besök i Munksund år 1903, då DUF startades. Rang skall ha kommenterat sångkörens insats med orden: "Ja, ni sjöng inte vackert, men ni sjöng väl av hjärtat."[2]

[98] NP dec 1890.

[99] Backlund 1970 s 237f. Brev från dottern f. lärarinnan Märta Renkvist nov 1977.

[1] VM mars 1957 s 5.

[2] Intervju med Ture Lindberg, Munksund, 1975.

Den "lundmanska" kören skall ha varit verksam till 1917–1918, då en ny ledare, Knut Linell, också han ur Arbetarmissionens led, tog över.

Också i Infjärdensbyn Långnäs var vid sekelskiftet en sångkör verksam under ledning av hemmansägaren Leo Stenvall. Under 1920-talet ökade antalet körer, då sådana bildades inom DUF-föreningarna i Norrfjärden, Piteå, Munksund, Blåsmark och Svensbyn.[3]

Körsången kompletterades med sång- och musikgrupper av olika slag där deltagarna rekryterades från olika barn- och ungdomsgrupper. Någon statistik som anger utvecklingen av den omfattande sång- och musikverksamhet inom pitebygdens DUF-föreningar har ej förts.[4] När vi kommer fram till år 1950 anges i EFS:s årsbok följande körer och körledare vara verksamma i EFS i pitebygden:

Sångkör	Körledare	
Blåsmarks sångkör	Ragnar Nilsson	
Bergsvikens sångare	Alf Eriksson	
Hortlax' sångkör	Vilhelm Asplund	
Jävre sångkör	Sven Boström	
Munksunds DUF-kör	Knut Linell	
Norrfjärdens sångare	Aron Sandlund	
Pitholms sångare	Göte Lundström	
Selsborgs sångkör	Signe Olofsson	
Svensby sångkör	Gotthard Wennberg	5)

4. Dragkamp om missionsföreningarna.

Vi har nu följt de i byarna verksamma DUF-föreningarnas expansion i pitebygden. I olika sammanhang har emellertid också mött antydningar om pitebygdens missionsföreningar, t.ex. när vi presenterat Länsförbundets organisatoriska förändring, och när det gällt anställningsförhållandena för de predikanter som betjänade DUF-föreningarna.

När vi nu slutbehandlat DUF-föreningarnas expansion, är det därför skäl att beskriva missionsföreningarnas fortsatta öden i pitebygden. Innan vi går över till att granska missionsföreningarnas utveckling bör något anföras om deras struktur och organisation.

I sin bok om den inre missionen belyser Efraim Rang problematiken mellan missionsföreningens medlemmar, som är det äldre, och DUF-föreningen, som

[3] Brevuppgift från studierektor Erling Stenvall nov 1977.
[4] Backlund 1970 s 240.
[5] EFSÅ 1950. Körledaren för Blåsmarks DUF är felaktigt angiven i årsboken.

inom sig rymmer det yngre stiftelsefolket. Rang ger konkreta råd, hur dessa båda föreningar med sina olika ålderskategorier skall samverka till sakens bästa.[6]

När det gäller pitebygdens missionsföreningar kan konstateras, att det inte var något typiskt, att missionsföreningarna endast var de äldres sammanslutning.

Vad gäller Piteå landsförsamlings missionsförening har ingen fullständig matrikel kunnat återfinnas även om medlemsanteckning synes ha förekommit under 1800-talets senare del. Byaombud från församlingens olika byar valdes vid årsmötet, vilka kom att fungera som missionsföreningens styrelse, där församlingens kyrkoherde var självskriven ordförande. Byaombudens uppgift var dessutom, som vi sett, att ta initiativ till gudstjänster, i byarna sköta insamlingar till missionen osv. Man kan därför med skäl beskriva Piteå landsförsamlings missionsförening som "församlingstäckande".

När det gällde Piteå stads missionsförening synes från början medlemsförteckning ha förekommit. När den kristliga ungdomsföreningen anslöts till DUF-, riks- och länsorganisation synes en klyvning ägt rum, så att de äldre tillhört missionsföreningen och de yngre DUF-föreningen.

De missionsföreningar, som skall beskrivas nedan har möjligen från början haft medlemsförteckning – saken är dock osäker. Medlemstocken i dessa föreningar synes ha kommit till genom kollektivanslutning av inom församlingen befintliga DUF-föreningar i byarna. De kom då att i realiteten innefatta allt stiftelsefolk i lokalförsamlingen, m.a.o. vara "församlingstäckande."[7] Längre fram, under 1960-talet, kom DUF-föreningarnas ordförande i byarna att utgöra den "församlingstäckande" missionsföreningens styrelse.

Beträffande Piteå landsförsamlings missionsförening har vi konstaterat, att denna aldrig blev organisatoriskt anknuten till EFS utan förblev ett samlande organ för kyrkoförsamlingens frivilliga verksamhet. Under 1910-talet utgjorde den basen för kyrkoherde Sandins nyansatser för det kyrkoanknutna församlingslivets vitalisering. Piteå stads evangelisk-lutherska missionförening lät sig däremot organisatoriskt knytas till EFS riksorganisation ett par år efter bildandet år 1890.

Församlingsdelningen med tillkomsten av Norrfjärdens församling 1913, och Hortlax 1918 samt planerna på Roknäs församling i Infjärden aktualiserade snart frågan om organiserande av missionsföreningar i de nya församlingarna i moderförsamlingarnas ytterområden och inledde en organisatorisk dragkamp mellan kyrkoförsamlingen och EFS.

[6] Rang 1924 s 79–84. Saken belyses i brev från E. Backlund 19.10.1977.

[7] Distriktssekr. Ludvig Lindström i årsrapport till EFS 23.2.1922: Missionsföreningarna "omfattar i regeln hela församlingen eller större områden". Brev 236/1922. EFSÅ.

Norrfjärdens församlings missionsförening.

Av vad som framgår av Piteå landsförsamlings missionsförenings protokoll synes det ha varit kyrkoherde Sandins förhoppning, att moderförsamlingens missionsförening åtminstone i begynnelseskedet skulle få förbli det samlande organet för den frivilliga kyrkliga verksamhet i den år 1913 tillkomna Norrfjärdens församling.

Men redan året efter församlingsdelningen, innan den nye kyrkoherden ännu tillträtt och kyrkan var färdigbyggd, kom oroande tidender till moderförsamlingens missionsförening från Norrfjärden. I december 1914 påkallade den äldre av de ordinarie lekmannapredikanterna, E.J. Löfstedt, ett sammanträde med styrelsen för Piteå landsförsamlings missionsförening. Anledningen var att Stiftelsens sekreterare J. Montelius meddelat honom, att "vissa byar i Norrfjärden ingått med begäran att såsom en särskild förening omedelbart få ansluta sig till Stiftelsen och erhålla Karl Johansson i Höglandsnäs till egen predikant, hvilken begäran af Stiftelsen beviljats". I den långa diskussion, som nu följde i missionsföreningens styrelse, och som ordföranden och sekreteraren kyrkoherde Sandin utförligt refererat i protokollet, yttrade bl.a. predikant Löfstedt, att detta enligt hans mening, "kommit till stånd därigenom att Norrbottens läns ungdomsförbunds ledare velat taga styrelsen af verksamheten inom församlingen." Löfstedt menade i sin redogörelse för utvecklingen, att allt skett på uppmaning av predikant Aspberg i Boden. Även predikanten Johan Nyberg menade sig här spåra "predikant Aspbergs verk." Den blivande kyrkoherden i Norrfjärden, komministern N.J. Nordberg, uttalade allvarlig kritik av tillvägagångssättet och ansåg, att den nya föreningen i Norrfjärden var "en surdeg, som ville genomsyra hela församlingen". Han ansåg att man nu i jorden "nedkastat ogräs- och splittringsfröet". Då Stiftelsen gynnades med så gott som alla inflytande missionsmedel inom församlingen och man i öfrigt ställt sig vänlig till Stiftelsen, så borde denna ingripa mot sådant tillvägagångssätt.

Sedan man fattat beslut att undersöka, hur många i Norrfjärden som ställt sig bakom nyordningen, och om att tills vidare inte svara för betalningen av predikant Johanssons predikoturer, avslutades sammanträdet.[1]

Vid nästa sammanträde i missionsföreningens styrelse den 13 januari 1915, presenterades en skrivelse med styrelsens version av händelseförloppet, Norrfjärdens missionsstyrelses svar och inhämtade svar från skilda byar i Norrfjärden, vilka infördes i protokollet. Inga beslut om vidare åtgärder fattades.[2]

I den tidningsdebatt, som nu följde i samband med publiceringen i lokaltidningen av ovannämnda aktstycken, men där man tenderade till att fördjupa sig i diskussionen av detaljer, när det gällde tillvägagångssättet på båda sidor och

[1] PLMF protokoll 9.12.1914. PLKA.

[2] PLMF protokoll 13.1.1915. PLKA.

tappa bort själva sakfrågan om den nybildade missionsföreningens församlings- och stiftelseanslutning, förtjänar några inlägg att återges.

Den omstridde predikanten Karl Johansson tog endast vid ett tillfälle till orda för att ge sin version av turerna i ärendet. Därvid förbigick han med total tystnad ovannämnda kärnfråga och undvek att ge sin syn på den nya missionsföreningens och sin egen organisatoriska tillhörighet.[10]

I sin kommentar till Johanssons tidningsinlägg tre veckor senare återkom emellertid Sandin till det som han ansåg vara huvudfrågan. Han konstaterade att Johanssons verksamhet enligt hans mening de två sista åren varit av rent separatistisk natur och motarbetat den gamla missionsstyrelsen. Och han slutade: "Missionsvännerna önskar arbetsfred i kärlek och endräkt, som alltid förut varit rådande, innan Aspberg och Johansson begynt sin agitation."[11]

Två veckor senare inkom Norrfjärdens missionsförenings styrelse med ett kraftigt genmäle mot Sandin, när det gällde förloppet av ärendet, men även här förbigicks frågan om stiftelse- eller församlingsanknytningen av missionsföreningen med tystnad.[12] Denna berördes emellertid av en insändare och konstaterade, att "sidoinflytelser varit förhanden" och tog Sandin i försvar.[13]

Så gick "Ängsliga missionsvänner" in i debatten och frågade med anledning av den nya missionsföreningens första årsmöte, varför missionsförening måste bildas, innan kyrkoherde blivit vald, varför det skulle vara en förening som lösgjort sig från församlingslivet, varför man utstrukit orden i paragraf 1 ur den gamla missionsföreningens stadgar: "under anslutning till lutherska kyrkans läroämbete".[14]

I en insändare trädde nu slutligen Norrfjärdens nye kyrkoherde N.J. Nordberg, som nyligen uttalat allvarlig kritik mot Karl Johansson och Norrfjärdens missionsförening, upp till dess försvar. Han hänvisade "Ängsliga missionsvänner" till den nionde paragrafen i Norrfjärdens missionsförenings stadgar, där det stod, "att styrelsen har rättighet att ur föreningen utesluta den person, som "intager en bekännelsestridig och okyrklig ståndpunkt". Samtidigt som han uttalade förhoppningen, att Norrfjärdens missionsförening skulle hålla fast vid "vår på tron och bekännelsen grundade kyrka och dess goda ordning", inbjöd han dem, som har betänkligheter, att hjälpa till så att man skulle lyckas i detta avseende.[15]

Kyrkoherde Nordbergs ändrade inställning till missionsföreningen har förmodats ha samband bl.a. med det goda vänskapsförhållande, som under Norr-

[10] NA och PT 7.1.1915. UUB.
[11] PT 21 o 25.1.1915.
[12] PT 4.2.1915.
[13] PT 25.2.1915.
[14] NA 28.6.1915.
[15] NA 5.7.1915.

fjärdensåren snabbt växte fram mellan kyrkoherde Nordberg och predikant Johansson.[16] Den ovan återgivna omställningen kan i varje fall ses som uttryck för en önskan att skapa så stor enighet som möjligt mellan kyrka och väckelse, när nu norrlandsväckelsens ursprungsbygd blev en egen församling. Kyrkoherde Sandin kunde dock inte opåtalt låta saken falla. I ett brev till Stiftelsens expedition den 28 augusti 1915 beklagade han sig över predikant Aspbergs agerande vid bildandet av Norrfjärdens missionsförening. "Söndringens representant är predikant Aspberg" skriver Sandin, och vädjar till EFS att hjälpa honom lätta detta bekymmer.[17] Sandins brev synes dock inte ha fått något svar.

Norrfjärdens missionsförening, anknuten till EFS, blev nu ett samlande organ för DUF-föreningarna i Norrfjärdens nybildade församling. Intressant är också att denna missionsförening, trots sin stormiga tillblivelse, valde att till innevarande tid följa en kyrkovänlig linje. Medel anslogs till både Stiftelsens och kyrkans yttre mission,[18] och kyrkoherden i den nya församlingen var dess ordförande fram till år 1940, året efter DUF:s sommarmöte i Norrfjärden.[19]

Infjärdens missionsförening.

Samma önskan som kyrkoherde Sandin hyste beträffande Norrfjärdens församling, att denna fortsättningsvis skulle stå i anknytning till moderförsamlingens missionsförening, hade han i ännu högre grad, när det gällde det stora område av Piteå landsförsamling, som fortfarande hörde till moderförsamlingen, den s.k. Infjärden. Men även här kom att utvecklas en häftig dragkamp mellan kyrkoledningen och EFS.

Medan man från Stiftelsens sida i källorna går förbi denna dragkamp med tystnad har kyrkoherde Sandin med öppenhjärtighet och viss hetta redogjort för turerna bakom tillkomsten av Infjärdens missionsförening. Detta gör han i ett utkast till ämbetsberättelse till Biskopsvisitationen 1929, som påträffats i Piteå landsförsamlings kyrkoarkiv[20] men däremot ej i handlingarna i Luleå domkapitels arkiv.

Medvetna om, att vi här har en partsinlaga, vill vi presentera Sandins skildring som ger en antydan om taktiken och motiveringarna för EFS att bilda och till sig ansluta missionsföreningarna.

Inledningsvis kritiserade Sandin i sin ämbetsberättelse skarpt "de söndrings-

[16] Enl. muntlig uppgift av landstingsman Folke Johansson i juni 1974. Johansson intar en ledande position inom EFS i Norrfjärden.

[17] Sandin till EFS 28.8.1915. EFSA.

[18] Se t.ex. Norrfjärdens missionsförenings protokoll 10.10.1936. PAP.

[19] Cederlund till Nils Dahlberg 16.7.1940. EFSA.

[20] Ämbetsberättelse till biskopsvisitationen 1929. PLKA.

anfall", som Stiftelsens ledare i Norrbotten, Ludvig Lindström, riktat mot den gamla missionsföreningen för att splittra den genom att av församlingens södra hälft bilda "en missionsförening, som helt ställde sig under Stiftelsen och genom att i övrigt bilda till Stiftelsen anslutna ungdomsföreningar överallt i församlingen". När sedan den gamla missionsföreningen anställt en pastorsassistent för att effektivisera missionsföreningens arbete hade Stiftelsens ansträngningar ytterligare ökat så, att man nästan "öfversvämmade församlingen med bibelkurser, möten och föredrag".

Omkring år 1919 kallades så Stiftelsens ombud i Infjärden samman av herr Lindström för överläggning. Försök gjordes enligt Sandin av Lindström att utestänga de prästerliga stiftelseombuden från överläggningen, vilket misslyckades. "Mer som en biskop än som en stiftelsepredikant" bad han de närvarande, enligt Sandin i förväg instruerade ombuden, framlägga sina önskemål angående missionsverksamhetens ordnande i församlingen och gav löften om att tillmötesgå önskningarna. Kyrkoherde Sandin inlade en kraftig gensaga mot förfaringsättet. Efter detta möte tog nu Piteå landsförsamlings missionsförening genom utsedda ombud kontakt med den styrelse, som Lindström arrangerat i Sjulnäs, varvid enhälligt beslutades, att den nya föreningen skulle upphöra med sin verksamhet och deras nyutbildade predikant, Axel Olofsson, skulle avlönas av den gamla missionsföreningen.

I ett och ett halvt år fortgick nu allt i enighet, varefter helt oväntat en annons var införd i lokaltidningen, att "Infjärdens evangelisk-lutherska missionsförening" skulle anordna en bibelvecka, dit förutom Nils Dahlberg, Stockholm, och Lindström även kyrkoherde Sandin var inbjuden att medverka. Denne vägrade, emedan han "inte kände till någon sådan förening som i annonsen angavs", och att detta syftade till förnyad söndring samt var ett flagrant brott mot träffade överenskommelser. Vid sammanträffande på grund av det nya läget hävdade Sandin, att missionsföreningens verksamhet "bör stå i samband med den presterliga verksamheten till församlingslifvets enande och stärkande". Lindström å sin sida hävdade, enligt Sandins redogörelse, "att presternas verksamhetsområde begränsades till predikan i kyrkan, barndop och nattvardsutdelning, men att missionsverksamheten tillkommer Stiftelsen och föreningar." Kyrkans och Stiftelsens verksamhet hade intet med varandra att göra utan "gingo som tvenne parallella linier", "som män och kvinnor, som gingo hand i hand utefter en väg". Komministern Magnus Holmström gemälde att han inte trodde, "att ett sådant äktenskap i längden kunde blifva lyckligt". Prästerna beklagade Lindströms inställning. De hade alltid trott, att "Stiftelsen och Kyrkan velat samarbeta för samma mål".

Trots Sandins energiska motstånd kunde dock inte tillkomsten av Infjärdens missionsförening hindras. Den överläggning som ovan refererats, resulterade i bildandet av Infjärdens missionsförening, vilken kom till stånd den 30 juli 1922. Redan samma datum beslöt styrelsen att "Infjärdens evangelisk-

lutherska missionsförening skulle söka anslutning till EFS, Stockholm".[21] Drygt en månad senare, den 18 september 1922 kunde så distriktssekreterare Ludvig Lindström meddela till EFS' expedition, att Infjärdens missionsförening sökte anslutning till EFS och begärde Axel Olofsson som predikant, en anhållan som med glädje bifölls.[22] En framställning från bonden Olof Olofsson i Långnäs by i Infjärden, att den nybildade missionsföreningen skulle sammanslutas med Piteå landsförsamlings missionsförening "för att undvika möjligen uppkommande stridigheter", avböjdes med motiveringen, att någon framställning om anslutning ej inkommit från Piteå landsförsamlings missionsförening, och att "ett sådant förenande endast skulle föra Infjärdens missionsförening i stora svårigheter". Vilka svårigheter nämnes dock inte i protokollet. Samtidigt konstaterades i protokollet, att läget var gott, och att "verksamheten trots olika meningar bör och kan fortsättas".[23]

Verksamheten inom Infjärdens missionsförening kom sedan att fortgå i lugna banor genom decennierna. På missionsföreningens initiativ anordnades t.ex. Bibelveckor, vid vilka både församlingspräster och lokala predikanter samt talare från EFS' länsförbund medverkade.

Under 1930-talet fullbordades också anslutningen av en tredje missionsförening till EFS år 1937 omorganiserade ungdoms- och missionsförbund i Norrbotten. Efter Norrfjärdens anslutning år 1914 och Infjärdens anslutning 1922 kom nu turen till

Hortlax församlings missionsförening.

Denna hade tillkommit fyra år tidigare än Infjärdens, den 13 juli 1918, samtidigt med att Hortlax blev eget pastorat med egen kyrkoherde.[24] Under dennes hela tjänstetid – Axel Vänman var kyrkoherde i Hortlax 1918–1929 – synes icke frågan om anslutning ha varit föremål för överläggning. Den kraftiga konflikt som blossade upp mellan EFS och kyrkoherde Vänman i den församling, dit han sedan flyttade, den s.k. "Burträskstriden",[25] ger vid handen att Vänman var principiellt obenägen att tillåta en anslutning till EFS, vilket också framgått av hans reaktion till ungdomsföreningarnas övergång. Först under vakansen mellan Vänman och hans efterträdare, C.O. Degerman, den 27 juni 1931, beslutade Hortlax missionsförenings styrelse att till ett kommande möte utreda frågan.[26] Denna utredning synes dock ha runnit ut i sanden, eftersom frågan aktualiserades först år 1934. Men även nu "beslöts,

[21] Infjärdens missionsförenings protokoll 30.7.1922. PAP.

[22] Lindström till EFS 18.9.1922. EFSA.

[23] Infjärdens missionsförenings protokoll 25.2.1923. PAP.

[24] Hortlax missionsförenings protokoll 13.7.1918. PAP.

[25] Se nedan! Se även brevväxling i biskop Bergqvists arkiv i LDA. Se också minnesteckning över Vänman i PMP 1941 s 168ff.

[26] Hortlax missionsförenings protokoll 27.6.1931. PAP.

efter det olika meningar gjort sig gällande att bordlägga frågan till årsmötet med förnyat uppdrag till styrelsen att förbereda frågan".[27] Och vid årsmötet 1934 beslöts att frågan om missionsföreningens anslutning till EFS skulle förbli vilande "i avvaktan på EFS:s stundande nyorganisation inom länet".[28]

Först år 1937 var missionsföreningens styrelse beredd att tillstyrka anslutning till EFS och dess länsförbund. Detta skedde efter en principdiskussion där både ordföranden, kyrkoherde C.O. Degerman, och de två ledamöterna från Jävre by hävdade, att "det för det framtida frivilliga missionsarbetet inom församlingen vore lyckligast få vidbliva nuvarande ordning". Styrelsens majoritet beslöt dock att "med hänsyn till rådande förhållanden, föreslå missionsföreningen anslutning till EFS:s Missions- och Ungdomsförbund i Norrbotten".[29] Vid årsmötet följande dag beslöt föreningen enhälligt i enlighet med styrelsens förslag.[30]

Under omkring 15 år efter anslutningen återvaldes församlingens kyrkoherde till ordförande, tills han år 1955 ersattes av lekman ur Stiftelsens egna led.

Pitholmens förenade missionsvänner.

I Munksunds gamla skola hölls den 19 november 1932 ett sammanträde med – som protokollet säger – "kristligt intresserade inom Pitholm, Munksund samt Furunäsets sjukhus". Sammanträdet hölls under ordförandeskap av handl. Arvid Vikstén, Munksund.

Mötet hade kommit till stånd genom ett beslut, som fattats med ett gemensamt sammanträde för Munksund-Skuthamns DUF och Arbetarmissionens styrelser, vilket hölls den 15 november. Vid detta möte hade man enats om att försöka få till stånd en missionsförening, som skulle kallas "Pitholmens Missionsförening". Denna förening skulle anställa predikant med verksamhetsområde inom Pitholm, Munksund och Furunäsets sjukhus.

Vid mötet den 19 november diskuterades detta förslag. Ett motförslag förelåg från Anton Ökvist, som icke önskade någon särskild förening, utan i stället föreslog att man skulle tillsammans med Piteå landsförsamlings missionsförening anställa gemensam predikant. Till detta förslag anslöt sig kommunister Johan Hedkvist, som var närvarande vid mötet som representant för nämnda missionsförening. Efter en längre diskussion enades man om, att frågan var för dåligt förberedd. Därför utsågs vid mötet en kommitté, som skulle få till uppgift att närmare utreda frågan och inkomma med förslag.[31]

Redan den 4 december var kommittén redo för beslut: "Kommitterade före-

[27] Hortlax missionsförenings protokoll 6.1.1934. PAP.
[28] Hortlax missionsförenings protokoll 30.6.1934. PAP.
[29] Hortlax missionsförenings protokoll 25.6.1937. PAP.
[30] Hortlax missionsförenings protokoll 26.6.1937. PAP.
[31] Pitholmens förenade missionsvänners protokoll 19.11.1932. PAP.

slå, att en förening måtte bildas under namnet: Missionsföreningen Pitholms Förenade Missionsvänner." Föreningen skulle vidare ansluta sig till Piteå landsförsamlings missionsförening, som skulle anställa predikanten. Den nybildade föreningen skulle bidraga med 1000 kr pr år till predikantlönen. Men underhandlingskommittén ville dock göra anspråk på att Olle Viklund skulle anställas. Man framhöll också att den predikant som anställes "bör vara vän av Fosterlandsstiftelsen".[32]

Nästa sammanträde hölls i Öjebyn under ordförandeskap av kyrkoherde Axel Sandin. Styrelsen för Piteå landsförsamlings missionsförening hade tagit del av kommitterades förslag och förklarat sig "med tillfredsställelse acceptera det gjorda förslaget sådant detta i protokollet av den 4 december framlagts." Beslut fattades i "fullkomlig enighet, ömsesidigt förtroende och varmaste intresse", heter det i protokollet. Man beslöt att framlägga dessa beslut för en vidsträcktare krets av missionsvänner. Underhandlingskommittén skulle verkställa detta, och sedan inkomma med definitivt utlåtande.[33]

Den 12 februari 1933 var man åter samlad i Munksund för att dryfta frågan. Vid detta möte beslöt man att bilda en missionsförening enligt kommitterades förslag. 38 personer anmälde sig som medlemmar vid detta möte.[34]

Vid kommande styrelsesammanträde valdes Anton Ökvist till föreningens ordförande. Vid detta möte upprättades också stadgeförslag.

Den 17 maj samma år beslöt styrelsen att förelägga medlemsmötet förslag om kallande av predikant O. Viklund till föreningens predikant.[35]

När föreningen höll sitt första föreningsmöte i Pitholms missionshus den 21 maj 1933, utsågs styrelse för ett år. Vid konstituerande sammanträde utsågs Arvid Vikstén till föreningens ordförande. Föreningen var också enig om att Viklund skulle kallas till predikant. Till föreningens ombud vid Piteå landsförsamlings missionsförenings styrelsemöten valdes Anton Ökvist.

Sedan började föreningen sin verksamhet med medlemsmöten och andra möten. De utförliga arbetsprogrammen ha utförligt nedtecknats i protokollen. Viklund blev den nya föreningens förste predikant. Han hade begärt ett års tjänstledighet från Länsförbundet för att tjäna den nya missionsföreningen. Vid extra styrelsesammanträde den 4 februari 1934 dryftades predikantfrågan åter, emedan man önskade att Viklund skulle begära ytterligare ett års tjänstledighet från Länsförbundet. Samtidigt aktualiserades frågan om annan anslutning för den unga missionsföreningen.[36]

Den 10 mars 1935 var föreningens medlemmar kallade till möte i Pitholm. Orsaken var ett sammanträde som styrelsen haft tillsammans med styrelsen

[32] Pitholmens förenade missionsvänners protokoll 4.12.1932. PAP.
[33] Pitholmens förenade missionvänners protokoll 11.12.1932. PAP.
[34] Pitholmens förenade missionsvänners protokoll 12.2.1933. PAP.
[35] Pitholmens förenade missionsvänners protokoll 17.5.1933. PAP.

för Piteå landsförsamlings missionsförening. Vid detta sammanträde hade komminister Hedkvist lagt fram förslag, att samarbetet skulle fortfara. Men frågan om anställandet av en kyrkoadjunkt i Munksund var aktuell, och Hedkvist ansåg, att denne skulle kunna uppehålla den verksamhet som tidigare bedrivits med hjälp av församlingens övriga präster samt predikant Olofsson. Kyrkoherde Sandin hade uttryckt som sin önskan att föreningen skulle uppgå i Piteå landsförsamlings missionsförening.

Vid detta medlemsmöte framställdes saken så, att det nu var fråga om föreningens fortsatta existens, samt om något fortsatt samarbete med landsförsamlingens missionsförening skulle ske. Anton Ökvist ville att den fria verksamheten skulle fortsätta, men att man sedan skulle vänta och se, hur det skulle utvecklas. Ledamoten Sandström ville att man skulle fortsätta och samla medel till kassan för att sedan anställa egen predikant. Mötet beslöt då att, i enlighet med Anton Ökvists förslag, samarbetet med landsförsamlingens missionsförening skulle fortgå till 1 juli 1935. Sedan skulle man anställa egen predikant.[37]

Den 30 augusti 1935 hade förenings- och predikantfrågan kommit i ett nytt läge då Länsförbundet skulle omorganiseras. Föreningen skulle då kunna ansluta sig till Länsförbundet och därmed få större möjligheter att anställa egen predikant. Vid medlemsmöte den 21 september 1935 meddelade distriktsföreståndare Lindström, att han ansåg att föreningen skulle kunna anställa predikant tillsammans med Piteå stad, vilket han ansåg naturligare än att Piteå stad delade predikant med Hortlax. Och vid medlemsmöte den 13 oktober 1935 beslöt föreningen att begära anslutning till Länsförbundet och till EFS. Vid detta möte antogs också de nya stadgarna för föreningen.[38]

Missionsföreningarnas nya organisation och funktion.

De missionsföreningar som ovan beskrivits sökte och vann anslutning till EFS' riksorganisation men kunde från början ej bli organiserade på länsnivå, då endast ungdomsföreningar – med några få undantag – kunde vinna anslutning till Norrbottens evangelisk-lutherska ungdomsförbund.

Ett sådant förhållande upplevdes från flera håll alltmer otillfredsställande, medan några äldre, bland dem distriktssekr. Lindström, önskade förbli vid den gamla principen med missionsföreningarnas direktanslutning till EFS:s riksorganisation.

[36] Pitholmens förenade missionsvänners protokoll 4.2.1934. PAP.
[37] Pitholmens förenade missionsvänners protokoll 10.3.1935. PAP.
[38] Pitholmens förenade missionsvänners protokoll 13.10.1935. PAP.

Efter ingående diskussioner genomfördes, som vi tidigare relaterat, år 1935 en omorganisation av Norrbottens evangelisk-lutherska ungdomsförbund, som nu fick namnet "Evangeliska Fosterlandsstiftelsens Missions- och Ungdomsförbund i Norrbotten". Den nya organisationen godkändes vid Stiftelsens länskonferens i augusti 1935 i Hortlax, vann samma år EFS' riksstyrelses gillande samt fastställdes slutgiltigt vid Ungdomsförbundets årskonferens i Alvik i augusti 1936.[39]

Som framgår av namnändringen kunde nu inte endast DUF-föreningarna utan även missionsföreningarna vinna inträde i EFS' länssammanslutning. Redan under hösten 1936 anmälde sig flera missionsföreningar som medlemmar, bl.a. Norrfjärdens missionsförening, Pitholmens förenade missionsvänner och Piteå stads evangelisk-lutherska missionsförening. Året därpå, 1937, sökte och vann Infjärdens missionsförening och Hortlax församlings missionsförening inträde i länsorganisationen.[40]

Omorganisationen fick flera följdverkningar för missionsföreningarna. De fick nu möjlighet att anställa predikant. Via Länsförbundet bidrog de till predikanternas avlöning. En för hela EFS' verksamhet i Norrbotten värdefull princip fastslogs i och med förbundsbildningen, nämligen att missionsförening med anställd predikant, vars lön skulle utbetalas genom länsförbundets kassa, borde i görligaste mån under året till länsförbundet inleverera medel motsvarande den del av lönen, som förbundet inte erhöll från EFS' expedition i Stockholm, vilket i regel innebar 50 % av lönen.[41]

I och med missionsföreningarnas övergång och anslutning till EFS' länsorganisation hade nu Stiftelsens organisation nått sin fulla utformning. Parallellitet hade skapats till Svenska kyrkans organisation på alla nivåer. På riksplanet hade man centralstyrelse och årskonferens. På länsplanet hade man ett missions- och ungdomsförbund, till vilket de lokala EFS-föreningarna var anslutna. På byanivå fanns DUF-föreningarna, som alltmer övertog och i sig assimilerade byarnas religiösa liv, tidigare kanaliserat genom framför allt byabönerna. Och slutligen hade man nu genom missionsföreningarnas övergång till EFS fått en organisation, som geografiskt täckte kyrkoförsamlingen, var en sammanhållande organisation för byarnas DUF-föreningar, anställde predikanter samt hade en ekonomisk funktion som uppsamlande organ av predikanternas avlöning. Missionsföreningarnas viktiga funktion skulle längre fram markeras genom att de EFS-anslutna missionsföreningarnas styrelser skulle bestå av DUF-föreningarnas ordföranden.

[39] Backlund 1970 s 141–146.

[40] Backlund 1970 s 157, NELU-s protokoll vid årsmötet aug. 1936 § 4, vid styrelsemötet 13.10.1936 § 9 och 12.10.10. 1937 § 4.

[41] Intervju med länsförbundets kassör Patrik Johansson juli 1977. Se även Backlund 1970 s 158.

Predikanter inom pitebygdens missionsföreningar.

Ett intensivt gudstjänstliv hade redan under kyrkoherde Alfred Nygrens tjänstgöring vid sekelskiftet kännetecknat fromhetslivet i pitebygden. Detta fortsatte inom byarnas DUF-föreningar också under den här aktuella tidsperioden 1920–1950, dels i traditionella former men också enligt nya metoder:

Redan i Ungdomstidens första årgångar möter oss en intensiv propaganda för en gudstjänstverksamhet under sommarmånaderna.[42] Verksamheten med friluftsgudstjänster kom också att fortsättas med iver och på ett framgångsrikt sätt genom åren.

En annan nysatsning som bör nämnas var de bibelveckor som ordnades höst och vår av byarnas DUF-föreningar. Dessa kan rubriceras som kyrkhelger på byanivå. Vid bibelveckorna kallades ofta talare från Stiftelsens expedition i Stockholm. Under 1940-talet medverkade EFS' missionsföreståndare, Nils Dahlberg flitigt vid bibelveckor i pitebygden.

Ett nytt inslag var också tältmötesverksamheten. Redan år 1933 väcktes förslag, att Länsförbundet skulle anskaffa ett tält för att användas vid juniorläger och för seriemöten under sommaren. Förslaget kunde förverkligas år 1937. Förutom för gudstjänstverksamheten användes det 1943 för den finska flyktingverksamheten. Längre fram då ännu större tält anskaffades kom tältmötesserierna att få mycket stor betydelse för sommarverksamheten inom EFS.[43]

Till de efter år 1945 återkommande tältmötesserierna i framför allt Hortlax kyrkby församlades mycket stora skaror. Längre fram i tiden, då även gudstjänster hölls i tältet på högmässotid kom tältmötesverksamheten att bidra till ökad spänning mellan kyrkan och EFS.

Under den aktuella tidsperioden verkade flera *predikanter inom DUF- och missionsföreningarna* i pitebygden; vi har bl.a. mött predikanterna Isak Selander, E.A. Aspberg och Ludvig Lindström. Den som under lång tid tjänade pitebygdens Stiftelsefolk var predikanten Olov Viklund. Han var född 1899 i Västerbotten. Efter studier vid Svenska Bibelinstitutet i Östertälje åren 1920–1922 var han resetalare för Norrbottens evangelisk-lutherska ungdomsförbund från hösten 1922 till våren 1933. Inom Piteå landsförsamling var han predikant till i juli 1935. Från hösten 1935 till hösten 1948 var han predikant inom Piteå stads- och Hortlax' missionsförening.[44]

En annan predikant som under den aktuella tidsperioden i många år tjänstgjort i pitebygden var Leonard Hellström, född i Byske församling 1891. Efter studier vid Bibelinstitutet 1915–16 var han predikant i Piteå stad åren

[42] UT 1915 febr. s 10.

[43] Backlund 1970 s 204–208.

[44] Backlund 1970 s 153. VM mars 1949 s 4.

1923–1932, samt åren 1936–1947 predikant anställd av Norrfjärdens missionsförening.[45]

Under perioden anställdes också nya *predikanter i kyrkans tjänst* i pitebygden. Här möter oss då först predikanter från Bibeltrogna vänner i början av 1920-talet.

Den schism, som omkring 1910 uppstod inom Evangeliska Fosterlandsstiftelsen och som ledde till bildandet av Missionssällskapet Bibeltrogna vänner, har utförligt beskrivits i Karl-Axel Lundqvists avhandling "Organisation och Bekännelse". Denna problematik synes inte ha berört utvecklingen i Norrbotten vid samma tid som brytningen skedde.

Inte heller finns något material, som antyder någon tidig förbindelse mellan Sandin och Bibeltrogna vänner. I tillgängliga arkiv finns ingen antydan om bakgrunden till BV-predikanternas insats i pitebygden, men ett brev från Bibeltrogna vänners predikant Petrus Svensson kastar visst ljus över sammanhanget.[46]

Vi har i det föregående beskrivit tillkomsten av Infjärdens missionsförening och de stridigheter, som därvid förekom mellan kyrkoherde Sandin och ledningen för Norrbottens evangelisk-lutherska ungdomsförbund, framför allt Stiftelsens distriktsombud Ludvig Lindström. En av dem som aktivt gav sitt stöd åt Lindströms ansträngningar att integrera Infjärdens missionsförening i EFS:s verksamhet var kyrkoherde Carl Gustafsson i Älvsbyn, tidigare verksam i Vibyggerå i Ångermanland och ledamot i Länsförbundets styrelse. Enligt predikant Svensson var kyrkoherde Gustafsson "en av de ivrigaste förespråkarna för professor Adolf Kolmodins grundståndpunkt i striden om Bibelns gamla auktoritet i Stiftelsen 1909–1911."[47] Detta påstående bekräftas av brev Gustafsson år 1909 skrev till EFS:s expedition.[48] Kyrkoherde Carl Gustafsson och reseombudet Allard kom f.ö. att bli de främsta förespråkarna för att Bibeltrogna vänner skulle skiljas från EFS.[49]

Sandin kämpade, som ovan påpekats, att bevara Infjärden inom Piteå landsförsamlings missionsförening "som ett kyrkans verksamhetsfält inom kyrkans bekännelse". Enligt predikant Svensson sökte Sandin t.o.m. övertala honom att träde in som predikant inom missionsföreningen. Ehuru predikant Svensson avböjde erbjudandet reste han dock flitigt i missionsföreningens tjänst i den vidsträckta pitebygden, predikade i byarna, där missionshusen och skolorna ofta var proppfulla, ofta tillsammans med kyrkoherde Sandin. Stundom predikade han också i Öjeby kyrka, "som vid den tiden nästan varje

[45] Backlund 1970 s 154. Backlund 1970 s 266–268, beskriver predikanters sociala bakgrund.
[46] Brev från predikant Petrus Svensson till förf. nov 1974.
[47] Lundqvist 1977 s 228–248 behandlar striden kring Kolmodin.
[48] Gustafsson till EFS 24.5.1909. Lundqvist 1977 s 234.
[49] Gustafsson till EFS 16.8.1910. Lundqvist 1977 s 234, 158.

söndag var fylld av människor". I mycket stor utsträckning bodde han i Öjebyns prästgård.

Predikant Petrus Svenssons och andras positiva erfarenheter synes år 1921 ha aktualiserat frågan om Bibeltrogna vänners fastare etablerande i Norrland genom placering av predikant i bl.a. Norrbottens län. Vid överläggning den 8 och 9 september 1921 i Bibeltrognas vänners styrelse "framkom vilka stora och obestridliga behov och möjligheter som förefunnos i Norrland".[50] Detta ledde till att predikanten Josef Svensson i Sunne i Värmland anmodades att snarast möjligt resa till Norrbotten och stanna där så länge som möjligt.[51] Redan under oktober och november gjorde Josef Svensson en resa i Norrbotten och stannade där i två månader.[52]

Följande år besökte BV-predikanten August Johansson pitebygden i februari och mars månader, varvid han predikade i Piteå landsförsamling. I november samma år reste predikanten Sigurd Svensson i pitebygdens församlingar liksom oktober–november 1923 och januari 1924.[53]

Bibeltrogna vänners styrelse återkom den 6 februari 1923 i ärendet och beslutade anmoda predikanten Josef Svensson att bosätta sig i Norrbotten. Missionsutskottet fick i uppdrag att ordna med flyttningen sammanhörande frågor.[54]

Predikant Josef Svensson bosatte sig så i pitebygden, byggde sig en villa på Pitholmen och arbetade vid sidan av sin predikantuppgift som hantverkslärare vid Furunäsets mentalsjukhus. När han sedan flyttade till Umeå efterträddes han av predikanten Martin Pettersson.[55]

Det är av intresse att konstatera samarbetet mellan kyrkoherde Sandin och Bibeltrogna vänners predikanter under 1920-talet. Möjligt är att Sandin attraherades av Bibeltrogna vänners bibelsyn, med tanke på det schartauanska inslaget i hans barndomsutveckling. Mera sannolikt synes antagandet vara, att Sandin anlitade Bibeltrogna vänners predikanter för att få en motvikt mot EFS och dess predikanter, som började dominera predikoverksamheten och alltmer vände honom ryggen. Säkert är i alla händelser, att kyrkoherde Sandins användande av Bibeltrogna vänners predikanter ökade stiftelsefolkets misstänksamhet mot honom och ytterligare försämrade kommunikationerna mellan kyrkoledningen och EFS-folket.

[50] Bibeltrogna vänners styrelseprotokoll 8 och 9.9.1921 § 18. BVA Brev från Bibeltrogna vänners ordförande, predikant Henning Lindmark 13.11.1977.

[51] BV-s styrelseprotokoll 8 och 9.9 1921 § 20. BVA.

[52] Brev från BV-s framlidne missionssekr. Sigurd Stark till förf. 14.11.1974.

[53] Brev från Sigurd Stark 14.11.1974.

[54] BV-s missionsutskotts protokoll 5.2.1923 § 6. BV-s styrelseprotokoll 6.2.1923 § 19. BVA.

[55] Brev från predikant Petrus Svensson nov 1974. I sitt brev berättar Petrus Svensson, hur en konflikt mellan kyrkoh. A Sandin och predikant Josef Svensson löstes genom Petrus Svensson ingripande.

Predikant Karl Johanssons övergång till tjänst åt EFS:s missionsförening i Norrfjärdens församling och predikant Löfstedts övergång till tjänst i Hortlax' församling med blott en liten del av tjänstgöringen kvar i moderförsamlingen,[56] och hans bortgång år 1925, liksom många av de tillfälliga predikanternas frånfälle, gjorde det år 1925 nödvändigt med anställning av nya församlingspredikanter inom Piteå landsförsamlings missionsförening.

Den 11 april 1925 beslöt "missionsstyrelsen att göra en enhällig framställan till predikant Olofsson att åtaga sig kallelsen till predikant i vår missionsförening."[57] Predikant Axel Olofsson från Sjulnäs accepterade missionsstyrelsens hemställan. Missionsföreningens styrelse beslöt därför den 26 juli år 1925, "att antaga t.v. predikant Axel Olofsson till sin predikant". Sin avlöning skulle han nu helt och hållet få av Piteå landsförsamlings missionsförening. Årslönen skulle uppgå till kr 1200.[58] Predikant Olofsson var född i Sjulnäs by i Infjärden år 1888. Tidigt faderlös växte han upp tillsammans med sin yngre broder i en hemmiljö som präglades av vörnad för Guds Ord och daglig husandakt och där barnen varje söndag fick hjälpa till att föreläsa ur Luthers och Rosnius' skrifter. Tillfälliga andliga sammankomster i byn med besök av församlingens präster och lekmannapredikanter var ljusglimtar under Olofssons uppväxtår.

Till en personlig omvändelse kom Olofsson år 1914 vid en väckelse som då gick i Infjärden och som för hans del utlöstes av en uppskattad kamrats död. Församlingens predikanter och präster var redskap vid väckelsen som sedan hölls ihop med söndagliga byaböner, där Axel Olofsson blev ledare.

Under åren 1920–21 genomgick Olofsson Johannelunds missionsinstitut, för att sedan som vi sett i redogörelsen för Infjärdens missionsförening anställas som dess predikant, en tjänst som han synes ha innehaft till år 1925, då han som ovan beskrivits anställdes som predikant åt den församlingsanknutna Piteå landsförsamlings missionsförening.[59]

Predikant Axel Olofsson kom att under en lång tid av år stå i missionsföreningens tjänst tidvis med mycket dåligt ekonomiskt vederlag. Han utförde sin tjänst under oförtröttlig strävan att bevara och stärka den kristna enheten i bygden och bevara samhörigheten mellan kyrka och väckelse. Hans bakgrund i den fromhetsmiljö, som präglades av de gamla kyrkoinstitutionerna, hans utbildning på Johannelund, hans predikanttjänst i den stiftelseanknutna Infjärdens missionsförening, och hans anknytning till kyrkan genom anställningen i moderförsamlingens missionsförening, parat med hans fridsamma och timida väsen gjorde honom lämplig som brobyggare mellan kyrka och väckelse i pite-

[56] PLMF protokoll 18.5.1918 § 2 och 14.7.1918 § 2. PLKA.
[57] PLMF protokoll 11.4.1925. PLKA.
[58] PLMF protokoll 20.7.1925. PLKA.
[59] Intervju med Axel Olofsson 8.8.1974 och skriftlig redogörelse för barndomsåren.

bygden. Med förtroende och uppskattning synes han ha bemötts in i sin ålders höst vid sina gudstjänster i byar och församlingskyrkor.[60]

Nyanställningen av predikant i Piteå landsförsamlings missionsförening medförde en viss vitalisering för den kyrkoanknutna verksamheten i pitebygden, vilket kyrkoherde Axel Sandin också framhöll i sin ämbetsberättelse vid biskopsvisitationen 1929 där han skrev om missionsföreningens predikanter: "Regelbundet och efter uppgjord plan besöka de församlingens byar i tur och ordning och blifva till god hjälp åt prästerna i deras själavårdande verksamhet. Denna verksamhet är af prester och församling omhuldade och i de vidsträckta församlingarna av stor betydelse."[61] Däremot är det uppenbart, att Olofsson, som nu passerat 40-årsåldern, inte hade förmåga att vitalisera det kyrkligt anknutna ungdomsarbetet. Hans läggning och arbetsmetoder gjorde honom heller knappast lämpad härför.

5. Den organisatoriska dragkampens följder.

De gamla kyrkoinstitutionernas avveckling.

De gamla kyrkliga institutionerna, byaböner, husförhör och kyrkhelger som under århundraden i pitebygden liksom på andra håll haft den största betydelse för kyrkolivets bestånd kom att under perioden 1920–1950 till största delen upphöra att fungera.

I nedanstående tablå återges översiktligt en enkät gjord om *pitebygdens byaböner.*[62]

I bakgrundsteckningen har framhållits byabönernas stora betydelse. Från byabönerna har framgått byabönsledare som i flera fall kommit att få stor betydelse i bygdens andliga liv. En gedigen andlig kunskap förmedlades vid byabönerna, som någon av uppgiftslämnarna i enkäten uppgav sig sakna i den moderna gudstjänstverksamheten.

Samtidigt kan förmärkas av enkäten, att uppslutningen kring byabönerna, som vitaliserades under Höijers tid, och som var god det första årtiondet av 1900-talet, under de följande årtiondena snabbt minskades. Flera orsaker anges till denna utveckling. Församlingsdelningarna och de därav följande kyrkbyggena i Norrfjärden och Hortlax tvingade byabönerna att upphöra i kyrkbyarna och deras grannskap. DUF:s föreningsverksamhet anges som en ofta återkommande orsak till att byabönerna kom ur bruk. De täta predikantbesöken, söndagsskol- och juniorverksamheten som ofta inföll på byabönstid blev orsaker till att byabönerna upphörde. I och med radions inkommande i bygden om-

[60] Olofsson anlitades och uppskattades också som deltagare och föreläsare hos EFS predikantförening. Se t.ex. protokoll 1–3.9.1939, 28.2–2.3.1941, 5–7.9.1941 osv.

[61] Ämbetsberättelse vid biskopsvisitationen 1929 HLA.

[62] Enkäten utförd av kyrkoh. em. Alvar Marklund, Kåge tidigare EFS-predikant, kompletterad och uppställd av förf.

Byns namn	Bönpräster	Åren	Antal delt.	Lokal	Upphörde	Orsaker	Övrigt
Pite landsförsamling	J. Granström Emil Jonsson	1880–1930	15–50 delt.	Hemmen, skolan, bönhuset eft. 1917	Omkring 1930	Föreningsverksamh., radiogudstj., sekularisering	Emil Jonsson blev präst i Skellefteå landsförsaml. Axel Olofsson blev predikant i Piteå landsförsaml:s missfören.
Sjulnäs:	Axel Olofsson Jonas Olofsson Filip Eman		Byabön ofta sönd. fm. o. sönd. em.				
Bölebyn:	Aug. Johansson Ernst Nilsson Karl Backlund Samuelsson Lundqvist	1880–1940	25–50 deltagare	Böle skolhus	Omkr. 1940	Föreningsverksamhet radiogudstjänst., sekularisering	Karl Backlund var fader till EFS:s distriktsföreståndare. Edv. Backlund "Byabönen önskas åter om föreningsverksamheten urartar"
Svensbyn:	Fredrik Sandström Karl Andersson J.G. Lundmark Arvid Ökvist Anton Lundström Petter Andersson	1880–1920		I hemmen sedan i skolan	Omkr. 1920	Föreningsverksamhet söndagsskola o. juniorer behövde lokalen. Tätare präst och predikantbesök	Under 1800-talet delt. äv. separatister Eft. byabönen ofta samtal "Byabönen hade större andligt djup än nutida möten"
Arnemark:	Nils Lidström Anders Burman Joh. Nordgren Erik Berglund	1870–1916	"Ibl. fullsatt hus Ibl. fåtaligt"	I hemmen i skolan eft. 1875	Omkr. 1916	Föreningsverksamhet Täta predikantbesök Radiogudstj.	Väckelse 1916 Önskar byabön då bönhus står tomt
Selsborg:	Olof Larsson Olof Holmgren	1880–1920	Nära 100 %	I hemmen, i skolan	Successivt	Föreningsverks Präst- o. predbesök	Väckelse 1916

Norrfjärdens församling Håkansön:	Anders Sandberg Olof Lundqvist Joh. Lundberg	1870–1913	30–50 delt. Under böneveckan fullsatt	I skolan	1913	Kyrkbygget	"Det var härligt och roligt"
Kopparnäs:	Aug Ökvist Jonas Cederlund N.E. Markström C.F. Björklund	1890–1913	30–50 delt.	I skolan	1913	Kyrkbygget	
Porsnäs:	Anders Andersson Öhlund Aug. Ökvist F.A. Sandbrink	1870–1913		I skolan	1913	Kyrkbygget	
Lakafors:	J.A. Fredriksson V. Lundman	1890–1913	30–50 delt.	I skolan	Omkr. 1915	"När predikanter började komma"	Väckelse 1897 Bud skickades i förväg om byabönerna
Backträsk:	L.A. Forsberg J.A. Renberg Nils Markström	1880–1920	Fullt hus	I hemmen Efter 1907 i skolan	Omkr. 1920	Föreningsverksamhet radiogudstj.	
Rosvik:	Folkskoll. Bucht Enoch Hedman Frans Nilsson Karl Sandlund Oskar Berglund	1885–1920	25–30 delt.	I skolan sedan i bönhuset	omkr. 1920	Föreningsverksamhet, radiogudstj.	Inga större väckelser "De ha kommit en och en"
Hortlax församling: *Hortlax:*	Erik Sandlund Oskar Sandlund Johan Vikberg Anton Vesterlund	1890-1917	15–30 st. ibland det dubbla	I skolan och hemmen	Omkr. 1917	Kyrkbygget	Väckelser omkr. 1909
Höglandsnäs:	Karl Åsten Fredr. Nyström Nils Bergström Johan Nyström	1880–1918	10–30 delt.	I hemmen i skolan eft. 1903	1918	Kyrkbygget Tätare präst- o. pred. kantbesök	Sv. kyrkans högmässoritual
Bergsviken:	Johan Nyberg Gustav Lundin Anton Andersson Johan Holmberg		Omkr. 30 delt.	Gamla skolan	1922–23	Predikantbesök	Sv. kyrkans högmässoritual Upprepade väckelser

Byns namn	Bönpräster	Åren	Antal deltagare	Lokal	Upphörde	Orsaker	Övrigt
Blåsmark:	Anders Risberg Johan Lundberg Johan Dahlbäck Gustaf –"– Petter Lindström Robert Nilsson Anton Risberg	1880–1950	Varierade Ibland fullsatt bönhus På slutet 5–10 delt.	I skolan i bönhuset eft. 1923	Sporadiskt fram till omkr. 1950	Föreningsverksamhet Radiogudstjänst. "De unga fordra en mera modern språkl. framställning.	En föreläsare hade svårt med skiljetecken. Läste så långt andan räckte.
Hemmingsmark:	Petter Lundmark Jonas Sandström Johan Granberg Nils Berglund Anders Lundmark Nils Vesterlund Fredr. Lundin Fritz Vesterlund Algot Vesterlund John Lundgren Rune Vesterlund Uno Risberg Simon Risberg	1870–1979	Mycket välbesökta före 1940 Nu 5–30 delt.	I hemmen Eft. 1868 i skolan Eft. 1930 bönhuset	Ej upphört hålls varje sönd, då präst. el. pred. ej besöker byn	Minskat delt. på grund av föreningsverksamheten Täta präst- o. pred. besök och radiogudstj.	
Jävrebyn:	Petter Lindström J.P. Lindström Ernst Lindström Enok –"– Johan Flodström August Lindström Petter Lundberg H.F. Brännström Albin Granberg Joh. Gustafsson Osk. Brännström Karl Lundberg Ragnar Granberg	1840–1955	50–125 delt.	I hemmen eft. 1876 i skolan eft. 1922 i bönhuset	Omkr. 1955	Separation Kyrkan-EFS	Rosenius-besök 1852 Stark väckelse på 1890-talet Väckelse på 1940-talet

kring 1930 började också radiogudstjänsterna konkurrera med byabönerna. Det ålderdomliga språket och den gedigna undervisning i kristen tro, som byabönernas böcker innehöll, upplevde de äldre som något värdefullt, medan ungdomen hade svårt att förstå de gamla vändningarna och innehållet.

När Luleå stifts andre biskop Bengt Jonzon år 1941 höll sitt första prästmöte konstaterade han, att byabönsseden i bl.a. pitebygden var i starkt avtagande, men att byabön dock fortfarande hölls i en del byar i Piteå landsförsamling och på sex platser i Hortlax församling.[63]

Vid det prästmöte, som hölls år 1947, konstaterade biskopen, att byabön ännu förekom i Piteå landsförsamling, men "med den besynnerliga motiveringen, att den ej numera anses fylla den uppgift, som måste föreligga om den skall bestå".[64] Vid prästmötet 1953 anges, att byabön hölls på tre platser i församlingen.[65]

Husförhören i pitebygden blev också under den aktuella perioden allt sällsyntare. Visserligen gjorde kyrkoherde Vänman i Hortlax församling under 1920-talet lovvärda ansträngningar att modernisera husförhören. I sin ämbetsberättelse till biskopsvisitationen 1928 kunde han meddela, att husförhör hölls varje år i alla större byar "varvid konfirmanderna för det kommande året antecknas och förhöras i sin kristendomskunskap med läsning av valda bibelstycken". Vidare förrättades förskrivning för mantalsskrivningen och gavs information om missionen, barnavården, skolväsendet, kyrkobokföringen och om "i lag och författning tillkomna bestämmelser".[66]

Kyrkoherde Axel Sandin påpekade för sin del inför biskopsvisitationen i Piteå landsförsamling år 1929 att "husförhören synes ej tillvinna sig samma intresse som förr och stå numera på afskrivning. De ersättas av uppbyggelseföredrag".[67]

Vid visitationsstämman i Norrfjärden år 1940 påtalade biskop Jonzon detta förhållande. Han "ansåg det tacknämligt, om husförhören kunde upplivas i form av samtal o.dyl., och att måltider kunde hållas som i urkristendomens dagar".[68]

Biskopens önskemål i detta avseende synes dock ej ha fått något gensvar. Vid prästmötet 1941 måste han i sin ämbetsberättelse konstatera, att i Piteå landsförsamling liksom i Norrfjärden hölls visserligen husförhör med förskrivning och bibelförklaring men att dessa var "de minst besökta andaktsstunderna".[69] Vid prästmötet 1947 konstaterades, att husförhör inte längre förekom i

[63] PMP Luleå 1941 s 346f. Se även Malmström 1972 s 132f. Carlsson 1953 s 400.
[64] PMP Luleå 1947 s 211.
[65] PMP Luleå 1953 s 163.
[66] Ämbetsberättelse för Hortlax församling vid biskopsvisitation 1928. LDA.
[67] Ämbetsberättelse för Piteå landsförsamling 1929. HLA.
[68] Visitationsprotokoll, Norrfjärden, 1940. HLA.
[69] PMP Luleå 1941 s 318.

Piteå landsförsamling,[70] och vid prästmötet 1953 att de upphört i hela pitebygden.[71]

Se vi slutligen på *kyrkhelgerna* i pitebygden under perioden 1920–1950 är dock tongångarna ljusare: Biskopen kunde vid prästmötet 1941 meddela från Piteå landsförsamling, att kyrkhelger hölls påsk, pingst, midsommar, tredje och fjärde böndagen och var talrikt besökta. Detta gällde särskilt påsk och missionsdagen. "Ingen avmattning har kunnat märkas." I Norrfjärdens församling firades kyrkhelg vid advent, på påskdagen samt missionsdagen och tacksägelsedagen, medan de gamla ungdomshelgerna i stort sett upphört. I Hortlax församling var påsk och mikaeli "de äldres och ungdomens" helg, trettondags- och midsommarhelgen var "missionshelger", medan nyårshelgen och missionsdagen karakteriserades som "Bygdens helger", som i Hortlax mist sin karaktär och firades i moderförsamlingen och moderkyrkan i Öjebyn".[72]

Ett talande exempel på avvecklingen av den församlingsanknutna verksamheten i pitebygden, där till sist bara kyrkhelgstraditionen fortfarande var vid liv möter oss vid prosten Axel Sandins sista årsmöte med Piteå landsförsamlings missionsförening den 8 juli 1939.

I sitt avskedstal framförde han först ett tack till dem som under åren förtroendefullt samarbetat för missionsföreningens framgång. Det värdefullaste i dess verksamhet hade enligt Sandins bedömning varit de årliga återkommande mötena i helgedomen, som också blivit församlingens största missionshögtid, "Hur mycket som än gjorts för att splittra och draga från denna centrala samlingspunkt, har likväl dessa missionshögtider blifvit de förnämsta såväl i uppbyggelseavseende som i uppväckande av samhörighetskänsla."

"Det är mig icke främmande, att särskilt under de sista 20 åren bedrifvits ett oavlåtligt och planmässigt arbete att splittra och omintetgöra vår självständigt verkande missionsförening såsom ett hela församlingens organ i missionsarbetet, Gud har dock hållit sin hand öfver sitt verk och låtit vår förening bestå och vara ett redskap i hans hand.

Mycket skulle vara att vid ett tillfälle som detta säga om den religiösa fria verksamheten i Piteå landsförsamling i syfte att leda den in på andra banor, icke med avseende på läran, utan hvad rör själva organisationen – men jag skall icke vid detta tillfälle gå in därpå.

Jag skall blott till sist uttala en av hjärtat gående önskan, att Gud må hålla sin hand över denna förening och leda alla kristtrogna hjärtan efter sin vilja till enhet i tron och tjänandet av Herrens verk, att det må blifva ett hjärta och en själ."[73]

[70] PMP Luleå 1947 s 201.
[71] PMP Luleå 1953 s 162.
[72] PMP Luleå 1941 s 414.
[73] PLMF protokoll 8.7.1939. PLKA.

Kyrklig anpassning.

Den kyrkliga situationen under 1940-talet i pitebygden kan sägas ha prägeln av kyrklig anpassning till det uppkomna läget och EFS' helt dominerande position. En genomgång av 1940-talets predikoturer talar om en mycket flitig predikoverksamhet i pitebygden. Förutom de i arbetsordningen fastställda gudstjänsterna för prästerna i pitebygden synes inga mer framträdande initiativ av renodlad kyrklig karaktär ha tagits. Mycket vanligt är däremot prästerlig medverkan vid inledning och/eller avslutning av EFS' bibelveckor ute i byarna.

Under 1940-talet blev utvecklingen vid församlingarnas kyrkhelger den att kyrkoherdarna, förutom församlingens och i någon mån kontraktets egna präster, lät kalla i allt större utsträckning präster och predikanter, knutna till EFS på lokal-, läns- och riksnivå. Att denna inte minst var fallet vid de missionshelger, som anordnades av Piteå landsförsamlings missionsförening, framgår mycket tydligt vid en granskning av dess protokoll under 1940-talet, och de i protokollsboken sparade missionshelgsprogrammen.[74]

Den enda renodlat kyrkliga initiativ, som kunnat upptäckas i pitebygden under 1940-talet, synes ha utgått från stiftsledningen i Luleå. På uppdrag av biskop Bengt Jonzon anordnades under ledning av stiftsadjunkt Henrik Sandberg – sedermera prost i Piteå landsförsamling – och med stöd av bygdens prästerskap, kyrkliga juniorläger i pitebygden mellan åren 1942–1950, vilka varje år samlade omkring 50 deltagare.[75]

Lokalfrågans aktualisering.

Den kraftiga expansionen av EFS' arbete på alla områden i pitebygdens byar aktualiserade under 1940-talet ett tvisteämne av gammalt datum, som skulle bli en konfliktutlösande faktor under nästa decennium.

Redan i marsnumret av Ungdomstiden år 1914 hade lokalfrågan aktualiserats: "Behofvet av egna samlingslokaler ute i bygderna blir allt mer kännbart för Guds ords vänner", konstaterade där predikant Aspberg i Ungdomstidens ledare. "I samma mån som bacillskräcken griper våra kära skolråd och kristusfiendskapen våra barnuppfostrare, i samma mån tränges äfven den hittills egna gyllene friheten att ha andliga möten i skolhusen åt sidan." Med bacillskräcken, som predikant Aspberg här påtalade, torde avses den smittorisk, som hängde samman med den s.k. spanska sjukan och som myndigheterna sökte komma tillrätta med genom viss restriktivitet vid upplåtande av skolhusen utom för skolbruk.[76]

Utöver denna notis har intet material som berör Stiftelsens lokalfråga på

[74] PLMF protokoll 16.1, 2.5.1943, 5.3.1944, 1.10.1944, 31.3.1945, 3.4.1947, 17.10.1947, 25.3.1948, 15.10.1948, 14.4.1949. PLKA.

[75] Intervju med kontraktsprosten Henrik Sandberg, Öjebyn 18.11.1974.

[76] UT mars 1915 s 18.

Nils Lidström

Axel Sandin

Engelbert Byström

Edvard Backlund

Per-Göte Lindström

Andreas Rönnbäck

läns- eller lokalplanen påträffats, förrän kyrkoherde Sandin i sitt ovan citerade utkast till ämbetsberättelse 1929, tog upp saken: "För omkring 15 år sedan utsände Stiftelsen cirkulär till 'missionens vänner' att arbeta för uppförande av missionshus, och samtidigt foro dess predikanter omkring för att bilda sammanslutningar härför. Då inom denna församling utan hvarje inskränkning Stiftelsens predikanter haft fritt tillträde till skollokalerna för sina föredrag, så måste ju ett särskilt syfte legat där bakom, ej synnerligen svårt att genomskåda, så mycket mindre som stiftelseledningen arbetat på att få in en bestämmelse i stadgarna att huset, om föreningen upplöses skulle tillfalla Stiftelsen." Kyrkoherde Sandin ansåg det bakomliggande syftet ha varit "att erhålla agitationsbasis och befästa Stiftelsens makt såsom en fristående av Kyrkan och församlingslifvet oberoende verksamhet. Utan presterlig medverkan och hörande anordnas här möten af alla de slag och öfverläggningar om en från Kyrkan skild organisation.""

Som vi skall se av tablån i nästa kapitel (s 215f) skiftade bönhusens tillkomstsätt från by till by under tiden 1910–1950. I vissa byar skänktes byns skollokal av skolrådet till den DUF-anslutna ungdomsföreningen, i vissa fall till byalaget. I andra byar togs initiativet till bönhusbyggandet av föreningarna själva, i andra åter stod byalaget bakom bönhusbygget, bildade ofta en bönhusförening, där byaborna kunde anteckna medlemskap, oberoende av föreningstillhörighet, och där bönhuset och ekonomin sköttes av en bönhusstyrelse.

Dessa av byamännen uppförda bönhus bör ses som ett uttryck för den gamla byasamhörigheten, där byamännen in corpore påtog sig ansvaret för byns andliga liv. Att byamännen genom initiativet att bygga byns bönhus ville skydda byns andliga enhet är uppenbart. Bönhuset skulle ägas av alla i byn, stå öppet för alla med ägandets rätt. Bönhuset skulle utan inskränkningar stå till både Kyrkans och Stiftelsens disposition. Sådana tankegångar skymtar här och var i protokollen. Så var t.ex. fallet i Blåsmarks by, där man i samband med diskussionerna omkring stadgarna för det byaägda bönhuset på yrkande av en av byamännen beslöt, "att såväl EFS' präster och predikanter som församlingens präster skola äga rätt att förfara med huset som för gott finnes.""[8]

En fråga som aktualiserades vid formuleringen av stadgarna för de byaägda bönhusen, och som kyrkoherde Sandin tog upp i sin ämbetsberättelse gällde vem som skulle övertaga bönhusen, ifall bönhusföreningen upphörde. Enligt Sandin hade DUF-föreningarnas medlemmar uppmanats från högre ort att försöka få in den passusen i paragraferna, att bönhusen i sådant fall skulle tillfalla DUF-föreningen. Denna uppmaning till DUF:s medlemmar, vars existens inte kunnat verifieras, befarade Sandin, som vi sett, vara ett led i ett maktövertagande från Stiftelsens sida. Från stiftelsefolket har alltid framförts

" "Ämbetsberättelse" 1929. Det av Sandin nämnda cirkuläret har ej kunnat återfinnas.

[8] Blåsmarks bönhusförenings protokoll 1928. PAP.

det argumentet att man med en sådan paragraf ville gardera sig mot den risken, att byns bönhus i framtiden skulle bli en profan lokal, eller i störande omfattning användas för profana ändamål. Ett intressant exempel på hur "nära kyrkan" denna omstridda paragraf kunde finnas med, utgjorde Hortlax församlingshem, beläget på kyrkmalmen, byggt år 1935 på tillskyndan av församlingens kyrkoherde C.O. Degerman. I "Stadgar för Byggnadsföreningen Församlingshemmets Vänner i Hortlax u.p.a." fastslogs i § 7: "För den händelse föreningen genom bristande intresse upplöses eller den ej längre vill i enlighet med dessa stadgar vidare äga och förvalta sin egendom, skall denna odelad tillfalla Hortlax församlings missionsförening eller i andra hand Hortlax kristliga ungdomsförening, byggd på evangelisk-luthersk grund, eller vid hinder för dessa föreningar att mottaga den med lika delar Svenska kyrkans och Evangeliska Fosterlandsstiftelsens mission."[79]

På grund av EFS' kraftiga expansion, som ledde till att man under 1940-talet helt dominerade den religiösa verksamheten på byanivå, uppstod nu den situationen i de flesta byar, att DUF-föreningens och bönhusföreningens medlemmar antingen helt eller till största delen bestod av samma människor, och deras styrelser av i huvudsak samma folk, och att DUF-föreningen i realiteten nästan helt svarade både för nyttjandet och skötseln av byarnas bönhus.

Inte minst dessa förhållanden gjorde, att DUF-föreningarna under 1940-talet gjorde framstötar för att övertaga äganderätten till bönhusen.

Saken togs upp av distriktsföreståndare Gustav Kihlström i Vårt Missionsblad i maj 1947. I en artikel betitlad "Våra bönhus och deras användande" konstaterade han inledningsvis, att om Stiftelsens verksamhet skulle kunna "leva och utvecklas för framtiden så är det nödvändigt med egna lokaler", dvs. sådana som helt disponeras av Stiftelsen. Ett samnyttjande med andra organisationer hade på några platser lett till att äganderätten eller användningssättet utvecklats åt oacceptabelt håll. Därför vore det "bäst om Missionsföreningen eller De Ungas Förbund på platsen själv köper eller skaffar sig lagfart på fastigheten".

Kihlström ansåg vidare, att EFS-ägda lokaler borde vara öppna för församlingens präster utan kostnad i de fall, där man från kyrkligt håll ekonomiskt deltagit i husets uppförande och underhåll.

När det gällde fristående missionssällskap, borde dessa lämna ersättning för värme och lyse. Lokalen borde, underströk Kihlström, vårdas väl, hållas varm och ren. Han konstaterade till sist att "de flesta av våra bönhus under de sista åren renoverats och äro prydliga men ännu återstår en del."[80]

I oktobernumret av Vårt missionsblad samma år lämnade Kihlström de i sin första artikel utlovade uppgifterna om "Lagfart m.m."[81]

[79] Stadgar för Byggnadsförening Församlingshemmets vänner u.p.a. i Hortlax § 7. PAP.
[80] VM maj 1947 s 4f.
[81] VM okt 1947 s 7.

Året därpå, när Kihlström sammanfattade intryck och erfarenheter från sina nio år som distriktssekreterare i Norrbotten, konstaterade han, att missionsvännerna byggt ett sextiotal lutherska bönhus. Deras taxeringsvärde uppgick till 626.000 kr. Till största delen var de skuldfria och nyrenoverade.[82]

Resultat av EFS' expansion och Kilströms skrivande angående lokalfrågan i byarna blev, att DUF-föreningarna i pitebygdens byar började inkomma med framställningar till byarnas bönhusföreningar att få övertaga bönhusen.

Redan samma år som Kihlströms artikel publicerades överfördes det byaägda Blåsmarks bönhus i DUF-föreningens ägo utan egentliga protester från byns invånare.[83] I Jävre by inkom den 7 september 1947 en framställning till Jävre bönhusstyrelse att få överta äganderätten till Jävre bönhus. Bönhusstyrelsen som förvaltade bönhuset beslöt föreslå bönhusföreningen att överlåta bönhuset mot en summa av 50:– kr. samt med förbehåll att vid en eventuell reparation vidmakthålla altare och altarrund.[84] Vid det efterföljande årsmötet med Bönhusföreningen förelåg dels förslag om överlåtelse till DUF, dels förslag om avslag, dels förslag om att ej driva frågan till omröstning. Med anledning av att åtskilligt motstånd förelåg till styrelsens förslag, beslutades att diskussionen skulle utgöra svar på frågan.[85]

I den by som är belägen mellan Blåsmark och Jävre, den genuina jordbruksbyn Hemmingsmark, översände byns DUF-förening den 30 november 1948 en skrivelse till bönhusföreningen med följande lydelse:

"Undertecknad styrelse erbjuder härmed Hemmingsmarks bönhusförening att med skulder och tillgångar jämte stadgar övergå till Hemmingsmarks bönhusförening. Som motiv för vår erbjudan vilja vi anföra följande: Då nästan samma folk är medlemmar i båda föreningarna och underhållet av bönhuset praktiskt taget helt och hållet skötts av ungdomsföreningens medlemmar, anse vi tiden vara mogen för en sammanslagning av de båda föreningarna."[86]

Bönhusföreningen i Hemmingsmark avvisade framställningen bl.a. med hänvisning till de problem, som man hört omnämnas på andra håll.[87]

Byarnas lokalfråga var dock ingalunda utagerad vid 1940-talets utgång. Den skulle återkomma redan i början av nästa decennium och då utlösa separation på flera platser i pitebygden.

Storstrands ungdomshem.

Men EFS' organisatoriska expansion och starka dominans inom pitebygdens fromhetsliv kom inte bara att aktualisera behov av lokaler i byarna. Under hela

[82] VM konferensnummer 1948 s 6.
[83] "Blåsmarks DUF 50 år." [84] Jävre bönhusförenings protokoll 7.9.1947. PAP.
[85] Jävre bönhusförenings protokoll sept 1947. PAP.
[86] Hemmingsmarks bönhusförenings protokoll 30.11.1948. PAP.
[87] Hemmingsmarks bönhusförenings protokoll 30.11.1948. PAP.

sin verksamhetstid i pitebygden hade Stiftelsens folk saknat en gemensam, av dem själva ägd samlingspunkt. Genom århundraden hade Piteå landsförsamlings kyrka fyllt detta behov, bl.a. genom sina kyrkhelger. På grund av den kraftiga expansionen av Stiftelsens verksamhet för alla åldrar blev nu behovet av en gemensam samlingsplats – åtminstone under sommarhalvåret – allt intensivare.

Vid skiftet 1930–40 kunde detta behov tillfredsställas därigenom att EFS' länsorganisation tog i bruk Storstrands ungdomshem.

I Ungdomstidens julinummer 1939 kunde Styrelsen för EFS' missions- och ungdomsförbund i Norrbotten meddela, att den förvärvat Storstrands boställe i Öjebyn för ett pris av 7.000 kronor. I priset ingick "mangårdsbyggnad av timmer med 10 rum, en mindre byggnad med 5 rum och ett tomtområde på c:a 2,8 har."[88] Fastigheten hade ett vackert läge vid piteälvens strand, och var belägen 1–2 kilometer från Piteå landsförsamlings kyrka. Förvärvet av Storstrand hade föregåtts av försök av komminister Gösta Andring att åt kyrkan förvärva anläggningen, vilket dock prosten Sandin motsatte sig av ekonomiska skäl.

Efterhand hade Hushållningssällskapets egnahemsnämnd gett löfte till EFS om förvärv av Storstrand. En interimstyrelse förhandlade med Piteå sparbank om anslag för att kunna förvärva fastigheten. Sparbanken gjorde förfrågan hos pitebygdens kyrkoherdar om deras syn på affären. Dessa meddelade i skrivelse till Sparbanken, att de på det ivrigaste tillstyrkte saken, men uttalade önskemålet, att Storstrand skulle få användas till både av Stiftelsen och av Kyrkan bedriven verksamhet.[89]

Storstrand kom dock istället att förvärvas av EFS' länsorganisation, missions- och ungdomsförbundet, som i sitt meddelande till Ungdomstiden riktade ett varmt "tack till direktionen och huvudmännen för Piteå sparbank" för det frikostiga anslaget på 2.000 kronor. "Detta anslag är så mycket värdefullare, då det samtidigt vittnar om, att Stiftelsens verksamhet inom våra bygder är aktad och uppskattad även utom våra egna led."[90]

Om det prästerliga tillstyrkandet och önskemålet om samnyttjande nämnes dock ingenting i referatet.

Efter renoveringsarbeten, som utfördes gratis av EFS' folk, vilka också gav frikostiga bidrag och kollekter, kunde Storstrand tas i bruk efter invigningen midsommar 1940.[91]

På Storstrand började nu en omfattande verksamhet av varierande karaktär. År 1941 anordnades de första midsommarmötena och samma år planerades

[88] UT juli 1939 s 59. Köpekontrakt i protokollsbok för Storstrands ungdomshem. LFA.

[89] Intervju med kontraktsprosten em. Torsten Nilsson, Uppsala 28.10.1974.

[90] UT juli 1939 s 59.

[91] Betr. renoveringsarbeten se protokollsbok för Storstrands ungdomshem 21.8, 15.9, 21.11.1939, 1.3, 16.5, 31.5.1940. LFA. Ang. Gudstjänstlokalens tillkomst se protokoll 31.5.1940, UT aug. 1940 s 7f.

den första syföreningsdagen.[29] Kvinnornas dag anordnades den 7 augusti 1942 för första gången[30] och Brödernas dag följde därefter.[31] Barn- och ungdomsverksamheten, som tidigare bedrivits enbart i byarna, flyttades nu i allt större utsträckning till Storstrand under sommartiden. Sålunda anordnades år 1944 en söndagsskolsamling för hela pitebygden som blev en årlig tradition.[32] "Fettisdagsmöten" anordnades från år 1943.[33] Juniorledarmöte hölls i juli 1943.[34] Juniorläger kom nu också att anordnas regelbundet på Storstrand och samlade stora skaror,[35] vilket år 1947 följdes av ungdomsläger.[36] Ungdomsföreningarnas dag hölls på Storstrand år 1946 och samlade ungdomsföreningarna i hela pitebygden.[1]

Inte minst de årligen återkommande lägren i den kristna lägerverksamhetens inledningsskede i Norrbotten med deras förtätade atmosfär, skapade en stark emotionell anknytning till och hemkänsla på Storstrand för de barn och ungdomar, som under 1920- och 30-talet var födda i pitebygden. Nackdelen, sett ur Kyrkans synpunkt, med lägerverksamheten på Storstrand var, att den liksom de övriga stora ungdomssamlingar, som hölls där varje sommarweekend, ännu mer försämrade församlingsanknytningen av ungdomen och skapade ett ökat främlingskap inför församlingskyrkan.

Flera tusen människor samlades under hela 1940-talet varje sommar på Storstrand. Alla som upplevt Storstrand i funktion under framför allt perioden 1940–1960 inser, att dess betydelse knappast kan överskattas. Storstrand blev en gemensam samlingspunkt för allt väckelsefolk i pitebygden. Storstrand tenderade att för piteborna bli något av vad Piteå landsförsamlings kyrka under sekler varit: ett andligt hem för pitebygdens fromma. Och inte bara för dem utan också för de otaliga s.k. "icke-troende" ungdomar, som drogs med av de stora ungdomsskarorna, som samlades på EFS' ungdomshem.

Storstrands organisatoriska anknytning utanför församlingen och dess fristående position i förhållnde till församlingskyrkorna i bygden, medförde risk att, utan att kanske någon avsåg det, få det nedbrytande verkningar på det kyrkliga församlingslivet, som kyrkoherde Sandin hade varnat för vid biskopsvisitationen 1913 och i debatterna åren närmast därefter om ungdomsarbetets organisatoriska anknytning.[2]

[29] Protokoll 19.5.1941 § 7. LFA.
[30] Protokoll 25.5.1942. LFA.
[31] Protokoll 25.5.1942. LFA.
[32] Protokoll 23.3.1944. LFA.
[33] Protokoll 23.1.1943. LFA.
[34] Protokoll 2.7.1943. LFA.
[35] Protokoll 13.4.1945. LFA.
[36] Protokoll 1.2.1947. LFA.

[1] Protokoll 8.7.1946. LFA. Distriksföreståndarparet Anna o. Gustaf Kihlström gjorde en storartad insats under Storstrands tio första år.

[2] Ämbetsberättelse vid biskopsvisitation 1913. LDA.

Främlingskap mellan kyrkan och Stiftelsens folk.
Vi har nu sett hur EFS' nästan totala seger i den organisatoriska dragkampen med kyrkan i pitebygden resulterade i att man fick äganderätten till flera bönhuslokaler i byarna och i byggande av Storstrands ungdomshem som blev en samlingspunkt för Stiftelsens folk i alla åldrar. Men den kanske allvarligaste följden blev, att utvecklingen hos stiftelsefolket i pitebygden ledde till ett *främlingskap inför kyrkan. Geografiska faktorer* orsakade detta främlingskap. Avstånd och som följd därav ett visst mått av främlingskap hade alltid, som visades inledningsvis, funnits mellan bybor och kyrkoledning i de stora norrlandsförsamlingarna. Präster och kyrkliga lekmannapredikanter hade inte möjlighet till ständig närkontakt med församlingens byar. DUF-föreningarna däremot sökte och fick sina starkaste fästen i byarna, där de småningom ersatte byaböner och prästledda husförhör. DUF-föreningens ledning var själv bosatt i byn och hade ofta släktförbindelser med byborna. Prästens sporadiska byabesök kunde inte på sikt hindra främlingskänslan.

Politiska faktorer bidrog också till främlingskapet. Kyrkoherde och kyrkoråd upplevdes som överhet. Kyrkorådet var ofta rekryterat ur den besuttna bondeklassen och ledamöterna tillhörde i regel de borgerliga partierna. DUF i pitebygden anknöt, som vi sett, till arbetarbefolkningen vid sågverkssamhällena och deras upptagningsområden. Majoriteten av EFS' predikanter hade ofta småbrukar-, torpar- och arbetarbakgrund. Den skepsis kyrkoherde Sandin tydligt markerade mot socialdemokratin förstärkte sannolikt detta främlingskap.

Organisatoriska faktorer ökade också främlingskapet. Den av Sandin så intensivt motarbetade organisatoriska anknytningen av ungdomsföreningar och missionsföreningar utom församlingen till EFS på läns- och riksnivå kan för iakttagaren i förstone tyckas bagatellartad. Men denna organisatoriska anknytning utanför församlingen medförde, att verksamheten allt mindre knöts till präst och församlingskyrka och blev mer och mer fristående organisatoriskt i förhållande till kyrkoförsamlingens ledning. DUF- och missionsföreningarnas ledning planerade och utformade verksamheten i byarna alltmer självständigt. Område efter område av församlingsbornas tillvaro knöts till denna verksamhet genom söndagsskolor, juniorgrupper, ungdomsgrupper, sång- och musikgrupper och olika aktiviter för medelålders och äldre. Läggs till detta EFS' länsförbunds målmedvetenhet med ordnande av talarbesök, ungdomshelger, tidningsverksamhet och slutligen anskaffande av en från Kyrkan fristående samlingspunkt för hela bygden för Stiftelsens arbete, uppstod – kanske utan att man egentligen avsåg det – ett allt större främlingskap för kyrkan, dess verksamhetsformer, lokaler, präster. Ur dessa olika faktorer växte fram ett *andligt främlingskap*. Föreningen i byn blev församlingen, bönhuset blev alltmer det andliga hemmet, där man fick andlig vård från vaggan till graven. Kyrkan behövdes nu bara vid dop, konfirmation, vigsel, jordfästning och vid nattvardsfirning. Men behövde det förbli så? Kunde inte DUF-föreningarna också till-

handahålla dop och nattvard och anordna konfirmation, vigsel och jordfästning ungefär på likartat sätt som frikyrkoförsamlingar i bygden? Med det andliga främlingskapet växte också ett *teologiskt främlingskap* fram, vilket kräver en utförligare beskrivning. Att sedan detta främlingskap inför kyrkan och önskemålen att också ta hand om sakramentsförvaltningen skulle bli särskilt starka i bygder och byar med frikyrklig verksamhet är förståeligt.

6. Den organisatoriska dragkampen i Västerbotten.

Den organisatoriska utveckling, som tog fart i Västerbotten genom bildandet av Västerbottens Evangelisk-Lutherska Ungdomsförbund, och som resulterade i att efter 10 år 138 föreningar var anslutna, fortsatte också under den i detta avsnitt aktuella perioden 1920–1950. Föreningsanslutningen fortsatte så att Länsförbundet år 1933 vid 25-årsjubiléet hade 211 lokalföreningar med 10 000 medlemmar och 1948 286 lokalföreningar med 12 130 medlemmar.[3]

För förbundets egen del skedde viktiga organisatoriska förändringar år 1923, då årskonferensen beslutade, att ungdomsförbundet skulle överta predikanternas avlöning från år 1925.[4] En annan viktig organisatorisk förändring skedde år 1935 då konferens antog det av styrelsen föreslagna namnet: "Västerbottens Lutherska Missions- och Ungdomsförbund anslutet till Fosterlandsstiftelsen."[5] Som förbundets ordförande efter kyrkoherde Th. Svartengren, som avled år 1921, tillträdde direktör J.M. Nilsson, vilken innehade denna post till år 1942, då han efterträddes av socialkamrer Alfred Furberg vilken innehade ordförandeskapet till år 1952. J.M. Nilsson har karakteriserats som en mycket dugande man med fasthet och initiativrikedom, och Furberg kännetecknades av "sin klara luthersk-rosenianska trossyn, sin fasta hållning i trosfrågor, sin förtrogenhet med det västerbottniska väckelsearvet och sina ledaregenskaper".[6]

Distriktssekreterare fram till år 1936 var P.A. Gustafsson, kyrkopolitiskt sett av konservativ läggning.[7] E. Frizell var distriktssekreterare fram till år 1943, då han efterträddes av Josef Nygren uppvuxen i småländsk gammalkyrklig miljö.[8]

Liksom fallet var i Norrbotten skedde under 1920-talet en kraftig satsning på söndagsskolan inom EFS i Västerbotten.[9] Också juniorverksamhet upptogs och Västerbottens EFS fick egna juniorsekreterare år 1933 i predikanterna Jalmar Holmström och Josef Stenlund.[10] Solglimtsverksamheten hade nu

[3] VLMU 50 år s 15 och 72f.
[4] VELU-s styrelseprotokoll 7.7.1923. § 3. VELU-s konferens 7.7.1023 § 20. VLMU 50 år s 17f.
[5] VELU-s styrelseprotokoll 10.4.1934 § 4. UFA.
[6] VLMU 50 år s 20f.
[7] Backlund till förf. 29.8.1978.
[8] Nygrens "memoarer" 1978 s 1ff.
[9] VLMU 50 år s 52ff.
[10] VLMU 50 år s 48ff. VELU-s styrelseprotokoll 5 4.1932 § 10. 27.9.1932 § 10, 14.3.1933 § 18. UFA.

också stora framgångar. Sång- och musikverksamheten tog fart under en väckelseperiod i Västerbotten. Direktör J.M. Nilsson lät anställa och avlönade själv en deltidsanställd sånginstruktör. År 1942 blev sånginstruktör heltidsanställd och år 1953 bildades Västerbottens sångarförbund.[11]

År 1914 fick EFS i Norrbotten ett eget tidningsorgan, Ungdomstiden. Redan år 1913 väcktes ett förslag i Västerbotten om en egen ungdomstidning[12] vilket dock avslogs av konferensen året därpå.[13] Vid 10-årskonferensen 1918 återkom frågan och avslogs.[14] Först år 1927 realiserades planerna på ett eget tidningsorgan, då man beslutade utge tidningen Vårt Budskap.[15] Genom sin redaktör socialkamrer Alfred Furberg fick tidningen ett innehåll präglat av bibeltrohet och omsorg om den rena lutherska läran.[16]

När det gällde predikanterna inom EFS' länsförbund i Västerbotten ökade deras antal fram till år 1948 till 47 heltidsanställda. Vid deras sida stod 16 s.k. tillfälliga predikanter. Av intresse och betydelse för den framtida utvecklingen är, att Västerbottens EFS-predikanter mycket klart underställdes Länsförbundets ledning. I en utredning år 1928 angående predikanternas verksamhet fastslogs, att "verksamheten bör ske i intimt samförstånd med Förbundets expedition" . . . "det är uppenbart, att han ej på egen hand kan göra sin insats där det bäst behövs."[17] Att detta beslut sedan noga följdes, framgår av protokollen som ideligen återger behanding av frågor om predikanternas avlöning, arbetsförhållanden, omflyttningar osv.

Den kraftiga expansionen inom EFS' länsförbund i Västerbotten framgår av nedanstående tablå:

Årtal	Predikanter Ordin.	Biträd.	Lokal-före-ningar	Med-lem-mar	söndags-skolor	Antal Barn	Sol-glimt	Antal Barn	Junior-för.	Antal Barn	Inkom-ster
1908	1		30								
1918	4		138	6.200							
1928	17	11	210	10.100	105	4.800	50		15		51.792
1938	22	13	251	11.500	150	6.285	40	900	60	1.280	90.391
1948	47	16	286	12.130	230	8.117	53	1.170	112	2.370	157.802
1958	50	36	286	11.800	240	7.550	73	1.400	128	2.560	595.139 [18]

[11] VLMU 50 år s 69ff.
[12] VELU-s konferensprotokoll 28–30.6.1913 § 11. UFA.
[13] VELU-s konferensprotokoll 27–29.6.1914 § 9. UFA.
[14] VELU-s konferensprotokoll 6.5.1918 § 18. UFA.
[15] VELU-s konferensprotokoll 1–2.7.1927. UFA.
[16] VLMU 50 år s 39ff.
[17] VELU-s styrelseprotokoll 10.10.1928 § 7. UFA.
[18] VLMU 50 år s 72f.

Att EFS' starka organisatoriska expansion i Västerbotten medförde dragkamp med kyrkan på det lokala planet framgår på sin höjd antydningsvis i länsförbundets protokoll och i EFS' predikantförenings utförliga noteringar från sina överläggningar.

Vid en mer ingående analys av läget framträder dock motsättningar och dragkamp mellan Stiftelsen och kyrkan också i norra Västerbotten. I Lövångers församling, 4 mil söder om Skellefteå, gjordes år 1918 en husförhörsresa varvid den dåvarande kyrkoherden Carl Edström väckte förslaget, att under pastors ledning bilda en missionsstyrelse. Denna skulle ha representanter från hela församlingen och stimulera arbetet för yttre och inre mission. Efter en inledande positiv reaktion "kommo alla möjliga invändningar, förmodanden och misstankar fram"... Församlingen företedde en tid "bilden av en sjudande gryta". Förslaget från kyrkoherde Edström blev aldrig mer än ett förslag. Också bildandet av en kyrklig ungdomssammanslutning åsågs med skepsis från DUF-medlemmarnas sida.[19]

I den lilla Glommersträsks församling mot lapplandsgränsen i norra Västerbotten möter oss också reaktioner, när den unge prästen Olov Waernér skulle införa kyrkligt ungdomsarbete i bygden och ta upp kollekt till Svenska kyrkans mission.[20] Motstånd, överhuvudtaget skepsis och en avvaktande attityd från DUF:s sida inför de organisatoriska åtgärderna i kyrkan är typiska reaktioner i Västerbotten vid denna tid. Ett allmänt intryck framfört i intervjuer, brev och samtal, är att spänningen och dragkampen mellan kyrkan och EFS under 1920- och 1930-talet var starkare i Västerbotten än i Norrbotten,[21] vilket ju också var förståeligt med hänsyn till det kyrkliga ungdomsarbetets framgång i Västerbotten. Sitt kanske kraftigaste uttryck fick dock den organisatoriska dragkampen i Burträsks församling i Västerbottens inland, på gränsen mot skelleftebygden i början på 1930-talet.

Från Hortlax församling hade år 1930 inflyttat kyrkoherden Axel Vänman som kyrkoherde i Burträsks församling. Som vi tidigare anfört var den kyrkoanknutna ungdomsverksamheten livlig i Burträsk och var samlad i Burträsks ungdomsförbund med ett flertal ungdomskretsar anslutna.[22] Från stiftelsekretsar i vissa byar i Burträsk inkom redan år 1926 anhållan om hjälp av EFS' länsförbund att starta EFS-anknuten verksamhet i församlingen. Detta väckte bestämt motstånd från kyrkligt håll, vilket resulterade i överläggningar inom EFS's ungdomsförbund om läget i Burträsk vid sammanträde i augusti

[19] Edström 1921 s 61ff. Se även Minnesskrift över kyrkoherde Carl Johan Edström, Lövånger s 7ff.

[20] Kontraktsprosten em. Olle Waernér i brev till förf. aug. 1978.

[21] Se bl.a. Backlund i brev till förf. 29 8 1978. Se t ex förhållanden i Jörns församling där, EFS styrelseprotokoll låter oss ana konflikt UFA. Kh Brundin till Bergqvist 18 3 1936 HLA

[22] Forsgren 1926 s 17ff.

1926.[23] Frågan återkom i samband med Vänmans tillträde av kyrkoherdetjänsten, då ungdomsförbundets v. ordf. Alfred Furberg m.fl. fick i uppdrag att framlägga förslag till verksamhetens ordnande i Burträsk.[24] Kyrkoherde Vänman vägrade att ta emot den av EFS tillsatta deputationen och erbjudna predikanter. Detta resulterade i fortsatta överläggningar och nya åtgärder från Länsförbundets styrelse,[25] men också i skriftväxling mellan de inblandade parterna,[26] biskop Bergqvist[27] och EFS riksstyrelse.[28] Då en redogörelse för diskussionen och de olika turerna i ärendet skulle föra för långt kan sammanfattningsvis sägas, att striden ytterst synes ha gällt samma problematik som kyrkoherde Vänman hade mött i Hortlax, nämligen om lekmannaverksamheten skulle vara ställd under församlingens ledning eller vara organisatoriskt anknuten utanför församlingen till EFS' länsförbund och riksorganisation.

Ser vi på själva skelleftebygden möter ingen öppen konflikt under den aktuella tidsperioden. I den del av skelleftebygden som utgör Byske församling, beläget mot norrbottensgränsen synes EFS' ungdomsförbund ha haft mycket nära samarbete med kyrkan. Under en stor del av tidsperioden var den smålandsfödde gammalkyrkligt påverkade predikanten, sedermera distriktsföreståndaren Josef Nygren stationerad där och fick stå i ledningen för flera väckelser, framför allt bland ungdomen.[29] Vissa organisatoriska framgångar kunde länsförbundet notera, t.ex. när Byske missionsförening år 1928 anslöts till länsförbundet.[30] Ett stort antal ungdomsföreningar i byarna vann också organisatorisk anknytning till DUF och länsförbundet. Särskilt betydelsefullt för både EFS i Byske församling och hela norra Västerbotten var den år 1933 i bruk tagna Solviks folkhögsskola.[31]

I Skellefteå landsförsamling synes utvecklingen ha gått i ganska lugna spår. Protokollen från EFS's ungdomsförbunds styrelsesammanträden ger intryck av återhållsamhet från Stiftelsens sida, när det gällde dess organisatoriska utbyggnad i Skellefteå landsförsamling.[32] Från prästerskapets sida intog man en välvillig ställning. Kyrkoherden och kontraktsprosten K.A. Fellström, som

[23] VELU-s styrelseprotokoll 30.8.1926 § 14. UFA.

[24] VELU-s styrelseprotokoll 1 och 3.3.1930 § 11. UFA.

[25] VELU-s styrelseprotokoll 27.6.1930 § 4, 30.9.1930 § 5, 29.11.1930 § 9, 26.6.1931 § 4, 23.10.1931 å 4. UFA.

[26] VELU till EFS styrelse 26.5.1931. UFA.

[27] Vännman till Bergqvist 11.7.1931. Till brevet var närslutet protokoll, fört vid Burträsks församlings missionsförenings styrelsesammanträde 27.6.1931. LDA.

[28] EFS styrelse till biskop Bergqvist 12.6.1931. Missionsföreståndare Levander redogjorde för brevväxlingen inför EFS ungdomsförbunds styrelse 26.6.1931 § 11. LDA.

[29] Nygrens memoarer 1978. VLMU 50 år s 43ff.

[30] VELU-s styrelseprotokoll 10.10.1928 § 8.

[31] VLMU 50 år s 32ff.

[32] Se bl.a. VELU-s styrelseprotokoll 25.1.1926.

var kyrkoherde i församlingen 1923–1952 hade blivit vald av framför allt Stiftelsens folk, och ledde församlingen med klokhet och fasthet med en klar kyrklig grundinställning.[33] Komministern Nils Johan Ove Wassner, 1923–1941, intog en stiftelsevänlig position och inbjöd vid flera tillfällen EFS' ungdomsförbund att anordna ungdomskurser i landsförsamlingen.[34a] Också komminister Emil Jonsson intog en både kyrklig och stiftelsevänlig hållning.[34b] Ett avsevärt antal lekmannapredikanter knutna till Skellefteå landsförsamlings missionsförening reste på kyrkoherdens uppdrag flitigt i församlingens byar med en klart luthersk förkunnelse och kyrkotrogen inställning.[35]

Det av Söderlind år 1906 bildade Skellefteå ungdomsförbund och dess ungdomskretsar förblev verksamma inom kyrkan. Istället för att – som i pitebygden – övergå till DUF och anknytas till EFS' länsförbund, anknöts de år 1934 till Luleå stifts ungdomsförbund, där de sedan behöll sin organisatoriska anknytning.[36]

Ändå möter oss också i Skellefteå landsförsamling misstänksamhet och oro med tanke på framtiden. Sådana tankegångar återfinns i kontraktsprosten K.A. Fellströms prästmötesavhandling 1947. Där underströk han å ena sidan, att "för kyrkans del är det inte lyckligt om allt religiöst arbete skall ledas in under ämbetets lydnad och vara beroende av dess initiativ. På den vägen skall en stor och värdefull del av kyrkfolket stötas bort". För både kyrkan och Stiftelsen gällde att "härsklystnad bär fröet till undergång inom sig".[37] Men å andra sidan uttalade han oro inför många sidor av Stiftelsens verksamhet. "Ett nät av predikanter finns anställda i församlingen." Dessa stod som ansvariga för var sitt distrikt inom församlingarna och fristående från samarbete med kyrkoherden. Nattvardsgångar i enskildhet föredrogs framför dem i högmässan. Kritik mot Svenska kyrkan och dess präster var man ivrig att anamma och även att framföra. Bönhuset tenderade bli stiftelsefolkets andliga hem istället för kyrkan. Vissa sidor i ungdomsverksamheten ingav oro, bl.a. de konfirmandkurser som börjat ordnas i EFS' regi i vissa delar av landet.[38] Också beträffande sakramenten rådde en allt större oklarhet.[39] Sammanfattningsvis upplevde skellefteprosten läget så, att Stiftelsen ville vara beredd att antingen "fortsätta i de gamla spåren eller helt gå sin egen väg".[40]

Den organisatoriska expansionen inom EFS i Västerbotten kom också där att få till följd att lokalfrågan aktualiserades. Vid sammanträde med styrelsen

[33] Fellström 1964 s 126. Lundqvist 1977 s 163 och not 44.
[34a] Fellström 1964 s 150.
[34b] PMP Luleå 1959, minnesteckningar, s 21ff.
[35] Fellström 1964 s 239ff.
[36] Protokoll för Luleå stifts ungdomsförbund 14.7.1934 § 11. SFA.
[37] Fellström 1947 s. 197ff.
[38] Fellström 1947 s 205f.
[39] Fellström 1947 s 204.

för EFS' ungdomsförbund i Västerbotten i mars år 1930 anfördes, att styrelsen ansåg, att de bönhus som blivit uppförda antingen som byarnas samfällda egendom eller i särskild byggnadsförenings namn "icke kunde anse tryggade för att bliva tagna i bruk för sådana möten, som icke harmonisera med deras karaktär av bönhus". Bästa garantin mot detta "vore att bönhusen tillhörde respektive platsers missions- eller ungdomsföreningar". Medveten om, att frågan vore känslig, beslöt Länsförbundets styrelse att "uppmana predikanterna att inom sina respektive områden söka på ett grannlaga sätt få äganderätten överförd till föreningarna". Man skulle också se till att nya bönhus bleve ungdomsföreningens egendom.[40] Protokollsutdrag av styrelsens beslut skickades till 26 predikanter[41] och till länets predikantförening som skulle beakta framställningen.[42a]

Lokalfrågan kom dock inte, trots denna framstöt från EFS' sida att utvecklas som i pitebygden, där Stiftelsen fick äganderätten till de allra flesta bönhusen. Detta framgår av vidstående tablå.

Vi kan då konstatera att medan 42 bönhus i norra Västerbotten är i EFS' ägo, äger byamännen 42 bönhus, vilket innebär att de ägs och förvaltas av byalaget. Slutligen är 85 bönhus ägda och skötta av bönhusföreningar, vilkas styrelser består av personer som både har byalagets, kyrkans och Stiftelsens förtroende. Orsakerna till dessa i jämförelse med Norrbotten annorlunda förhållanden är flera, bl.a. en något annorlunda utformning av bönhusstadgarna i norra Västerbotten än i Norrbotten vilken gav EFS otvetydig hemortsrätt i de byaägda bönhusen, och som i stor omfattning tillkom på tillskyndan av reseombudet Efraim Engström.[42b]

7. Sammanfattning

Vi har i detta avsnitt kunnat konstatera hur de tidigare organisatoriska nysatsningarna inom kyrkan och EFS resulterat i en organisatorisk dragkamp under tidsperioden 1920–1950. På riksplanet expanderade De Ungas Förbund både genom anslutning av lokala DUF-föreningar, en alltmer omfattande organisation och successivt införande av nya verksamhetsformer. Samma utveckling ägde rum inom Diakonistyrelsen, kyrkans organ för frivilligt församlingsarbete. En atmosfär av oro och dragkamp kom också att på länsplanet prägla förhållandet mellan Kyrkan och Stiftelsen. Medan EFS' ungdomsförbund i Norrbotten på olika sätt utökade verksamheten vidtogs åtgärder för att

[40] VELU-s styrelseprotokoll 1 och 3.3.1930 § 39. UFA.

[41] Blyertsnotering i protokollet.

[42a] Predikantföreningens protokoll 27–29.9.1930. UFA.

[42b] Tablån är baserad på utredning och kommentar av predikanten och distriksombudet i norra Västerbotten, Gunnar Jonsson för VELU-s räkning. Jfr med detta utvecklingen i Umeåområdet, som mer antydningsvis berörs av Lennartsson 1976 s 8 -20. Bönhusstadgarna finns hos förf.

Församling	Antal bönhus	Ägare 1978	
Skellefteå lands	35	Byamännen	10
		Bönhusförening	16
		EFS	8
S:t Olov i Skellefteå stad	2	EFS	2
S:t Örjan i –''–	4	EFS	3
		Bönhusförening	1
Kågedalen	8	Bönhusförening	3
		EFS	5
Norsjö	4	Bönhusförening	1
		EFS	3
Boliden	7	Byamännen	1
		Bönhusförening	4
		EFS	2
Jörn	16	Byamännen	11
		Bönhusföreningäc	3
		EFS	2
Byske–Fällfors	29	Byamännen	9
		Bönhusförening	12
		EFS	8
Lövånger	19	Byamännen	4
		Bönhusförening	13
		EFS	2
Bureå	14	Byamännen	0
		Bönhusförening	10
		EFS	4
Burträsk–Kalvträsk	31	Byamännen	7
		Bönhusförening	22
		EFS	3

få till stånd en organiserad kyrklig ungdomsverksamhet, vilket resulterade i tillkomsten av Luleå stifts ungdomsförbund.

Kanske kom dock den organisatoriska dragkampen skarpast till uttryck på

lokalplanet. Mellan åren 1920 och 1940 övergick alla församlingsanknutna ungdomsföreningar i pitebygden till att bli DUF-föreningar. Dessa utvidgade sin verksamhet i byarna så att de småningom tillgodosåg alla åldrar genom söndagsskola, juniorarbete, ungdoms- och vuxenarbete, sång- och musikarbete, lägerverksamhet osv.

Försök från kyrklig sida att rekonstruera det församlingsanknutna ungdomsarbetet rann efter kort tid ut i sanden. Parallellt med ungdomsföreningarna övergick missionsföreningarna, som i flera fall var församlingstäckande, till EFS och fick EFS-anställda predikanter. Endast Piteå landsförsamlings missionsförening förblev fristående från EFS och behöll sin församlingsanknytning.

Den organisatoriska dragkampens följder blev, att de gamla kyrkliga institutionerna på byanivå, byaböner och husförhör upphörde framför allt därför, att DUF-föreningar övertog och ersatte den kyrkliga byaböns- och husförhörsverksamheten.

Genom EFS' totala dominans, när det gällde byarnas kristliga verksamhet aktualiserades också frågan om äganderätten till bönhusen i byarna. Krav började resas, att Stiftelsen, som hade hand om all verksamhet i byn också skulle äga bönhuset vilket på sina håll kom att väcka motstånd från bybefolkningens sida. För att tillgodose det allt starkare behovet av en gemensamt EFS-ägd och EFS-präglad samlingspunkt i pitebygden inköptes Storstrands ungdomshem, där en intensiv verksamhet bedrevs under hela 1940-talet.

Ser vi på utvecklingen i *skelleftebygden* under 1900-talets förra hälft har tidigare noterats, att församlingsrörelsen där fick ett mera markerat inflytande framför allt genom den i Skellefteå landsförsamling verksamme komministern Johan Söderlind. På dennes initiativ tillkom år 1906 Skellefteå ungdomsförbund. Ett antal kyrkliga ungdomskretsar bildades och anslöts till den kyrkliga ungdomsrörelsen. När Luleå stifts ungdomsförbund startades år 1932 anslöts Skellefteå ungdomsförbund och ungdomskretsar till detta.

När det gäller den organisatoriska utvecklingen inom EFS kan noteras att EFS' ungdomsförbund i Västerbotten tillkom år 1908. Redan från början expanderade Ungdomsförbundet kraftigt när det gällde föreningsanslutningen. Verksamhetsformerna utvecklades i likhet med Ungdomsförbundet i Norrbotten och blev "heltäckande" för medlemmarnas behov. Någon överströmning i skelleftebygden av kristliga ungdoms- och missionsföreningar från kyrkan till EFS har dock inte kunnat noteras. Istället är det uppenbart, att den starka kyrkliga ungdomsrörelsen i skelleftebygden och Västerbotten i övrigt hade betydligt större och varaktigare framgång än i Norrbotten. I de flesta västerbottensförsamlingar synes ungdomar och äldre ha haft möjlighet till ett kyrkligt alternativ, vilket kom att saknas i pitebygden.

Den ovan beskrivna utvecklingen i den organisatoriska dragkampen mellan Kyrkan och Stiftelsen i pitebygden väcker frågan hur utvecklingen kunde bli

sådan den blev. Flera faktorer har naturligtvis medverkat. En viktig förutsättning var byasjälvständigheten i pitebygden med sina djupa historiska rötter. DUF-föreningarna i byarna övertog den genom byabönerna ombesörjda andliga verksamheten. DUF-föreningarnas ledning bodde i byn och hade närkontakt med bybefolkningen. Prästerna och de åldrande kyrkliga lekmannapredikanterna hade endast sporadiskt möjlighet till byabesök. Ett socialt, känslomässigt och i någon mån politiskt färgat främlingskap var förhanden mellan bybefolkningen och prästerna, särskilt församlingens kyrkoherde.

En annan viktig orsak var EFS-ledningens organisatoriska skicklighet. Det målmedvetna anordnandet av bibelkurser från EFS' ungdomsförbunds ledning gav byarnas andliga ledning förhoppningar om bättre andlig service, om man anslöte sig till EFS' länsförbund. Benägenhet synes ha förelegat att utnyttja församlingsdelningarna och framför allt kyrkoherdeskiftena för överförande av ungdoms- och missionsföreningar till att bli organisatoriskt anknutna till EFS på länsnivå och riksnivå.

Slutligen må anföras som en viktig orsak till utvecklingen i pitebygden att varken stiftelsefolket och/eller kyrkfolket, ja knappast heller byarnas föreningsledare var medvetna om riskerna för ett isärglidande mellan Kyrkan och EFS. Kyrkan och EFS var fram till 1950 detsamma för de flesta. Prästerna inledde DUF:s bibelveckor och utförde de kyrkliga förrättningarna. DUF-föreningarnas medlemmar deltog i församlingens kyrkhelger. Att det trots detta genom den intensiva EFS-verksamheten i byarna blev ett ökat främlingskap som ovan beskrivits, insågs bara av de mest klarsynta, bl.a. prosten Axel Sandin och skulle först så småningom bli uppenbart för gemene man.

I vår framställning har vi fortlöpande som jämförelse med pitebygden kortfattat beskrivit utvecklingen mellan Kyrkan och EFS i skelleftebygden. Trots att utvecklingslinjerna i många avseenden visar stora likheter, finns här också viktiga skillnader, när gäller den organisatoriska utvecklingen. I *pitebygden* skedde under den behandlade tidsperioden ett överförande av nästan all frivillig kyrklig verksamhet till EFS, där den organisatoriskt anknöts till EFS' länsförbund och riksorganisation. Samtidigt upphörde alltmer de gamla kyrkoinstitutionerna byabön och husförhör att fungera. Vid mitten av 1900-talet fanns ingen kyrkligt anknuten och ledd barn- och ungdomsverksamhet i bygden. Stiftelsen dominerade helt. I Norrbotten fick också de lokala DUF- och missionsföreningarna en mycket fri ställning i förhållande till EFS' länsförbund, både när det gällde predikantanställning och predikantanvändning samt verksamhetens övriga bedrivande. Lokalföreningarnas fristående ställning till läns- och riksorganisationen gjorde att EFS i Norrbotten fick en nästan kongregationalistisk karaktär.

I *skellefteåbygden* medförde den organisatoriska utvecklingen också stora framgångar för EFS. Men där – liksom i andra delar av Västerbottens län kom också till stånd en kyrkligt anknuten ungdomsverksamhet som anknöts or-

ganisatoriskt till Luleå stifts ungdomsförbund och som ägde bestånd inom Kyrkan. Den gav som vi påpekat i varje församling möjlighet till ett kyrkligt engagemang, vilket ofta skedde parallellt med deltagande i den EFS-ledda verksamheten. I Västerbotten behöll också som vi noterat EFS' länsförbund ett fast grepp över predikanternas placering och utövade uppsikt över deras agerande och verksamhet. Prästerskapets både kyrkliga och stiftelsevänliga inställning hör också med till bilden.

IV. Den teologiska utvecklingen inom Kyrkan och EFS fram till 1950-talet

1. Bibelsynen

I början av 1900-talet genomgick, som tidigare konstaterats, Evangeliska Fosterlandsstiftelsen en kris som resulterade i utbrytningen av Bibeltrogna Vänner. Huvudorsaken till denna utbrytning var olika syn på Bibeln och hur den skulle tolkas. En stark falang inom EFS menade, att Stiftelsens dåvarande missionsföreståndare, Adolf Kolmodin givit uttryck för åsikter som den historisk-kritiska bibelforskningen stod för, t.ex. att Bibeln måste betraktas som en historisk urkund, och att den inte var en "absolut" källa.[45] Men majoriteten av EFS-konferensens ombud med bl.a. präster och predikanter i norra Ångermanland, såsom kyrkoherde Karl Gustafsson i Vibyggerå och reseombudet O.F. Allard ställde sig på Kolmodins sida och blev den riktning som segrade i striden om bibelsynen inom EFS.

Spänningarna kring bibelsynen inom EFS kom naturligtvis inte att upphöra i och med Bibeltrogna Vänners utbrytning. Genom BV:s alltmer vidgade verksamhet i olika delar av Sverige hölls debatten om bibelsynen levande. Så blev också fallet i de starka stiftelsebygderna i övre Norrland.

För Norrbottens och pitebygdens del kom inte motsättningarna kring bibelsynen att bli så stora. Visserligen anlitade kyrkoherden Axel Sandin i Piteå landsförsamling, som vi sett, predikanter från Bibeltrogna Vänner i den kyrkliga predikoverksamheten. Och i den till pitebygden gränsande Älvsbyns församling hade kolmodinanhängaren kyrkoherde Karl Gustafsson från Vibyggerå blivit kyrkoherde och var verksam under många år, högt uppburen av pitebygdens stiftelsefolk och fram till 1935 ledamot av styrelsen för EFS:s länsförbund i Norrbotten. Men någon större debatt om bibelsynen möter oss dock inte i Norrbotten och pitebygden. Möjligen skymtar antydningar, att problemet fanns i bakgrunden, bl.a. i samtalen i predikantföreningen och i en

[45] Lundqvist 1977 s 229.
[46] Lundqvist 1977 s 234ff.

artikel i Ungdomstiden, där redaktör Aspberg raljerade med vissa drastiska yttringar av bibelkritiken.[45]

I Västerbotten kom emellertid frågan om Bibeltrogna Vänner och bibelsynen att bli betydligt med framträdande och brännande bland Stiftelsens folk. Redan vid predikantmötet 1909 diskuterades "söndringen mellan Stiftelsens vänner" när det gällde bibelfrågan.[46] Vid predikantmötet år 1922 uttalades, att EFS hade lika mycket att frukta av Bibeltrogna Vänners predikanter, som om de kyrkliga lekmannapredikanterna komme in i verksamheten.[47] Och år 1929 framfördes i predikantföreningen kritik från och mot Bibeltrogna Vänners predikanter.[48] Vid prästmötet 1927 kunde biskop Bergqvist konstatera, att "det kommit till synes en viss ävlan" mellan Stiftelsens och Bibeltrogna Vänners predikanter.[49]

Allt detta medförde, att EFS' ledning i Västerbotten ansåg det nödvändigt att genom sina predikanter dels kritisera tendenser till bibelkritik hos en del av prästerskapet,[50] dels markera sin bibeltrogna ståndpunkt, vilken under 1920-talet hade ifrågasatts från olika håll, framför allt just från Bibeltrogna Vänner. I ett konferensuttalande år 1925 underströks, "att Förbundet i sin fortsatta verksamhet vill förbliva på Guds ords grund och stå med bland dem som bilda front mot den liberala teologien, att det städse vill förbliva trogen Fosterlandsstiftelsens gamla goda tradition i fråga om dess ställning till vår evang. Luth. kyrkas ordning. Konferensen tillbakavisar varje insinuation, som går ut på att Förbundet intager någon avvikande eller nyorienterande hållning till Guds ord, bekännelsen eller vår kyrkas ordning." Beslut om detta uttalande fattades och bekräftades "under en endräktig och mäktig stämning".[51] Frågorna om bibelsynen återkom även senare och då vid Västerbottens predikantförenings överläggningar, där det ideligen underströks att EFS ville anse hela Bibeln vara Guds Ord, och att man skulle förbli trogen den lutherska bekännelsen och den gamla

[45] I en rescension av en engelsk bok med bibelkritiskt innehåll skriver predikanten EA. Aspberg temperamentsfullt: "Ja så lärer detta Adamsbarn. Vilket kväkande från rationalismens och den etiska religionens grodkärr detta är". Se UT jubileumsnummer 1933 s 2.

[46] Predikantföreningens protokoll 11–13.9.1909.UFA.

[47] Predikantföreningens protokoll 23–25.9.1922. UFA.

[48] Predikantföreningens protokoll 28–30.9.1929. UFA.

[49] PMP i Luleå 1927. Biskopens ämbetsberättelse s 13.

[50] Fellström 1947 s 204ff. Denna kritik var i de allra flesta fall obefogad påpekar red. Torsten Nilsson i intervju i mars 1979. Prästerna i Luleå stift var bibeltrogna.

[51] Protokoll vid EFS länsförbunds årskonferens 4–6.7.1925 § 25–26. UFA. Se även VLMU 50 år s 18ff och Nygrens memoarer 1978.

linjen i förhållande till kyrkan,[52] ett synsätt som också präglade länsförbundets organ Vårt Budskap under denna tid.[53]

Också på Johannelunds missionsinstitut fasthöll man vid den bibeltrogna linjen och markerade avståndstagande från bibelkritiken. Rektorn där åren 1925–1935 Sam Åberg, predikantson från Kristianstad[54] gav klart uttryck för denna ståndpunkt i ett föredrag år 1928 inför Västerbottens predikantförbund. Samma inställning i bibelsynen synes ha präglat Johannelund under Nils Rodéns rektorat 1935–40[55], lektor Sven Lodins lärartid[56] samt Berglings rektorat 1941–45[57] Frontställningen mot den liberala teologin framgår också av den litteratur som användes på Johannelund, där t.ex. Möllers Inledning till Gamla Testamentet med dess avståndstagande från bl.a. Wellhausen, intog en framträdande plats, introducerad av Nils Rodén.[58] Betydelsefull var också påverkan av den norske professorn Ole Hallesbys' "Den kristelige trosläre".

Nya nyanser i Johannelunds bibelsyn inkom under senare delen av 1940-talet då Gösta Dahlsten blev lärare och rektor där. Genom sin lundensiska bakgrund kom han att medverka till att en från Lund inspirerade teologi inkom i Johannelunds undervisning.[59] Professor Hugo Odeberg blev ett uppskattat namn, också därför att han var kongenial med den bibeltrogna inställning, som drevs vid Stiftelsens predikantutbildningsanstalt.[60]

Ett stort utrymme fick lundaprofessorn Anders Nygren i Johannelundsundervisningen genom läraren, sedermera kyrkoherden Sven Holmströms undervisning. Denne var en tid starkt präglad av Nygrens tankegångar, vilket enligt elevvittnesbörd bl.a. tog sig uttryck i att han ofta jämförde Rosenius' och Nygrens Romarbrevskommentarer och menade sig finna överensstämmelser mellan de båda.[61]

Men också genom föredrag ute i landets predikantföreningar utövade Holmström starkt inflytande.[62] Betecknande för Holmströms höga uppskattning av Odeberg och Nygren är hans analys inför Västerbottens predikantkår 1946 av "det teologiska nutidsläget":

[52] Se bl.a. Predikantföreningens protokoll 28–30.9.1935 § 24 UFA.

[53] Se Vårt Budskap s ledarartiklar. T.ex. Vårt Budskap nr 1 s 6,1931.

[54] Rodén 1938 s 90. Predikantfören. prot. 6–8.10. 1928.

[55] Rodén 1938 s 91.

[56] Rodén 1938 s 107f.

[57] EFS 1956 s 347.

[58] Intervju med rektor Åke Gröhn okt 1978. Brev 3.3.1979. Se bl.a. Halleblys Förord till sin troslära! Brev från Sven Holmström april 1979.

[59] EFS 1956 s 362. Intervju med prosten Gösta Dahlsten 1.11.1978.

[60] Intervju med rektor Åke Gröhn mars 1979.

[61] Intervju med rektor Åke Gröhn 11.1.1978. Brev 3.3.1979.

[62] Predikantföreningens protokoll 30.8–2.9.1943. UFA. Predikantföreningens protokoll 2 och 3.9.1946 § 18. UFA.

Inledningsvis tecknade han här bakgrunden med den liberala teologins framväxt och verkningar. Karl Barth betecknade han som liberalteologins främste bekämpare, när det gäller den systematiska teologin; dennes ställning till bibel och bekännelse angavs däremot som mycket oklar. I synnerligen uppskattande ordalag beskrevs sedan den lutherska teologins stora nutidsgestalt inom systematiken: professor Anders Nygren, med dennes eros- och agapelära. Att samtidigt med Nygren "tala om biskop Gustaf Aulén är en stora orättvisa. . . Aulén kan betecknas som en eftersägare, som vill rädda så mycket som möjligt ur den liberala teologins konkursbo", ansåg Holmström.

I sin fortsatta betygssättning av teologerna ansåg Holmström Hugo Odeberg i Lund vara det främsta namnet inom bibelforskningen, medan professor Anton Friedrichsen i Uppsala – ehuru en fascinerande bibelteolog och föreläsare – mera har "haft anlag för att känna efter varifrån vinden blåst".[63] Det är verkligen inte svårt att i Holmströms framställning som den återges i predikantföreningens protokoll utläsa att hans teologiska sympatier inte fanns i Uppsala utan i Lund. Holmström anser dock vid intervju att protokollets formulering är alltför skarp.

2. Sakraments- och ämbetssynen

Den av Nygren och Odeberg påverkade undervisningen på Johannelund under 1940-talet med den betoning av bibel- och lärofrågor denna undervisning där fick, gjorde att många av Johannelunds-eleverna vid denna tid bibringades uppfattningen att kyrkoordnings- och ämbetsfrågor var rent mänskliga ordningar utan förankring i Nya Testamentet.[64] Impulser till en annorlunda ämbetssyn kan också ha inkommit genom de anglosachsiskt präglade tankegångar som enligt uppgift nådde Johannelund under f. kinamissionären Morris Berglings rektorat, impulser som eleverna enligt uppgift var kritiska emot.[65] Men den som framför allt kom att aktualisera och formulera ett nytt synsätt på sakrament och ämbete var den norske professorn Olav Valen-Sendstad.[66] Denne höll år 1947 en serie bibelstudier vid EFS' predikantmöte i Ängelholm.[67] Dessa bibelstudier utgavs två år senare i bokform under titeln: "Ordet som icke kan dö" med förord av professor Hugo Odeberg från Lund.[68] I sina föredrag tog Valen-Sendstad bl.a. upp frågan om nådemedlens och sakramentens inbördes förhållande och frågan om prästämbetet.

[63] Predikantföreningens protokoll 2 och 3.9.1946 § 23. UFA.

[64] Intervju med rektor Åke Gröhn 1.11.1978.

[65] Intervju med rektor Åke Gröhn 1.11.1978 Telefonintervju med prosten Gösta Dahlsten 20.3.1979. Skriftlig kommentar av Dahlsten.

[66] Valen-Sandstad var professor i filosofi i Oslo. Betecknad som en särling i norsk teologi och norskt kyrkoliv. Wiklund 1979 s 74ff. Se också Norsk Biografiskt Lexikon, bind 17 s. 489ff.

[67] Valen-Sandstad 1949. Författarens förord.

[68] Valen-Sandstad 1949. Förord av professor Hugo Odeberg.

När det gällde synen på nådemedlen framhölls Ordet som det grundläggande nådemedlet. Ordet möter oss i Skriften och den muntliga förkunnelsen. "I egentlig mening finns det bara ett nådemedel – Ordet, Jesus Kristus själv. Men för att denne evige osynlige och härlige nådemedlare skall kunna komma oss nära på ett förnimbart och verksamt sätt så har Gud själv förordnat och instiftat vissa historiska, synliga, förnimbara medel och lovat vara i dem och personligen verka genom dem.[69]" Dessa förnimbara nådemedel är dopet och nattvarden, "men liksom krubban, lindorna och halmen slöt sig kring Guds evige son och därigenom blevo Jesu Kristi krubba lindor och halm, så rymma de instiftade förnimbara nådemedlen Guds eviga ord."[70]

Ordet, underströk Valen-Sandstad vidare, är ett *universellt* nådemedel som skall räckas åt alla människor och bringas till dem skriftligen och muntligen, medan däremot sakramenten är *speciella* nådemedel, som ska ges åt människor som personligen tro på Kristus eller har förutsättningar att komma till tron eller förbli i tron.[71]

I sin föreläsning om kyrkan och ämbetet gick Valen-Sandstad in på frågan: "Vem är vederbörligen kallad till tjänare i kyrkan?" Han konstaterade sammanfattningsvis, att man bör ha både Guds kallelse och församlingens kallelse. Så är det med de äkta och sanna ordinerade och invigda tjänarna i Guds rike, präster, evangelister, predikanter, missionärer.[72] Men man kan konstatera, sade han, att de profetiska personer, som äga Guds kallelse utan att äga kyrkans, har blivit hatade och förföljda av det juridiska prästerskapet i alla tider. Och ändå skulle väl Guds rike gå alldeles under utan dem.[73]

När det utifrån ovan relaterade resonemang gällde frågan om förhållandet mellan präst och lekmän, fann Valen-Sandstad motsatsförhållandet dem emellan ovärdigt en sann och evangelisk kyrka. Han ansåg det vara en både kyrklig och teologisk förbrytelse, att det officiella prästerskapet inte ville erkänna och samarbeta på samma plan med det "inofficiella prästerskap" av sekreterare och predikanter m.fl. som finns i de lutherska organisationerna. I kvalitativt avseende förelåg nämligen, enligt Valen-Sandstad, ingen skillnad mellan en ordination (invigning) förrättad av biskopar och en förrättad av icke-ordinerade lekmän eller präster i organisationerna.[74] Och han sammanfattade sitt resonemang så: "Varför skall det inte kunna utformas en kyrkorätt sådan, att var och en vederbörligen kallad och invigd tjänare i vår lutherska kyrka och dess fria organisationer får rätt både att självständigt förvalta natt-

[69] Valen-Sandstad 1949 s 91.
[70] Valen-Sandstad 1949 s 91f.
[71] Valen-Sandstad 1949 s 97.
[72] Valen-Sandstad 1949 s 146.
[73] Valen-Sandstad 1949 s. 147.
[74] Valen-Sandstad 1949 s 149.

vardens sakrament och att deltaga i nattvardsförvaltningen med de "officiella prästerna."[75]

De tankegångar som här framfördes måste i hög grad ha talat in i både Johannelundselevernas situation vilka f.ö. använde Valen-Sandsteds bok som kursbok och till EFS' predikanter och EFS-folk ute i landet. Frågan om varför de predikanter, som förkunnade det "överordnade" nådemedlet Ordet, inte skulle ha rätt att förvalta de Ordet underordnade sakramenten var aktuella och föremål för ivriga diskussioner inom Johannelunds elevkår. Samma fråga skall också åter och åter möta oss i diskussioner i bl.a. Norrbottens predikantkår, vilka skall relateras i nästa kapitel.[76]

Vid predikantmöte för västerbottens-predikanterna år 1952 gav kyrkoherde Sven Holmström uttryck för en viss tveksamhet inför ämbetstankens utveckling inom EFS. Vid samma tillfälle konstaterade han att den liberala teologin delvis nu var ett övervunnet skede men att en sakramental syn istället börjat framträda inom Svenska kyrkan.[77]

Den nya strömning som Holmström här hade i tankarna går populärt under beteckningen.

3. Den nya kyrkosynen

Den nya kyrkosynen började framträda vid 1930-talets början genom de insatser som gjordes av den norskfödde professorn i Nya testamentets exegetik, Anton Friedrichsen i Uppsala. Både genom innehållet i sin undervisning och genom sin personlighet kom Friedrichsen att ge starka intryck och impulser åt 1930-, 40- och 50-talets prästgeneration i Uppsala.

Ett område, där Friedrichsen kom med nya signaler, var ecclesiologin, läran om Kyrkan i Nya testamentet. Av grundläggande betydelse på detta område var hans artikel om "Kyrka och sakrament", som publicerades i Svensk Teologisk kvartalskrift år 1936.[78]

En av dem, som blev intresserad och inspirerad av Friedrichsens tankegångar, var komministern i Torpa, Bo Giertz. Med iver började denne arbeta med frågan om Nya testamentets kyrkosyn. Han hade därvid ingående samtal med Anton Friedrichsen. Vid samtal med präster och vid studiedagar i Linköpings och Växjö stift växte så den nya kyrkosynen fram.[79] Denna formulerade sedan Bo Giertz i de två böckerna Kristi Kyrka och Kyrkofromhet, vilka utgavs år 1939. De kom att följas av flera upplagor på svenska och blev översatta på ett flertal språk.[80]

[75] Valen-Sandstad 1949 s 151.

[76] Intervju med f. distriktsföreståndaren Edvard Backlund 1.3.1978 Brev Backlund till förf. 29.8.1978.

[77] Västerbottens predikantförenings protokoll 11–13.8.1952 § 16 o. 24. UFA.

[78] Friedrichsen 1936 s 303–317.

[79] Nilsson 1965 s 44ff.

[80] Staxäng 1965 s 299ff.

I boken Kristi Kyrka framställdes Svenska kyrkan som en gren av den stora världsvida Katolska kyrkan. "Svenska kyrkan är Kristi kyrka i Sverige" och "står fast förankrad på den gamla kyrkans fundament", fastslog Giertz.[81] Guds folk i Sverige var den Svenska kyrkan. Frikyrkan beskrevs däremot i försiktiga ordalag och med viss skepsis.[82]

Naturligtvis väckte detta debatt och även gensägelse. Giertz sammanbindning av kyrka och folk kritiserades av frikyrkomannen Ansgar Eeg-Olofsson i boken Fördjupad kyrkosyn[83] och docenten Åke W. Ström i artikeln Aktuell kyrkodebatt i Svensk Teologisk kvartalskrift 1943[84] medan professorn i dogmatik, Hjalmar Lindroth, tog Giertz i försvar.[85]

De unga prästerna i Linköpings och Växjö stift fascinerades av Giertz tankegångar, som framställdes bl.a. vid studiekonferenser i stiftet.[86] En av dem som anslöt sig till Giertz' tankegångar var Olov Hartman. I sin andra memoardel, "Klartecken", beskriver han vägen från en liberalteologiskt färgad ståndpunkt till den nya kyrkosynen, som var inspirerad, förutom av Friedrichsen också från gammalkyrkligheten i Sydsverige.[87] Om sin nyorientering berättade Olov Hartman i ett brev till systern Karin den 30 juli 1936: "För oss unga präster – åtminstone för mig, Giertz och några till, klarna linjerna i dessa dagar till ett kyrkligt program, där den regelbundna gudstjänsten och nattvardsgången rent av höra till salighetsvägen."[88]

Ur kyrkosynen växte fram en ny ämbetssyn. Denna utvecklades vältaligt av Bo Giertz i boken Kristi kyrka:

Liksom Svenska kyrkan hade också kyrkans ämbete sina rötter i Nya testamentet." De första lärjungarna var Jesu befullmäktigade ställföreträdare". Sedan är kedjan klar: "Kristus sände ut sina apostlar. Dessa tillsatte de första biskoparna och diakonerna. Dessa lämnade i sin tur ämbetet i arv till en tredje generation" osv. Under urkyrkan utgestaltades formerna för prästämbetet. "Det kyrkliga ämbetet är alltså ytterst ett uppdrag från Kristus, som kyrkan förmedlar. Det är ej främst beroende av innehavarens egenskap eller hans egen känsla av att vara kallad. . . Prästämbetets uppgift är alltjämt den apostoliska: att förkunna Ordet och förvalta sakramenten, handha nyckelmakten och vara herdar för hjorden. Detta heliga uppdrag kan ingen taga sig själv. . . Man måste vara rätteligen kallad därtill, dvs insatt i sitt ämbete i överensstämmelse med kyrkans ordningar."

[81] Giertz 1939 s 119, 122.
[82] Brodd 1977 s 7 not 11.
[83] Eeg-Olofsson 1940 s 50ff.
[84] Ström 1943 s 487–495.
[85] Lindroth 1948 s 66–80.
[86] Nilsson 1965 s 45ff.
[87] Hartman 1977 s 152ff., 161 osv. Brev från Hartman till förf. 17.11.1977.
[88] Hartman 1977 s 157.

Detta särskilda prästämbete bör särskiljas från det allmänna prästadömet vars främsta uppgift är tjänst åt Gud i vardagslivet, i den enskilda andakten och den gemensamma gudstjänsten.[89]

4. Präster och predikanter vid 1900-talets mitt

Präster i Norr- och Västerbotten

Av de präster som mot mitten av 1900-talet tjänstgjorde i pitebygden bör först nämnas kyrkoherden i Älvsby församling 1937–1959 *Yngve Andersson*. Yngve Andersson född i gammalkyrklig miljö i Småland – hade tidigare haft tjänst i Burträsks församling och stod som en av initiativtagarna till Luleå stifts ungdomsförbund. Som kontraktsprost i Norrbottens södra kontrakt skulle han bli aktivt indragen i händelseförloppet i pitebygden under 1950-talet.[90]

Från Haparanda, påverkad av en klart kyrklig inställning, var kyrkoherden under 21 år i Norrfjärden, Torsten Nilsson, från 1958 kyrkoherde i Piteå landsförsamling.[91] Påverkad av sin rosenianska bakgrund i skelleftebygden var kyrkoherden Carl-Olov Degerman i Hortlax, verksam där som kyrkoherde åren 1931–1961.[92]

Manfred Björnegård var född i Örträsks kyrkotrogna stiftelsefromhet i södra Västerbottens inland. Han var kyrkoherde i Norrfjärden åren 1927–1935 och i Piteå landsförsamling åren 1943–1957.[93a] Som komminister i Piteå landsförsamling möter vi f. EFS-missionären Johan Ekbäck.[93b] Komminister i Hortlax från mitten av 1940-talet var den burträskfödde Elof Wiklund.[94] Kyrkoherde i Piteå stadsförsamling var den fridsamme umeåfödde Viktor Strömgren[95] med den frånByske församling härstammande Paul Åström som kyrkoadjunkt.

Ser vi på prästerskapet i skelleftebygden vid denna tid möter vi kontraktsprosten K.A. Fellström i Skellefteå landsförsamling,[96] kyrkoherden Anselm Lindström i Skellefteå stad, kyrkoherden Manfred Norde och Artur Degerman i Byske[97a] och komministrarna Emil Jonsson,[97b] Uno Renlund[98] och Nils Wassner.[99]

[89] Giertz i Kristi kyrka 1939 s 213–230. Wiklund 1979 s 99ff beskriver den fortsatta debatten inom EFS om "högkyrkligheten".

[90] PMP Luleå 1971 s 326ff.

[91] Intervju med kpr Torsten Nilsson 1978. Telefonsamtal 8.3.1979.

[92] PMP Luleå 1965 s 96ff.

[93a] PMP Luleå 1965 s 101ff.

[93b] PMP Luleå 1976 s 248ff.

[94] Intervju med kyrkoh. Elof Wiklund mars 1978 Wiklund är författarens konfirmationslärare.

[95] PMP Luleå 1972 s 189ff.

[96] PMP Luleå 1976 s 237ff. Fellström 1964 s 126 Fellström 1977 s 11ff.

[97a] PMP Luleå 1977 s 254ff.

[97b] Fellström 1964 s 161.

[98] Fellström 1964 s 156.

[99] Fellström 1964 s 150, PMP 1976 s 294f.

Fastän de flesta av ovannämnda präster fått sin utbildning i Uppsala under den liberala teologins glansperiod kan hos dem alla, utan undantag, konstateras en stabil bibeltrogen inställning och förkunnelse. När det gäller inställningen till Stiftelsen, möter vi hos kyrkoherdarna i Hortlax, Byske och Piteå landsförsamling en mycket välvillig och tillmötesgående attityd, medan vi hos Älvsby-,Norrfjärden, och Skellefteå-kyrkoherdarna finner en mer vaksam och avvaktande inställning.

Hade de flesta av piteå- och skellefteåbygdens präster under 1930–50-talen en traditionellt bibeltrogen syn och med vissa nyanser intog en samarbetsvillig attityd mot EFS, möter vi två präster med skarpare teologisk och kyrkopolitisk profil i Norrbotten vid denna tid:

Den ene av dem var råneåherden *Engelbert Byström* som under 1940–50-talen skulle inta den kanske mest framträdande positionen i EFS-Kyrkaskeendet i Norrbotten. Byström var en av de "några till", som Hartman avsåg i sitt uttalande om, hur han greps av den nya kyrkosynen. Uppvuxen i västerbottnisk roseniansk väckelsemiljö, utbildad i Uppsala under liberalteologins glansperiod och under 1930-talet gripen av och ivrigt engagerad i Oxfordrörelsen,[1] kom han omkring 1940 i beröring med kretsarna kring Bo Giertz och Olov Hartman. Med framförallt Giertz kom att utvecklas en livlig kommunikation, dels i deltagande från Byströms sida i de colloquier som hölls på olika platser i Sydsverige,[2] dels i en flitig brevväxling, dels i att på Byströms förslag och initiativ både Giertz och Hartman kallades till medverkan i olika sammanhang i Luleå stift under 1940-talet.[3] För Giertz del skulle denna medverkan ha samband med försöken att förhindra separation mellan Kyrkan och EFS i Luleå stift.

Påverkan av Friedrichsen och Giertz framträder också hos den västerbottenfödde *Per-Göte Lindström*, verksam i Piteå landsförsamling från år 1950 som präst i Munksunds industrisamhälle.

Per-Göte Lindström var född 1920 i Finnträsk by inom Fällfors församling i Byske pastorat nära norrbottengränsen. Ända från barnaåren hade han deltagit i och så småningom varit ledare för byaböner, som hölls i det för nattvardsbruk i kyrklig ordning invigda Finnträsks kapell. Han hade bl.a. tagit starka intryck av byabönsledarnas djupa respekt för kyrkorummet och högmässoordningen som noggrant följdes vid byabönerna.

Under sina studieår i Uppsala, där han först var elev vid Fjellstedska skolan och sedan deltog i undervisningen vid teologiska fakulteten, kom han, enligt egen utsago, att motta stark intryck av professor Anton Friedrichsen och den-

[1] PMP Luleå 1975 s 228ff. Intervju med sonen kyrkoh. Lars Byström, Torshälla nov. 1977. Förf. var präst i Råneå 1957–62.

[2] Hartman 1977 s 222. Brev Byström till Giertz 6.4.1945. BAT.

[3] Bl.a. Byström till Hartman 12.4.1975. BAT.

nes föreläsningar om apostolatet och av professorn i dogmatik Hjalmar Lindroth och dennes föreläsningar om Luther. Lutherstudiet fångade särskilt Lindströms intresse. Också Bo Giertz' böcker fick under studietiden betydelse för Lindströms kyrko- och ämbetssyn.[4]

Predikanter i Norr- och Västerbotten

För Norrbottens del kan under 1940-talet konstateras en markant föryngring inom EFS' predikantkår. Inte mindre än sjutton av den trettiofem man starka predikantkåren inträdde i predikantföreningen under åren 1940–1950. Därav hade de flesta gått igenom Johannelund, vars teologiska inriktning vi nyss beskrivit.[5]

Under åren 1939 till 1954 kom Gustaf Kihlström att inneha tjänsten som EFS's distriktsföreståndare och uppdraget som ordförande i EFS' länsförbund i Norrbotten. Kihlström, som var född i Härjedalen och under sjutton år var Stiftelsens riksjuniorsekreterare[6] synes under framför allt 1940-talet ha arbetat för en allt större självständighet i Stiftelsens arbete.[7] Hans teologiska inställning har karakteriserats som något ambivalent och pragmatisk.[8]

Ordförande i EFS' predikantförening under 1940-talet var den piteåfödde predikanten Edvard Backlund, som varit en stark konkurrent till Kihlström vid distriktsföreståndarevalet. Denna hade en stark ställning inom EFS' predikantkår i Norrbotten. Under Kihlströms sjukdomstid uppehöll Backlund distriktsföreståndaresysslan och blev år 1956 Kihlströms efterträdare. Hos Backlund, som under 1930-talet förordade samarbete med Kyrkan vid diskussioner i predikantföreningen[9] inträdde under 1940-talet, enligt hans egen uppgift, en markant åtsiktsförskjutning i synen på Ordets förkunnelse och sakramentsförvaltningen. En allt mer bestämd övertygelse växte fram, att den som var Ordets förkunnare också hade rätt att förvalta sakramenten. Backlund säger sig dock inte kunna analysera vilka orsakerna var till hans åsiktsförskjutning.[10] Vi kan konstatera en långtgående överensstämmelse hos Backlund med de tankegångar Valen-Sandstad givit uttryck för.

En likartad utveckling synes också den i pitebygden verksamme predikanten Olov Viklund ha genomgått.[11]

Följer vi predikoturerna i lokaltidningen kan också i pitebygden konstateras

[4] Brev från Lindström till förf. mars 1974. Intervju 1.11.1978. Brev 7.3.1979.
[5] Predikantföreningens matrikel. LFA.
[6] Rodén 1938 s 241.
[7] Brev från Backlund till förf. 29.8.1978.
[8] Uppgift av komministern och f. EFS-predikanten Bernt Bergström vid intervju 12 sept. 1978.
[9] Predikantföreningens protokoll 9–11.9.1932 § 10. LFA.
[10] Backlund till förf. 29.8.1978.
[11] Backlund till förf. 29.8.1978.

en allt starkare tendens att under 1940-talet anlita predikanter från sydligare delar av landet och med viss förkärlek från Norge.

Den bibel- och kyrkotrogna linje som fastslogs vid EFS-konferensen i Västerbotten år 1925 fullföljdes av de ledande personligheterna inom EFS i Västerbotten. Hos distriktssekreteraren från 1922 i EFS"s länsförbund i Västerbotten, Paul Gustafsson, möter vi en teologiskt konservativ inriktning, som hans ålder förstärkte.[12] Vid Gustafssons sida stod den luthertrogne kraftfulle stadsmissionären Alfred Furberg, mångårig redaktör för Vårt Budskap, vilken envetet försvarade EFS' bibeltrogna linje, bl.a. genom kraftfulla ledare i länsorganet.[13] År 1943 blev Josef Nygren, gammalkyrklig smålänning, som från år 1924 varit predikant i Byske församling vid gränsen mot Norrbotten, distriktsföreståndare i Västerbotten. Mellan Nygren och Furberg synes ha förelegat en nära vänskap och varm åsiktsgemenskap.[14a]

En ledargestalt av största betydelse var reseombudet Efraim Engström, under lång tid verksam i Västerbotten. Genom sin djupa insikt i luthersk teologi, sin talekonst, originalitet och starka personliga utstrålning utövade han ett mycket starkt inflytande och gjorde djupa intryck på predikantkåren i Västerbotten. Men också Johannelunds elevkår mottog starka intryck av Engströms tankegångar och personlighet genom de ofta återkommande föreläsningsserier han höll vid missionsinstitutet.[14b]

5. Sammanfattning

Ser vi sammanfattningsvis på den teologiska utvecklingen inom EFS fram till 1950 kan konstateras, att de spänningar som fanns angående bibelsynen och som ledde till Bibeltrogna vänners utbrytning inte i någon högre grad tycks ha påverkat debatten inom Norrbottens predikantkår eller EFS-folket i pitebygden. I Västerbotten däremot var frågan om bibelsynen mer aktuell, tog sig uttryck i en viss "äflan" mellan EFS' och Bibeltrogna Vänners predikanter och gav anledning för EFS distriktskonferens att år 1925 med kraft uttala, att man önskade förbliva på Guds Ords grund och tog avstånd från den liberala teologin. Denna ståndpunkt stöddes med kraft av EFS' länsorgan Vårt Budskap med dess redaktör Alfred Furberg under hela tiden fram till 1950-talet.

På EFS predikantskola Johannelund sökte man under 1930-talet hålla frontlinjen klar mot den liberala teologin. Genom förmedling av rektorer vid Johannelund inkom impulser från anglosachsiskt håll och framför allt från teologer i Lund, som dominerade undervisningen där under 1940-talet med framför allt

[12] Backlund till förf. 29.8.1978. Intervju med rektor Åke Gröhn i okt. 1938.

[13] Rodén 1938 s 223. Backlund till förf. 29.8.1978. Intervju med rektor Åke Gröhn okt. 1978. Josef Nygrens memoarer.

[14a] Rodén 1938 s 244. Nygrens memoarer.

[14b] Intervju med rektor Agne Nordlander, Åke Gröhn, Torsten Nilsson feb–mars 1979.

Johannelundsläraren Sven Holmström som banér förare för Anders Nygrens teologi.

Mot slutet av 1940-talet kom framför allt EFS' predikantkår, inte minst i Norrbotten att påverkas av de tankegångar som den norske professorn Olav Valen- Sendstad gav uttryck för i sin bok "Ordet som inte kan dö".

Med sin framställning av Guds Ord som det universella nådemedlet och sakramenten som underordnade speciella nådemedel, samt sitt krav på att de fria organisationernas tjänare skulle få rätt att självständigt förvalta nattvardens sakrament och delta i nattvardsförvaltningen tillsammans med de "officiella" prästerna, gav han bränsle åt separatistiska strömningar i predikantkåren och hos vissa delar av EFS-folket.

Om EFS predikanterna framför allt fick sina teologiska impulser från Lund och Norge så kom de nya teologiska impulserna till prästerna i en stor del av landet från Uppsala. Genom den norskfödde exegetikprofessorn Anton Friedrichsen kom nya signaler bl.a. när det gällde kyrkosynen och ämbetssynen, vilka sedan bearbetades av framför allt Bo Giertz och spriddes över landet och världen genom hans böcker Kristi Kyrka och Kyrkofromhet. Där framställdes Svenska kyrkan som en gren av Kristi kyrkas träd och prästerna som apostlarnas arvtagare.

Friedrichsens bibelforskning, Lindroths dogmatikundervisning och Giertz kyrkosyn och det praktiska kyrkoprogram som blev följden därav kom att påverka bl.a. präster i Norrbotten med råneåkyrkoherden Engelbert Byström i spetsen.

Med den organisatoriska dragkampen som bakgrund kom den från Lund inspirerade teologin vid Johannelund med dess undanskymda kyrko- och ämbetssyn, Valen-Svenstad med sin sakraments- och ämbetssyn och den nya kyrkosynen att öka spänningarna mellan kyrka och EFS framför allt i Norrbotten.

KAPITEL 3.

Separation och samverkan efter 1950

I. Försök att förhindra separation

1. Varningar för separation

Som både rubriksättning och innehåll i föregående kapitel visat, skedde under 1900-talets förra hälft ett isärglidande mellan Kyrkan och EFS i pitebygden men också i andra delar av landet, orsakat av den organisatoriska och teologiska utvecklingen inom Stiftelsen och Svenska kyrkan.

Under 1940-talet höjdes varnande röster för att detta isärglidande skulle leda till separation. I vårt sammanhang är det motiverat att återge två sådana uttalanden med anknytning till Luleå stift.

När den nye luleåbiskopen Bengt Jonzon tog läget mellan Kyrkan och EFS i betraktande i ämbetsberättelsen vid sitt första prästmöte i Luleå stift år 1941 fann han anledning att anföra följande:

"Stiftelsen, som formellt är och vill vara ett inom Kyrkan och i anslutning till henne arbetande sällskap för yttre och inre mission, bedriver i själva verket visserligen ingalunda genomgående men på många håll sin verksamhet helt oberoende av Kyrkan och, såsom det förefaller, utan att söka eller önska något samråd i det lokala arbetet. Med andra ord synes den tendera att bli ett av Kyrkan helt oberoende samfund. Den fungerar på sina håll snarast såsom en frikyrka, medan den gäller för att vara en inomkyrklig organisation. Det lönar sig icke att blunda för denna utvecklingstendens, som kan leda till ett slutligt läge, som huvudmassan av Stiftelsens folk, till stor del vårt bästa kyrkfolk, för närvarande icke önskar. Det vore att hoppas att man inom detta folks egna kretsar helt finge ögonen öppna för den fara som hotar och i tid sökte avvärja den. Självfallet bör från prästerskapets sida göras allt som utan svek mot evangelisk-luthersk tro och församlingssyn kan göras, för att stärka samförstånd och gemenskap och förhindra att det söndras, som ej bör få åtskiljas."[1]

Och förre stiftsadjunkten i norra Västerbotten, Viktor Södergren, gjorde i sin prästmötesavhandling för Göteborgs stift år 1945, betitlad "Vägar vi gått och vägen fram", följande konstaterande, när han mot 1900-talets mitt såg på förhållandet mellan Kyrkan och EFS.

"Fosterlandsstiftelsen kan kanske kallas den rosenianska väckelsens Diakonistyrelse. Liksom den senare organiserat och i någon mån exploaterat kyrko-

[1] PMP Luleå 1941 s 343.

livet, så har Fosterlandsstiftelsen spelat samma roll för det rosenianska väckelsefolket. Om själva tendensen och de vidare konsekvenserna av Stiftelsens organisatoriska linjer har den stora massan av kyrkfolk intet klart medvetande. Man har nu en gång fått sitt kristna hem i stiftelseföreningen och lever till stor del i den tron att "Stiftelsen och Kyrkan det är detsamma." Stiftelsen har "så gott som alla en kyrkas funktioner och krav inom folkkyrkan, utan ansvar för denna eller när det verkligen gäller, hänsyn till henne såsom kyrka, alltså såsom andligt, kristligt samfund. Där det i kyrkan finnes något av ordning och samfundssinne, måste detta utlösa samma tillstånd av osäkerhet, av latent feber, som med en främmande kropp i en mänsklig organism".[16]

Det isärglidande, som har konstaterats i det föregående och påpekats i ovanstående citat, hade nu nått fram till den punkt där Kyrkan och EFS i övre Norrland fortfarande möttes, nämligen nattvardsfirandet, men där krav började resas, att EFS-folket inte längre skulle vara hänvisade att fira nattvarden enbart i kyrkan och betjänas av prästerna utan ha rätt att fira nattvard i sina egna lokaler och betjänas av sina egna predikanter.

Det är därför motiverat att nu översiktligt beskriva

2. Nattvardsfrågan inom EFS fram till 1940.

Under hela EFS' historia har nattvardsfrågan varit brännande. Efter Svenska missionsförbundets utbrytning kom det emellertid att dröja till in på 1900-talet, innan frågan om nattvardsfirning inom Stiftelsens lokaler skulle bli aktuell.

Detta skedde vid EFS' missionsinstitut Johannelund. Samma månad som en klockstapelinvigning ägde rum i november 1908 firades för första gången nattvardsgudstjänst i Johannelunds kapell. Behovet av nattvardsfirning, särskilt vid avskedshögtiderna för missionärerna, hade länge gjort sig gällande, och redan Waldemar Rudin hade föreslagit, att kapellet skulle invigas för nattvardsbruk. Farhågor inom styrelsen gjorde, att dessa önskemål kunde förverkligas först år 1908. I kungabrevet av den 12 juni 1908 fastställdes som villkor för invigning av kapellet, att dop eller nattvardsgång endast skulle utföras av präst i Svenska kyrkan och enligt dess ordning. Minst fem gånger årligen skulle nattvardsgång förrättas i kapellet enligt Svenska kyrkans ordning och av anstaltens prästvigde föreståndare eller, på hans anmodan, annan präst i Svenska kyrkan. Kapellet skulle stå som hittills omedelbart under EFS's styrelse.[17]

Femton år senare, 1923, kunde Betlehemskyrkan i Stockholm invigas för nattvardsbruk efter en grundlig renovering.[18] Också detta steg togs av styrelsen efter lång tveksamhet och med rädsla för konsekvenserna. Medlemmarna i

[16] Södergren 1945 s 289f.
[17] Rodén 1938 s 65ff. BB 1.1.1909. EFS 1956 s 255.
[18] EFS 1956 s 298. BB 1.12.1923.

Stockholms missionsförening upplevde härigenom, att ett länge närt behov blivit tillfredsställt.[19]

År 1925 kom nattvardsfrågan att aktualiseras på ett mer dramatiskt sätt. Vissa av Stiftelsens predikanter hade "deltagit i och främjat s.k. fria nattvardsgångar", vilket föranledde Svensk kyrkotidning att begära ett uttalande från EFS' styrelse. Vid sitt sammanträde den 9 juni 1925 fastslog styrelsen, att den inte kunde "ansluta sig till, att nattvarden utdelas av Stiftelsens lekmannapredikanter". Men där verkliga behov gjorde sig gällande att "få fira H.H. nattvard i till EFS-anslutna lokaler" avsåg styrelsen, att genom hänvändelse till kyrkliga myndigheter få bönhus iordningsställda för nattvardsfirning. Vid dessa skulle EFS-föreningen få tillkalla den prästman de önskade.[20]

Redan på hösten samma år fick några föreningar i Bohuslän "löfte att från Stiftelsen erhålla prästerliga krafter minst 4 gånger årligen på olika tider för att tjäna vid utdelande av Herrens nattvard".[21] Lunds domkapitel som år 1929 fick förfrågan från EFS's styrelse om nattvardsfirning i Karlskrona missionshus, gav samma år tillstånd med pastors medgivande, att missionshuset finge användas till nattvardsfirning. Motiveringen var att "det förelåge ett allmänt kyrkligt intresse från domkapitlets sida att verka enande mellan de olika religiösa fraktionerna inom kyrkan".[22]

Efter flera förebud kom nattvardsfrågan att aktualiseras i norra Ångermanland[23] i slutet av 1930-talet, då Stiftelsens folk började hålla egna nattvardsgångar i Nätra församling, där f.ö. förre piteherden Gustaf Hörnström varit kyrkoherde och kontraktsprost fram till år 1936. Detta resulterade i flera hänvändelser från prästerna till EFS' styrelse.[24] Denna beslöt i juli 1940 uttala, att den "när förening hemställer därom, och förhållanden synas motivera det, hemställer till vederbörande domkapitel om bönhusets godkännande för nattvardsgång enligt kyrklig ordning, och att, om förening därom hemställt, invigning må äga rum av invigningsförrättare som domkapitel förordnat och i annat fall efter beslut av Stiftelsens styrelse genom missionsföreståndaren."[25]

Invigningar av flera bönhus för nattvardsfirande i kyrklig ordning kom nu till stånd, vilket dock inte fick de s.k. fria nattvardsgångarna att upphöra.[26]

En nattvardsfråga av något annan karaktär aktualiserades i norra Västerbotten år 1940. Denna gång gällde saken, huruvida nattvardsfirning i kyrklig ordning kunde ske vid Solviks folkhögskola, anknuten till EFS. Ur den omfångs-

[19] EFS 1956 s 309. Hagner 1927 s 140.
[20] EFS 1956 s 303, BB 21.6.1925.
[21] EFS 1956 s 303, Verkställande utskottets protokoll 28.10.1925. EFSA.
[22] EFS 1956 s 315. Verkställande utskottets protokoll 17.10.1929. EFSA.
[23] Wikmark 1968 s 193ff. Wiklund 1979 s 53ff.
[24] Wikmark 1968 s 200ff.
[25] EFS 1956 s 344. EFS styrelseprotokoll 15.2.1940. EFSA.
[26] Wikmark 1968 s 202ff.

rika brevväxlingen kan återges följande: Den 22 februari 1940 inkom ett brev till biskop Bengt Jonzon från ordföranden i Västerbottens missions- och Ungdomsförbund och Solviks kristliga folkhögskola, direktör J.M. Nilsson, att få skolans samlingssal invigd för nattvardsfirning i kyrklig ordning och med uttryckligt löfte, att endast "ordinerade män" skulle anlitas.

På framställningen svarade biskopen, att frågan var av sådan principiell betydelse att den borde avgöras av domkapitlet, vilket hänsköt ärendet till biskopsmötet för diskussion. Medan ärendet låg vilande i väntan på biskopsmötets utlåtande fortsatte brevväxlingen mellan biskopen och direktör Nilsson.

I ett brev av den 6 mars framhöll Nilsson, att framställningen till en del hade sin orsak i spänningar inom EFS och hänvisade till kyrkligt tillmötesgående på andra platser i landet för invigning av bönhus för nattvardsfirning i kyrklig ordning.

Ett senare brev besvarades utförligt av biskopen. Härvid pekade han på den prejudicerande betydelse ett jakande svar skulle få och på de relativt korta avstånden till en kyrka i närheten. Den allvarligaste invändningen från biskopens sida var att ett ja till framställningen skulle i praktiken innebära risk för en avskärmning från Kyrkans församlingsliv, med vilket Stiftelsens folk och skolungdom i stället borde utöka och stärka kontakten.[29]

Ärendet ledde, efter hörande av kyrkoherden Manfred Norde i Byske och kontraktsprosten K.A. Fellström i Skellefteå, vilka ställde sig negativa till saken, samt efter samråd med biskoparna till att Solviks folkhögskola inte beviljades tillstånd till eget nattvardsfirande.[30]

Även i Norrbotten började vid 1930-talets slut ämbets- och nattvardsfrågan bli brännande: Vid EFS' predikantförenings årsmöte 1936 föreslog två av predikanterna, att man skulle skaffa sig ämbetsdräkt. "Frågan vore av så stor betydelse, att den inte borde avfärdas med ens", ansåg förslagsställarna. Predikantföreningens ledning och ett par av de äldre predikanterna fastslog med tydlig irritation, "att frågan inte alls för närvarande var aktuell på något sätt, varför den kunde avföras från dagordningen utan åtgärder."[31] Ännu klarare signaler hissades vid predikantföreningens årsmöte i Överkalix 1940. I sin diskussionsinledning över ämnet: "Predikanten inför det förändrade tidsläget", framhöll inledaren, att de kyrkopolitiska förhållandena hade ändrats. Bl.a. hade fråga väckts "på något håll i Norrbotten", om hur nattvardsfrågan lämpligen skulle ordnas. Framställningar hade gjorts i saken. Samtidigt hade också

[27] Dir. J.M. Nilsson till Biskop Jonzon 22.2.1940. LDA.

[28] Dir. J.M. Nilsson till Biskop Jonzon 6.3.1940. LDA.

[29] Jonzon till J.M. Nilsson 22.4.1940.

[30] Promomoria till Biskopsmötet ang. framställning om rätt att anordna nattvardsgång å Solviks kristliga Folkhögskola. LDA.

[31] Predikantföreningens protokoll sept 1936 § 4. LFA. Jfr Wiklund 1979 s 86f.

predikanternas ställning förändrats på grund av höjda priser och levnadsomkostnader. I den efterföljande diskussionen, som blev ganska livlig, anfördes både sympatiyttringar och varningar inför frågan om fria nattvardsgångar.[32]

Den problematik som ovan beskrivits med nattvardsfrågans upprepade aktualiserande inom EFS, Stiftelsens organisatoriska framgångar i Luleå stift med de risker som detta måste innebära för det framtida samarbetet med Kyrkan, skärmytslingar mellan Stiftelsens och Kyrkans ungdomsverksamhet i framför allt Västerbotten och antydningar till en radikalisering inom EFS's predikantkår i Norrbotten, allt detta torde ha bidragit till att den nye luleåbiskopen från 1938, förre sekreteraren i Diakonistyrelsen Bengt Jonzon[33] redan året efter sitt tillträde började agera i frågan om Stiftelsen och Kyrkan, uppenbarligen i syfte att söka förhindra att utvecklingen framför allt i Luleå stift skulle leda till separation. Dessa ingripanden skulle komma att ske på både stifts-, läns-, lokal- och riksplanet.

3. Överläggningar på läns- och stiftsplanet.

DUF:s sommarmöte i Norrfjärden 1939.

Från år 1936 anordnade De Ungas Förbunds riksorganisation sommarmöten varje år i olika delar av landet. Det första hölls i södra Sverige, i Markaryd, året därpå samlades man i mellansverige, i Gagnef i Dalarna, och år 1939 kom turen till norra Sverige, då Norrfjärden i södra Norrbotten tog emot DUF:s sommarmöte.[34]

Efter förberedande kontakter med Norrfjärdens nye kyrkoherde Torsten Nilsson och biskop Jonzon och i samarbete mellan EFS' länsförbund och Norrfjärdens DUF:s förening kunde man välkomna besökare från hela landet. Uppslutningens omfattning framgår av det förhållandet att den stora kyrkan med sina 1200 sittplatser inte kunde rymma alla, utan högmässa måste ordnas även i det stora mötestältet. Vid nattvardsgången på midsommardagens kväll deltog 900 nattvardsgäster.[35]

Talare från riks-, stifts-, läns- och lokalplanet från både kyrkan och EFS medverkade i sommarmötet, vilket gav deltagarna ett starkt intryck av att mycket goda relationer var förhanden mellan Stiftelsens och Kyrkans ledare och gräsrötter. Inte minst den nye luleåbiskopen fick lovord för sina föredrag vid riksmötet.[36] Även efter mötet gav missionsföreståndare Nils Dahlberg i brev till EFS' nye distriktsföreståndare Gustav Kihlström uttryck för tacksamhet för mötet i Norrfjärden.[37]

[32] Predikantföreningens protokoll sept 1940. LFA.

[33] PMP Luleå 1971 s 249.

[34] Lodin 1938 s 62f.

[35] UT juli 1939 s 61f. Kontraktsprosten Torsten Nilsson uppskattar antalet deltagare till 3–4000 personer. Intervju 24.10.1974.

[36] DUT 1939 s 108–211, 216, 227–228.

[37] Brev från Dahlberg till Kihlström 12.7.1939 i EFSA.

Men bakom kulisserna möter oss på olika sätt spänningar och diskussioner om Kyrkans och Stiftelsens inbördes relationer. Brevväxlingen med anledning av sommarmötets förberedelse mellan biskop Jonzon och missionsföreståndare Nils Dahlberg visar, att ömtåliga och grannlaga överväganden föregått DUF:s riksmöte, överväganden om den prästerliga medverkans utformning och omfattning och vilka präster som kunde anses lämpliga att medverka i mötet osv. Det är dock uppenbart, att Jonzon och Dahlberg härvidlag lyckades uppnå en god och för alla parter acceptabel utformning av programmet.

Under pågående möte fick de båda ledarna rikliga tillfällen att rådslå med varandra. I ett brev meddelar f. missionsföreståndaren Nils Dahlberg på förfrågan, att både biskop Jonzon och han "bodde i prästgården i Norrfjärden under DUF:s sommarmöte i Norrfjärden 1939, och att vi då – praktiskt taget hela tiden – talade om förhållandet mellan Kyrkan och EFS".[38] Också värdförsamlingens kyrkoherde, Torsten Nilsson förde under dessa dagar ingående samtal med missionsföreståndaren i samma ämne.[39]

Dahlberg berättar vidare i sitt brev, att under mötesdagarna också hölls ett offentligt samtalsmöte om förhållandet mellan Kyrkan och EFS, "Biskopen och jag höll var sitt inledningsanförande och rätt många av deltagarna yttrade sig. Till något beslut kom vi inte, men biskopen och jag var överens om att något måste göras för att relationerna skulle bli bättre".[40]

En icke avsedd och önskad biverkan av det offentliga samtalsmötet om EFS – Kyrkan – problematiken var enligt en av deltagarna, senare mångårig predikant i Norrfjärden, att "slumrande björnar väcktes", och att DUF:s folk på lokalplanet blev oroade av den problematik, som gemene man varit okunnig om.[41]

Biskop Jonzons föredrag på Solviks folkhögskola.

Det av Dahlberg omnämnda inledningsanförande som biskop Jonzon höll vid sommarmötet i Norrfjärden upprepades av Jonzon i samband med invigningen av Solviks folkhögskolas utbyggnad den 20 augusti 1939 i ett föredrag betitlat "Kyrka, kultur, väckelse", publicerat i Luleå stifts julbok Från Bygd och Vildmark år 1939.

Efter ett inledande avsnitt om väckelsens och kulturens inbördes relationer och väckelsens principiella ställning till Kyrkan, gick biskopen in på förhållandet mellan Kyrkan och Evangeliska Fosterlandsstiftelsen. Efter att ha konstaterat, att det tidvis rått ett ödesdigert spänningsförhållande dem emellan, tog han upp frågan om orsakerna till denna spänning.

[38] Dahlberg till förf. 17.4.1934.
[39] Intervju med kpr. Torsten Nilsson 24.10.1974.
[40] Dahlberg till förf. 17.4.1974.
[41] Intervju med predikant Patrik Johansson apr. 1974.

Enligt biskopen berodde inte spänningen på, att Stiftelsen företrädde väckelsen, och att Kyrkan alltjämt skulle misstro eller avvisa denna. I många församlingar förekom väckelser under prästerlig medverkan och som svar på deras böner. Inte heller var det så, att Kyrkan skulle ogilla den väckelse, som Stiftelsen företrädde. Likaså var ingen skiljaktighet i läran för handen. Kyrkan och EFS hade samma bekännelse. Spänningen berodde inte heller på oandliga präster, eftersom svårigheterna mötte inte minst i församlingar med andligt levande och nitälskande präster. Inte heller ogillade prästerna i någon större utsträckning lekmannaverksamheten. Orsakerna till spänningarna måste sökas på annat håll, menade biskopen.

Till en del berodde spänningen på "den gamla människan med hennes maktlystnad, misstänksamhet och självliska ömtålighet". Men spänningen hade också sakliga grunder, hävdade biskopen: "Två kristliga organisationer med samma bekännelse, samma syfte, arbeta på samma plats med samma människor" med allt vad detta medför av dubbelarbete, penningslöseri och anledningar till irritation. Nu behövde inte föreningsverksamheten komma i strid med folkkyrkoverksamheten, men det låg i varje organisations natur att stärka sig själv. Inte minst ekonomiska förhållanden kunde driva därtill. Då och då hade biskopen mött den åsikten att "alltsammans är väsentligen en ekonomisk fråga". Alla vet vi om de ekonomiska behov Kyrkans hednamission och frivilliga hemlandsarbete har, och den offervilja som behövs, för att klara av finansieringen av Stiftelsens inre och yttre mission. Och Guds rike förlorar på denna ekonomiska konkurrens, hävdade biskop Jonzon.

Vad kunde då göras för att komma tillrätta med spänningen mellan Kyrkan och EFS? "Vad som skulle behövas synes vara, icke en förändring av organisationerna, men väl i viss mån av tillvägagångssätt och målsättning och framför allt andan i det inbördes förhållandet." Man borde därför eftersträva från Stiftelsens sida, att "verksamheten så bedreves, att den samlade till den stora församlingsgemenskapen och stärkte denna". Prästerna borde å sin sida ta upp Stiftelsens hednamission och hemlandsverksamhet i sitt levande intresse, i sin bön och offervilja. För egen del lovade biskopen, att i konfliktlägen "till det yttersta bruka det inflytande jag kan hava, för att söka ställa till rätta".

Och han slutade med att konstatera, att "det andliga världsläget är lika fruktansvärt som det politiska". Inför detta kunde vi inte undgå att fråga oss, om vi gjort vad på oss ankommer för att stärka gemenskapen, förtroendet och samarbetet inom Guds kyrka. "Skall historiens Gud finna oss redo i sin prövningsstund, beror detta på, hur vi förhålla oss dessförinnan."[42]

Det av biskop Jonzon i allmänna ordalag skisserade handlingsprogrammet för förbättrade relationer mellan Kyrkan och Stiftelsen blev redan följande år föremål för ingående överläggningar på stiftsnivå.

[42] Jonzon 1939 s 21–35. Jfr Wiklund 1979 s 61f.

Gemenskapsdagar på Solviks folkhögskola 1940.

I mötet på Solvik, där kyrkoherde Engelbert Byström i Råneå var en av initiativtagarna,[43a] uttalade biskop Jonzon i sitt inledningsanförande att "spänningen mellan Kyrkan och Stiftelsen voro en synd, som måste övervinnas, om icke andlig välsignelse skall utestängas". Missionsföreståndare Dahlberg höll givande bibelstudier över ämnet "Bättre kristna". Olika frågor dryftades av framför allt praktisk natur: "Olikhet i arbetsformer, bristande inbördes förtroende, och överlägset bemötande från prästernas sida, olika syn på föreningar och verksamhet."[43b]

Vid gemenskapsdagarna kom man överens om vissa "hedersregler", som borde tillämpas på lokalplanet: "Med församlingens kyrkoherde bör överenskommelse ske om predikanter och deras arbetsområde. . . Nyanlända predikanter bör anmäla sig hos pastor. . . Möten och gudstjänster bör icke hållas i kyrkans närhet under högmässotid. . . Vid större möten och de förnämsta högtiderna kunde byagudstjänster undvikas eller åtminstone förläggas i mer avlägsna byar. . . Prästen å sin sida borde undvika att redan befintlig verksamhet lider intrång. Ömsesidig förståelse för varandras ekonomiska behov är att förvänta."[44]

Solviksmötet väckte en viss optimism till liv om förbättrade relationer. Denna optimism möter oss i brev som biskopen erhöll efter mötet. Stiftsadjunkten Oskar Lundgren bedömde dagarna som positiva inte minst på grund av den anda som där var rådande. Men i sitt brev av den 24 september 1940 framhöll han också som sin åsikt, att det är framför allt "rätten till ungdomen som måste klargöras. Har prästen, som döpt och konfirmerat den unge rätt att vinna den unges förtroende för ett av honom organiserat arbete, eller har predikanten och hans medhjälpare, som måhända tagit hand om barnet i söndagsskola och juniorförening rätt att söka inlemma även den konfirmerade ungdomen i DUF?" Måhända skulle mycket kunna vinnas, om de olika ungdomsföreningarna "kunde sammanslutas till ett hela församlingen omfattande ungdomsförbund, i vilket förbunds styrelse både prästen och predikanten hade plats". Kunde man sedan komma överens om fördelningen av missionsmedlen vore mycket vunnet, ansåg Lundgren.[45]

Ett annat önskemål, som aktualiserades efter Solviksmötet, kom biskopen tillhanda ett par dagar senare från den ireniske, stiftelsevänlige hortlaxherden C.O. Degerman.[46] I sitt brev påtalar Degerman den irritation som anordnandet från DUF:s sida av "gudstjänst på söndag under högmässotid i kyrkans

[43a] Byström, Är Stiftelsen vid skiljevägen? Föredrag i Vitå 25.4.1954 s 4.

[43b] Fellström 1947 s 215f. Wiklund 1979 s. 61 ff.

[44] Fellström 1947 s 216.

[45] Stiftsadjunkt Oscar Lundgren till biskop Jonzon 24.9.1940. LDA Se även minnesteckning i PMP Luleå 1977 s 262ff.

[46] Degerman till Jonzon 26.9.1940. LDA.

närhet", utgjorde. "Det vore önskvärt om från ledande håll ett ungefärligt avstånd från kyrkan bestämdes som normgivande, och att detta delgåves samtliga ungdomsföreningar." Detta vore en av de frågor som kunde tas upp i synpunkter och rekommendationer, som framfördes vid Solviksmötet. Dessa sammanställdes och utsändes efter ett gemenskapsmöte på Hagabergs folkhögskola vid Södertälje i december 1940, och var undertecknade av 17 personer ur EFS' och Kyrkans ledning med Jonzon och Dahlberg i spetsen.[47]

Att detta aktstycke väckte gensägelse och kritik på vissa håll inom Stiftelsen framgår både i insändare till EFS-organet Vårt Budskap[48] och av brev från EFS' sekreterare Johannes Karlsson till distriktsföreståndaren i Norrbotten Gustav Kihlström: "Det har på åtskilliga håll väckt oro, det avtal vi voro med om, så vi torde böra komma med en förklaring efteråt."[49a] Bl.a.från Ångermanland och Västgötland kom kraftig kritik.[49b]

En kort tid senare publicerades också, helt oväntat, en "Förklaring", undertecknad av samtliga personer inom Stiftelsen, som underskrivit den tidigare rekommendationen. I förklaringen underströks, att "denna överenskommelse gäller huvudsakligen frågor av organisatorisk och praktisk natur, utan att någondera parten frånhänder sig rätten att självständigt bedriva sitt arbete. . . Samarbetet kan självfallet bara komma i fråga på sådana platser, där personliga och lokala förutsättningar äro förhanden. . . Önskemålet att ej ordna gudstjänster på högmässotid i kyrkans omedelbara närhet, berör icke städer och samhällen, där saken må avgöras med hänsyn till de lokala förhållandena. . . Ifråga om teologisk inställning konstaterades bestämda meningsskiljaktigheter."[50]

Fällström tolkar i sin prästmötesavhandling den ovan citerade "Förklaringen" som en eftergift åt Stiftelsens radikala element, en bedömning vilken också distriktsföreståndaren i Västerbotten Josef Nygren synes ha delat.[51]

Efter bakslaget med Solvikskonferensen och misslyckandet med försöken att på stiftsplanet finna praktiska lösningar på problemen mellan Kyrkan och Stiftelsen sökte nu biskopen Bengt Jonzon nya vägar för att övervinna det ökande främlingskapet mellan präster och predikanter och Kyrkans och Stiftelsens fotfolk. Dessa "nya vägar" presenterade han i brev till kontraktsprosten Fällström i Skellefteå landsförsamling i februari 1944, där han föreslog "att man då och då mera lokalt skulle söka föra samman präster och predikanter till

[47] Fellström 1947 s 216f jämte bilaga s 247ff. Aktstycket var även infört i Vårt Budskap nr 1 1941 s 2.

[48] Knut Björk i Vårt Budskap nr 5 1941 s 4.

[49a] Brev från EFS sekr till Gustaf Kihlström 18.1.1941. EFSA.

[49b] Wiklund 1979 s 63f.

[50] Fellström 1947 s 217 jämte bilaga s 249f.

[51] Fellström 1947 s 217. F. distriktsförest. Josef Nygrens noteringar i mariginalen till det till förf. utlånade exemplaret av Fellströms prästmötesavhandling.

gemensam uppbyggelse till studium och samråd med utgångspunkt i vår tros- och vår kallelses centrala frågor".[51]

Präst och predikantmöten i Luleå stift.

Resultatet av biskopens initiativ blev nu, att genom kyrkoherden Engelbert Byströms i Råneå förmedling, hovpredikanten och komministern i Torpa, Bo Giertz kallades till talare vid möten för präster, predikanter och andra intresserade, dels i stiftets norrbottensdel i Boden den 2 mars 1944 och dels i stiftets västerbottensdel i Skellefteå landsförsamling några dagar senare.

Vid präst- och predikantmötet i Boden höll Giertz föredrag över ämnet: "Vårt evangelisk-lutherska arv". I detta föredrag, som inte getts ut av trycket men vars huvudpunkter noterades av kyrkoherde Byström, synes Giertz ha gett en kortfattad framställning av det synsätt, som möter i hans böcker. Inledningsvis ställdes frågan: Vilket är arvet? Giertz underströk, att det var ett arv från fornkyrkan, från reformationen och från de stora väckelserna.[53] I nuläget var detta arv i fara på grund av liberalism, sekularisering, frikyrklighet, och att man enbart levde på minnen från väckelsens tider. Glädjetecken var, att bland de nya prästerna vaknat en ny kärlek till Luther och till väckelsen. Giertz betonade vidare vikten av gemensamt ansvarstagande hos präster och predikanter för bekännelsetrohet, väckelsetrohet och kyrkotrohet och slutade sitt föredrag med att måla en framtidssyn av en levande evangelisk-luthersk kyrka.[54]

Av de anteckningar som Byström gjorde av den livliga efterföljande debatten får man intrycket, att Giertz' föredrag gjorde ett starkt intryck på både präster och predikanter.

Vid det stormöte som några dagar senare anordnades i Skellefteå landsförsamlings kyrka, där både präster och predikanter och en talrik menighet infunnit sig upprepade Giertz sitt Bodenföredrag, men talade dessutom över ämnena: "Väckelse och omvändelse" och "Vad Gud vill skänka genom den inre missionen". I det sistnämnda föredraget, vilket först infördes i Luleå stifts julbok, och sedan utgavs i särtryck av pastorsämbetet i Råneå, framhöll Giertz, att Gud genom den inre missionen vill ge oss levande kristna, levande präster och en levande församling. Men samtidigt är själafienden verksam och vill genom den inre missionen skapa egenrättfärdiga fariséer, oandliga präster, och en splittrad, härjad och ödelagd församling samt framkalla trätor mellan de små grupperna.[55] Giertz föredrag gjorde enligt Fällström ett djupt och varaktigt intryck på många närvarande.[56]

[51] Jonzon till Fellström 3.2.1944. LDA.

[52] Jfr Hartmans recension av Bo Giertz böcker Kristi kyrka och Kyrkofromhet. Hartman 1977, s 227ff.

[53] Byström anteckningar 2.3.1944. BAT. Byströms erbjöd i brev 28.8.1945 Giertz att få anteckningarna för event. tryckning.

[54] Giertz 1945 s 6–18. Se även brev Byström till Giertz 5.5.1953. BAT.

[55] Fellström 1947 s 220.

I ett brev kommenterar biskop Bo Giertz sitt besök i Luleå stift och sitt föredrag om den inre missionen: "Under mitt arbete med kyrkotanken blev jag alltmer klar över, att Kyrkan måste rymma både liturgi och väckelse. . . Den logiska följden måste bli en positiv uppskattning och ärlig integration utan baktankar, när det gällde EFS." Giertz konstaterar emellertid, att han vid samförståndsmötet "hade åter tillfälle att se hur mycket försiktig politik och ömsesidiga misstankar som låg i luften."[57]

De gemensamma präst- och predikantmötena fortsatte följande år på Byströms initiativ med samling i Öjebyn.[58] Därvid behandlades ämnet: "Hur förkunna lagen?" samt praktiska frågor. Samtalet beskrevs av Byström i brev till Giertz som "mycket uppbyggligt och lärorikt. Alla hade vi en klar och stark förnimmelse av, hur oerhört viktigt det är att vi hålla samman nu. . . Biskopen sade, att denna dag var mer givande än när endast präster äro samman. . . På grund av tidsknapphet togs inte frågan om samarbetet mellan präster och predikanter upp. . ."[59]

Vid mötet i Öjebyn framfördes från kyrkoherde Byström en inbjudan till präst- och predikantmöte i Råneå följande år, då samtalsämnet på predikantföreningens uttryckliga önskan skulle vara "Samarbetet mellan prästerna och Stiftelsens predikanter i Norrbotten."[60]

I brev till Bo Giertz i juli samma år, där Byström enträget inbjöd Giertz att medverka vid kommande års präst och predikantmöte i Råneå uttalades en viss oro över att det av predikanterna önskade samtalsämnet skulle "riva ner vad de tidigare marsmötena byggt upp".

Byström ansåg, att det var med den nya kyrkosynen som bakgrund predikanternas krav på uppgörelse måste ses. Giertz medverkan var därför högst angelägen. "Du är den ende jag vet, som tveklöst äger båda sidornas förtroende". Men också av det skälet borde Giertz medverka för att han "i så hög grad bär skulden till den nya synen".[61]

Bo Giertz kunde dock inte komma till gemenskapsmötet i Råneå den 1 mars 1946, då frågan om samarbetet mellan präster och predikanter dryftades med predikanten Edvard Backlund och kyrkoherden i Hortlax, C.O. Degerman som inledare. I sin inledning underströk predikant Backlund behovet av samarbete, som är förhanden av historiska och religionspsykologiska skäl, svårigheterna i samarbetet som kommer av den historiska utvecklingen, olika fromhetstyp (kultur kristendom-väckelse kristendom) och sakramentsförvaltningen som ett störningsmoment, samt personliga motsättningar mellan präst

[57] Giertz till förf. 20.6.1974.

[58] Ivriga uppmaningar till deltagande utsändes av Byström i brev 22.2.1945 till bl.a. kyrkoherde Degerman i Hortlax, Nilsson i Norrfjärden och Andersson i Älvsbyn. BAT.

[59] Byström till Giertz 6.4.1945.

[60] Predikantföreningens protokoll 3–4 mars 1935 § 5. LFA.

[61] Byström till Giertz 12.7.1945. BAT.

och predikant. Förutsättningarna för samarbete var, att man verkligen ville det och hade klart sin speciella uppgift samt sökte skapa ett personligt förtroende för varandra på jämställd basis. Den andre inledaren, kyrkoherde C.O. Degerman, framhöll att han såg på EFS med både glädje och bekymmer. Han gladdes över föreningarna i byarna, söndagsskolan, samlingen kring Guds Ord, bönhusen, predikanternas arbete. Bekymren var framför allt bristen på församlingskänsla hos EFS. Prästen utgår ju från synen på församlingen och är rädd om gemenskapen inom den. Därför uppstod störningar, när större möten anordnades i byarna vid helgerna. Ett annat bekymmer var den dömande tonen mot Kyrkan och hennes tjänare. Degerman framförde nu som önskemål, att alla ansvarskännande inom EFS skulle använda sitt inflytande för att stärka förtroendet för prästen.[42]

Vid det året därpå ordnade präst- och predikantmötet i Piteå den 28 febr. 1947 i biskopens närvaro var överläggningsämnena: "Vår kyrkosyn" och "Vårt ansvar för vårt folk". Kring kyrkosynen utspann sig en intensiv debatt efter inledningsanföranden av predikant Axel Andersson och komministern Harald Lundberg, där brännpunkterna var, av predikantföreningens protokoll och kyrkoherde Byströms anteckningar att döma, "Stiftelsens obefintliga kyrkosyn" och ungkyrkorörelsens kyrkosyn, vilken senare med kraft och viss hetta försvarades av bl.a. värdförsamlingens kyrkoherde Viktor Strömgren, och där även hortlaxkomministern Elof Wiklund yttrade sig.[43] En annan infallsvinkel i debatten gavs av komministern i Öjebyn, f. missionären Johan Ekbäck, som konstaterade "det småskurna och andefattiga partisinne som råder i svensk kristenhet" och som man märkte som hemvändande missionär.[44]

"Nattvarden" blev föremål för överläggning vid präst- och predikantmötet i Norrfjärden den 5 mars 1948.[45] Från predikanternas sida var predikanten Gustav Holmström inledare. I inledningsanförandet, som senare publicerades i Vårt Missionsblad,[46] tog Holmström upp till behandling frågor om, vad nattvarden är, vilka som skall bjudas och vilka som skall utdela nattvarden. Inför den sistnämnda frågeställningen frågade sig Holmström, var det står skrivet, att endast vigda präster ska dela ut nattvarden. "När Ordets förvaltning lämnas åt lekmän – varför då göra halt inför sakramenten?"[47]

I samtalet, där bl.a. dåvarande stiftsadjunkten, sedermera domprosten Olaus Brännström och biskop Jonzon tog till orda, berörde biskopen frågan om förvaltningen av Ordets och Nattvardens nådemedel. Med hänvisning till norska

[42] Predikantföreningensprotokoll 1 mars 1946 § 1. Detta överensstämmer nära med Byströms anteckningar 1.3.1946. BAT.

[43] Predikantföreningens protokoll 1–2.3.1947. LFA. Byströms anteckningar. VM mars 1947 s 6.

[44] Ang. Ekbäck se PMP. Luleå 1977 s 248ff.

[45] Predikantföreningens protokoll 5.3.1948. LFA.

[46] VM april 1948 s 1.

[47] Jämför Valen-Sendstad 1949 s 150.

förhållanden menade han, att intet principiellt hinder finns för lekmän att dela ut nattvarden.[68] Däremot skulle "det högheliga" och communio-aspekten i nattvarden löpa risk att försvinna, om väckelsegrupperna ha var sin separata nattvardsgång. Kanske man genom att tillämpa urkristendomens sätt gör stor skada i sin kyrka.[69]

I predikantföreningens protokoll noterades, att det "talades mycket fritt ur hjärtat utan att broderlighetens ande försvann ut genom dörren", men att det enligt prästerskapets synsätt "råder en stor skillnad mellan en "Herrens frie profet (= predikanten) och en präst".[70]

Norrfjärdensmötets diskussion om nattvarden berördes av kyrkoherde Engelbert Byström i brev till Bo Giertz en vecka senare. Han ansåg, att predikanterna visade "allt påtagligare lust att komma åt sakramentsförvaltningen", men att "de äldre vilja inte för sin del ta steget". Samtidigt gav Byström uttryck för flera frågor om förhållandet, varför inte alla Ordets tjänare får vara sakramentsförvaltare. "När våra goda teologer skola tala om ämbetet bli deras ord ovanligt dunkla och intetsägande. Vi behöva klarhet för vår egen del, för kyrkans enhets skull, för lekmannabrödernas skull."[71]

Frågan om ämbetet kom följande år upp till rådslag i ett gemensamt präst- och predikantmöte i Öjebyn den 2 mars 1950 med 26 deltagare närvarande. Överläggningsämne var "Kallelsen till Ordets ämbete" med predikant Fritz Jonsson, Munksund, och kyrkoadjunkt Paul Åström, Piteå, som inledare.[72] Med hänvisning till den norske professorn Olav Valen-Sandstads bok "Ordet som icke kan dö", underströk predikant Jonsson värdet av den invigning genom handpåläggning och bön, som predikanterna erhållit. Han ansåg att "en ordination genom bön och handpåläggning företagen av biskopar som tillhöra den nationalkyrkliga biskopssuccessionen inte i något avseende är kvalitativt olika en ordination av ickeordinerade lekmän och präster med organisationernas arbetare"," medan däremot den prästerliga inledaren betonade "nödvändigheten av att den historiska kontinuiteten bevarades, eftersom prästämbetet är en analogi och direkt fortsättning av ämbetet i NT".

I den efterföljande livliga diskussionen ansåg kyrkoherde Byström bl.a., att församlingarnas stora behov av präster och själavårdare bör få oss att söka nå klarhet i denna fråga. "Det måste bära dithän, att de bröder, som ha rätt till predikstolen bör ha rätt till altare och dopfunt."

Biskop Jonzon ställde i sitt inlägg frågan om vem som vore rätt kallad. Det

[68] Jämför bl.a. utlåtande om nattvardspraxis och nattvardsordning i Norge, av Per Juvkam, Bergen 16.10.62 (Kopia hos förf.)

[69] Byströms anteckningar 5 mars 1948. BAT.

[70] Predikantföreningens protokoll mars 1948 § 1. LFA.

[71] Byström till Giertz 11.3.1948. BAT.

[72] Predikantföreningens protokoll 2.3.1950. LFA.

[73] Valen-Sandstad 1949 s 149f.

kan bara vara den som är kallad genom Kyrkan, ty Kyrkan har ämbetet. Frågan om EFS-predikanternas position ansåg biskopen "måste återföras till EFS' förhållande till Kyrkan. Är EFS medlem av Kyrkan, en Kyrkans tjänarinna eller början till en Frikyrka?"

Predikant Edvard Backlund konstaterade, att vi är inne i en kris på grund av olika syn på ämbete och nådemedelsförvaltning. "Kan ni inte erkänna varandra berättigade till Ordets ämbete är skilsmässa för handen." Vägen till gemenskap ansåg Backlund var: "se mera realistiskt på problemen, mindre teoretiserande, använda varandra till praktiskt arbete."

Avslutningsvis ansåg piteåherden Viktor Strömgren, att "vi är alla sökare, när det gäller ämbetet. Vi som bygger på samma bekännelse borde kunna nå fram till en gemensam uppfattning av ämbetet."[74]

Den 2 mars 1951 inbjöd Hortlax församling till gemensamt präst- och predikantmöte, denna gång kring ämnet: "Finns det i vårt kristna samhälle någon gräns mellan Guds rike och världen?" Ämnet kunde inte väcka någon större debatt, och mötet förlöpte i stillsamhet.[75]

Detta blev det sista gemensamma präst- och predikantmöte i Norrbotten på mer än ett decennium. Efter kontakt med predikant Edvard Backlund och kyrkoherde Engelbert Byström kunde biskopen konstatera ett svalt intresse för fortsatta samtal.[76]

Att de gemensamma präst- och predikantmötena både upphörde och inte synes ha gett resultat i en förbättring av samarbetssituationen som biskop Jonzon hoppats på, synes ha haft som orsaker bl.a. bristen på tid till ett djupare och mer planmässigt studium liksom en ömsesidig misstänksamhet betingad av problemen på lokalplanet. Kanske var dock den avgörande orsaken till misslyckandet den, att predikanternas möjligheter att påverka skeendet var begränsade. En sådan synpunkt gav Fällström uttryck för i sin prästmötesavhandling 1947: "Det förefaller dock, som om de djupa leden borde vara med eller ock de mer verksamma och ledande inom syföreningar, missions- och ungdomskretsar."[77] För sin del anger f. distriktsföreståndare Edvard Backlund prästerskapets relativt svaga uppslutning kring överläggningarna som en väsentlig orsak till samtalens upphörande.[78]

Efter de misslyckade förhandlingarna på stiftsnivå om lösningar av problemen efter praktiska linjer, och efter olika typer av överläggningar på läns- och lokalnivå mellan präster och predikanter och inom präst- och predikantkåren om teologiska och praktiska frågor, vilka rann ut i sanden, fördes nu frågan upp på riksplanet och anknöts till de överläggningar som där redan hade påbörjats.

[74] Predikantföreningens protokoll 3 mars 1950 § 1. LFA.
[75] Predikantföreningens protokoll 2 mars 1951 § 2. LFA.
[76] Byström i brev till biskop Jonzon 28.1.1952.
[77] Fellström 1947 s 220.
[78] Backlund i samtal m. förf. 28.2.1978.

4. Överläggningar på riksplanet.

Överläggningar mellan Biskopsmötet och EFS' styrelse."[a]

Redan den 23 september 1940 hölls i Biskopsmötet överläggning angående kyrklig invigning för nattvardsfirning av bönhus tillhörigt EFS, på grund av framställningar från Härnösands och Lunds stift som tidigare beskrivits. Som den allmänna meningen framgick: "När invigningen av utomkyrklig lokal för nattvardsfirning ej kan anses gagna församlingslivet, bör framställning om en sådan invigning avslås med den rent religiösa motiveringen, att nattvarden skall vara tillgänglig för alla, och icke ens skenbart får göras till en föreningssak."[b]

Vid Biskopsmötets förhandlingar den 20 januari 1941 kunde biskop Jonzon meddela, att samförståndsförhandlingarna fortsatt med EFS under förtroendefull inställning från båda sidor.[80]

Vid det sammanträde, som Biskopsmötet höll den 26–27 januari 1943, deltog även missionsföreståndare Nils Dahlberg. Därvid beslöts "rekommendera ömsesidig information för praktarna i Lund-Uppsala samt Johannelund".[81] Ärkebiskopen förklarade sig vid följande sammanträde villig informera på Johannelund.[82]

Nu dröjde det fyra år tills EFS-Kyrka-problematiken åter blev föremål för Biskopsmötets överläggningar. Men vid Biskopsmötets sammanträde den 4–5 november 1948 framförde och kommenterade EFS' sekreterare Johannes Karlsson framkomna önskemål om rätt för stiftelsepredikant att tjänstgöra vid distribution vid nattvardsgudstjänst.[83]

Stiftelsens kontakt med Biskopsmötet i detta ärende hade föregåtts av interna överläggningar angående "den praktiska tillämpningen av Stiftelsens kyrkliga ställning". Efter ett samtalsmöte den 14 maj 1949,[84] beslöt EFS' styrelse som resultat av de förda överläggningarna, att man skulle söka kontakt med biskoparna före det stundande kyrkomötet.[85]

Framställningen till Biskopsmötet hade också föregåtts av brevväxling mellan biskop Jonzon och missionsföreståndare Nils Dahlberg, varvid Dahlberg underströk, att "ledningen icke vill fria nattvardsgångar", men att han var rädd för, att "om vi icke komma till en tillfredsställande lösning av nattvardsfrågan, en söndring uppstår, och vissa föreningar lösa denna fråga på egen hand". Man önskade nu inom EFS' styrelse en anordning liknande den som

[a] Betr. överläggningar på riksplanet se Wiklund 1979 s 90ff.

[b] Biskopsmötets protokoll 23.9.1940 § 7. ÄA.

[80] Biskopsmötets protokoll 20.1.1941 § 43. ÄA.

[81] Biskopsmötets protokoll 26–27.11.1943 § 28. ÄA.

[82] Biskopsmötets protokoll 18–19.9.1943. ÄA.

[83] Biskopsmötets protokoll 4–5.11.1948 § 25. ÄA. Wiklund 1979 s 90ff.

[84] EFS styrelseprotokoll 7.4.1948 § 43. EFSA. Protokoll från samtalsmötet har ej återfunnits.

[85] EFS styrelseprotokoll 10.6.1948 § 28. EFSA.

tillämpades i Norge, att "låta en lekman – i detta fall en predikant – biträda prästen vid distribueringen".[86]

Biskop Jonzon förklarade sig i sitt svar till Dahlberg villig att diskutera "varje förändring av vår Kyrkas ordning som motiveras av andliga behov". Men en sådan reform som den önskade kunde omöjligen genomföras blott med tanke på något missionssällskap eller någon viss riktning inom Kyrkan. En förändring av detta slag skulle enligt Jonzons mening kräva, att predikanterna i egenskap avs nattvardsförvaltare "måste på något sätt ställas under Kyrkans disciplin".[87]

I Biskopsmötets första handläggning av framställningen från EFS' styrelse, fick biskoparna Jonzon och Ysander i uppdrag att inleda förhandlingar med denna "angående uppfattningen av Kyrkan och ämbetet, och andra frågor som har betydelse i ärendet".[88]

Vid Biskopsmötets sammanträde den 24 januari 1950 redogjorde ärkebiskopen för förhållandena i Norge och biskop Gunnar Hultgren för de svenska rättsföreskrifterna, framför allt när det gällde veniainstitutionen. Därvid framgick, att "biskoparnas tillåtelse att predika sedvanerättsligt kommit att omfatta även tillåtelse att förrätta altartjänst vid högmässa utan nattvard, men att sådan tillåtelse ej kan utsträckas till att omfatta medverkan vid nattvardsdistribution".[89]

Biskopsmötet beslöt uttala, att "biskop saknar laglig befogenhet att meddela lekman tillstånd att medverka vid nattvardens förvaltning, varför en reform häri förutsätter en lagändring i vederbörlig ordning".[90]

På hösten samma år beslöt Biskopsmötet tillställa EFS' styrelse en skrivelse "angående tillsättande av delegation med uppgift att undersöka frågan om Stiftelsens ställning till Kyrkan".[91] Vid sammanträde i EFS' styrelse den 2 december 1950 beslöt man där bifalla hemställan om överläggningar med Biskopsmötets representanter, som var biskoparna Jonzon, Hultgren och Ysander, samt kyrkoherdarna Sven Holmström och Alexander Lindström. Stiftelsens förhandlare blev missionsföreståndare Nils Dahlberg, lektor Sven Lodin, distriktsföreståndarna Evert Larsson och Oskar Wallin, socialkamrer Alfred Furberg samt sekr. Johannes Karlsson.[92]

Resultatet av de överläggningar, som nu följde, samlades i en skrift: "Nils Dahlberg-Bengt Jonzon: Kyrkan och Evangeliska Fosterlandsstiftelsen. Några

[86] Dahlberg till Jonzon 14.7.1948. LDA.
[87] Jonzon till Dahlberg 9.8.1948. Kopia i LDA.
[88] Biskopsmötets protokoll 4–5.11.1948 § 25. ÄA.
[89] Biskopsmötets protokoll 18–20.1.1950 § 31. ÄA.
[90] Biskopsmötets protokoll 24.1.1950. ÄA.
[91] Biskopsmötets protokoll 5–6.9.1950 § 41. ÄA.
[92] EFS styrelseprotokoll 2.12.1950. ÄA.

dokument."[93] I denna skrift gavs först en historisk redogörelse för utvecklingen. Därför återgavs de konkreta förslag, innehållande "Grunderna för det framtida förhållandet mellan Ev. Fosterlandsstiftelsen och Kyrkan", som framlades av Biskopsmötets delegater. Så presenterades ett av Stiftelsens delegater framlagt förslag. Slutligen publicerades ett sammanjämkat förslag, som sedan framlades för Biskopsmötet och EFS' styrelse.[94] Detta innehöll följande huvudpunkter:

1. Samarbete inledes beträffande *hednamissionen*. I Svenska kyrkans missionstidning Budbäraren lämnas regelbundna meddelanden om resp. EFS' och Kyrkans mission. Gemensamma överläggningar inledas rörande missionsfrågor. Gemensamma missionskonferenser anordnas.
2. Samarbete sker likaledes beträffande *inre mission* enligt följande: Meddelanden lämnas om vardera partens verksamhet i den andras publikationer. Gemensamma överläggningar anordnas rörande arbete bland barn och ungdom, studieverksamhet och folkmoraliska frågor samt rörande åtgärder för att hävda och främja den evangelisk-lutherska tron och bekännelsen i vårt folk. EFS representeras i de allmänna kyrkliga mötenas bestyrelse.
3. Föreningar och andra organisationer, Kyrkans och Stiftelsens, böra under inbördes stöd och förståelse betraktas och handhavas såsom jämställda arbetsorgan för inre och yttre mission på sådant sätt, att de tjäna till väckelse, bättring, tro och helgelse, befordra arbete och offer för Guds rike och sålunda stärka och uppbygga församlingen.
4. Med bibehållen självständighet i organisation och arbetsformer böra Kyrkan och Stiftelsen ordna sin verksamhet såvitt möjligt under lokalt samråd, t.ex. kvartalsvis. Särskilt bör genom nödig kontakt förebyggas att gudstjänster och möten på mindre orter kollidera.
5. Uppstå lokala svårigheter, hänskjutes saken till vederbörande biskop och distriktsföreståndare.
6. Om genom nödiga författningsändringar möjlighet beredes icke prästvigda att hålla nattvard eller att biträda vid nattvardsdistributionen, blir naturligt att predikanter legitimeras härför."[a]

För sin del förklarade sig Biskopsmötet kunna godkänna punkterna 1, 5. Ytterligare överläggningar kunde föras om punkterna 2, 3, 4, medan punkt 6 icke kunde accepteras.[95] Stiftelsen styrelse underströk å sin sida i en skrivelse till Biskopsmötet den 24 juni 1952 den överhängande risken för kyrkosplittring, om inte nattvardsfrågan skulle få en snar lösning inom en "vidgad kyrklig ordnings ram".[96]

[93] Denna skrift utgavs 1953 på Diakonistyrelsens förlag och EFS-förlaget.

[94] Dahlberg-Jonzon 1953 s 17ff.

[95] Biskopsmötets protokoll 2.4.1953 § 25. ÄA.

[96] Dahlberg-Jonzon 1953 s 21f. I skrivelsen till Biskopsmötet framhölls bl.a.: "Under Stiftelsens i dagarna avslutade årsmöte har vid enskilda överläggningar framkommit att denna fara (= att predikant och föreningar ta nattvardens utdelning i egna händer) är betydligt större och mera näraliggande än undertecknade förut förstått".

Under trycket av skilda åsikter i både predikantkår och EFS-föreningar beslöt Stiftelsens styrelse den 12 februari 1953 uttala, att de ej ansåg "tiden vara mogen för en överenskommelse med så vittgående konsekvenser, som den i förslaget angivna". Styrelsen förklarade, att "den allt framgent ville fortsätta efter de gamla stadgarna och principerna, men anser sig icke kunna vidtaga några disciplinära åtgärder mot föreningar som går en annan väg".[97]

Reaktioner på överläggningarnas resultat.
Överläggningarna på riksnivå och resultatet av dessa kom att leda till reaktioner av olika slag och uttalanden från olika håll. Vid sitt predikantmöte den 11–13 augusti 1952 beslöt EFS' predikantförbund i Västerbotten att göra ett uttalande till EFS' styrelse "om Stiftelsens framtida principinställning till vårt lutherska kyrkosamfund". Därvid framhölls att predikantkåren i Västerbotten "med djupaste oro lagt märke till en utveckling inom EFS, som synes leda bort från dess ursprungliga linje och äventyra dess ställning som missionssällskap". Man ansåg att Stiftelsens gudomliga kallelse var att förbli "ett väckelsens organ inom det bestående kyrkosamfundet". Man förbehöll sig handlingsfrihet i händelse av en avvikelse från den gamla linjen men lovade riksstyrelsen stöd i strävandena att lotsa EFS "väl igenom detta historiska skede".[98]

I septembernumret 1953 av Vårt Budskap underströk stadsmissionären Alfred Furberg att Stiftelsen skulle förbli ett lekmannasällskap inom kyrkan. Han påpekade att det strider mot kristen rättssyn "och har tydlig smak av rättsröta" att, som skett på sina håll bryta mot EFS' stadgar och ordna fria nattvardsgångar. Först stadgeändring sedan handling! Furberg var väl medveten om de problem som bl.a. den nya kyrko- och ämbetssynen medförde för EFS. Och han underströk Stiftelsens plikt att vara ett oroselement för kyrka och präster när det gällde att bjuda till Lammets bröllop och reagera mot inträngande världsväsende i kyrkan.

Han fastslog till sist: "Stiftelsens predikanter skola icke utgöra oroselement genom att bliva en prästklass nr 2 i den kyrka vi tillhöra. . . Må vi framför allt se till, att vi under vårt arbete med evangelium och förvaltningen av vårt heliga arv inte gå miste om trohetens välsignelse."[99]

I brev till biskop Bo Giertz den 5 maj 1953 konstaterade kyrkoherde Engelbert Byström i Råneå att följden för Norrbottens del blivit att "läget hårdnat, kanske även klarnat fast åt fel håll, det separatistiska".[1] Bekymmer uttalades också från ärkebiskopen Yngve Brilioth i brev till missionsföreståndare Nils Dahlberg. Han uttalade farhågor, att skrivelsen från Stiftelsens styrelse snarast

[97] Dahlberg-Jonzon 1953 s 24.
[98] Västerbottens predikantförbundsprotokoll 11–13.8.1952 § 26. UFA.
[99] Furberg i Vårt Budskap sept 1953 s 3f.
[1] Byström till Giertz 1953 s 5.

kommer att skärpa motsättningarna, när det gällde nattvardsgudstjänsterna. Ärkebiskopen ville dock inte släppa hoppet, att modus vivendi skulle kunna finnas.[2] I Dahlbergs svar på ärkebiskopens brev ansåg denne det olyckligt att "man från vissa håll inom och utom Stiftelsen förstorat och förgrovat denna fråga". Bl.a. irriterades man inom EFS' ledning över Axel B. Svenssons inhopp i frågan. Dahlberg hävdade, att Svensson "själv under många år utdelat nattvarden i Bibeltrogna vänners lokal i Stockholm, och alltfort utdelar ett stort antal predikanter tillhörande BV nattvarden".[3]

I sitt svarsbrev återkom Brilioth till EFS' styrelses skrivning med krav, att EFS-predikanterna skulle beredas möjlighet inte blott att assistera vid nattvardsgudstjänst utan även hålla nattvardsgudstjänst inom kyrkan, ett krav som var omöjligt förena med kyrkans ordning.[4]

Dahlberg återknöt i brev i några dagar senare till frågan om BV:s nattvardsgudstjänster. Han menade att dessa utgjorde "ett ganska egendomligt faktum". För egen del menade han, att om predikant finge möjlighet att jämte präst biträda vid nattvardsutdelningen skulle detta verka avspännande och utgöra en parallell till utvecklingen i Norge.[5] I brev av den 30 september uttalade Brilioth förhoppningen, att motioner till kyrkomötet om rätt för lekmän att biträda vid nattvardsutdelning skulle kunna föras vidare. "Men det vore ju också värdefullt, om man från stiftelsehåll hade klart för sig, att det icke är tänkbart med annat än assisterande vid nattvardsgudstjänst."[6]

För att dryfta det aktuella läget beslöt EFS' styrelse att inbjuda predikanterna till samtalsmöte i Stockholm i början av december 1953.

Vid sitt årsmöte i september uttalade Norrbottens predikantförening sin tacksamhet över, att missionsföreståndaren fört detta på tal. Dock beslöt man att redan i förväg översända en skrivelse till EFS' styrelse från predikantföreningen.

I denna diskuterades inledningsvis, huruvida Stiftelsens s.k. gamla linje vore relevant i nuläget. Man hävdade med bestämdhet, i motsats till Västerbottens predikanter, att tiden nu var mogen för en omprövning av den gamla linjen.

Predikantföreningen ansåg inte nattvardsfrågan vara den mest brännande. Det var däremot frågan om "våra föreningars ställning till pastorsämbetena och till det frivilliga arbete som bedrives av Diakonistyrelsen". Man efterlyste en grundlig undersökning om tolkningen av orden "fri anslutning" fortast möjligt. Avslutningsvis hemställde man med eftertryck, att en konferens

[2] Brilioth till Dahlberg 9.9.1953 EFSA.
[3] Dahlberg till Brilioth 19.9.1953 EFSA.
[4] Brilioth till Dahlberg 24.9.1953 EFSA.
[5] Dahlberg till Brilioth 28.9.1953 EFSA.
[6] Brilioth till Dahlberg 30.9.1953 EFSA.

måtte anordnas "där hela det frågekomplex som ovan vidrörts tages upp till grundlig behandling".[7]

I den brevväxling, som nu följde, anhöll Backlund i oktober om program i förväg för samtalsdagarna om Kyrkan och EFS på Bibelinstitutet.[8] I sitt svar bad Dahlberg Backlund om förslag till samtalsämne,[9] vilket fick till följd, att EFS' sekreterare Johannes Karlsson den 23 november bad Backlund inleda samtal över ämnet: "Hur skall begreppet "fri anslutning" i Stiftelsens stadgar tillämpas av Stiftelsens föreningar och predikanter i förhållande till prästerna och deras frivilligarbete?"[10]

Det samtalsmöte, som nu hölls blev ganska intensivt och stormigt, vilket bl.a. framgår av noteringar förda av deltagare vid mötet.[11] Amper kritik framfördes mot bl.a. det framlagda samarbetsförslaget.[12] På samtalsmötets andra dag kom en kraftig sammanstötning till stånd mellan framför allt missionsföreståndare Dahlberg och Norrbottens predikantförenings ordförande Edvard Backlund, där den senare ifrågasatte solidariteten från de prästvigda missionspastorerna. De hade ju tenderat bli Stiftelsens kringresande nattvardsförvaltare, ansåg Backlund. Och en lösning på detta sätt av Stiftelsens nattvardsfråga ansåg han "skulle bli ett starkt växande frö till en klyfta inom EFS' arbetarkår". Följden av Backlunds uttalande blev en uppmaning till Backlund från missionsföreståndaren att offentligt ta tillbaka sitt uttalande, vilket både utlöste häftiga reaktioner vid mötet och fick till följd en skarp brevväxling mellan Backlund och Dahlberg efter samtalsmötets slut. I denna klarade man upp sina personliga motsättningar och diskuterade vidare de prästvigda missionspastorernas anlitande vid nattvardsgångar i förhållande till predikanterna. Dahlberg underströk därvid, att "Styrelsen ämnar icke lösa nattvardsfrågan genom kringresande nattvardsförvaltare".[13]

Även från ledningen för EFS' länsförbund i Västerbotten kom en reaktion på det stormiga samtalsmötet på Hagaberg. Denna hade formen av en hälsning till stiftelsevännerna i Västerbotten och var undertecknad av styrelseledamöterna Alfred Furberg, Sven Bodin, Aron Strömgren och Josef Nygren. I uttalandet påpekades inledningsvis, att omdaningen i tiden på olika sätt också berörde Stiftelsen liksom Svenska kyrkan och frikyrkorna. Med kraft tog man avstånd från den ovederhäftiga ryktesspridningen om Stiftelsens ställning. Samtidigt som man försvarade EFS-styrelsens inställning att inte vidtaga dis-

[7] Protokoll vid EFS predikantförenings årsmöte sept 1953 § 5. LFA.

[8] Backlund till Dahlberg 26.10.1953 EFSA.

[9] Dahlberg till Backlund 23.11.1953 EFSA.

[10] Joh. Karlsson till Backlund 23.11.1953 EFSA.

[11] Sådana noteringar finns hos pastor Lars Sjöstedt och visades för förf. okt 1974. Protokoll har ej återfunnits.

[12] Intervju med studierektor Iwan Hellström, Johannelund, okt 1974.

[13] Dahlberg till Backlund 22.12.1953. EFSA.

ciplinära åtgärden mot separatistiska föreningar, underströk man, att Länsförbundet vill "behålla sin ursprungliga ställning som missionsorgan inom kyrkan". Sammanhållning med Kyrkan vore så mycket mer angelägen, då man kunde förutse en sållningens tid för kristenheten. "Låt oss alla kära vänner inom EFS i Västerbotten, samla oss mer hängivet och troget än tidigare kring våra missionsuppgifter. . . Må vi icke föröda vår kraft på små ting!"[14]

Kommentarer till förhandlingarnas misslyckande.

Vi har nu sett hur alla de ansträngningar, som gjordes på olika plan inom Kyrkan och Stiftelsen att förebygga separation, misslyckades, och hur de olika förhandlingsvägar som prövades, ej ledde till det avsedda målet. Varken förslag till praktiska lösningar eller teologiska överläggningar visade sig kunna på ett avgörande sätt föra parterna närmare varandra. Det är förståeligt, att den som kanske mer än alla gjort ansträngningar att nå fram till en samförståndslösning, luleåbiskopen Bengt Jonzon, upplevde misslyckandet ytterst smärtsamt. I ett brevsvar på EFS-styrelsens brev till Biskopsmötet angående risken för kyrkosplittring på grund av nattvardsfrågan, utgöt biskopen sitt hjärta inför sin vän missionsföreståndare Dahlberg.

Han klagade över, hur överläggningarna, trots all vänlighet förts på ett lågt plan. Om Kyrkan och EFS går isär, så är det ett vittnesbörd om hur svagt det andliga livet är på bägge håll." Det finns inga avgörande *andliga* skäl, som har anförts för en sådan utveckling utan allenast i ganska trång mening kyrkopolitiska samt åtskilliga rätt oandliga skäl. . . Vi ta hänsyn till Stiftelsen, vi ta hänsyn till predikanterna, vi ta hänsyn till prästerna. Men ta vi hänsyn till Gud och Guds rike? Ta vi hänsyn till den andliga situationen i vårt folk och dess krav i denna tid?"[15]

I en cirkulärskrivelse till prästerskapet i Luleå stift i juli 1954 kommenterade biskop Jonzon de misslyckade förhandlingarna. Han konstaterade att man inte uppnått någon väsentlig förändring genom centrala förhandlingar. Men han skulle vara uppmärksam på om nya möjligheter skulle yppa sig. Biskopen ville, väl medveten om lokala svårigheter, uppmuntra och uppmana till att arbeta för "en broderlig gemenskap i umgänge och arbete mellan präst och predikant", vilket kunde förebygga och undanröja misstro och missförstånd. Det var också viktigt, underströk biskopen, att "låta stiftelsefolket känna, att man så långt som möjligt vill hava honom till medarbetare".[16]

De nedlagda och misslyckade förhandlingarna kommenterades också av kyrkans och EFS' pressorgan. I Svensk Kyrkotidning rekommenderade kyrkoherden Allan Svantesson en grundlig eftertanke på nytt från kyrkans sida över

[14] Vårt Budskap nr 1 1954 s 5.

[15] Jonzon till Dahlberg 9.7.1952. Brevkopia hos ärkebiskop em. Gunnar Hultgren.

[16] Jonzon i cirkulärskrivelse till prästerna i Luleå stift 20.7.1954. LDA.

bl.a. "Kyrkans absoluta brist på möjligheter att släppa den evangelisk-lutherska nattvarden ut till förvaltning av lekmän, dessa må sedan vara av hur hög personlig andlig kvalitet som helst."[10]

I EFS-predikanternas tidskrift Förkunnaren beklagade den piteåfödde redaktören John Lundmark misslyckandet av överläggningarna: "Skulle det vara alldeles otänkbart att förhandlingarna ånyo återupptogs, fast från helt nya utgångspunkter? Är det alldeles otänkbart, att Svenska kyrkans biskopar och präster kan generöst frångå vissa traditionella ordningar för att bereda plats åt Stiftelsen i Svenska kyrkan? Har de något att erbjuda Stiftelsen, som är en bättre lösning än att förbjuda? Vad kan de avstå ifrån? Och å andra sidan: Vill vi i EFS ett närmande till Kyrkan? Kan vi avstå från något för att hjälpa våra pånyttfödda präster i deras arbete för Guds rike? Har vi något att erbjuda Svenska kyrkan?"[11]

5. Sammanfattning.

Vi har i inledningen av detta avsnitt kortfattat beskrivit nattvardsfrågans utveckling inom EFS under 1900-talet fram till 1940. Vi fann, att EFS' styrelse och berörda domkapitel samtyckte till nattvardsfirning i av EFS-ägda kyrkolokaler och bönhus, såvitt dessa blev invigda för nattvardsfirning i kyrklig ordning, och prästvigd person tjänade vid nattvardsgudstjänsten. I allt större utsträckning togs EFS' egna prästvigda missionspastorer i anspråk vid av EFS-föreningarna ordnade nattvardsgudstjänster.

Separatistiska tendenser i Ångermanland, tecken på radikalisering inom EFS' predikantkår i Norrbotten och irritation i Norr- och Västerbotten på grund av den organisatoriska dragkampen mellan Kyrkan och EFS föranledde den nye luleåbiskopen Bengt Jonzon att ta initiativ för att söka förhindra en framtida separation.

Ansträngningar gjordes genom överläggningar och gemenskapsdagar på lokal-, läns- och stiftsnivå att överbrygga den organisatoriska klyftan mellan Kyrkan och EFS. Vid stormöten och studiedagar för präster och predikanter dryftades de teologiska divergenserna för att vinna en djupare samhörighet.

Alla försök som gjordes att närma Kyrkan och EFS till varandra och därmed minska risken för separation, misslyckades både på läns-, och stifts- och riksplanet. Olika orsaker till misslyckandet kan noteras: bristande tid och intresse hos präster och predikanter, svårigheter för Stiftelsens företrädare att ge bindande löften för Stiftelsens folk att efterleva träffade överenskommelser, alltför stort organisatoriskt betingat främlingskap hos Stiftelsens folk inför Kyrkan och dess prästerskap, på många håll alltför djupgående skillnad i teologiskt synsätt och infekterad organisatorisk dragkamp mellan två starka religiösa

[10] SKT 25.6.1953.
[11] Förkunnaren nr 4 1953 s 24.

block. Ur allt detta drog EFS i Norrbotten den slutsatsen, att Stiftelsens gamla kyrkotrogna linje borde avvecklas och en mot kyrkan självständigare väg beträdas. EFS' ledning och predikantkår i Västerbotten fasthöll i motsats till därtill med kraft vid EFS' gamla linje, att den skulle förbli ett missionssällskap, en väckelserörelse inom Svenska kyrkan.

II. Separationens förlopp.

1. Förebud till separation.

Hortlaxväckelsen 1950–51.

Pitebygden hade under den tidsperiod, som ovan behandlats, upplevt flera väckelser. Olika delar och olika byar i den vidsträckta bygden berördes vid olika tidpunkter av väckelser. Så ägde t.ex. en väckelse rum under senare hälften av 1930-talet i sågverkssamhället Munksund, under ledning av EFS-missionären Gustav Nylander, som enligt uppgift införde en ny väckelsemetodik i pitebygden. Istället för den stillsamma väckelse som ägde rum i Arbetarmissionens hägn, och som ovan beskrivits, där människor blev väckta av Guds Ords predikan, gick hem till sitt, studerade skrifterna och överlade med varandra under vardagen för att sedan bekänna sin tro vid en kommande gudstjänst, infördes nu bönemöten i direkt anslutning till gudstjänsterna.[19]

Omkring tio år senare, 1947, höll en norsk predikant vid namn Andreasen mötesserier inom Hortlax församling, varvid en viss andlig oro gjorde sig märkbar. Andreasen, vilkens verksamhet betraktades med viss skepsis av hans landsmän i Inre Misjonen[20] synes i sin förkunnelse ha intagit en starkt kyrkokritisk attityd. Hans utfall mot kyrkan i bl.a. gudstjänster i Hortlax församlingshem tvingade komministern i Hortlax till ett genmäle i kyrkan, vilket ledde till en konflikt, som avsevärt synes ha stört de tidigare relationerna i församlingen mellan prästerskapet och EFS. Både i sina offentliga gudstjänster och sin enskilda själavård synes Andreasen ha tillämpat en markerat frikyrklig metodik.[21] Observeras bör, att Andreasen vann sina flesta anhängare och största framgångar i Jävre by i södra delen av Hortlax församling.

År 1950 kunde åter förmärkas en andlig rörelse i vissa av Hortlax församlings byar. I samband med en tältmötesvecka på sensommaren kom några familjer i kyrkbyn till andlig avgörelse under vägledning av den lokale predikanten Ola Brännström.[22]

[19] Enl. uppgift av predikant Olov Wiklund och Ture Lindberg mars 1974.

[20] Backlund återger yttrande från Inre missionsledare: "Andreasen kan väl vara bra, men vi är glada att det bara finns en Andreasen".

[21] Intervju med kyrkoh. em. Elof Wiklund.

[22] Uppgift från predikant Ola Brännström, Hortlax.

Samma höst höll en adventistpredikant, Lennart Mansfield, gudstjänster i Storfors Folkets hus. Genom drastiska ämnesformuleringar i lokaltidningarnas predikoturer och även genom en fängslande framställning samlade han stora skaror av åhörare till Folkets hus, där flera av de närvarande tidigare deltagit nöjestillställningar.[23]

När han efter någon tid började föra in adventistiska läropunkter i sin förkunnelse,[24] lämnade man hans gudstjänster. Men den oro, som hans förkunnelse väckt, drev många att söka sig till de gudstjänster som hölls i byarnas bönhus.

Genom förmedling av Stiftelsens expedition sändes predikanter till pitebygden för att ta hand om den andliga rörelsen. Det blev framför allt de sydsvenska predikanterna Albert Johansson och Thure Carlsson, som kom att tillsammans med förutnämnde Ola Brännström stå i ledningen för väckelsen. Bland övriga medverkande talare kan nämnas predikanterna Uno Eklund och Albin Engelmark. I begränsad omfattning anlitades länsförbundets predikanter.[25a]

Församlingens båda präster synes inte i något avseende ha engagerats i väckelsen,[25b] dels uppenbarligen därför, att de inte tillfrågades om medverkan, dels på grund av skepsis inför väckelsens form och uttryck. Uppenbarligen fanns här också den andreasenska konflikten med i bakgrunden.

Det förhållandet, att prästerna stod utanför väckelseskeendet bidrog naturligtvis till att stärka väckelsefolkets känsla av främlingskap inför kyrkan och ledde ofta till skarp kritik mot prästerna, vilken förstärktes på grund av de nyomvändas ibland upprörda sinnesstämning.

Gudstjänsterna under väckelsen präglades av en intensiv atmosfär som pendlade mellan djupt allvar och upprymdhet. I en rapport till EFS's expedition gav predikanten Ola Brännström exempel på detta.[26] Och i en radioandakt efter väckelsen, betitlad "När väckelsen kom till byn" publicerad i Vårt Missionsblad i april 1953, gav predikanten Albert Johansson en livfull skildring av människors reaktioner under den aktuella väckelseperioden.[27]

I likhet med den nylanderska väckelsen avslutades gudstjänsterna oftast

[23] Uppgift från bl.a. Jencie och Elof Lundberg Piteå, som själva deltog i Folkets-Hus-gudstjänsterna. Intervju med pastor Lennart Manfield, Västerås 7.3.1979. Mansfield född i Närpes, i Finland, var två år bosatt i Piteå och har mycket tydliga minnesbilder från Folkets-Hus-gudstjänsterna.

[24] VM jan 1953 s 2f, sept 1952 s 2, konferenser 1953 s 19f.

[25a] Uppgift av f. distriktsföreståndaren Edvard Backlund aug. 1974. Brev från Kihlström till Hagner i april 1951: "Väckelsen utbreder sig som en stormflod i Hortlax socken. Endast i gårkväll på tre olika platser lämnade sig ett trettiotal människor åt Gud". Kihlström anhåller om lämplig kraft för mötesserier omgående. EFSA.

[25b] Se bl.a. predikoturer i PT 1950–51.

[26] Brännström till EFS exp. 25.9.1951. EFSA

[27] VM april 1952 s 2f. Se även VM jan 1952 s 2f. och sept 1952 s 2.

med bönestunder på knä i bönhuset. Starkt påverkades menigheten av de nyomvändas vittnesbörd.[28] Den lokala predikanten Ola Brännström synes under den upprörda väckelseperioden ha utfört en sammanhållande insats och betytt mycket för de väcktas väg till frid.[29]

Åldern hos dem som greps av väckelsen varierade från by till by, men det var dock den yngre medelålderns människor som dominerade. De flesta av dessa hade kommit i kontakt med och kontinuerligt deltagit i Stiftelsens söndagsskol-, junior- och lägerverksamhet i hembyn och på Storstrand och med sina föräldrar deltagit i byns gudstjänster, men även helt utanförstående blev väckta.

Väckelsens omfattning uppskattades av den lokale predikanten Ola Brännström till omkring 275 personer inom Hortax församling, vilken vid denna tidpunkt hade drygt 4000 invånare.[30] Medlemsstatistiken som återges här nedan, anger en medlemsökning till följd av väckelsen på c:a 250 personer. Denna divergens torde dock förklaras av det förhållandet att åtskilliga av dem som greps av väckelsen var redan tidigare registrerade som medlemmar i DUF-föreningarna utan att ha kommit till personlig avgörelse, ett förhållande som bör ses som ett uttryck för att DUF-föreningarna ända till mitten av 1900-talet behållit något av de gamla byabönernas kollektiva karaktär.[31]

Väckelsens genomslag i DUF-föreningarnas statistik i Hortlax församling
Antal medlemmar

DUF-förening	1949	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60
Bergsviken	119	113	145	145	145	127	133	140	148	144	147	153
Blåsmark	125	125	158	149	149	158	158	145	153	159	146	123
Hemmingsmark	82	86	101	101	99	101	101	100	101	101	80	63
Hortlax	111	111	141	135	135	13	132	131	125	125	130	115
Höglandsnäs	–	–	–	–	–	29	35	26	28	25	27	17
Högsböle	14	24	24	29	29	27	26	26	28	23	25	19
Jävrebyn	70	70	128	136	136	114	107	104	102	88	100	97
Mellanboda	–	28	58	47	48	49	50	46	43	37	30	24
Storfors	52	52	66	59	56	56	50	50	47	47	44	29
Vitsand	25	32	32	32	32	32	32	27	25	24	27	23

[32]

[28] Brännström till EFS 25.9.1951. EFSA. Intervju m.f. DUF-ordf. Herbert Lundberg, Bergsviken, okt 1974.

[29] Uppskattande omdömen om predikant Brännströms insatser under väckelsen har avgetts av dem som greps av väckelsen, bl.a. förf. föräldrar.

[30] Brännström till EFS exp. 24.9.1951. EFSA.

[31] Uppgift av predikant Patrik Johansson apr 1975.

[32] Statistik i EFSÅ 1949–75.

Av ovan anförda statistik framgår att en markant ökning av medlemsantalet ägde rum år 1950–51. Särskilt stark var medlemsökningen inom DUF i Jävre som anges ha fått 66 nya medlemmar under åren 1950–52. Närmast följde Hortlax DUF med en ökning av 40 medlemmar, Blåsmarks DUF med 38 nya medlemmar, Bergsvikens DUF med 32 och Hemmingsmarks DUF med 19 nya medlemmar. Även i de mindre byarna skedde medlemsökningar, och i ett par av dessa skedde också en nystart av DUF-föreningar. Så var fallet i det till Hortlax kyrkby gränsande Höglandsnäs och den lilla byn Mellanboda vid västerbottensgränsen.[3]

I och med ökningen av medlemsantalet i DUF-föreningarna, vilken innefattade flera unga och medelålders familjer, skedde en ökad uppslutning kring söndagsskolverksamheten, vilket framgår av nedanstående tablå:

Antal söndagsskolbarn i DUF-föreningar i Hortlax' församling

DUF-förening	1949	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60
Bergsviken	80	80	80	95	95	102	102	110	110	101	160	100
Blåsmark	82	67	79	79	79	85	85	85	85	85	85	85
Hemmingsmark	72	65	70	70	70	70	75	75	84	77	81	75
Hortlax	96	96	96	103	103	96	82	73	82	80	66	62
Höglandsnäs	–	–	25	25	25	25	31	31	33	24	37	44
Högsböle	13	13	13	13	13	13	13	11	10	11	11	–
Jävrebyn	42	42	42	69	68	82	78	78	73	73	80	86
Mellanboda	23	33	44	44	44	44	44	44	44	47	42	30
Storfors	52	70	60	70	70	70	70	60	65	61	55	62
Vitsand	24	24	24	27	27	27	27	28	31	32	38	36

Naturligtvis kom också *junior- och ungdomsverksamheten* att växa på grund av väckelsen.

DUF-förening	1949	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60
Bergsviken	33	33	33	33	33	50	50	50	99	121	130	123
Blåsmark	63	63	83	78	78	90	93	92	92	91	91	77
Hemmingsmark	12	12	26	26	26	26	26	26	29	26	19	49
Hortlax	40	40	45	45	45	50	50	55	78	97	99	103
Jävrebyn	17	17	17	31	31	82	31	30	39	105	68	80
Mellanboda	–	–	–	19	19	18	18	25	25	27	26	30
Storfors	10	21	21	25	25	25	25	30	14	14	18	19
Vitsand	7	7	–	9	9	9	9	12	10	10	10	13

[3] VM aug 1951 s 4.

Sammanfattningsvis kan konstateras, att hortlaxväckelsen 1950–51 kom att medföra en mycket stark vitalisering av DUF:s verksamhet inom Hortlax församling och fick till följd en stark intensifiering av arbetet inom DUF-föreningarna.[34]

Att väckelsen också kom att verka i hög grad stimulerande på allt stiftelsefolk i Norrbotten framgår av referaten från Länsförbundets årskonferenser, vilka från år 1951 präglades av en mycket stor uppslutning från framför allt pitebygdens EFS-folk.[35]

Samtidigt med medlemsökningen i DUF-föreningarna fick emellertid också väckelsen en negativ följd för byagemenskapen. De människor i byarna, som inte greps av väckelsen, skrämdes bort från DUF-föreningarnas gudstjänster i byarnas bönhus på grund av väckelsemetodiken med dess personligt adresserade frågor om besökarnas andliga liv och de efterföljande bönemötena samt den atmosfär, som var rådande under och efter gudstjänsterna. Medan byarnas invånare oberoende av sitt själstillstånd i pitebygden tidigare slutit upp av de i föreningarna anordnade gudstjänsterna i bönhusen, upphörde detta i stor utsträckning efter väckelsen. Väckelsens negativa följd blev alltså, att den slog sönder den gamla andliga byagemenskapen. Den del av byns befolkning, som inte kom med i väckelsen, och även några som berördes av denna, ställde sig antingen utanför DUF-föreningen, blev helt neutrala eller tog starkt parti för kyrkan.

Den starka intensifiering av stiftelseverksamheten som väckelsen fick till följd, kom naturligtvis också att aktualisera lokalfrågan i pitebygden, dvs. frågan om ägenderätten till byarnas bönhus. Som vi sett i föregående kapitel hade denna fråga redan under 1940-talet aktualiserats i flera byar. Striden gällde huruvida bönhusen skulle vara byägda eller föreningsägda. I slutet av 1940-talet, 1947, överfördes Blåsmarks bönhus från byns ägo till DUF-föreningen. Också i Hemmingsmark aktualiserades saken följande år men ledde inte till överföring av äganderätten. Även i andra byar gjordes vid denna tid framställningar från byns DUF-förening i detta ärende. Så var fallet med bl.a. Jävre bönhus, till vilket vi återkommer nedan. Se vidstående tablå!

En bidragande orsak till separationen i pitebygden mellan Kyrkan och EFS var den utveckling, som ägde rum i den tio mil norr om pitebygden belägna Råneå församling.

2. Separation i Råneå församling 1954.

Råneå församling har omnämnts vid några tillfällen i den tidigare framställ-

[34] Predikant Bengt Nilsson skriver i rapport från predikresa i Jävre, Hemmingsmark, Högsböle och Holmfors: "I Hortlax församling samlas merandels mycket folk, och där förnimmas yttringar av den Andens verkstorm som gått fram". VM mars 1952 s 7.

[35] VM sept 1952 s 2f.

Lokal	Tillkomst	Överlät till EFS	Läget 1979
Piteå landsförsamling:			
Munksunds bönhus	Byggt 1907. Ägt av Munksunds AB.	Aktualiserat 1954 Nybygge av EFS 1957	Ägt av EFS
Pitholmens bönhus	Byggt 1932		Ägt av EFS
Svensby bönhus	Gamla skolan renov. 1924	Överfört till EFS 1935	Ägt av EFS
Roknäs bönhus	Byggt 1939	Överfört till EFS omkr. 1960	Ägt av EFS
Sjulnäs bönhus	Inköpt Skyttebor-gen, ombyggt till bönhus	Överfört till EFS Nybygge 1975	Ägt av EFS
Lillpite bönhus	Byggt 1924		Ägt av EFS
Arnemarks bönhus	Byggt 1937	Överfört till EFS 1939	Ägt av EFS
Långnäs bönhus	Byggt 1945	Tillhör från början EFS	Ägt av EFS
Degerängets bönhus	Byggt 1940	Överfört 1960	Ägt av EFS
Böle bönhus	Byggt 1940	–	I byns ägo
Hortlax för-samling			
Jävre bönhus	Byamännen byggde 1922. Invigt för för nattvard	Aktualiserat 1947–53 Avslag.	Överfört t. förs. ägo 1974. EFS' byggde eget bönhus 1958
Hemmingsmarks bönhus	Bönhus byggt 1930–35.	Aktualiserat 1948. Avslag.	Nybygge 1974 Förvalt. av bönhusför.
Blåsmarks bönhus	Skolan användes 1885–1923 Bönhus invigt 1923	Överfört 1947	Ägt av EFS
Hortlax församlingshem	Byggt på kyrkmalmen 1935	Aktualiserat 1974 Övertaget av EFS och sålt till kyrkan	Eget EFS-bönhus byggt 1975

Lokal	Tillkomst	Överfört till EFS	Läget 1979
Storfors bönhus	Byggt 1894	Formell övergång 1963	Ägt av EFS
Bergsvikens bönhus	Byggt 1913–14	Troligen 1939	Ägt av EFS
Vitsands bönhus	Byggt 1939	Tillhör EFS från början	Ägt av EFS
Jävrebodens skola	Bondgård blev skola omkr. 1925		Ägt av byn
Högsböle skola	Byggt 1904	Överfört till EFS omkr. 1970	Ägt av EFS
Höglandsnäs bönhus	Byggt 1950	Tillhörde EFS från 1950	Ägt av Piteå fria församling från 1974
Norrfjärdens förs:			
Norrfjärdens bönhus	Byggt 1923	Tillhör EFS från början	Ägt av EFS
Sjulsmarks bönhus	Byggt 1942–44		Ägt av bönhusförening
Nybyns bönhus	Byggt 1956	Tillhör EFS fr. början	Ägt av EFS
Rosviks bönhus	Byggt 1921–25	Överfört 1943	Ägt av EFS
Holmträsk bönhus	Byggt omkr. 1943	Tillhör EFS från början	Ägt av EFS

ningen. Dess kyrkogeografiska läge präglas av, att den är belägen mellan den rosenianska och laestadianska väckelsebygden. Dessa båda inomkyrkliga väckelser hade i Råneå församling fått ett avsevärt svagare inflytande än i grannförsamlingarna. I stället hade frikyrkligheten en stark position i Råneå församling, som med sina nära fyrtio byar omfattade en yta av Blekinges storlek.[36]

Redan under 1800-talets förra hälft hade den separatistiska rörelsen ett starkt fäste i Råneå. Under 1800-talets senare del inkom frikyrkligheten i råne-bygden. År 1887 bildades den första missionsförsamlingen inom Råneå församling.[37] Den baptistiska verksamheten inleddes genom besök av den från pite- och skelleftebygden kände Näs Pehr Persson. Råneå baptistförsamling bildades 1883.[38] Helgelseförbundets evangelister besökte råneåbygden första

[36] Byström 1954 s 140f.
[37] Bäckman 1954 s 174ff.
[38] Weinesjö 1954 s 179ff.

gången omkring 1890 men en församling bildades först på 1920-talet.[39] Och 1936 tillkom en pingsförsamling i Böle by, 5 km från kyrkbyn.[40]

EFS' verksamhet i råneåbygden inleddes genom den år 1882 bildade Råneå missionsförening. En av initiativtagarna var komministern, sedermera kyrkoherden i Piteå landsförsamling, Alfred Nygren.[41]

År 1929 fick Råneå församling som kyrkoherde den västerbottenfödde Engelbert Byström.[42] Efter kontakt med bl.a. Oxfordrörelsen kom Byström vid 1940-talet ingång i nära beröring med den nya kyrkosynen och dess förgrundsgestalter Bo Giertz och Olov Hartman. Han blev snart en hängiven anhängare till dess teologi och praktiska handlingsprogram. Ämbetssynen anammades med sådan intensitet, att Byström en period under 1940-talet t.o.m. bar ämbetsdräkt till vardags.[43]

Nattvardens framträdande plats i den nya kyrkosynens teologi och praktik attraherade Byström starkt. Genom talrika nattvardsgudstjänster i församlingskyrkan och de småkyrkor, som på Byströms initiativ byggdes i allt fler av församlingens byar,[44] sökte han nå församlingsborna med nattvardens gåvor. Nattvardsgudstjänsterna präglades av en rik liturgi, korstecken m.m. vilket irriterade stiftelse- och frikyrkofolket, som däri såg katolicerande tendenser. Kring småkyrkorna växte fram en ganska rik församlingsverksamhet under kyrklig ledning. Det decentraliserade församlingslivet kom därmed i närhet och nötning mot EFS' byanknutna verksamhet, vilket också väckte irritation.[45]

Irritationen förstärktes av kyrkoherdens målmedvetenhet och järnvilja. Hans ivriga, dominanta och något militanta personlighet skapade hos somliga animositet och aggressivitet.[46]

Men Byströms uppväxt i roseniansk fromhetsmiljö med nära kyrklig anknytning kom också att prägla hans prästtjänst. Vi har funnit honom intensivt engagerad som initiativtagare till och deltagare i samförståndsöverläggningar mellan kyrkan och EFS på stifts- och länsnivå under 1940-talet. Vi har därvid mött tankegångar hos honom om EFS-predikanternas rätt till sakramentsförvaltning, och att man borde bereda dem möjlighet till sakramentsförvaltning.

På hemmaplan synes ett gott samarbete mellan kyrkoherden, EFS-predikanten och EFS-folket ha varit rådande till omkring 1945–46, då en skärp-

[39] Almqvist 1954 s 183f.
[40] Larsson 1954 s 184ff.
[41] Larsson 1954 s 160ff.
[42] Larsson 1954 s 81.
[43] Byström till Folke Dahlbäck 12.7.1945. BAT.
[44] Byström 1954 s 162ff.
[45] Byström 1954 s 163. Byström till kantor J. Persson 16.8.1945.
[46] PMP Luleå 1975 s 228f.

ning i relationerna alltmer började framträda.[47] Detta berodde till avsevärd del på Byströms kyrkosyn, församlingsstrategi och personlighet som ovan beskrivits. På stiftelsesidan inträdde också en skärpning i och med ett predikantskifte, vilket medförde att kommunikationerna mellan präst och predikant upphörde.[48] Också mellan Råneå missionsförenings ordförande, liksom predikanten född i Piteå landsförsamling, och kyrkoherden inträdde en försämring i relationerna.[49] Ett avsnitt av ämbetsberättelsen till biskopsvisitationen 1950 synes ha bidragit till ökad irritation.[50] Också från EFS' länsförbund gavs ökat uttryck för irritation över Byströms agerande.[51] Försök från kyrkoherdens sida att genom överläggningar överbrygga motsättningarna och fördjupa samarbetet, misslyckades.[52]

Den 7 februari 1953 fattade Råneå missionsförening beslut att anordna s.k. fria nattvardsgångar. Den andra av dessa hölls på Skärtorsdagens kväll 1954, varvid sex EFS-predikanter från södra Norrbotten medverkade.[53]

Nattvardsgångarna i Råneå utlöste mycket starka reaktioner av olika slag. Prästerskapet i Råneå pastorat utsände den 3 maj 1954 ett herdabrev, där man, visserligen i hovsamma formuleringar, underströk, att Råneå församling genom missionsföreningens steg ställts vid ett vägskäl, där den ena vägen ledde till frikyrkobildning, den andra till kyrkans nattvardsbord.[54] I ett uttalande av prästerskapet i Norrbottens södra kontrakt den 3 juni 1954 fastslogs, att Stiftelsen och Kyrkan befann sig vid ett vägskäl, att man ville fortsätta samarbetet med Stiftelsens predikanter, men att upprepande av fria nattvardsgångarna skulle menligt återverka på det fortsatta samarbetet inom församlingarna.[55]

Också inom EFS's predikantförening i Norrbotten kom frågan naturligtvis upp till dryftande. Vid ett predikantmöte i Munksund den 3–5 september 1954 gav predikant Edvard Backlund aktuell information om utvecklingen inom Råneå församling och manade sina predikantkolleger till återhållsamhet. Han ville bl.a., att predikantkollegerna skulle överväga om inte Råneå missionsförenings nattvardsbehov kunde tillgodoses genom att Stiftelsens missionspastorer ledde nattvardsgudstjänsterna, eller att endast den lokale predikanten

[47] Byström 1954 Är Stiftelsen vid skiljevägen? s 2. Som ex på samarbetet se årsmötesprotokoll för Råneå missionsförening 5.2.1944. BAT.

[48] Byström till B. Lundmark 15.1.1951. BAT.

[49] Byström till E. Dahlbäck 16.1.1951. BAT.

[50] Utdrag ur ämbetsberättelse för Råneå pastorat vid biskopsvisitationen 1950. BAT.

[51] Protokoll vid NELU-s styrelsesammanträde 21.4.1951. LFA.

[52] Byström till folkhögskolelärare Torsten Nilsson 6.6.1952. BAT.

[53] Byström 1954 s 1.

[54] Brev till Råneå församling 3.5.1954. BAT.

[55] Skrivelse, enhälligt antagen vid prästerskapets i Norrbottens södra kontraktskonvent i Nederluleå församling 3 juni 1954. BAT.

ställde sig till förfogande. De båda kompromissförslagen avvisades dock av predikanterna.[55]

Vid predikantmötet i mars samma år hade en av de äldre predikanterna överlämnat en nattvardsservise, vilken ordföranden, predikant Backlund, mottog med vissa förbehåll.[56]

En intensiv brevväxling på olika nivåer blev också följden av de fria nattvardsgångarna i Råneå. I ett tackbrev till ärkebiskopen Yngve Brilioth med anledning av sin 60-årsdag berörde missionsföreståndare Dahlberg utvecklingen i Råneå. Han anklagade kyrkoherde Byström för att "genom direkt motstånd mot vårt arbete och genom utmanande högkyrkliga nattvardsgudstjänster" ha "gjort allt för att utmana våra vänner däruppe". Men han lovade också, att styrelsen skulle göra allt vad den kunde för att hålla den gamla linjen.[57] I sitt svar framförde Brilioth som sin åsikt, att "svårigheten ligger tydligen främst däri, att en viss grupp av Stiftelsens predikanter i själ och hjärta äro direkt frikyrkligt inställda."[58]

På styrelsens uppdrag avsände missionsföreståndaren den 29 maj 1954 ett brev till piteåpredikanten Olov Viklund, som medverkat vid nattvardsgudstjänsterna i Råneå. Med hänvisning till att utvecklingen i Råneå fått till följd att stiftelsevänliga präster hamnat i en svår situation, vapen hade satts i händerna på Stiftelsens vedersakare och "vår vännegrupp i Norrbotten splittrats", vädjades till predikanten att helt upphöra med dessa fria nattvardsgångar och att "söka genom Ditt inflytande hela vad som nu söndrats".[59]

Detta brev blev inledningen till en skarp brevväxling mellan predikanten Edvard Backlund och missionsföreståndaren. I sitt brev gav Backlund råneåherden skulden för utvecklingen, liksom centralstyrelsens avsaknad av en klar handlingslinje. I stället hade denna handlat inkonsekvent, när den tillät stiftelsenattvardsgångar i egna lokaler i Stockholm, men ej i Råneå. Enligt Backlunds tolkning av Bekännelseskrifterna hade den som innehade Ordets förkunnelse också rätt till sakramentsförvaltning. Slutligen påtalade han med skärpa favoriserandet av Stiftelsens tjänare i den yttre missionen på bekostnad av dem som arbetade i den inre.[60] I sitt kortfattade svar vädjade Dahlberg till Backlund att använda allt sitt i flytande för att undvika splittring, en uppmaning som Backlund tillmötesgick vid det ovan relaterade predikantmötet i Munksund. I slutet av sitt brev bekände Dahlberg, att frestelsen att lämna mis-

[55] Protokoll vid EFS predikantförenings årsmöte 3–5.9.1954 § 8. LFA.
[56] Protokoll vid predikantmötet i Älvsbyn 5–7.3.1954 § 5. LFA.
[57] Dahlberg till Brilioth 16.6.1954. EFSA.
[58] Brilioth till Dahlberg 21.6.1954. EFSA.
[59] Dahlberg till Viklund 29.5.1954. EFSA.
[60] Backlund till Dahlberg 19.6.1954. EFSA.

sionsföreståndartjänsten de sista åren varit stark på grund av de aktuella påfrestningarna.[61]

I ett brev av den 23 juli 1954 efterlyste kyrkoherde Byström klara besked från Dahlberg: "Tänk om Dahlberg sagt ifrån lika klart som Furberg!"[62] I sitt svar till Byström berörde Dahlberg ett besök som han avlagt i Råneå. Därvid hade han fått det intrycket, att Byström i umgänget med Stiftelsens vänner "mera framträtt som herre än som herde". Som ansvarig för hela Stiftelsen ansåg sig Dahlberg inte kunna uppträda som Furberg, vilken endast företrädde EFS i Västerbotten.[63]

I ett brev till Alfred Furberg i Skellefteå vände sig kyrkoherde Byström med stor skärpa mot ryktesspridningen kring hans person: "Tro inte allt som kommer ryktesvis om mig. Det har pratats otroligt mycket om mig, tydligen över hela landet, men ännu har ingen, säger ingen, på kristet vis kommit och talat ut med mig, så att jag har fått höra vad anklagelserna gå ut på och jag har erbjudits tillfälle till sakliga förklaringar till de många ryktena."[64]

I ett par långa brev till redaktören för Vårt Missionsblad, John Lundmark, utvecklade Byström sin uppfattning om Bekännelseskrifternas syn på de aktuella frågorna. Avslutningsvis konstaterade han där, att han funnit det flitiga erbjudandet av nattvarden till hela församlingen ha varit en av huvudorsakerna till att han "mist vännernas förtroende".[65]

I ett inlägg i den fräna debatten mellan kyrkoherde Byström och distriktsföreståndare Backlund som fördes både per brev[66] och i dagspressen kommenterade Backlund utförligt det dokument som Dahlberg-Jonzon publicerat år 1953 som resultat av samarbetsöverläggningar.[67] Han underströk att Rosenius negativa inställning till separation från kyrkan till vilken ideligen hänvisats i viss mån var irrelevant i nuläget genom den långa rad av beslut och åtgärder som EFS' styrelse vidtagit under de gångna hundra åren och som gjort Stiftelsen alltmer organisatoriskt fristående i förhållande till Kyrkan, en utveckling som Stiftelsens grundare inte hade avsett. Ett annat avsteg från Stiftelsens ursprungliga linje ansåg Backlund var prästvigningen efter dispens av missionspastorer. Genom att låta dessa förrätta nattvardsgudstjänster inom Stiftelsens missionsföreningar vid sidan om kyrkoförsamlingens egna nattvardsgudstjänster, hade ju Stiftelsens styrelse "indirekt godkänt att dessa föreningar anordna egna nattvardsgångar". Backlund ställde vidare frågan om det

[61] Dahlberg till Backlund 29.6.1954. EFSA.
[62] Byström till Dahlberg 23.7.1954. EFSA.
[63] Dahlberg till Byström 26.7.1954. EFSA.
[64] Byström till Furberg 2.8.1954. EFSA.
[65] Byström till John Lundmark 19.8.1954, 29.9.1954. BAT
[66] Backlund till Byström 5.6.1954, Backlund till Byström 31.1.1956. Byström till Backlund 18.4.1956. BAT.
[67] NK juli 1954.

fanns "ett Ordets ämbete utan rättighet till sakramentsförvaltning". "Om Stiftelsens predikanter kyrkorättsligt sett kan handha förkunnelsen av Guds ord, varför är det då så svårt att tänka sig ett liknande erkännande beträffande sakramentsförvaltningen?" Slutligen, fastslog Backlund, skulle inte EFS' predikanter bedriva någon som helst propaganda för att föreningar skulle starta egna nattvardsgångar. Predikanterna ville gärna samarbete med Kyrkan "men det måste vara ett samarbete, där känslan av över- och underordnad, husbonde och tjänare inte behöver göra sig förnimbar".[11]

Ser vi sammanfattningsvis på de förebud till separation mellan Kyrkan och EFS som nu beskrivits, finner vi, hur den starka hortlaxväckelsen 1950–51 genom framför allt den expansion av verksamheten den medförde, ökade klyftan mellan Kyrkan och stiftelsevännerna i pitebygden. Förutom den klyfta som genom väckelsen framträdde allt skarpare mellan byakollektiv och EFS-förening blev lokalfrågan akut och förorsakade en dragkamp om gudstjänstlokalerna som skulle leda till separation.

Ett annat förebud till separation i pitebygden var råneåkonflikten 1954 som ovan utförligt beskrivits. I dess dramatiska förlopp möter oss organisatorisk konkurrens på byanivå, stora skillnader i teologiskt synsätt mellan kyrkoherde och stiftelsefolk och djupa personliga motsättningar som orsaker till separationen. Inte minst den inflammerade polemiken i tidningarna och man och man emellan som blev följden av nattvardsseparationen i Råneå torde verksamt ha berett marken i pitebygden för en separatistisk utveckling.

3. Separationens förlopp i pitebygden

Separation i Jävre.

En av de byar där väckelsen hade sina största framgångar, dels under norrmannen Andreasens besök 1947 och år 1950–51 var Jävre, belägen efter kustlandsvägen nära gränsen mot Västerbotten, sydligast belägna större by inom Hortlax församling. Där hade inom DUF-föreningen, som framgår av statistiken, medlemsantalet mellan 1949 och 1953 ökat med 66 personer och söndagsskolan med mer än 30 barn.

I ledningen för DUF-föreningen stod vid denna tid den driftiga och impulsive folkskolläraren Andreas Rönnbäck. Rönnbäck, född i Töre församling i norra länsdelen på gränsen mot Råneå, hade enligt egen utsago på olika vägar kommit fram till en frikyrklig inställning. Barndomshemmets ekumeniska

[11] Backlunds inlaga föranledde härskna kommentarer från bl.a. EFS vice ordf. Alfred Furberg som betecknade den som huvudsakligen "elaka angrepp, delvis kombinerad med okunnighet i rubricerade sak". NK 23.8.1954.

anda liksom intryck han fått under 1940-talet på olika vägar, hade bidragit till denna inställning.[69]

Med Rönnbäck som ordförande beslöt nu DUF-föreningen i Jävre att söka få övertaga det av byns bönhusförening vårdade och för nattvardsfirning i kyrklig ordning invigda bönhuset.

Redan den 7 september 1947, alltså samma år som en liknande framställning gjordes i Blåsmark, inkom som tidigare omnämnts en framställning till Jävre bönhusstyrelse från Jävre DUF att få övertaga bönhuset. Bönhusstyrelsen beslutade nu att föreslå Bönhusföreningen, att överlåta bönhuset mot en summa av 50:– kr, samt med förbehåll att vid eventuell reparation vidmakthålla altare och altarrund.[70]

Vid efterföljande årsmöte med Bönhusföreningen förelåg dels förslag om överlåtelse till DUF, dels förslag om avslag, dels förslag om att ej driva frågan till omröstning. "Med anledning av att åtskilligt motstånd till Styrelsens förslag förelåg, beslutades att diskussionen skulle utgöra svar på frågan." Efter att man vid sammanträde den 5 mars 1950 diskuterat men avslagit förslag om ändringar i bönhusets stadgar,[71] aktualiserades DUF-föreningens önskan att få övertaga bönhuset åter av dess ordförande folkskollärare Rönnbäck vid ett gemensamt styrelsemöte med DUF och Bönhusföreningen den 12 oktober 1951. I den protokollförda diskussionen[72] påmindes om, hur man förra gången, 1947, hade med majoritetsbeslut kunnat överlåta bönhuset till DUF, men "för att ej stöta sig med utomstående" underlåtit detta. En av ledamöterna menade nu, att vad världens barn tyckte och tänkte om saken betydde ingenting, "blott vi inom den troende skaran vore eniga." En relativt talrik grupp utanför styrelsen hade till sammanträdet skickat hälsning "att frågan skulle bordläggas och aldrig mer upptagas till behandling". Man befarade att "om DUF skulle övertaga huset, skulle spänningen mellan Kyrkan och Stiftelsen bli större". Men av diskussionen vid sammanträdet framgick dock, enligt sekreteraren "att fullständig enighet rådde inom båda styrelserna, att det bästa vore för verksamheten här, om DUF finge övertaga bönhuset".

En febril verksamhet synes nu ha börjat i byn. Från DUF:s sida insändes den 4 november en skrivelse till Bönhusföreningens årsmöte som skulle hållas den 9 december 1951 med anhållan att få övertaga bönhuset. I skrivelsen, som finns införd som bilaga till Bönhusföreningens protokoll, påpekades att DUF i Jävre i 31 år bedrivit "söndagsskolverksamhet, ungdomsarbete, syföreningsverksamhet och predikoverksamhet" och att denna f.n. utgjorde 75 % av den

[69] Intervju med folkskolläraren Andreas Rönnbäck hösten 1974. Rönnbäcks radikala och kyrkokritiska inställning framträdde i ett odaterat brev till sekr. Emil Vestman, förmodligen avsänt i juni 1953. I brevet anförde Rönnbäck häftig kritik mot missionsföreståndaren. EFSA.

[70] Jävre bönhusförenings protokoll 7.9.1947. PAP.

[71] Jävre bönhusförenings protokoll 5.3.1950. PAP.

[72] Jävre bönhusförenings protokoll 12.10.1951. PAP.

religiösa verksamheten i byn. Behovet och värdet av denna verksamhet hade framgått av den väckelse som nyligen gått fram över Jävre. Då det förelåge risk med hänsyn till Bönhusföreningens ålderssammansättning, att "Bönhuset undan för undan övergår i nya händer", ville man nu övertaga ägandet av bönhuset, "ty vem skulle bättre än en troende grupp förvalta" det arv fäderna lämnat efter sig? "Huset och verksamheten förändras ju icke på något sätt genom att DUF får övertaga det, utan det är en förenkling av administrationen och ett stadfästande av den nyttjanderätt vi redan äger." Slutligen ville man understryka, att "Stiftelsens ledning för såväl Norrbotten som hela Sverige står stödjande bakom denna framställning", samt att man i framtiden vore beredd att följa bönhusets stadgar.[73]

Samma månad inkom en skrivelse undertecknad av 115 bybor i Jävre till Bönhusföreningen, där man på det bestämdaste ville avråda från åtgärden att överlåta bönhuset till DUF. Som skäl anförde man, att en sådan åtgärd skulle leda till en olycklig söndring bland bönhusets vänner. Ett överlåtande skulle också strida mot deras intentioner som uppförde bönhuset, vilka ville ha det som en "kyrka" tillhörig byns alla invånare. "Omsorgen om vår bys andliga liv och fostran bjuder oss att så långt vår insikt och möjlighet når, söka undvika alla gränsdragningar, som kunna bli hinder i vägen för honom, som ständigt låter sin kallelse gå ut till alla. Med nuvarande äganderättsförhållanden kan också envar av byns innebyggare tala om, och, när han känner sig manad komma till bönhuset såsom sitt gudstjänsthus. Detta är i evangeliets linje och anda." I skrivelsen, där man också avvisade allt tal om risk för framtida kupper som skulle förvärldsliga bönhuset, antecknade församlingens kyrkoherde C.O. Degerman att han i alla delar instämde i skrivelsens motiveringar och synpunkter.

Vid Jävre Bönhusförenings sammanträde den 9 december upptogs frågan om bönhusets överlämnande till DUF. Under den livliga diskussionen framkom två förslag, det ena att bordlägga frågan, det andra att låta den avgöras genom röstning. Den röstning, som ägde rum, resulterade i att frågan om bönhusets överlämnande till DUF bordlades.[74]

Vid Bönhusstyrelsens sammanträde den 14 mars 1952 aviserade DUF-föreningens talesman, att denna nu "måste inrikta sig på att få egen lokal, varför ungdomsföreningen, som läget nu är, ej anser sig kunna ekonomiskt understödja, ej heller kommer att deltaga i en eventuell reparation eller ombyggnad av bönhuset".[75] Och vid styrelseval den 21 december 1952 avsade sig de DUF-anslutna ledamöterna återval i bönhusstyrelsen.[76]

[73] Bilaga till Jävre bönhusförenings protokoll. PAP.
[74] Bönhusföreningens protokoll 9.12.1951. PAP.
[75] Bönhusföreningens protokoll 14.3.1952. PAP.
[76] Bönhusföreningens protokoll 21.12.1952. PAP.

DUF-föreningen i Jävre vidtog nu ansträngningar att skaffa sig en egen samlingslokal. Efter alla ansatser, som rann ut i sanden, enligt Rönnbäck beroende på motstånd från bl.a. de kommunala myndigheterna, förvärvades en f.d. kafélokal i Jävres byakärna." Denna kunde tagas i bruk i samband med en invigningshögtid den 22 september 1957. Tre veckor senare, den 13 oktober, hölls den första nattvardsgudstjänsten i det nyinvigda bönhuset utan prästerlig medverkan med stor uppslutning, omkring 200 nattvardsgäster, som framgår av referat i Vårt Missionsblad,"

Samtidigt höll Hortlax församlings kyrkoherde C.O. Degerman efter sedan länge uppgjord plan nattvardsgudstjänst i Jävre bönhus.

Separation i Munksund.

Också i Munksund, det gamla sågverkssamhället som vid seklets början var DUF:s inkörsport i pitebygden ledde utvecklingen under 1950-talet fram till separation.

Redan sedan lång tid hade Munksunds DUF-förening en stark ställning i sågverkssamhället. Man hade predikant stationerad i Munksund, anställd av missionsföreningen Pitholmens förenade missionsvänner. Föreningen hade 1949 108 vuxna medlemmar och ett välutvecklat barn- och ungdomsarbete. I mitten av 1950-talet ägde en väckelse rum i Munksund, vilken starkt bidrog till att öka medlemsantalet från 108 medlemmar år 1950 till 166 medlemmar år 1957." På samma sätt som var fallet vid Hortlax väckelsen medförde väckelsen i Munksund en vitalisering av söndagsskolarbetet samt junior- och ungdomsverksamheten.

I Munksund hade år 1951 stationerats en kyrkoadjunkt, sedermera komministern Per-Göte Lindström, född i norra Västerbotten i kyrkotrogen EFF:s- och byabönsmiljö och som ovan beskrivits under sina studieår i Uppsala påverkad av Friedrichsens ecclesiologi, Lindroths lutherundervisning och Bo Giertz böcker Kristi kyrka och Kyrkofromhet. Påverkad av sin barndomsmiljö och sin i Uppsala förvärvade kyrkosyn och med ökande insikt om, att EFS var på en separatistisk väg startade han en tid efter ankomsten till Munksund en uppbyggnad av ett kyrkligt arbete i den vidsträckta Piteå landsförsamling. Först bildade han fyra kyrkliga syföreningar. Från dessa fick han pengar och medarbetare, så att kyrkliga söndagsskolor kunde startas. Efter ett mycket stormigt komministerval, där de utanför DUF-föreningarna varande församlingsborna slöt upp kring sin präst i Munksund, kunde han med kyrkobrödernas hjälp igångsätta och genomföra byggandet av en kyrkans egen ungdomsgård, Fagervik, inom Piteå landsförsamling, avsedd att nyttjas som en sam-

" Intervju med Rönnbäck hösten 1974.

" VM nov 1957 s 2.

" VM jan 1955 s 7, mars 1955 s 3, juni–juli 1955 s 5.

lingspunkt för hela pitebygdens kyrkliga arbete och i realiteten en begynnande motvikt mod det EFS-ägda Storstrand.[80]

DUF-föreningens verksamhetsexpansion och komminister Lindströms satsning på kyrkligt barn- och ungdomsarbete ledde till, att när den av Munksunds AB ägda och av kyrkan och EFS gemensamt nyttjade samlingslokalen måste rivas på grund av industriområdets utvidgning, kunde Kyrkan och EFS inte komma överens om nyttjande av den nya lokal som erbjöds.

Detta resulterade i att DUF i Munksund beslutade bygga eget bönhus, vilket invigdes av missionsföreståndare Nils Dahlberg den 24 augusti 1958.[81] Samma år hölls "avskedsmöte" från den gamla samlingslokalen, som nyttjats åren 1907–1957.[82] Innan dess hade dock under dramatiska omständigheter den första "fria" nattvardsgången ägt rum i Munksund långfredagen april 1957. När planerna på denna blev kända skrev Lindström ett brev till missionsföreningen för att söka avstyra det hela. Kontraktsprosten Yngve Andersson i Älvsbyn sökte per telefon få ordföranden att inställa nattvardsgången. Komministern i Arjeplog sökte övertala sin far, rektorn vid EFS' Bibelinstitut i Södertälje, att icke medverka vid den "separatistiska" nattvardsgången, som dock ägde rum långfredagen i april 1957.[83]

Efter en tid gick Munksunds DUF-förening ett steg vidare och anlitade predikant istället för prästvigd EFS-pastor vid sin nattvardsfirning. Detta steg meddelades av DUF-föreningen till EFS' riksstyrelse, som dock inte vidtog någon åtgärd.[84]

4. Debatt om separationen.

Kontraktsprosten contra distriktsföreståndaren.

Den 25 november 1957, drygt en månad efter den första fria nattvardsgudstjänsten i Jävre, samlades representanter för pitebygdens församlingar, "därav många präster, men lekmän till största delen", till överläggningar i Piteå stad om den uppkomna situationen. Man beslöt enhälligt att i ett öppet brev till distriktsföreståndaren Edvard Backlund och Fosterlandsstiftelsens länsförbund i Norrbotten "rikta en enträgen vädjan att förskona vår bygd och våra församlingar från den olyckliga söndring som en fortsättning på den väg som beträtts i Jävre, obevekligen för till".

I det öppna brevet, som publicerades i Piteå-Tidningen den 27 november, påpekades också, att det som skett var "oförenligt med Luthers lära och de tankar som C.O. Rosenius vid flera tillfällen framförde, i det han varnade för söndring omkring nattvardsbordet".

[80] Skriftlig redogörelse av kpr. Per-Göte Lindström maj 1975.
[81] VM okt 1958 s 4.
[82] VM jan 1958 s 4.
[83] VM mars 1957 s 5f, ger en historik över stiftelseverksamheten i Munksund.
[84] EFS styrelseprotokoll 7.4.1960. EFS exp.

I slutet av det öppna brevet erinrades om apostlaordet: "Låtom oss icke övergiva vår församlingsgemenskap, såsom somliga hava för sed." Samtidigt meddelades, att man den instundande första söndagen i Advent skulle i kyrkorna bedja för församlingens endräkt.[85]

I sitt svar på det öppna brevet, publicerat i Piteå-Tidningen den 30 november, klandrade distriktsföreståndaren Edvard Backlund tillvägagångssättet att upptaga denna debatt i dagspressen. Vidare ville han upplysa brevskrivarna och allmänheten om, att "Länsförbundet aldrig anordnat någon s.k. egen nattvardsgång" och icke för närvarande hade för avsikt att anordna egna nattvardsgångar. Däremot ansåg han sig personligen kunna biträda vid nattvardsfirning både i Jävre och annorstädes på grund av sin åsikt, att varken Nya testamentet eller Kyrkans bekännelseskrifter hade "den uppfattningen, att sakramentsförvaltningen är något mer högheligt än ordets predikan". Trots sin medverkan vid nattvardsgången i Jävre ansåg sig inte Backlund ha brutit sig ur kyrkosamfundet. Till sist ville han framhålla, att Stiftelsens folk varit "fritt kyrkligt" och arbetar "i fri anslutning till vårt kyrkosamfunds ordningar".[86]

Kontraktsprosten Yngve Andersson återkom med svar till distriktsföreståndaren Backlund den 4 december. Han påminde om de många resultatlösa förhandlingarna på olika nivåer med EFS, vilka var orsak till, att man nu valt att publicera sitt öppna brev i dagspressen. Vidare sade han sig ha svårt för att förstå den principiella skillnaden mellan att distriktsföreståndaren visserligen icke själv anordnade s.k. fria nattvardsgångar i en länsförbundet underställd förening men ändå personligen medverkade vid de s.k. fria nattvardsgångarna. Åter fick Rosenius avslutningsvis komma till tals: "Men att oinvigda utdela altarets sakrament är lika stridande mot Ordet och kyrkohistorien som redan är visat. . ."[87]

Fem dagar senare, den 12 december, återkom distriktsföreståndaren Backlund med ett genmäle, som mest innehöll kritik av detaljer i kontraktsprostens argumentering. Vidare diskuterades tillkomsten av stadgeformuleringen "i fri anslutning". Slutligen menade Backlund, att han genom sin medverkan vid nattvardsgången i Jävre handlat analogt med Rosenius, som aldrig anordnade gudstjänster utan talade Guds Ord endast då han var anmodad därtill av enskild person eller en grupp kristna.[88]

Ser vi på den ovan i korthet refererade debatten mellan kontraktsprosten och distriktsföreståndaren märker vi hur man från den kyrkliga sidan vill motivera och försvara församlingsgemenskapen och vikten av nattvardens anknytning

[85] PT 27.11.1957.

[86] PT 30.11.1957.

[87] PT 4.12.1957.

[88] PT 12.12.1957. Debatten kommenterades av red. John Lundmark i VM jan 1958 s 3f under rubriken "Annorlunda kyrklig".

till denna bl.a. genom hänvisning till C.O. Rosenius. Mot detta hävdade Stiftelsens talesman, distriktsföreståndare Backlund, med emfas den lokala, i byn befintliga föreningens rätt att ordna egna nattvardsgångar och kalla officiant till denna, en ståndpunkt som för övrigt länsförbundets styrelse ställde sig bakom i ett uttalande den 3 februari 1958."

Debatten mellan kontraktsprosten och distriktsföreståndaren lockade andra till diskussionsinlägg. Av intresse är en insändare från signaturen N.O. Nilsson, införd i Piteå-Tidningen den 5 december, där han bl.a. tog upp till behandling frågan om äganderätten till bönhusen. Han protesterade med hetta mot, att de av byborna byggda och ägda bönhusen övertogs av EFS under motiveringen, "att det har skett för att inte huset en dag skulle upplåtas för annat än det är byggt till. . . Nog är byamännen också karlar att se till att det används rätt."[90]

Detta inlägg i debatten utgör en bekräftelse på att de s.k. fria nattvardsgångarna inte bara äventyrade församlingsgemenskapen utan även utsatte byagemenskapen för svåra påfrestningar och skadade förtroendet för DUF-föreningarna som den hela byn omfattande religiösa gemenskapsform, som de fått överta från byabönerna.

Debatt i Stiftelsens tidningsorgan.

Om debatten i lokaltidningen framför allt rörde frågor av lokal karaktär sökte man i Stiftelsens tidningsorgan förklara och motivera utvecklingen mot separation utifrån teologisk synvinkel.

I Rikspredikantförbundets tidskrift "Förkunnaren" var i nummer 2 1958 införd en artikel av predikanten, sedermera ordföranden i EFS, Kurt Mossberg om "Högkyrkligheten och EFS" vilken samtidigt var en recension av Gunnar Rosendals bok "Vårt katolska arv" och Sven-Arne Onsäters "Högkyrkligheten". I sin recenserade artikel drog Mossberg den slutsatsen, att enligt det synsätt han mött i Rosendals böcker hade predikanterna inget existensberättigande, eftersom de inte hade "successio apostolica". Därmed hade inte heller den inre missionen något existensberättigande. Av dessa skäl borde EFS sluta upp bakom dem som bekämpade högkyrkligheten, menade Mossberg.[91]

"Vad gäller schismen?" Den frågan ställdes i samma nummer av Förkunnarens redaktör, den piteå-födde predikanten John Lundmark. Men utgångspunkt från ett citat av ett uttalande vid prästkonventet i södra Norrbotten år 1954 med anledning av råneåkonflikten, där man hävdat, att schismens orsak vore en omböjning från luthersk till reformert-calvinsk teologi påpekade Lundmark, att både ortodoxi och pietism utgått från Luther. Medan ortodoxin

[90] NELU-s styrelseprotokoll 3.2.1958. LFA.
[91] PT 5.12.1957.
[91] Förkunnaren nr 2 1958. Wiklund 1979 s 119f.

varnade för falska lärare varnade pietismen för ogudaktiga lärare. Pietismen satte de andliga kvalifikationerna före den officiella vigningen. Om fred skulle kunna komma till stånd mellan kyrkan och EFS måste "en rättning mittåt" komma till stånd."[92]

I samma nummer var en artikel införd författad av förre redaktören för missionstidningen Budbäraren, Knut Björck, betitlad EFS i Svenska kyrkan. Denna artikel hade tidigare hållits som föredrag dels i Predikantföreningen, dels i en av pitebygdens byar, och sedan publicerats i Förkunnaren."[93] Efter ett försök till en kort historik av EFS under hundra år, där Björck synes ha kommit till slutsatsen, att så mycket förändrats under de hundra åren, att Rosenius' åsikter inte i allt var applicerbara på nuläget, framförde han som sin åsikt, att det i dagens kyrkoliv förelåg "två bestämda skikt av organiserat arbete inom vårt kyrkoliv, ett klerikalt och ett evangeliskt-pietistiskt betonat skikt. Det senare är huvudsakligen representerat av Stiftelsen". Björck framförde som sin framtidsprofetia, att "vi kan räkna med en allt klarare gränsdragning mellan högklerikalismen och den evangeliska väckelsekristendomen i vår kyrka – en gräns som inte går mellan Kyrkan och EFS utan rakt igenom både prästerskap och allmänt kyrkoliv."

Ser vi på huvudtendensen i de ovan citerade artiklarna och andra icke här citerade artiklar i t.ex. Vårt Missionsblad märker vi en stark betoning av den teologiska inställningen hos prästerskapet såsom den väsentliga orsaken till schismen och separationen mellan kyrkan och EFS, medan litet eller ingenting sägs om en teologisk "omböjning" inom Stiftelsen själv.

Sådana synpunkter fick emellertid komma till uttryck i annat sammanhang:

Distriktsföreståndaren till missionsföreståndaren

Med anledning av en förfrågan från Stiftelsens nye missionsföreståndare Einar Thurfjell inför de återupptagna förhandlingar mellan EFS:s styrelse och Biskopsmötet, för vilka skall redogöras i avhandlingens avslutningsdel, redogjorde distriktsföreståndaren Edvard Backlund den 27 februari 1962 i ett brev till missionsföreståndaren för sin syn på utvecklingen till separation i Norrbotten, en redogörelse som är av intresse i vårt sammanhang."[94]

Efter att ha inledningsvis nämnt de platser i Norrbotten, som vid brevets avsändande anordnade s.k. fria nattvardsgångar: tre platser inom Råneå församling, Jävre, Munksund och Vistträsk inom Älvsby församling, påpekade Backlund, att till nattvardsgångarna i Jävre och Munksund kom deltagare från ett

[92] Förkunnaren nr 2 1958. Betr Förkunnaren se Wiklund 1979 s 83ff.

[93] Förkunnaren nr 2 1958.

[94] Backlund till missionsföreståndare Einar Thurfjell 23.2.1962. EFSA.

Johan Söderlind

K.A. Fällström

Alfred Furberg

Efraim Engström

Josef Nygren

Bengt Jonzon

flertal byar inom Hortlax och Piteå landsförsamling. "Inom Hortlax församling, finns det knappast någon by från vilken inte en del av Stiftelsens folk nu och då deltar i nämnda nattvardsgångar." Från åtta av de större byarna inom Piteå landsförsamling deltog likaså stiftelsefolk i de fria nattvardsgångarna. För Älvsby församling var förhållandet likartat.

Bakgrunden till det aktuella läget, var enligt Backlund inte "predikanternas prestigebegär". På ingen av de platser där man gått in för egna nattvardsgångar hade predikanten tagit initiativet eller genomdrivit det. "Såväl i Munksund som Jävre var predikanten inte med när beslut om nattvardsgångar fattades".

Enligt Backlunds mening var "den egentliga bakgrunden inte heller vederbörande präster avoghet", även om dessas agerande i vissa fall fått bägaren att rinna över.

Däremot hade man här "att göra med ett visst inflytande från frikyrkosamfunden, dels den historiska utvecklingen inom såväl EFS som inom Svenska kyrkan."

Inflytandet från frikyrkorna var betydelsefullt och förståeligt, då Stiftelsens och frikyrkans folk levde samman i byar och samhällen under likartade villkor, men med den skillnad, att stiftelsefolket måste gå till kyrkan för att få Herrens nattvard, medan frikyrkofolket också kunde få del av nattvarden inom sin gemenskap. Utan tvivel hade detta förhållande påverkat den inom EFS frambrytande inställningen till nattvarden.

Också Stiftelsens egen utveckling mot en allt större och fastare organisation hade avsevärd del i utvecklingen mot fria nattvardsgångar. Utan en sådan organisatorisk kraftutveckling hade emellertid Stiftelsen i nuläget fört en mycket tynande tillvaro, ansåg distriktsföreståndaren.

En förbisedd sak för förståelsen av bakgrunden till nuläget, var enligt Backlund även "EFS' egna nattvardsgångar med inom EFS prästvigda som officierande", vilket bidragit till att uppluckra och upplösa föreställningen att endast präst i Svenska kyrkan hade rätt att förvalta nattvarden.

När det gällde utvecklingen inom Svenska kyrkan, påpekade Backlund att kyrkan vid seklets början inte hade haft någon egen frivillig verksamhet men numera tagit upp alla Stiftelsens och frikyrkans verksamhetsgrenar. Denna utveckling hade lett till Stiftelsen, som tidigare stått i ett visst konkurrensförhållande till frikyrkorna, nu hade hamnat i ett konkurrensförhållande till Svenska kyrkan.

Till detta kom nu även "liturgins uppblomstring inom kyrkan", som skapat en viss främlingskänsla hos väckelsens folk inför kyrkans gudstjänst på flera platser.

I ett PS nämnde slutligen Backlund vissa namngivna präster vilkas personliga agerande bidragit till att påskynda separationen. "Därmed inte sagt, att vårt folk i alla dessa fall var utan fel." Några namngivna ledare inom Stiftelsen som kunde bidragit till att utlösa separationen omnämndes dock inte.

5. Reaktion i Västerbotten

I samband med samarbetsförhandlingarnas misslyckande 1952–53 gjordes, som vi sett, uttalanden både från EFS länsförbunds styrelse i Västerbotten och från Vårt Budskaps redaktör, att man inom EFS i Västerbotten önskade fasthålla vid Stiftelsens gamla linje att stå kvar som ett missionssällskap inom kyrkan.

Med anledning av skrivelse från missionsföreståndare Nils Dahlberg där han bad om uttalande ang. vigselrätt för EFS predikanter och EFS sekreterare inbjöd till överläggningar på Hagaberg 1955, beslöt styrelsen att vid kommande sammanträde 1954 kalla Förbundets samtliga predikanter till rådplägning.[94]

Vid samma sammanträde gavs ordförande och sekreterare i uppdrag att besvara ett tidningsinlägg kyrkan och EFS. I detta svar uttalades "Förbundets fasta beslut att liksom förut i sin fortsatta verksamhet följa Fosterlandsstiftelsens traditionella linje till Kyrkan." Man vädjade "till Kyrkans och Stiftelsens vänner att inte slösa tiden på ofruktbara diskussioner".[95]

Vid decembersammanträdet 1954 där Länsförbundets styrelse och 40 predikanter deltog, beslöt predikanterna framhålla, hur djup skakade missionsvännerna var över utvecklingen inom EFS. Man vädjade till Länsförbundets styrelse att uppvakta centralstyrelsen och "för den framlägga, hur allvarligt man i Västerbotten ser på den stadgestridiga kursändringen inom EFS." Samtidigt avvisade man som distriktsföreståndare Josef Nygren för sin del gjort vid det tidigare sammanträdet, förslaget till vigselrätt.[96]

Också Länsförbundets styrelse avrådde på det bestämdaste från ytterligare åtgärder för ansökan om vigselrätt för EFS predikanter och beslutade att vid det planerade januarisammanträdet framlägga Stiftelsefolkets i Västerbotten syn på EFS inre mission.[97]

Ännu en reaktion mot den separatistiska utvecklingen inom EFS kom i december 1955, nu från Byske missionsförening, verksam i gränsförsamlingen mot Norrbotten. I en skrivelse pekade man på de andliga skador det skulle medföra i församlingarna, om EFS skulle markera sig som ett särskilt kyrkosamfund. Man vädjade till EFS riksstyrelse att göra allt för att stoppa separatismen.[98]

När separationen i Jävre blivit ett faktum hösten 1957, återkom Byske missionsförenings styrelse i ett uttalande med en vädjan till EFS riksstyrelse att förmå de predikanter inom Stiftelsen vilka nu ivrade och arbetade för att Stif-

[94] VELU-s styrelseprotokoll 29.11.1954 § 197. UFA.
[95] VELU-s styrelseprotokoll 29.11.1954 § 208. UFA.
[96] VELU-s styrelseprotokoll 6.12.1954 § 223. UFA.
[97] VELU-s styrelseprotokoll 6.12.1954 § 224. UFA.
[98] Bilaga till Byske missionsförenings protokoll 28.12.1955. UFA.

telsen skulle förvandlas till frikyrka, att besinna att Stiftelsen inte har en sådan kallelse.[1]

Med anledning av vädjan i brev från hemmansägaren Simon Holmbom i Gravlund, nära norrbottens-gränsen, att EFS länsförbund skulle stödja skrivelsen från Byske, beslutade Länsförbundets styrelse att förelägga jubileumkonferensen 1958 ett uttalande, där man med hänvisning till tidigare beslut underströk, att "Förbundet såväl i fråga som bekännelse och ställning till Guds ord, som i fråga om ställning i kyrkligt avseende alltfort vill följa stadgarnas anvisning."[2]

Ännu en gång återkom Byske missionsförening med skrivelse till EFS styrelse, där man hänvisade till sina och Länsförbundets uttalanden samt till uttalande från Sveriges biskopar 1953 om vikten av trohet mot Stiftelsens kallelse att vara ett missionssällskap inom Kyrkan. "Vår tro är, att Guds välsignelse kommer att vila över Stiftelsens gärning, om Stiftelsens styrelse och alla understödjande vänner fattar ett fast beslut att Stiftelsen skall förbliva sin från dess bildande givna kallelse trogen."[3]

6. Sammanfattning

Ser vi sammanfattningsvis på separationens förlopp i pitebygden kan spåras påverkningar av den separatistiska utvecklingen i Råneå församling år 1954. Vidare kan konstateras för Jävres del, att den genom väckelsen 1950–51 orsakade ökningen av medlemstal och verksamhetsvolym orsakade konflikt i frågan om äganderätten till byns tidigare byaägda bönhus. DUF-föreningens krav möttes av bestämt motstånd från majoriteten av byakollektivet, som inte önskade överlämna bönhuset i enskild religiös förenings ägo. Kyrkokritik från en av väckelsens föregångsmän och omedveten påverkan av den frikyrkoförsamling, som var verksam i Jävre, beredde marken för separation. Särskilt betydelsefullt för utvecklingen mot separation var dock, att man i Jävre hade en kraftfull ledare, enligt eget vittnesbörd med frikyrkligt synsätt, som synes ha lett utvecklingen mot separation. Betydelsefullt för möjligheten att kunna genomföra separationen var den sanktion till åtgärden, som gavs från predikanternas sida genom medverkan av dessa och framför allt från ledningen för EFS länsförbund i Norrbotten genom att distriktsföreståndaren själv tjänstgjorde vid den första fria nattvardsgången i Jävre och sedan i tidningsdebatten försvarade åtgärden.

Också i sågverkssamhället Munksund kom Stiftelsens organisatoriska expansion och den därav påverkade tvisten om samlingslokaler att tillspetsa läget och leda till att EFS genomförde ett eget bönhusbygge. Men medan det i Jävre

[1] Skrivelse från Byske missionsförenings styrelse 22.3.1958. UFA.
[2] VELU-s styrelseprotokoll 27.6.1958 § 104. UFA.
[3] Odaterad skrivelse till EFS styrelse från Byske missionsförening. EFSA.

var ledaren för DUF-föreningen, som skärpte motsättningarna genom sin frikyrkliga inriktning, var det i Munksund distriktsprästen som genom sin kyrkliga inriktning bidrog till skärpta motsättningar, då han utifrån sin teologiska syn med kraft och envishet sökte bygga upp en församlingsanknuten verksamhet på dopets grund. Att försöket att komma förbi problemet i Munksund genom att vid första nattvardsgudstjänsten i det nya bönhuset anlita en prästvigd EFS-rektor i stället blev ett steg över tröskeln till predikantledda fria nattvardsgångar, bör observeras.

Ser vi sammanfattningsvis på utvecklingen inom EFS i Västerbotten under denna kritiska tid, kan i motsats till Norrbotten noteras ett mycket bestämd avståndstagande från separation och fasthållande vid EFS gamla linje. Medan ledningen för EFS länsförbund i Norrbotten och en stor del av predikantkåren både agerade vid och försvarade separationen, avvisades denna utveckling mycket bestämt av länsförbundets ledning i Västerbotten, vilken fick stöd av den till Länsförbundet nära anknutna predikantkåren. En bidragande orsak till den annorlunda utvecklingen i Västerbotten torde också ha varit frånvaron av så teologiskt och personligt profilerade ledargestalter som var verksamma i Råneå, Jävre och Munksund.

Bortser vi slutligen från lokala variationer framträder när det gäller separationen i Norrbotten mellan kyrkan och EFS vissa huvudorsaker:

Den organisatoriska dragkampen mellan EFS och kyrkan, bidrog starkt till separationens utlösning.

Den teologiska utvecklingen, hos prästerna genom påverkan av den nya kyrkosynen, hos predikanterna genom påverkan av från Lund, Norge och frikyrkan emanerande församlings-, ämbets- och sakramentssyn beredde marken för separation.

Personligheterna, slutligen, bör observeras. När den organisatoriska dragkampen skärptes och de teologiska motsättningarna var förhanden utlöstes i Norrbotten schismen genom starka teologiskt profilerade personligheters agerande, medan den i Västerbotten förhindrades av kraftfulla ledare med ett teologiskt konservativare synsätt.

III. Separationens forsättning

1. Konfirmationsläsning på Storstrand.

I redogörelsen för EFS:s verksamhet och utveckling i pitebygden under 1940-talet har beskrivits tillkomsten av och verksamheten vid det av EFS' länsförbund år 1940 förvärvade Storstrands ungdomshem. Vid detta utvecklades en omfattande lägerverksamhet för ungdom under sommartid. Storstrand blev för unga och äldre EFS-are, men även för andra, som hade kamrats- och vänskapsanknytning, en central samlingspunkt för pitebygden och

tenderade att intaga moderkyrkans plats i denna funktion, samt bidrog även till lösgörande ur de nybildade kyrkoförsamlingarnas församlingsgemenskap.

Från att tidigare ha anordnat läger- och weekendsamlingar för söndagsskolbarn, junior-, flick- och pojkgrupper tog man år 1955 steget till att börja konfirmandundervisning på Storstrand.

I marsnumret 1955 av Vårt Missionsblad meddelade Länsförbundets styrelse, att den beslutat starta konfirmandundervisning på Storstrand.[4] Detta beslut väckte protester från kyrkligt håll, där man såg konfirmationsläsningen som ytterligare ett steg mot lösgörande från församlingsgemenskapen.

De första åren leddes undervisningen på Storstrand av komministern i Öjebyn, f.d. EFS-missionären Johan Ekbäck. Konfirmation och första nattvardsgång ägde rum i Piteå landsförsamlings kyrka. Efter Ekbäcks pensionering leddes undervisningen i flera år av EFS:s missionspastor Erik Bernspång och Oskar Wallin. Efter en sammanstötning med den nye kyrkoherden i Piteå landsförsamling angående den liturgiska klädseln vid konfirmandernas nattvardshögmässa,[5] flyttades konfirmation och första nattvardsgång till Piteå stadskyrka, vilken av pastor uppläts för EFS-präster, som skulle utfästa sig att inte delta i "okyrkliga handlingar, vilket väl närmast syftade på nattvardsgångar i Stiftelsens bönhus".[6]

Länsförbundets styrelse beslöt den 8 februari 1961 att söka skaffa predikant som medhjälpare åt EFS-prästerna vid konfirmationsläsningen på Storstrand.[7] Från år 1963 var Bernspång ensam prästerlig konfirmationslärare på Storstrand.[8] År 1965 fick han hjälp av predikant.[9]

Från pastor Erik Bernspång inkom i december 1965 en skrivelse, adresserad till Biskopen i Luleå stift, samarbetsrådet för Svenska Kyrkan och EFS samt missionsföreståndare Einar Thurfjell, där Bernspång föreslog, att konfirmation och nattvardsgång flyttades till Storstrands kapell. Som anledning till förslaget anfördes den irritation, som uppstått på grund av de liturgiska bruk (skrud och alba vid nattvardsgång), som inom EFS upplevdes som "ett oevangeliskt bruk". Likaså var man irriterad över de önskemål som framförts, att storstrandskonfirmanderna skulle deltaga i kyrkans gudstjänster. En huvudorsak till irritationen ansåg Bernspång vara, "att majoriteten av prästerna ställde sig avvisande till den väckelse, som på 50-talet gick fram över pitebygden."[10]

Nästa steg i utvecklingen blev, att predikant blev ensam lärare för konfirmationsundervisningen på Storstrand år 1972, medan prästvigd tillkallades för

[4] VM mars 1955.
[5] Intervju m. kpr. Torsten Nilsson okt 1974.
[6] NELU-s styrelseprotokoll 25.4.1960. LFA.
[7] NELU-s styrelseprotokoll 8.2.1961. LFA.
[8] NELU-s styrelseprotokoll 14.2.1963, 14.10.1963. LFA.
[9] NELU-s styrelseprotokoll 12.10.1964. LFA.
[10] Bernspång till Luleå domkapitel m.fl. EFS exp.

Antal deltagare i konfirmationsläsningen på Storstrand från pitebygdens församlingar.

År	1955	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78
Piteå landsförsamling	10	5	11	16	34	14	31	18	17	23	16	17	20	25	22	14	19	16	14	17	15	12	19	14
Totala antalet konf.	200	168	202	239	182	195	222	194	175	165	159	144	154	149	176	172	175	176	152	115	123	123	154	179
Piteå stadsförsamling	8	3	3	4	18	20	–	5	5	4	3	–	–	3	2	3	–	7	3	6	4	1	2	5
Totala antalet konf.	87	106	125	135	162	177	125	130	100	125	100	94	105	120	102	98	80	110	73	71	70	81	100	72
Hortlax församling	7	6	6	11	10	13	10	8	12	8	14	15	9	20	20	11	22	13	6	14	14	11	15	14
Totala antalet konf.	82	83	84	86	112	93	74	87	90	82	59	58	59	48	53	53	52	52	39	44	40	48	55	42
Norrfjärdens församling	–	–	–	3	2	–	2	–	3	5	–	2	2	3	1	3	1	2	–	2	4	3	3	–
Totala antalet konf.	81	72	87	89	73	86	69	75	75	65	48	69	50	52	58	50	38	55		44	32	31	46	40

[1] Uppgifterna hämtade i församlingarnas konfirmandböcker. Kompl. uppg. i brev från Thori Lundholm, pastorsexp. Hortlax 2.3.1979.

konfirmation och första nattvardsgång. Samma år inkom en skrivelse från förvaltningskommitten på Storstrand till Luleå domkapitel med anhållan om tillstånd för nattvardsgång i kyrklig ordning på Storstrand, vilken domkapitlet av olika skäl avböjde. En ny framställning gjordes från EFS' länsförbund i januari 1973, men Domkapitlet fann ej heller nu frågan mogen för avgörande.[11]

Vid sammanträdet den 5 maj 1973, begärde Länsförbundets styrelse i motion, att EFS:s länskonferens 1973 skulle ge "bifall till nattvardsfirande på Storstrand i egen regi". Begäran motiverades med att önskemålen blivit fler och fler om att vid de årligen återkommande konfirmationerna också få anordna nattvardsfirande på Storstrand. Många av de ungdomar, som konfirmerades kom att sedan ha nattvardsgemenskap i sin hemförening. Storstrand besöktes mer och mer av medlemmar, som i sin hemmaförening hade egen sakramentsförvaltning. Därigenom skulle de uppleva det helt naturligt att fira nattvard också på Storstrand. Nattvardsfirande å Storstrand borde inte ses som ett förakt för Svenska kyrkans nattvardsbord, men som ett alternativ till detsamma. Ett dylikt alternativ torde också motsvara just den utformning av EFS:s arbete som åsyftades med den lydelse, som EFS:s nya stadgar hade i par. 1: "Sin uppgift vill EFS utföra som en självständig organisation inom Svenska kyrkan, och med frihet för ansluten förening att utforma arbetet efter lokala förhållanden." Årskonferensen godkände åtgärden.[12]

2. Förrättningar utförda av EFS-pastor

När nu EFS byggt ut sitt barn- och ungdomsarbete och startat konfirmandundervisningen på Storstrand låg steget nära till att också utföra förrättning åt dem som så önskade.

Redan i slutet av 1950-talet och början av 1960-talet torde *dop* ha utförts av EFS-predikant, men då endast mycket sporadiskt. Från år 1967 blev sådana dop vanligare och har sedan dess ägt rum i den omfattning som framgår av vidstående dopstatistik.

Av statistiken framgår, att dopens antal är mycket begränsat i förhållande till totala antalet dop i pitebygdens församlingar. I proportion till folkmängden är EFS-dopen vanligast inom Hortlax församling, vilket bl.a. torde ha samband med de expansiva utvecklingen av EFS:s verksamhet under och efter väckelsen. Predikanternas inställning torde också ha haft betydelse.

Frågan om *vigselrätt* för EFS:s predikanter har länge varit brännande och aktuell inom Stiftelsen. Redan på 1950-talet dryftades saken vid flera tillfällen. Under åren 1953–55 synes den ha varit föremål för behandling i EFS:s riksstyrelse åtminstone vid fem tillfällen, men bordlades bl.a. med hänvisning till det ömtåliga läget och reaktionen i bl.a. Västerbotten som antytts i det före-

[11] Redogörelse i PT av domprosten Olaus Brännström 25.4.1974.

[12] NELU-s styrelseprotokoll 5.5.1973. NELU-s konferensprotokoll aug. 1973. LFA.

Antal dop förrättade av EFS:s predikant i p.tebygdens församlingar

Församling	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978
Piteå landsförs	–	–	–	–	3	3	3	3	9	5	7	6
Totala antalet dop	201	135	205	206	209	227	219	220	190	205	184	164
Piteå stadsförs	–	–	–	–	3	3	3	3	1	1	6	1
Totala antalet dop	158	128	153	140	131	148	150	163	133	136	126	112
Hortlax förs	1	–	–	8	6	3	6	6	4	12	10	7
Totala antalet dop	51	60	46	43	59	52	63	64	60	66	66	68
Norrfjärdens förs	–	–	1	–	–	1	–	1	–	–	–	–
Totala antalet dop	36	43	29	32	24	37	35	44	41	47	63	65

[14]

gående.[15] Vid Länsförbundets årskonferens i Hortlax i augusti 1958, insände Länsförbundet styrelse en anhållan om vigselrätt för distriktsföreståndare Edvard Backlund, en begäran som stöddes av 10 ledamöter, medan 1 avstod.[16] Vid EFS:s styrelsesammanträde den 8 september 1960 erhöll predikanter rätt att hos EFS:s styrelse anhålla om vigselrätt. Mot detta beslut reserverade sig ledamöterna Josef Nygren, Sven Bodin, Per Brodén, Sven Behrens, Bengt-Olof Sandin och Åkeson.[17]

Antalet vigslar förrättade av EFS:s predikant i pitebygden synes ha varit ringa. Enligt muntliga uppgifter torde deras sammanlagda antal inte överstiga tio.

Vad slutligen jordfästningarna beträffar, har framställning om sådana i Hortlax kyrka med EFS:s predikant som officiant gjorts vid endast ett tillfälle varvid dock akten kom att utföras av präst. Två jordfästningar med EFS:s predikant som officiant har fram t.o.m. 1975 ägt rum, dels i Piteå stads jordfästningskapell, dels i EFS-kyrkan i Piteå. Vid det förra tillfället jordfästes makan till folkskollärare Rönnbäck, vid det senare tillfället EFS-ordföranden i Piteå stad.

[14] Uppgifterna hämtade i församlingarnas dopböcker. Kompl. uppg. i brev från Thori Lundholm, Hortlax, 15.3.1979.

[15] EFS styrelseprotokoll 11.1, 8.9, 3.11.1955. EFSA.

[16] NELU-s konferensprotokoll aug. 1958. LFA. EFS styrelseprotokoll 30.10.1958 § 206. EFSA.

[17] EFS styrelseprotokoll 8.9.1960 § 235. EFSA.

3. Fria nattvardsgångar i Piteå stad, Hortlax, Bergsviken och Sjulnäs

Medan man i byarna fortsatte EFS:s arbete på föreningslinjen, kom utvecklingen mot fria nattvardsgångar, som i pitebygden påbörjats med Jävre 1957 och Munksund 1960, att fortsätta i pitebygdens tätorter under 1970-talet.

I samband med sanering av Piteå stadskärna inlöstes år 1969 av Piteå kommun det Lutherska missionshus, som invigdes av kyrkoherde Höijer 1890, och som sedan dess under goda relationer med kyrkoförsamlingen varit ett trivsamt centrum för EFS:s verksamhet i Piteå stad. När nu den nya samlingslokalen byggdes och inredningsfrågorna dryftades, framfördes från enskilda medlemmar önskemål om anordnande av fria nattvardsgångar. Vid årsmöte 1970 fattades beslut om fria nattvardsgångar under ledning av den nye EFS-pastorn i Piteå. Vid röstningen i nattvardsfrågan deltog inte ett antal äldre föreningsmedlemmar, som ville undvika strid och börjat söka sig över till kyrkoförsamlingens gudstjänstgemenskap.[18]

Inte minst genom inflyttningen av unga familjer till Piteå stadsförsamling från pitebygdens byar har medlemsantalet enligt tillgängliga uppgifter förblivit intakt inom EFS:s missionsförening i Piteå stad. En viss överströmning till kyrkans samlingar har ägt rum av särskilt äldre medlemmar.

På grund av den fortsatta saneringen av stadskärnan kom år 1973 det gamla Wåhlinska huset att flyttas från sin gamla plats till den nya EFS-kyrkans omedelbara närhet, där det pietetsfullt restaurerades. Så inträffade det intressanta förhållandet att inom en tidrymd på omkring 100 år hade konventiklarna i det Wåhlinska hemmet och bönhuset utvecklats till en nattvardsförening, som var helt fristående från församlingsgemenskapen.

Nästa förening som tog steget till anordnande av s.k. fria nattvardsgångar skulle bli Hortlax missionsförening i Hortlax kyrkby. I Hortlax kyrkby hade år 1935 byggts ett församlingshem, som gemensamt nyttjades för EFS' och kyrkans verksamhet och förvaltades av stiftelsen Församlingshemmets vänner. Församlingshemmet var beläget på kyrkmalmen, men skulle enligt sina stadgar vid eventuell förändring tillfalla EFS, som ovan berörts.

Efter framställning från Hortlax församlings kyrkoråd år 1971 att av Församlingshemmets vänner få förvärva det på kyrkmalmen belägna Församlingshemmet för att kunna genomföra en nödvändig utbyggnad på grund av befolkningsexpansion i Hortlax kyrkby,[19] överläts i stället Församlingshemmet till EFS-föreningen utan kostnad för densamma.[20] Då emellertid Församlingshemmet stod på kyrkans mark, beslöt kyrkorådet den 5 maj 1972 enhälligt att erbjuda EFS femåriga arrendeavtal för att som sitt eget kunna utnyttja Försam-

[18] Intervju med optiker Gunnar Strand 10.5.1975.
[19] Hortlax kyrkoråds protokoll 22.11.1971. HKA.
[20] Protokoll för Församlingshemmets vänner i Hortlax jan 1972 HKA.
[21] Hortlax kyrkoråds protokoll 5.5.1972 § 57. HKA.

lingshemmet på kyrkmalmen, men med uttrycklig vädjan till föreningen att ej där anordna högmässor eller fria nattvardsgångar i kyrkans omedelbara närhet. Efter förhandlingar med EFS inköpte då kyrkoförsamlingen Församlingshemmet för en summa av kronor 175.000. Kyrkoherden lät notera till protokollet sin avsikt att så långt som möjligt underlätta för EFS att använda Församlingshemmet efter det att kyrkan förvärvat detta.[22] På kyrkoherdens förslag beslutade kyrkorådet den 12 december 1972 enhälligt erbjuda EFS att gratis få utnyttja lokaliteterna i det befintliga församlingshemmet och disponera del därav gratis efter planerad utbyggnad.[23] EFS föreningsstyrelse besvarade aldrig erbjudandet, utan startade byggandet av ett nytt bönhus c:a 300 meter från församlingskyrkan. Bönhuset invigdes av missionsföreståndaren Torsten Wiberg den 2 december 1973 och nattvardsgudstjänst firades under ledning av EFS lokala predikanter på invigningsdagens kväll.[24] Regelbunden nattvardsfirning och upprepade högmässor har sedan ägt rum i det nybyggda bönhuset.

Bergsvikens samhälle beläget mellan Piteå stads centrum och Hortlax kyrkby, hade under 1960- och 1970-talet utvecklats från en renodlad jordbruksby till ett villasamhälle med omkring 2 000 invånare, de flesta inflyttade från de stora jordbruksbyarna inom Piteå landsförsamling och sysselsatta vid industrierna i Piteå, men utan anknytning till kyrkolivet i Hortlax församling. Genom denna inflyttning kom också EFS-föreningen i Bergsviken att få ett flertal nya medlemmar utan anknytning till församlingsgemenskapen i inflyttningsförsamlingen, ett förhållande som kyrkans gudstjänster och hembesök av församlingsprästen ej kunnat i högre grad påverka.

När Bergsvikens EFS-förening höll sitt årsmöte 1974 framfördes från vissa medlemmars sida önskemål om fria nattvardsgångar i Bergsvikens bönhus. På önskan av församlingens kyrkoherde skedde den 9 november 1974 ett sammanträffande med missionsföreningens styrelse, där kyrkoherden i avsikt att finna en lösning på nattvardsfrågan i den växande tätorten gjorde en förfrågan hos styrelsen, huruvida denna vore intresserad av samarbetskyrkomodellen. Styrelsen ställde sig avvisande till en sådan tanke.

Några veckor senare gjorde EFS-predikanterna en förfrågan hos kyrkoherden om möjligheten att få tillstånd för nattvardsfirning i kyrklig ordning i Bergsvikens bönhus. Förfrågan resulterade i överläggningar hos biskopen den 2 december 1974, där predikanternas önskemål vann gensvar. Förhoppningar uttalades, att det nya kyrkohandboksförslaget skulle möjliggöra för EFS predikanter att medverka vid nattvardsdistributionen. Ytterligare kontakter mellan predikanterna och kyrkoherden och denne och stiftsledningen kunde dock

[22] Hortlax missionsförenings protokoll 10.1.1972. PAP.
[23] Hortlax kyrkoråds protokoll 12.12.1972. HKA.
[24] Predikoturer i PT 16.5.1975.

inte hindra utvecklingen mot fria nattvardsgångar, utförda av icke prästvigde EFS-pastorn i Bergsvikens bönhus.[25]

Pingsthelgen 1975 upplevde så pitebygden hur fria nattvardsgångar anordnades i Jävre by, Hortlax kyrkby och Bergsvikens tätort.[26]

Infjärden blev nästa del av pitebygden där fria nattvardsgångar kom till stånd.[27] När kyrkoförsamlingen byggt Infjärdens församlingsgård i Sjulnäs by, vilken invigdes Annandag Pingst 1973, började också EFS i Sjulnäs överväga byggande av nytt bönhus. Ett sådant kom också till stånd genom stora insatser från föreningsmedlemmarnas sida. En stor majoritet av dessa ställde sig bakom ett genomförande av eget nattvardsfirande, vilket ägde rum första gången domsöndagen den 23 november 1975. Detta fick, enligt distriktsprästen, till följd, att de EFS-medlemmar som tidigare deltog i kyrkans nattvardsfirande alltmer uteblev från kyrkans nattvardsbord.

I Hortlax församling där Stiftelsen anordnade fria nattvardsgångar i alla större byar utom Hemmingsmark och Blåsmark aktualiserades frågan för Blåsmarks del under 1978. Vid en omröstning inom EFS-föreningar uttalade sig en stark majoritet för fria nattvardsgångar. På förslag av den lokale predikanten vid föreningens årsmöte blev dock frågan uppskjuten till kommande år.[28]

4. Sammanfattning:

Den separation som under 1950-talen ägde rum i Jävre och Munksund kom att fortsätta under 1960- och 1970-talen i pitebygden. EFS konfirmationsläsning på Storstrand som de första åren leddes av präster och avslutades med konfirmation och nattvardsgång först i Piteå landsförsamling och sedan Piteå stadsförsamlings kyrka kom att stegvis fjärmas från sin kyrkoanknytning och slutligen, 1973, helt förläggas på Storstrand med undervisning, konfirmation och nattvardsgång under ledning av icke prästvigd EFS-pastor.

Ett mindre antal förrättningar, dop, vigslar och jordfästningar genomfördes under denna tidsperiod av icke prästvigd EFS-pastor.

Nattvardsseparationen fortsatte med fria nattvardsgångar i Piteå stad 1970, i Hortlax kyrkby 1973, i Bergsvikens tätort 1975 och i Sjulnäs också 1975.

IV. Mot en ny samverkan

1. Sökande efter nya samverkansformer

Samtidigt som EFS i Norrbotten under 1950-talet upplevde en stark expansion framför allt i pitebygden på grund av de väckelser som där gick fram, och sam-

[25] PM ang. fria nattvardsgångar i Bergsviken hos förf.

[26] "PT predikoturer pingstveckan 1975."

[27] Brev till förf. 4.10.1978 från komminister Thure Eriksson, distriktspräst i Infjärden.

[28] Intervju med Å. Brännström 10 juli 1978.

tidigt som man både i norra och södra länsdelen gick separationens väg och därvid togs i försvar av länsförbundets ledning, möter oro och frågor inför framtiden. Denna oro och vånda återkom ständigt i samtal med Stiftelsefolk. På många håll gavs uttryck för längtan efter en ny samhörighet och samverkan mellan kyrkan och EFS.

Oro och vånda inför det aktuella krisläget och längtan efter att finna vägar till nya samverkansformer med kyrkan kom också till uttryck i Norrbottens predikantförenings överläggningar. Två utläggningar av predikantföreningens ordförande och distriktsföreståndaren Edvard Backlund, ger intressanta uttryck för detta.

Det ena föredraget hölls vid predikantföreningens halvårsmöte 27 februari–1 mars 1953 under rubriken: "Det framtida förhållandet mellan EFS och Svenska kyrkan" och hade underrubriken: "En önskedröm och en profetia." Önskedrömmen var, att predikanter avskildes av biskop med handpåläggning för nådemedelsförvaltning, att EFS:s predikanter på den historiska utvecklingens väg fick rätt till nådemedelsförvaltning, att en fast positiv inställning till dessa frågor intogs av EFS:s styrelse, att en reformering av predikanternas utbildning ägde rum, så att denna blev likvärdig för yttre och inre missionens arbetare. I föredragets "profetiska" avsnitt framhöll emellertid talaren pessimistiskt "att EFS:s framtida öde troligen blir splittring och tillbakagång, även om dess ledare en tid lyckas hindra sönderfallet." Vidare pekades på den intellektuella standardsänkningen inom EFS samt svårigheter att nyrekrytera predikantkåren. Den efterföljande debatten underströk predikantkollegernas likartade syn på önskedrömmen men också pessimism inför möjligheterna att förverkliga densamma.[29]

I samband med ett predikantmöte i Långträsk inom Piteå landsförsamling hösten 1956, där Backlund för första gången framträdde i egenskap av distriktsföreståndare, talade han om "Nuet och vägen framåt". Inför framtiden fanns det enligt Backlund tre linjer att följa för Stiftelsen: att helt inarbeta vårt arbete i kyrkliga arbetsformer, att bryta totalt med kyrkan eller att sikta på samarbete med kyrkan. Distriktsföreståndaren ville för sin del ansluta sig till samarbetslinjen samtidigt som han fortfarande drömde om "att samarbetslinjen skall åstadkomma en mer allsidig pastoral tjänst för predikanter".[30]

Sökande efter nya samverkansformer mellan Kyrkan och Stiftelsen och det trängande behovet av sådana kom till utförligt uttryck i en rad ledarartiklar av redaktör Torsten Nilsson, som från 1959 infördes i Stiftelsens riksorgan Budbäraren.

Inledningsvis gjorde här Nilsson en analys av Stiftelsens läge och situation. Han menade, att om EFS en gång hotades av kvävningens död genom en stark

[29] Norrbottens predikantförenings protokoll 22.2–1.3.1953. LFA.

[30] Predikantföreningens protokoll 30.8–1.9.1956 § 5. LFA.

centralisering, så hotades man nu av upplösningens och sönderfallets död. Stiftelsen var på god väg att sönderfalla i ett antal frikyrkoförsamlingar. Torsten Nilsson efterlyste en ny enhet, både en yttre och en andlig.[31] Beträffande Stiftelsens ställning till kyrkan underströk Nilsson i sin artikelserie, att dess uppgift var att vara en "motvikt mot extremt kyrkotänkande" och "slå vakt om lekmannaaktiviteten". Men skulle Stiftelsen kunna utföra den uppgiften i nuet och framtiden behövdes självbesinning. "Vi kan dock inte hålla på att bilda nya kyrkor i oändlighet". För kyrkan var det nödvändigt att skapa ett sådant utrymme inom sina gränser, att ett självständigt inre missionsarbete kunde leva och existera där och uppleva sig som en del av ett större kyrkligt sammanhang.[32] Mot bakgrunden av detta resonemang återkom Torsten Nilsson med ett "Öppet brev till Svenska kyrkans biskopar och präster". Här vände han sig till biskoparna med uppmaning till dem att besöka också Stiftelsens samlingslokaler och ge hela predikantkåren venia. Kyrkoherdarna uppmanades att släppa EFS-predikanter lös i kyrkans predikstolar, medverka då EFS-föreningen kallade men inte då nödvändigtvis tala om kyrkan, samt lägga band på sin vilja att bestämma, då stiftelsefolket var känsliga på den punkten.[33]

Det öppna brevet, som fick skiftande kommentarer från kyrkligt håll,[34] följdes fyra år senare av en serie artiklar, där Nilsson behandlade Stiftelsens framtid.[35] Härvid analyserades samhällsutvecklingen, som nu präglades av en stark flyttning från landsbygd till tätort, ett skeende som var särskilt märkbart i Norrland, där Stiftelsen hade sina starkaste bygder.[36] Att Stiftelsen fortsättningsvis skulle ha stor omsorg om landsbygden var en självklarhet.[37] Men en utökad tätortsverksamhet var mycket angelägen. Nilsson visade här på olika konkreta alternativ: föreningen, den ofullständiga friförsamlingen(med endast sporadisk sakramentsförvaltning), fri församlingsverksamhet i kyrklig ordning (typ Blasieholms- och Betlehemskyrkan), den på regional basis i kyrklig ordning arbetande fria församlingen, där den kyrka som byggdes avsågs vara stadsdelskyrka.[38] Avslutningsvis fastslog Torsten Nilsson, att "de föreningar, som vill, bör få råd och hjälp att försöka det nya". "Om vi låter allt bestå vid det gamla, då är en sak helt viss: vi är sålda."[39]

[31] Budbäraren 11.10.1959.

[32] Budbäraren 15.10.1961.

[33] Budbäraren 26.11.1961.

[34] Budbäraren 7.1.1962.

[35] Budbäraren 4.4.1965.

[36] Den omflyttning, som Nilsson berörde kom att mellan åren 1950–1970 för pitebygdens del påverka EFS föreningarnas situation så, att 14 föreningar i byarna minskade med 312 medlemmar, medan 5 föreningar i pitebygdens gamla och nybildade tätorter ökade med 340 medlemmar. I Västerbotten var utvecklingen likartad. Se Luleå stifts glesbygdsutredning del II s 16ff.

[37] Budbäraren 16.5.1965.

[38] Budbäraren 23.5.1965, 13.6.1965.

[39] Budbäraren 13.6.1965.

Vi har nu sett, hur man inom Stiftelsen på olika nivåer gav uttryck för oro över den uppkomna situationen och sökte nya former för samverkan med Svenska kyrkan. Vi har också funnit att drivkraften bakom denna strävan var dels att man ville finna en lösning på nattvardsfrågan inom EFS, dels och ännu mer att man ville finna former för att möta avflyttningen från landsbygden, där EFS hade sitt starkaste fäste och få möjlighet att utveckla sin verksamhet i tätorterna. Bakom dessa strävanden mot en ny samverkan låg ytterst en önskan att finna former för en effektivare evangelisation, en nödvändighet för att kunna möta den fortskridande sekulariseringen. Längtan efter nya samverkansformer möter oss också inom Svenska kyrkans församlingar. I oändliga samtal mellan kyrkfolk på gräsrotsnivå uttalade man sin oro över den separatistiska utvecklingen och sökte finna vägar till en ny samverkan. Inom prästerskapet på läns- och stiftsplanet fördes ständiga interna informella resonemang om det uppkomna läget. Splittringen upplevdes som ett allvarligt hinder för evangelisationen. Man gav uttryck för behovet av större flexibilitet hos kyrkan att möta den nya situationen. Däremot synes inte formella överläggningar på kontakts- och stiftsplanet ha ägt rum kring dessa frågor så vitt framgår av tillgängliga protokoll.

Också på riksplanet var man inom kyrkoledningen medveten om det otillfredsställande i den uppkomna situationen och om att samhällets sekularisering krävde samverkan i gamla och nya former mellan Kyrkan och EFS.

När därför EFS:s nye missionsföreståndare, luleättlingen och missionären Einar Thurfjell och några styrelseledamöter i november år 1960 begärde företräde hos ärkebiskopen Gunnar Hultgren för att överlägga om EFS och Kyrkan inför framtiden, möttes detta initiativ mycket positivt från ärkebiskopens sida. Vid uppvaktningen ställde missionsföreståndaren frågan om Kyrkan fortfarande vore intresserad att ha ett missionsorgan inom sig, och en av EFS-ledamöterna, assessor Bengt Olof Sandin, konstaterade att en ny syn och ny vilja till samarbete börjat komma in i EFS genom den nya generationen. Ärkebiskopen för sin del underströk, att det framtida samarbetet krävde ett ömsesidigt tillmötesgående. I en intervju konstaterar ärkebiskop emeritus Gunnar Hultgren den goda vilja som präglade överläggningarna. I motsats till de misslyckade förhandlingarna i början på 1950-talet upplevde man nu starkt, hur "sekulariseringen drev oss samman".[40]

Vid Biskopsmötet i januari 1961 redogjorde ärkebiskopen för de personliga

[40] Minnesanteckningar från överläggning mellan ärkebiskop Hultgren och representanter för EFS styrelse 30.11.1960, i EFSA. I Thurfjells minnesanteckning i Budbäraren 5.9.1974 talar han med stor uppskattning om samarbetet med ärkebiskop Gunnar Hultgren: "Alltid erfor jag samma känsla av närhet, förtroende och respekt som jag så starkt förnam vid första mötet". Intervju m. ärkebiskop em. Gunnar Hultgren, Uppsala okt. 1974.

överläggningarna med EFS:s representanter och fick i uppdrag att fortsätta dessa överläggningar.[41]

De fortsatta överläggningarna mellan ärkebiskopen och Stiftelsens representanter resulterade i att ett *samarbetsråd* skapades som ett permanent organ för rådslag om aktuella och uppkommande frågor angående relationerna mellan kyrkan och EFS.[42] Första året arbetade Samarbetsrådet på så sätt, att det uppdrog åt någon eller några medlemmar att utreda vissa frågor som sedan behandlades vid sammaträdena. Dessa frågeställningar och utredningar hade alla anknytning till frågan om nattvardsförvaltningen och predikanternas ställning inom EFS, alltså samma problematik, som aktualiserats i Norrbotten under 1950-talet, och där Backlund m.fl. efterlyste en positiv lösning.[43]

Överläggningarna i Samarbetsrådet resulterade i, att Biskopsmötet vid sitt sammanträde den 21–24 januari 1963 gav i uppdrag åt biskoparna Askmark och Hylander att utarbeta och framlägga motion till kommande kyrkomöte om lekmäns medverkan vid nattvardsidstribution," vilket Luleå-biskopen Ivar Hylander kunde meddela i Samarbetsrådet den 21 maj samma år.[45]

Redan året innan, vid Biskopsmötets sammanträde den 29–31 januari 1962 hade biskop Bo Giertz uppehållit sig vid frågan om Stiftelsens predikanter och prästämbetet och möjligheterna till prästvigning utan församlingsprästerlig tjänst.[46] Giertz' tankegångar aktualiserades snart i samband med diskussionerna om nybyggnad av kyrka för EFS:s verksamhet i Stockholm. På förslag av en av prästerna i Hägerstens församling, att EFS skulle ta ansvaret för ett distrikt i den folkrika församlingen och där bygga en småkyrka, tillkom det s.k. Sätraprojektet.[47]

Aktualisering av EFS:s nattvardsproblematik i Göteborg ledde där till överläggningar mellan biskop Giertz och EFS-predikanten Gösta Josefsson. Dessa överläggningar resulterade i att ett PM sammanställdes av Giertz, vilket ingående dryftades mellan honom och redaktör Torsten Nilsson i november–december 1963.[48]

Vid Biskopsmötets sammanträde den 20–23 januari 1964 framlade så biskop Giertz förslag till lösning på lång sikt av frågan kyrkan-EFS i enlighet med det PM som utarbetats Biskopsmötet beslöt överlämna Giertz' PM till Samarbets-

[41] Biskopsmötets protokoll 23–27.1.1961 § 60. ÄA.
[42] Biskopsmötets protokoll 20–21.4.1961 § 20. ÄA.
[43] Samarbetsrådets protokoll 13.4.1962. EFS exp.
[45] Biskopsmötets protokoll 21–24.1.1963 § 30 ÄA.
[46] Samarbetsrådets protokoll 21.5.1963. EFS exp.
[47] Biskopsmötets protokoll 29–31.1.1962 § 62. ÄA:
[48] Intervju med rektor Torsten Nilsson 4.7.1974.
[48] Intervju med rektor Torsten Nilsson 4.7.1974. Brev från Giertz till förf. 20.6.1974, där han beskriver motiven och förloppet av ärendet.

rådet och missionsföreståndare Thurfjell.[48] Vid Samarbetsrådets sammanträde den 5 juni, diskuterades Giertz' PM, varvid beslöts försöksplanering för samarbete mellan kyrkan och EFS i Lunds och Luleå stift. Samtidigt beslöt man uttala sig för inrättande av samarbetsråd i varje stift. En kommitté bildades, som skulle komma med förslag om förhållandet mellan kyrkan och EFS.[50]

Kommitténs arbete resulterade i ett förslag till Biskopsmötet, vilket detta i sin helhet godkände och EFS:s styrelse i princip godtog. Förslaget förordade två lösningar, dels att Stiftelsen skulle bedriva arbete av småkyrkokaraktär i tätorter i enlighet med de överenskommelser, som i varje särskilt fall träffades med Svenska kyrkan, dels att sådana åtgärder måtte vidtagas, att "predikant erhåller möjlighet att medverka vid nattvardsdistributionen". Det framlagda förslaget resulterade för Biskopsmötets del i, att ärkebiskopen fick i uppdrag att undersöka om prästvigning skulle kunna ske utan att gällande bestämmelser för dispens uppfyllts och att föreslå Kyrkobyrån, att man tillsammans med studiegrupp från EFS skulle göra en utredning angående "venia med rätt att medverka vid nattvardsdistribution."[51]

I sitt sammanträde den 17–19 april 1967 rekommenderade Biskopsmötet inrättande av samarbetsråd inom stiften, samt uttalade att "överenskommelse om småkyrkoverksamhet bör tillgå så, att överenskommelsen om småkyrkosamarbete mellan kyrkoförsamlingen och lokal EFS-styrelse bör underställas EFS:s riksstyrelse och vederbörande domkapitel, att beträffande prästvigning i Svenska kyrkan föreslå, att EFS:s riksstyrelse gör en hänvändelse till biskopen som i domkapitlet prövar frågan ur stiftets synpunkt, samt att vederbörande predikant söker dispens för prästvigning.[52]

Genom samarbetskyrkoprojektet, som nu fördes i hamn, fick man till stånd en alldeles ny form av lösning på den gamla tvistefrågan om EFS-predikanternas nattvardsförvaltning. De nya former för samverkan som blev resultatet av de förnyade överläggningar mellan kyrkan och EFS på riksnivå blev alltså dels samarbetsråd, dels samarbetskyrkor.

2. Reaktioner inför den nya samverkan

Reaktionerna inför Torsten Nilssons debattartiklar liksom inför Samarbetsråden och Samarbetskyrkorna som växte fram som resultat av de förda överläggningarna mellan Biskopsmötet och EFS styrelse blev mycket skiftande.

I ett par längre insändare i Budbäraren företog distriktsföreståndaren Edvard Backlund en kritisk granskning av Nilssons förslag om EFS framtid. Han

[49] Biskopsmötets protokoll 20–23.1.1964. ÄA.
[50] Samarbetsrådets protokoll 5.6.1964. EFS exp.
[51] Biskopsmötets protokoll 29–31.8.1966. ÄA.
[52] Biskopsmötets protokoll 17–19.4.1967 § 22. ÄA.

ställde sig härvid mycket kritisk till den "radikalplacering på kyrkans mark" som bl.a. samarbetskyrkoförslaget skulle innebära. Denna skulle många av EFS:s föreningsledare och medlemmar uppleva som en placering på främmande mark."[53] En fara inför framtiden menade Backlund vara den kategoriklyvning inom EFS förkunnarkår som bleve följden av en utveckling av samarbetslinjen med å ena sidan högre utbildade bättre betalda samarbetskyrkopräster och å andra sidan EFS:s vanliga landsbygdspredikanter. Denna kategoriklyvning skulle också drabba missionsvännerna. Medan pastorn i stadsdelskyrkan legitimt och stadgeenligt kunde betjäna medlemmarna med dop och nattvard, skulle predikanternas sakramentförvaltning på landsbygden stämplas som ett brott mot EFS stadgar. Därför borde EFS:s styrelse ge "officiell sanktion åt sakramentsförvaltning av icke prästvigda" hävdade Backlund till sist."[54]

Kritisk och negativ var också reaktionen vid Norrbottens predikantförenings halvårsmöte i mars 1967. Vid överläggning om "prästvigning av predikanter", anförde den nye distriktsföreståndaren Ingvar Nilsson starkt kritiska synpunkter. Han ställde flera frågor inför den nya företeelsen: "Är detta en utveckling vi är ohjälpligt sålda åt? Har det att göra med stävjandet av det fria nattvardsfirandet? Är EFS:s styrelse medvetna om de problem detta skulle orsaka för EFS:s arbete och arbetare?" Nilsson föreslog, att predikantföreningen skulle tillställa EFS:s styrelse en skrivelse med krav på en ny och allvarlig omprövning av beslutet om prästvigning av predikanter i hemlandet. Predikantföreningen gav ordförande och vice ordförande i uppdrag att utforma och avsända en sådan skrivelse."[55]

Det kan noteras att Backlund inte deltog i predikantmötet. Likaså kan konstateras, att fyra av de närvarande predikanterna tio år senare var präster i samarbetskyrkor på olika platser i landet.

Klart positiva yttranden kom också till uttryck. I ett brev till Samarbetsrådet år 1968 argumenterade predikanten i Göteborg Gösta Josefsson, med kraft mot invändningarna angående predikanters sakramentsförvaltning och understödde ivrigt tanken på EFS-predikanters prästvigning."[56]

Positiva reaktioner kom också till uttryck i Västerbotten EFS-organ Vårt Budskap, där folkhögskolläraren Åke Gröhn gav uttryck för ett personligt stöd för samarbetskyrkolinjen.

Blandade reaktioner möter vid EFS riksmöte 1966, där arbetsgruppen å ena sidan uttalade sig för att verksamhet av småkyrkokaraktär kan upprättas

[53] Budbäraren 30.5.1965 s 6 o 18.

[54] Budbäraren 18–25.7.1965 s 6, 7, 18, 19.

[55] Predikantföreningens protokoll 3–5.3.1967 § 7. LFA.

[56] Brev från Gösta Josefsson till Samarbetsrådet maj 1968 (kopia hos förf.)

medan man å andra sidan hade avvikande mening om prästvigning av predikanter.[57]

Blandade reaktioner möter också vid de predikantmöten som nu följde regionsvis i olika delar av landet: på Sundsgården för EFS i södra Sverige, i Örebro för EFS i mellersta Sverige, i Sundsvall för EFS i mellersta Norrland och i Solvik för Övre Norrland. Beträffande det fortsatta och utvidgade samarbetet med Svenska kyrkan var inställningen positiv hos predikantkåren i mellansverige och i övre Norrland, medan man var kritisk inom predikantkåren i sydsverige och mellersta Norrland. Man ansåg här, att Stiftelsens arbetsformer mer liknande frikyrkans, och att man måste ta hänsyn till detta.[58]

När det gällde frågan om predikanternas sakramentförvaltning ställde sig Örebromötet mest positiv till frågan om prästvigning av predikanter. Sundsgårdsmötet förordade tolerans åt båda hållen. Sundsvallsmötet ansåg att prästvigning av predikanter inte var någon verklig lösning utan förordade stadgeändring. Solviksmötet uttalade sig positivt till förmån för predikanters prästvigning men begärde samtidigt ett klart uttalande av EFS:s styrelse, vilket godkände predikant som sakramentsförvaltare, vilket man på sikt hoppades skulle följas av kyrkolagsändring i Svenska kyrkan.[59]

Liknande tankegångar möter hos Kurt Mossberg och Gunnar Fallman i boken "EFS inför 70-talet" där de uttalade som sin förhoppning, att båda den fria linjen och prästvigningslinjen skulle kunna rymmas under samma tak och även få Kyrkans erkännande. Med hänvisning till Kyrkornas Världsråds generalförsamling i New Dehli 1961 framhölls, att "ett stelt ämbetstänkande är ett passerat stadium, och att vi gemensamt måste eftersträva en lokal insats för att fullgöra vårt stora uppdrag i evangeliets tjänst. Kyrkan och Stiftelsen har i dag ett stort gemensamt problem: Att nå ut till det sekulariserade samhället med Kristi evangelium. Vår uppgift i världen tvingar oss att se mindre på interna problem och mer på hur vi skall fullgöra vårt uppdrag som en del av Kristi kyrka på jorden".[60]

Också från kyrkligt håll i Luleå stift kom reaktioner inför strävandena mot och formerna för en ny samverkan mellan kyrkan och EFS. I "Reflexioner och förslag kring Luleå stifts glesbygdsutredning 1970" kunde luleå-domprosten Olaus Brännström konstatera, att man inom vissa delar av stiftet diskuterat, huruvida samarbetskyrkomodellen skulle kunna tillämpas men att man inom vissa pastorat, bl.a. i Umeå och Piteå landsförsamling ställt sig tveksam och av-

[57] Betr EFS riksmöte 1966 se följande akter (hos förf): Introduktion till "Stiftelsen och dess arbete i en ny tid". Utredningen "Stiftelsens arbete i en ny tid". Diskussionanteckningar från grupp IV. Sammanställning av förslag från riksmötet 1966. Protokoll vid EFS riksmöte 14.6.1966.

[58] Wiberg 1970 s 90ff.

[59] Wiberg 1970 s 92ff. Wiklund 1979 s 172ff.

[60] Wiberg 1970 s 23ff.

visande. Bl.a. hade månhet om församlingsenheten och kyrkans högmässa anförts som argument mot samarbetskyrkor. Domprosten drog vissa slutsatser av det föreliggande materialet från glesbygdsutredningen: Särskilt i mellanstora och mindre tätorter kunde s.k. samarbetskyrkor verka splittrande. Däremot borde, där förutsättningar fanns gemensam arbetsplanering kunna utvecklas och ekonomiskt stöd erhållas från den kyrkliga kommunen. I glesbygder kunde EFS predikanter med hjälp av veniainstitutet utföra en välsignelserik gärning. "Det faktum att formen småkyrkoarbete är den form som man uteslutande talar om när det gäller samverkan mellan EFS och Svenska kyrkan synes på ett olyckligt sätt hindra utvecklingen" ansåg domprosten avslutningsvis.[61]

3. Nya samverkansformer i Norr- och Västerbotten

De impulser som utgick från Biskopsmötet och EFS:s riksstyrelse att inrätta samarbetsråd mellan Kyrkan och EFS i olika delar av landet ledde i Luleå stift till en något olikartad utveckling i Norrbottens- och i Västerbottens län.

I Norrbottens län utsåg Luleå domkapitel för sin del som representanter för ett samarbetsråd vid sitt sammanträde den 27 september 1966 domprosten Olaus Brännström, Luleå, samt kyrkoherdarna Birger Wiking, Piteå och Folke Sjöberg, Överkalix.[62]

EFS länsförbunds styrelse i Norrbotten ställde sig emellertid avvisande till att ett samarbetsråd skulle upprättas och utsåg istället ledamöterna Johan Lundström, Svensbyn, Folke Johansson, Norrfjärden samt distriktsföreståndaren Ingvar Nilsson att vara kontaktpersoner från EFS sida vid samtal i frågor som berörde båda parter.[63] Den kontaktkommitté som nu kom till stånd sammanträdde den 1 juni 1970, då man som huvudärende hade konfirmationen på EFS:s ungdomshem Storstrand och där man beslöt uttala, "att lösning av frågan om konfirmandernas första nattvardsgång för 1971 skulle sökas i samråd med pastor i Piteå landsförsamling." Vid sammanträde på Storstrand den 22 mars 1972 dominerade också Storstrandskonfirmationen överläggningarna. Kontaktkommitten beslöt förorda hos Domkapitlet att nattvardsgång i kyrklig ordning kunde ske på Storstrand. Kyrkoherden i Piteå landsförsamling ansåg sig inte kunna ta ställning till förslaget.[65]

Också vid kontaktkommittens tredje sammanträde var nattvardsfrågan på

[61] Luleå stifts glesbygdsutredning del II s 31ff.

[62] Luleå domkapitels protokoll 27.9.1966 § 130.

[63] Styrelseprotokoll för EFS missions- och ungdomsförbund i Norrbotten 24.10.1966, 6.2.1967. LFA.

[64] Anteckningar vid sammanträde för representanter för EFS och Svenska kyrkan i Norrbotten 1.6.1970, § 4. DPA.

[65] Anteckningar vid sammanträde för representanter för EFS och Svenska kyrkan i Norrbotten 22.3.1972. DPA.

Storstrand aktuell. "Kommitten beslöt att bl.a. genom regionvis upplagda studiedagar studera nattvardsfrågan och andra frågor om inbördes samverkan".[66]

På initiativ från EFS:s länsförbund förändrades år 1975 kontaktkommitten till ett samarbetsråd, vilket konstituerades vid sammanträde den 6 juni i Norrfjärden. Vid detta sammanträde diskuterades den av ärkebiskopen tillsatta utredningskommittens utlåtande om gemensamt nattvardsfirande och utredningen om lekmans medverkan vid nattvardsdistribution. Också ett ärende av för pitebygden lokal karaktär, nämligen församlingshemsfrågan på Degeränget dryftades.[67] Vid sammanträde i december samma år diskuterade samarbetsrådet veniainstitutionen och tog del av rapport från kyrkomötet 1975.[68]

Vid sitt sammanträde i Gammelstad i september 1978 överlade samarbetsrådet om missionsfrågor, kyrka och stat, eventuell samarbetskyrka i Rosvik, upplåtande av kyrka för vigsel förrättad av EFS-pastor, och konfirmationsfrågor.[69]

Medan man i Norrbotten till en början endast kunnat enas om en kontaktkommitté, bildades i Västerbotten ett samarbetsråd mellan kyrkan och EFS redan den 8 februari 1966. Detta fick vid sitt konstituerande sammanträde sex ledamöter, tre från Svenska kyrkan, tre från EFS.[70] Vid sitt sammanträde i maj samma år rådgjorde samarbetsrådet om det framtida samarbetet mellan EFS och kyrkans mission.[71]

På samarbetsrådets initiativ anordnades gemenskaps- och studiedagar med präster och predikanter, där aktuella frågor av teologisk och praktisk natur avhandlades.[72] Under de följande åren diskuterades en mångfald frågor av gemensamt intresse, som t.ex. planering av verksamhet inom nya bostadsområden, byggande av samarbetskyrkor, prästvigning av predikanter, predikanters medverkan vid kyrkans nattvardsgångar, kyrka-stat frågan, nya lutherska strömningar av bekännelsekaraktär o.s.v.[73]

Samarbetskyrkor var den andra formen för den nya samverkan. Banbrytande var här det skeende som inleddes genom det tidigare nämnda s.k. Sätraprojektet i Hägerstens församling i Stockholm, där man från kyrkoförsamlingens sida erbjöd EFS att ta hand om ett distrikt och sköta det självständigt och som kom

[66] Anteckningar vid sammanträde för representanter för EFS och Svenska kyrkan i Norrbotten 12.3.1973. DPA.

[67] Protokoll vid Samarbetsrådets sammanträde 6.6.1975. DPA.

[68] Protokoll vid samarbetsrådets sammanträde 4.12.1975. DPA.

[69] Protokoll vid samarbetsrådets sammanträde 22.9.1978. DPA.

[70] Protokoll för samarbetsrådets i Västerbotten sammanträde 8.2.1966.

[71] Protokoll för samarbetsrådet 13.5.1966.

[72] Protokoll för samarbetsrådet 30.3.1968, 3.3.1969.

[73] Protokoll för samarbetsrådet 20.1.1972, 26.6.1972, 9.10.1972, 17.3.1973, 7.7.1974, 28.2.1978.

att få prejudicerande och vägledande betydelse för det samarbetskyrkoarbete som skulle följa.[74]

I Västerbotten startade samarbetskyrkan i Nyåker i Nordmalings församling i sydligaste delen av länet redan år 1967, som en av de första samarbetskyrkorna i landet. Kyrkoherden Johan Hedqvist, som vid tidigare mött i beskrivning av det kyrkoanknutna ungdomsarbetet i pitebygden på 1930-talet och som i olika omgångar varit kyrkans representant i överläggningarna med EFS på riksplanet, var en av initiativtagarna till samarbetskyrkan i Nyåker.[75]

År 1973 invigdes samarbetskyrkan vid EFS ungdomsgård Mobacken i närheten av Skellefteå landsförsamlings kyrka. Fram till år 1976 var ingen präst tillsatt för särskild tjänst vid Mobackenkyrkan. Verksamheten var delad mellan EFS och Svenska kyrkan med EFS som ansvarig. Sedan 1976 är prästvigd EFS-pastor anställd vid Mobackenkyrkan och verksamheten bedrivs efter gängse samarbetsavtal.[76]

Två samarbetskyrkor är alltså redan i verksamhet i Västerbotten: en i södra och en i norra länsdelen. Under 1979 beräknas en tredje samarbetskyrka tas i bruk i Ersmark i Kågedalens församling norr om Skellefteå. Planer är dessutom under utarbetande för en samarbetskyrka i Bergsbyn (mitt mellan Skellefteå och Skelleftehamn). Den beräknas tas i bruk år 1980.[77] Under flera år har samtal förts med Umeås randförsamlingar om att EFS skulle få överta någon av Umeås förortskyrkor. Något beslut härom har dock inte fattats.[78]

Samma år som Mobackenkyrkan i Skellefteå togs i bruk, 1973, den 1 december invigdes en samarbetskyrka i Boden i Norrbotten, den s.k. Rörvikskyrkan.[79] Under ledning av prästvigde EFS-pastorn Uno Öhlund utformades verksamheten i enlighet med samarbetsavtal som upprättades år 1972 mellan EFS missionsförening och Överluleå församling. Organisatoriskt fungerar EFS självständigt som en missionsförening men i nära samarbete med församlingen. Ungdomsarbetet är integrerat med församlingens ungdomsarbete. Studiearbetet organiseras både inom SKS och KFUM/K:s studieförbund. Kör-

[74] Budbäraren 8.8.1965 s 50. Wiklund 1979 s 184ff. Se även brev från distriktsförest. Selmer Sundström 20.2.1979.

[75] Se bl.a. protokoll för samarbetsrådet i Västerbotten 18.4.1967.

[76] Betr. överläggningar ang. Mobackenkyrkan i Skellefteå se bl.a. protokoll vid EFS missionsförenings i Skellefteå årsmöte 21–22.2.1970. Protokoll vid sammanträde med Skellefteå lands kyrkoråd 11.3.1970. Samtalsprotokoll vid överläggning i Skellefteå lands församlingshem 19.4.1970.

[77] Brev från predikant Hans Wiklund. 2.10.1978.

[78] Se bl.a. EFS missionsförenings skrivelse till Umeå stads församlings kyrkoråd 9.12.1970 och Umeå stads församlings kyrkoråd till EFS missionsförening 29.12.1970.

[79] Se bl.a. "Redogörelse för EFS agerande för att få till stånd en samverkanskyrka i Boden", Riktlinjer för samarbetet mellan Svenska kyrkan och Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen inom Överluleå församling, Domkapitlets godkännande av riktlinjerna med vissa justeringar (hos dompr. O. Brännström).

och musikverksamheten organiseras av missionsföreningen men samordnas med kyrkoförsamlingens utbud. Församlingsgudstjänsterna är de i församlingens femårsplan upptagna gudstjänsterna. Övriga är föreningens egna gudstjänster. I månadsprogrammet görs ingen åtskillnad mellan församlingens och föreningens egna gudstjänster. När det gäller den ekonomiska sidan svarar kyrkan för lokalhyra för den verksamhet som är upptagen i femårsplanen och EFS för den del av kostnaden som utgörs av föreningens verksamhet. Prästlönen betalas av prästlönefonden.[80]

Rörvikskyrkan var fram till 1977 den enda samarbetskyrkan i Norrbotten. Trevare synes ha gjorts för att få till stånd samarbetskyrkor i Kalix och Luleå men utan resultat. Ett förslag om samarbetskyrka framfört av Hortlax församlings kyrkoherde i samband med försöken att förhindra nattvardsseparation i Bergsvikens tätort avvisades av lokalföreningens styrelse, vilket relaterats i det föregående. En viss uppmjukning av den avvisande attityden har antytts i samband med sonderingar kring ett predikantskifte i Hortlax församling 1978.[81] Frågan om samarbetskyrka i Rosvik i Norrfjärden är under 1979 föremål för debatt och överläggningar.

I Arvidsjaurs församling på Lappmarkssidan i södra delen av Norrbottens län inleddes i samband med kyrkoherdeskifte förhandlingar om samarbetskyrka i ett nybyggt område i Arvidsjaurs tätort. Överläggningarna ledde fram till den s.k. Nyborgskyrkan, som kunde invigas domsöndagen 1977. Verksamhetens uppläggning och finansiering är utformad på likartat sätt som i Rörvikskyrkan i Boden.[82]

I en redogörelse, betitlad "Nya former för samarbete Svenska kyrkan – EFS" av domprosten Olaus Brännström, återger denne, efter en kort rekapitualation av den bakomliggande utvecklingen, en undersökning utförd av religionssociologen Bernt Gustafsson angående samarbetskyrkorna Kyrkan – EFS. I denna kan bl.a. noteras en nära hundra procentig tillfredsställelse från kyrkfolkets sida över samarbetskyrkornas verksamhet. Domprosten avslutar sin framställning med att uttala att han efter att ha arbetat med i rikssamarbetsrådet och ständigt begrundat problematiken på det lokala planet och på stiftsplanet, vill ansluta sig till ett uttalande på 1960-talet av ledare inom EFS: "Tanken på proklamerandet av Stiftelsen som en frikyrka torde kunna avskrivas".[83]

[80] Brev från pastor Uno Öhlund nov. 1978.

[81] Samtal med pastor Uno Öhlund nov. 1978.

[82] Brev från kyrkoherde Lars Samuelsson, Arvidsjaur, nov. 1978.

[83] Redogörelse av domprosten Olaus Brännström ang. Nya former för samarbete Svenska kyrkan – EFS, s 3–8.

4. Prognoser för EFS framtida utveckling

I den organisatoriska utvecklingen inom EFS, vilken ovan översiktligt beskrivits, kom tre linjer att allt tydligare framträda: den gamla föreningslinjen, den fria församlingslinjen och samarbetskyrkolinjen. Dessa fick stadgemässig sanktion inom EFS år 1972.[84]

Den teologiska utvecklingen påverkades under 1970-talet å ena sidan av den karismatiska rörelsen som medförde ökad förståelse för ekumeniken, å andra sidan av ökad sakramental betoning samt ett allt starkare intresse för den kristna husförsamlingsidén och för evangelisation på ekumenisk basis.[85]

Det är naturligt, att en rörelse med ett så skiftande organisatoriskt och teologiskt innehåll, föranleder skiftande tolkningar av den framtida utvecklingen.

EFS missionsföreståndare Torsten Wiberg höll år 1974 ett föredrag på Storstrands ungdomshem betitlat: "EFS i nuet och i framtiden". Inför framtiden räknade missionsföreståndaren med en försvagning av föreningstypen på många håll, samtidigt som man kunde förmoda "en konsolidering, en förstärkning av både den fria församlingstypen och småkyrkotypen". Men Wiberg befarade, att dessa båda linjer skulle glida ifrån varandra: "Den ena går mot tilltagande slutenhet, den andra mot en tilltagande öppenhet. . . Den ena löper risken av en tilltagande isolering, den andra av tilltagande integrering i Svenska kyrkan".

Missionsföreståndaren ansåg dock, att EFS hade ett arv att ge också framtiden. Med tanke på vikande ställningar i medlemstal, isoleringstendenser o.dyl. var han pessimist. Men han var dock framför allt optimist: "EFS lever så länge Gud vill och får bruka oss. . . Är Guds rike vår kärlek och angelägenhet då tror jag vi ska få vara en nyttig fåra på Guds stora åkerteg".[86]

Rektor Torsten Nilsson, vars insatser haft största betydelse för utvecklingen mot nya samarbetsformer mellan Kyrkan och EFS, uttalar som sin bedömning, att organisationer av EFS:s typ eller liknande aldrig har ägt bestånd under en längre tidrymd, och att alltså EFS som organisation kommer att försvinna. I stället kan EFS behålla sin karaktär av rörelse inom Svenska kyrkan. Nilssons önskan är, att EFS bildade ett riksstift inom Svenska kyrkan, vilket skulle kunna möjliggöras vid ändrade relationer mellan kyrkan och staten. En sådan organisatorisk inordning i Svenska kyrkan skulle i framtiden ge ett reellt inflytande för EFS inom Svenska kyrkan och på ett naturligt sätt göra EFS till en fungerande del av helheten.

[84] Stadgeförändringen 1972 bör enligt min mening ses dels som ett förtydligande av den gamla omdiskuterade formuleringen "i fri anslutning", dels som ett konstaterande av rådande förhållanden.

[85] Intervju med rektor Agne Nordlander, Johanneslunds missionsinstitut 9.11.1978. Protokoll från Biskopsmötet 3.10.1978 (i prostarkivet Hallstahammar).

[86] Wiberg: EFS i nuet och i framtiden s 5f (hos förl).

Beträffande utvecklingen inom pitebygden förutser Nilsson en uppmjukning av den kyrkokritiska attityden dels genom påverkan av den stagnation i EFS:s arbetet som äger rum inom betydande områden i Norrbotten, där inlandet och norra länsdelen har en tynande EFS-verksamhet, dels genom de goda resultat som samarbetet i samarbetskyrkorna i Boden, Arvidsjaur och norra Västerbotten ger."

Rektor, teol. dr Agne Nordlander, vid Johannelunds missionsinstitut tillmäter EFS en betydligt större möjlighet att överleva än Wiberg och Nilsson. I motsats till dessa tror han, att missionsföreningstanken får en renässans i anslutning till att husförsamlingsidén blir alltmer spridd. Nordlander räknar med ett närmande mer än separation mellan EFS och Svenska kyrkan. Det ekonomiska klimatet kräver en samordning av lokaler och byggenskap. Han menar också att kyrkan närmar sig EFS:s sätt att arbeta under trycket av yttre och inre sekularisering och de nyandliga rörelserna. Samtidigt erbjuder EFS personliga resurser för evangelisation tillsammans med Svenska kyrkan.

Avgörande för EFS fortbestånd är dock, anser rektor Nordlander att EFS har en medveten genomtänkt teologi på luthersk-roseniansk grund att ge vidare åt den svenska kristenheten."

Avhandlingens författare vill för sin del se frågan om EFS:s framtid i ett vidare ekumeniskt perspektiv. Den förmodligen fortgående sekulariseringen i Sverige kommer att göra en kraftsamling av svensk kristenhet alltmer nödvändig, och kan möjligen resultera i fortsatta och intensifierade ekumeniska ansträngningar. Inför ett sådant perspektiv inställer sig frågan, om inte EFS har en viktig mission att fylla i framtiden. EFS kan beskrivas som en medelvägens rörelse i svensk kristenhet och har i stor utsträckning fungerat som en sådan. Genom sina samarbetskyrkor och samarbetsråd har Stiftelsen nu fått organisatoriska former för ett samarbete i anslutning till den Svenska kyrkan. Genom sina missionsföreningar och sin bönhustradition har man gemenskapsformer som liknar och anknyter till frikyrkans. EFS:s teologiska innehåll med inslag av lutherdom, pietism och karismatisk väckelse har talrika bundsförvanter i kyrka och frikyrka. EFS-medlemmarnas dubbla medlemskap i sina missionsföreningar och i Svenska kyrkan är också värdefullt och föredömligt då ett sådant dubbelt medlemskap underlättar ett framtida närmande.

Stora grupper av kyrkans och frikyrkans folk har en i grunden gemensam fromhetstradition, som bör ge förutsättningar för en gemensam framtid. EFS, medelvägens rörelse i den svenska kristenheten, har här en viktig uppgift som brobyggare och som en vägvisare mot mitten. Detta förhållande bör Svenska kyrkan, frikyrkan och EFS beakta inför framtiden.

" Intervju av Torsten Nilsson 9.11.1979.

" Intervju m. rektor Agne Nordlander 9.11.1979.

5. Sammanfattning:

Redan under 1950-talet gavs uttryck för oro över utvecklingen i Norrbotten både från gräsrotsnivå och EFS-ledning men också från kyrkligt håll. Önskemål om nya former för samverkan framfördes. Av stor betydelse var här redaktör Torsten Nilssons ledarartiklar i Budbäraren. Genom överläggningar mellan företrädare för EFS:s styrelse och Biskopsmötet och initiativ av typ Sätraprojektet tillskapades nu samarbetsråd, började samarbetskyrkor byggas och skedde prästvigning av EFS-pastorer. Dessa nya samverksformer väckte blandade reaktioner inom predikantkåren ända från en helt positiv inställning till en helt avvisande attityd. EFS:s predikantförening i Norrbotten var negativ i sin bedömning.

De nya signalerna för samverkan ledde till nya samverkansformer också i Norr- och Västerbotten. Sålunda tillkom kontaktkommitté och år 1975 samarbetsråd i Norrbotten, medan samarbetsråd inrättades i Västerbotten redan 1966. Samarbetskyrkor tillkom i Norrbotten i Boden 1973 och i Arvidsjaur 1977, och i Västerbotten i Nyåker, Nordmaling 1967, och på Mobacken, Skellefteå 1973. Ytterligare samarbetskyrkor planeras i norra Västerbotten.

Den teologiska utvecklingen inom EFS fram till 1979 präglas av påverkan från den karismatiska rörelsen men också en sakramental strömning, samt inviter till Svenska kyrkan om samverkan i evangelisatoriska uppgifter.

Prognoserna för EFS:s framtida utveckling skiftar från en pessimistisk bedömning av EFS:s framtidsutsikter med farhågor för ett isärglidande av olika grupperingar, över önskemål om en närmare organisatorisk integrering i Svenska kyrkan, till förhoppningar om en renässans för de organisatoriska former och det teologiska innehåll, som EFS står för och som möjligen kan bli till nytta i framtidens ekumeniska utveckling i Sverige.

Slutord

När vi söker överblicka och sammanfatta utvecklingen av relationerna mellan kyrkan och EFS i pitebygden och skelleftebygden, som de har framträtt i vår undersökning, möter oss ett mångfascetterat skeende. Tre komponenter synes dock ha varit särskilt framträdande: *den organisatoriska utvecklingen, de teologiska strömningarna och de personliga faktorerna.*

Redan i beskrivningen av Förhistorien till vår undersökning fann vi, hur kyrkoledningen både i pite- och skelleftebygden genom *organisatoriska åtgärder* i form av byaböner, husförhör, kyrkoturer och kyrkhelger sökte förena byasjälvständighet och församlingsgemenskap och skapa samhörighet i de stora församlingarna. Genom pietismen och herrnhutismen kom nya *teologiska strömningar* av individualistisk karaktär in i det av den lutherska ortodoxin präglade kyrkolivet i de båda till varandra gränsande bygderna. Väckelser av pietistisk-herrnhutisk prägel skapade spänningar i kyrkolivet, framför allt i byarna. *Personligheterna* kom i detta läge att få avgörande betydelse för utvecklingen. Medan flera av lekmannaledarna, som f.ö. i regel kom utifrån in i pite- och skelleftebygden stödde en separatistisk linje, lyckades väckelsevänliga prästmän i pitebygden och lekmän i skelleftebygden med stöd från riksplanet leda utvecklingen så, att det religiösa samhörigheten i stort sett bevarades.

I undersökningens första kapitel som behandlar tiden 1850–1900 möter oss *organisatoriska nysatsningar* på riksplanet genom tillkomsten och utvecklingen av EFS riksorganisation. Försiktiga organisatoriska nyansatser, avsedda att knytas till EFS, gjordes i Piteå stad 1850–1875 men utan varaktigt resultat. Till dessa fanns ingen motsvarighet i skelleftebygden vid samma tid. I stället bildades både i Piteå och Skellefteå landsförsamlingar församlingsanknutna och församlingstäckande missionsföreningar som blev sammanhållande organ för kyrka och väckelse, byar och församlingshelgedom. *Teologiskt* kom EFS riksorganisation att präglas av en ecclesiologisk grundsyn med en läromässigt sett konfessionell luthersk prägel. *Starka personligheter,* Gustaf Höijer i Piteå och Simon Brandell i Skellefteå, som båda var präglade av väckelsefromheten men hade en kyrkotrogen inställning, skapade med stöd av missionsföreningarna och genom av dessa anställda lekmannapredikanter samhörighet och samverkan i pite- och skelleftebygden.

I kapitel 2 som behandlar perioden 1900–1950 beskrivs, hur utvecklingen gick mot en allt intensivare *organisatorisk dragkamp* på riks- men framför allt läns- och lokalplanet mellan kyrkan och EFS. Medan det i skelleftebygden blev kvar ett kyrkligt alternativ till DUF-föreningarna genom till kyrkan knutna ungdomsföreningar, så resulterade den organisatoriska dragkampen i pitebygden i

att DUF-föreningarna nära nog helt tog hand om byarnas andliga liv. Följden blev ett ökat främlingskap i byarna mellan kyrkan och den i stor utsträckning EFS-anknutna bybefolkningen, vilket medförde krav från vissa DUF-föreningar att överta äganderätten till bönhuset i byarna.

Den teologiska utvecklingen i kyrkan dominerades under perioden på riksplanet av den s.k. liberala teologin, medan prästerskapet i Luleå stift förblev traditionellt bibeltroget. Mot slutet av perioden började tankegångar från den s.k. nya kyrkosynen inkomma i stiftet. Inom EFS möter vi under samma period ett upprepat avståndstagande från den liberala teologin, särskilt i Västerbotten. Under 1940-talet påverkades EFS predikantkår av teologerna Odeberg och Nygren i Lund. När vi närmade oss 1950 skedde påverkan på ämbets- och sakramentssynen från den norske professorn Valen-Sendstad, vars tankegångar vi återfinner hos flera Norrbottenspredikanter och EFS-föreningar. Bland de många *personer* som inverkade på utvecklingen i Norrbotten kan särskilt nämnas EFS-s länsförbunds sekreterare, predikant EA Aspberg, som ivrigt arbetade för organisatorisk anknytning av EFS verksamhet till EFS länsförbund, och den dynamiske kyrkoherden Axel Sandin i Piteå landsförsamling, som med all kraft – men i längdenfåfängt – hävdade en församlingsanknuten kristlig frivilligverksamhet. Bland ledande personligheter i Västerbotten under samma tidsperiod kan nämnas den teologiskt medvetne och konservative EFS-ledaren Alfred Furberg och kontraktsprosten KA Fellström i Skellefteå landsförsamling.

I kapitel 3 möter vi *organisatoriska ansträngningar* för att försöka hindra separation i Luleå stift i form av präst- och predikantmöten framför allt i Norrbotten. Samtidigt ägde väckelser rum i pitebygden som ökade EFS numerär och skärpte kraven på äganderätt till byarnas bönhus – krav som inte fick samma aktualitet i Västerbotten. *Teologisk profilering* finner vi i Norrbotten både hos präster präglade av den nya kyrkosynen och predikanter inom EFS som påverkats av bl.a. Valen-Sendstads synsätt, medan vi i Västerbotten inte hade en sådan profilering utan i stället en teologiskt konservativ inställning i predikantkåren och EFS-föreningarna. Det var starka teologiskt profilerade *personer* som i Norrbotten bidrog till att utlösa separationen, medan den i Västerbotten förhindrades av starka personligheter inom framför allt EFS. Under 1960- och 70-talet växte fram nya *organisatoriska former* för samverkan mellan kyrkan och EFS i form av samarbetsråd på riks- och länsplanet och samarbetskyrkor i tätorterna. Samtidigt genomfördes en stadgeändring, som konstaterade existensen av och gav rum för olika handlingslinjer inom EFS. *Teologiskt* påverkades både kyrkan och EFS av sekulariseringen men också av ekumeniska, karismatiska och sociala strömningar. *Kyrkoledning och EFS-ledning* i Västerbotten och skelleftebygden gick in för de nya samverkansformerna och synes vilja fortsätta därmed, medan man i pitebygden intagit en avvaktande attityd.

Bilagor.

Bilaga 1.
Byaombud
antagna av Piteå landsförsamlings missionsförening den 29 juni 1913

Anton Danielsson, Långsnäs
J. Lidström, Roknäs
Arvid Ökvist, Svensbyn
Anton Vikström, Bergsviken
Robert Nilsson, Blåsmark
Nils Berglund, Hemmingsmark
Leo Persson, Jävre
Axel Lundström, Högsböle
Nikanor Bergström, Höglandsnäs
Anton Westerlund, Hortlax
J. Bergström, Storfors
Fredrik Nyberg, Pitholm
Johan Lindkvist, Lillpite
Karl Öhlund, Sjulnäs
J. Öhlund, Åträsk
Axel Isaksson, Grundsel
Arvid Andersson, Holmfors, Långträsk
Anton Berglund, Högbacken
Johan Nilsson, Sikfors
Johannes Nordgren, Arnemark
Olof Larsson, Selsborg
E.A. Eriksson, Stridholm
August Bergström, Nyböle
J.A. Lindkvist, Böle
Ulrik Johansson, Öjebyn
C.O. Jonsson, Öjebyn
Johan Cederlund, Kopparnäs
August Fjällström, Håkansö
Jon Marklund, Lakafors
Albert Nyman, Porsnäs
Anton Björkman, Nybyn
Nils Markström, Holmträsk
Alfred Berglund, Backträsk
O.F. Christoffersson, Sjulsmark
Fredrik Markström, Hälleström
Frans Nilsson, Rosvik
Alfred Vikström, Trundön
Edvig Öberg, Harrbäcken

Bilaga 2.

Stadgar
för
Piteå sockens evangelisk-lutherska Ungdomsförbund

§ 1.

Piteå sockens evang. lutherska Ungdomsförbund, som ansluter sig till Piteå sockens evang. lutherska missionsförening, har till ändamål att på Guds Ords och den ev. lutherska trosbekännelsens grund söka vinna ungdomen för Kristus och fostra den i kristen tro och kristet lif, genom anordnande av ungdoms- och söndagsskolemöten, föredrag mm samt för öfrigt deltaga i en sant kyrklig missionsverksamhet.

§ 2.

Förbundet anordnar, så fort ske kan, och då dess ekonomiska bärkraft tillåter det, en särskild ungdomstalare.

§ 3.

Förbundet vore särskilt angeläget att genom sina särskilda lokalföreningar och eljes arbeta för söndagsskoleverksamhetens befrämjande.

§ 4.

Förbundet består av ungdoms- och andra kristliga föreningar, som vilja ansluta sig, samt av enskilda medlemmar, som så önska och ej tillhöra någon lokalförening. Hvarje lokalförening erlägger till förbundet senast vid dess årsmöte en årlig afgift af minst fem kronor och enskild medlem minst 25 öre.

§ 5.

Förbundets angelägenheter vårdas af en styrelse, bestående af 6 personer och 2 suppleanter. Styrelsen väljes på två år, dock så att efter första året halfva antalet utlottas, hvarefter årligen val efter de afgående ledamöterna äger rum.
Styrelsen som inom sig utser ordförande, v. ordförande, sekreterare och kassaman, är ansvarig för kassan. För beslutsfattande fordras att minst 4 ledamöter närvara.

§ 6.

Årsmötet hålles i juni eller juli månad å plats, som af styrelsen närmare bestämmes, och eger hvarje medlem vid förhandlingarna 1 (en) röst.

§ 7.

Vid årsmötet har styrelsen
1. att afgifva berättelse för förbundets verksamhet under det gångna året
2. att föredraga revisionsberättelsen öfver årets räkenskaper och förvaltning
3. att anställa val af styrelseledamöter och tvenne revisorer jemte suppleanter

§ 8.

Samtliga lokalföreningar insände årligen före Februari månads utgång till förbundets sekreterare uppgift dels på ungdomsföreningens medlemsantal, styrelse, ordförande (namn och adress), dels angående söndagsskolverksamheten, och en kortfattad redogörelse för verksamheten under näst föregående år.

§ 9.

Omkostnaderna för förbundets verksamhet bestrides af förbundets kassa och af vid tillfället upptagna kollekter.

Stadgarna utarbetade vid kommittesammanträde den 22/2 1912 och godkända vid Missionsmöte i Piteå landsförsamlings kyrka den 29/6 1912.

Bilaga 3.

Stadgar för Bergsvikens kristliga syskonförening.

§ 1.

Syftemål: Att med Guds nåd och hjälp söka att befrämja Guds rike och ett allvarligt kristet liv bland såväl unga som gamla på grundvalen af Guds Ord, dess bruk och den Evangeliska Lutherska trosbekännelsen.

§ 2.

Till befrämjande av föreningens syftemål vill föreningen värka
Mom. 1: Genom Söndagsskolan för att befrämja och bibehålla den enfaldiga barnatron hos det uppväxande släktet.
Mom. 2: Att minst två gånger i månaden hålla möten, samt enskilda möten för föreningen om så erfordras, med bön, sång och Guds Ords betraktelse för att lifnära det andliga lifvet hos de troende samt möjligen väcka omsorg hos de bortvarande att vända om till fadershuset.
Mom. 3: Att minst en gång i månaden anordna ungdomsmöten för att uppmuntra den troende ungdomen till fortsatt vandring i Jesu gemenskap mot den himmelska stranden, samt om möjligt flera unga för Herren och hans rikssak.

§ 3.

Medlem i föreningen kan var och en kvinna eller man blifva, efter fyllda 15 år, som intresserar sig för föreningens syftemål enligt § 1 och förer en stadgad vandel samt utfäster sig att stödja föreningen med en årlig afgift af 50 öre för manlig samt 25 öre för kvinnlig medlem, samt i öfrigt vill ställa sig föreningens stadgar till efterrättelse. Dessutom motages frivilliga bidrag af var och en som sådana vilja lämna till föreningens verksamhet.

§ 4.

Föreningsmedlem som genom sitt uppförande bevisligen skadar föreningens verksamhet eller dess anseende, eger styrelsen efter kärleksfull varning att utesluta, om ej bättring sker.

§ 5.

Föreningens angelägenheter ombesörjes af en styrelse som väljes af föreningen för ett år vid Årsmötet. Valet bör ske med slutna sedlar. Styrelsen består af fyra manliga 2 kvinnliga medlemmar och bör 2 revisorer väljas.

Bilaga 4.

Arbetarmissionsföreningens medlemmar år 1903.

Namn	*Bostadsort*	*Födelseort*
K.A. Andersson	Munksund	Munksund
Johan Lindberg	”	Blåsmark
Herman Öberg	Höglandsnäs	Höglandsnäs
Oskar Viklund	Munksund	Munksund
Ernst Andersson	”	Norrfjärden
Knut Linell	Skuthamn	Piteå
Klas Vikström	Munksund	Selets bruk
Ludvig Markström	”	Munksund
August Ökvist	”	Pitholm
Frans Berglund	Skuthamn	Piteå
Janne Ögren	Munksund	Munksund
Alfred Sandberg	Skuthamn	Rosfors
? Jonsson	Munksund	Pitholm
? Rönnkvist	Skuthamn	Lövånger
F.A. Andersson	Munksund	Klemensnäs
Kapten Berglund	”	Piteå
Karl Hedkvist	”	Norrfjärden
Anders Lundman	”	Norrfjärden
Ludvig Forslund	Munksund	Ångermanland
F.A. Stockhaus	”	Grythyttan Västmanland
Faktor Öberg	”	Höglandsnäs
Karl Strand	Skuthamn	Munksund
Knut Nordlund	Munksund	”
Nils Vikström	”	”
Axel Nordlund	”	Selets bruk
Faktor Nordlund	”	Munksund
August Lundman	”	Norrfjärden
Edvard Långström	”	”
J.P. Ulander	Munksund	?
? Vestmark	Pitsund, Högsböle	Pitsund
Johan Gran	Munksund	Svensbyn
Frans Viksten	”	Munksund
? von Valter	”	”
? Holmbom	Jävrebyn	Jävrebyn
Karl-Anton Sandberg	Skuthamn	Rosfors bruk, däref. Höglandsnäs, Hortlax
Nikanor Sandström	Munksund	Höglandsnäs
Rubert Stenström	”	Selets bruk
? Charp	”	Serbien
Johannes Vesterlund	”	Munksund

Bilga 5.

Sågverksarbetarnas vistelseort i pitebygden vid sekselskiftet

Byarnas namn	Munksunds sågverk 1897	Storfors sågverk 1903
Bergsviken	–	75
Hortlax	40	46
Gråmyran-Varvet	–	38
Höglandsnäs	31	–
Hemmingsmark	–	8
Blåsmark	9	2
Jävre	2	4
Högsböle	3	–
Hortlax församling	85	172
Håkansön	59	13
Porsnäs	41	4
Holmträsk	25	1
Alter	20	–
Backträsk	9	–
Bodträsk	9	–
Långträsk	7	–
Rosvik	8	–
Nybyn	5	–
Sjulsmark	4	–
Altergård	3	–
Kopparnäs	3	–
Norrfjärdens församling	192	18
Munksund	88	–
Svensbyn	9	55
Pitholm	47	–
Bergfors	14	–
Öjebyn	5	46
Lillpite	–	14
Degerånget	–	17
Sjulnäs	7	1
Långnäs	6	5
Arnemark	5	–
Piteå landsförsamling	181	138

Ovanstående tablå, sammanställd efter avlöningssammandragen vid Munksunds sågverk 1897 och Storfors sågverk 1903 – från samma år föreligger inga

sådana sammandrag – visar, att flertalet arbetare vid Munksunds sågverk hade sin vistelseort i Piteå landsförsamlings norra del, Norrfjärdens församling från 1913, och att flertalet arbetare vid Storfors sågverk hade sin vistelseort i landsförsamlingens södra del, Hortlax församling från 1918.

Från den stora Infjärdens byn Svensbyn rekryterades ett stort antal arbetare vid Storfors sågverk. Namnen på de arbetare, som bodde i sågverkssamhället Munksund och i det nära belägna Pitholm tyder i många fall på släktförbindelse med byarna i ytterområdena.

Tablå över de sågverksarbetares vistelseort som arbetade vid Lövholmens och Skuthamns sågverk, som startade omkring 1870, har inte kunnat upprättas då allt material från dessa privatägda sågverk är förkommet.

Summary

Prehistory

In early days Piteå *landsförsamling* (the rural parish of Piteå) in the south of Norrbotten in Northern Sweden comprised all territory between the Gulf of Bothnia and the Norwegian border. When the parish eventually was divided, the area of the Piteå landsförsamling was considerably reduced but still had a great expanse. The parishioners were mainly concentrated to villages near the coast and along the river Piteälven. The conditions were pretty much the same in the parish of Skellefteå in Northern Västerbotten.

In order to take care of the spiritual welfare of the people in the villages *byaböner* (informal services) were frequently held there, led by some village layman. Once a year the parish vicar would visit each village and hold *husförhör* catechetical meetings (generally in some home or a school), at which occasion he would test the parishioners' knowledge of religion and their literacy, and make inquiries into their social conditions.

The parish clergy was eager to get the villagers to attend the regular services of the parish church. Through church ordinances arrangements were made for the villagers to attend services at the parish church, each village in its turn. As many of the parishioners lived at a great distance from the church, they built themselves cottages in the vicinity of the church, where they could stay, while making church visits. At the *kyrkhelger* (the greater festivals of the Church Year) the villagers would remain several days in these cottages, each family catering for itself. (In our auto age these church cottages are used for their original purpose only on rare occasions but in the future they will be used again.) In spite of the fact that church leaders in this way tried to provide for the spiritual care of the villagers, and get them to come to the parish church now and then, a certain tension made itself known over the years between on the one hand the desire of the villages to assert their independence, and on the other the solidarity within the parish as a whole. This tension was to become an important prerequisite of a future development along separatist lines.

By the end of the eighteenth century Pietistic-Moravian tendencies made their appearance in the Piteå region, resulting in a spiritual deepening similar to a revival. Later in 1802 a revival, beginning in the village of Porsnäs and with the clergymen Pehr Brandell and Anders Rosenius as outstanding figures, spread both northwards and southwards. This movement, which had a distinct antinomian character, was at times strongly antagonistic towards the Church of Sweden. Through the intervention of the government authorities and the influence of moderate pietistic leaders the mainstream of the revival remained in the Church, while a small group took a separatist course.

Affinity and co-operation

By the middle of the nineteenth century the people who belonged to the revival movement within the Church of Sweden joined together to form the Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen. In its relations to the Church of Sweden this new organization was characterized both by independence and church affiliation. EFS carried on its work throughout Sweden with the aid of provincial representatives, travelling deputies, colporteurs and local mission societies.

During the 1860's and 1870's L.P. Wåhlin, a provincial representative in Piteå, made attempts to organize the revival groups which were faithful to the parish Church by building chapels, employing colporteurs and starting local mission societies. In spite of the inconspicuous start and a pro-Church of Sweden attitude something new was thereby introduced into the religious life of the Piteå region: an attempt at making organizational connections outside of the local parish and at creating a spiritual fellowship, which was standing by itself without local parish control.

The attitude of the clergy towards these revival groups within the Church of Sweden during the 1860's and 1870's was benevolent but rather passive in regard to the organizational efforts made. A contributory cause was the estrangement of the vicar of Piteå landsförsamling from his parishioners through heritage and theological schooling. Although pro-pietistic, the assistant vicar had not the capacity of taking a leading role among the people of the revival who belonged to the mission society within the parish, which was founded in 1874.

In the Skellefteå region EFS had no counterpart to Wåhlin, the provincial representative in Piteå. Contrary to the situation there, both the religious and social development of the parish was directed by energetic clergymen. One of their important modes of action was making frequent visits to all the villages. Their attitude towards EFS was guardedly friendly.

While one might sum up the development in Piteå and Skellefteå during the years 1850–75 with the words "Co-operation with caution", the words "Affinity and co-operation" would perhaps be a more adequate résumé of the development after 1875 up to the turn of the century.

Gustaf Höijer, assistant vicar of Piteå landsförsamling 1876–1888 and vicar there 1889–1896, had been in close contact with pietistic groups during his student days, and also as clergyman in Piteå. He co-operated well with the EFS head office in Stockholm. But at the same time he was very anxious about maintaining solidarity within the parish and fought against dissensions of all kinds. The mission society of Piteå landsförsamling, founded 1874, was connected to the parish, and it was never attached to the national EFS-organization. The mission society employed its own colporteurs – to be sure provided with colporteur-certificates from EFS – and they were entirely under the guidance of the vicar. By activating and backing up *byaböner,* family

devotions, *husförhör* meetings and Church festivals, the vicar endeavoured to strengthen the sense of solidarity within the parish. Always on the alert against separatist tendencies, he exhorted his parishioners to keep and work together, even when he was about to leave the parish.

Doubts regarding the future, however, began to set in during the 1890's. The fact that the Evangelical Lutheran Mission Society of the town of Piteå attached itself to the national EFS, an organization outside the parish, and that some clergymen criticized certain aspects of the activities of the colporteurs and the way offerings to foreign mission work were divided, foreboded future disruptions of the solidarity and cooperation between the Church of Sweden and EFS in the Piteå region.

After 1875 things developed in the Skellefteå region in a similar way as in Piteå. Simon Brandell too, the vicar there, was a warm friend of EFS but likewise anxious to uphold parish solidarity. On his initiative Skellefteå Mission Society was founded in 1878. Neither did this society attach itself organizatorically to the national EFS. The unity within the parish was enhanced through the lay preachers, most of which were self-taught men from the fellowship around the village services, *byaböner,* through frequent visits by the clergy to the villages, and through great Church festivals.

In spite of this, one could occasionally perceive towards the turn of the century certain doubts regarding the future also in the Skellefteå area. These were caused inter alia by the organizational ambitions, which the new preachers in the area were possessed of.

Towards separation

Around 1890 a renewal movement, called the Parish Movement, gained momentum in the Church of Sweden. A unifying, national organ for this movement was *Diakonistyrelsen* (Board of Parish Work), founded in 1910.

Both the vicars, who took office in the Piteå area at the turn of the century, Alfred Nygren in the rural parish, and Gustaf Hörnström in the city parish, came from low church background in Västerbotten. In their earlier work they had come in contact with the ideas of the Parish Movement, and to a certain extent practiced its modes of work among young people. While serving in the Piteå area, they followed the methods practiced earlier in the Church. Parish work was canalized through the Mission Society of Piteå *landsförsamling,* which was attached to the parish. And in the city parish a close connection with the mission society affiliated with EFS continued. Good co-operation with EFS was upheld in both parishes.

A new orientation was a cautious organizational attempt through the establishment of young people's societies in Öjeby (rural parish) and the city of Piteå, both of which were connected to the parish and had no affiliation with EFS or any national Church of Sweden organization.

After a change of vicars in the Piteå rural parish in 1910, the work carried on there became more distinctly State Church-oriented. Axel Sandin, the new vicar, was able to make the work of the mission society more effective. By establishing a Church Young People's Association for the whole parish, and attaching the young people's societies in the area to this association he tried to keep all young people's work within the parish connected to it and to counteract any organizational attachment to EFS's provincial association, something outside of the parish.

In the Skellefteå region the ideas and work of the Parish Movement gained a footing through Johan Söderlind, the assistant vicar, born in Ångermanland. On his initiative Skellefteå Young People's Association was established in 1906, and young people's groups in several of the Skellefteå villages joined this association.

While the clergy in Piteå used prudence in their efforts to establish parish-oriented young people's societies, the young people's work of the Skellefteå parish had a more clear-cut state church character.

Undoubtedly it was at least partly as a response to the new organizational ventures within the Church of Sweden, prompted by the Parish Movement, that EFS in 1902 started De Ungas Förbund, a young people's association of its own. Another contributory cause was the need of a rejuvenation within the ranks of EFS. After DUF was founded, young people's work within EFS experienced a strong expansion all over the country, to a great extent due to the personal influence of Rev. Efraim Rang, the founder of DUF.

EFS's new organizational initiatives were launched on a provincial level in Norrbotten, when the Preachers' Association of EFS in Norrbotten was established in 1902. This became the platform for inaugurating the Evangelical Lutheran Young People's Association of Norrbotten in 1908.

On the local level it was the *Arbetarmissionsföreningen* (Workers' Mission Society), founded in 1880, which became a gate way for DUF into the Piteå area. The first local DUF-societies started in the industrial communities and the villages on the fringes of the region, which also were recruiting areas for workers to the sawmills. As a result it was mainly workers from the industries that joined the DUF.

Through active support from the provincial association of EFS, DUF was gradually able to extend its work in the Piteå region.

The pattern of the Piteå area was to a great extent followed in Skellefteå as far as the organizational expansion of EFS was concerned. Through the formation of a Preachers' Association of EFS in Västerbotten in 1906, and a Young People's Association of Västerbotten in 1908, provincial organisations were established, which could give impulses to the starting of DUF-societies in the villages, and attach these to the provincial association, thus independent of the local parish. Unlike the development in the Piteå region the DUF-societies in

the Skellefteå region did not begin in any industrial centres or their recruiting areas but in villages with settled farmers.

The new organizational attempts within the Church of Sweden and within EFS resulted in an organizational tug-of-war during the years 1920–1950. On the national level DUF expanded both through attaching local DUF-societies to it and through the gradual introduction into its work of new forms of activity. The same development took place in the Diakonistyrelsen, the organ of the Church of Sweden for voluntary parish work. An atmosphere of unrest and contest was to characterize the relations between the Church of Sweden and EFS also on the provincial level. While the Young People's Association of EFS in Norrbotten increased its work in different ways, steps were taken to bring about organized youth work within the Church of Sweden, which resulted in the creation of a Young People's Association of Luleå Diocese.

It may be, however, that the organizational contest found its sharpest expression on a local level. In the years 1920–1940 all the young people's societies, which had been associated with the parish in the Piteå region, became DUF-societies. These increased their work in the villages, endeavouring to satisfy the spiritual needs of all age groups through Sunday-schools and activities for teen-agers, young people and adults and through song- and music groups, camps etc. Thus the members of the young people's societies came to represent even people of an advanced age, making the designation "young people's society" quite inadequate. (Naturally the clergy continued to hold confirmation classes for the children in the villages.)

Attempts on the part of the state church to reconstruct the young people's work connected to the parish came to nothing.

Parallel with the young people's societies the mission societies in Norrbotten, which in several cases covered a whole parish, joined the EFS and were given preachers, employed by EFS. Only the Mission Society of Piteå Landsförsamling remained independent of EFS and kept its parish attachment.

As a result of the organizational tug-of-war the old Church institutions such as *byaböner* and *husförhör* ceased to exist, mainly because the DUF-societies took over and replaced these parish activities.

Through the complete dominance of EFS in regard to the Christian activities in the villages, the question of ownership of the village chapels was brought to the fore. Demands were made that EFS, which had taken charge of all the work in the villages, should also own the chapels. But in some places the village people were opposed to such claims. In order to comply with an increasing demand for a meeting-point for all the EFS-people in the Piteå region, jointly owned by all the EFS-societies, the estate Storstrand was bought and turned into a young people's centre, where intense activities were carried on all through the 1940's.

Looking at the organizational development in the Skellefteå region after 1920, one can note that the Young People's Association of EFS expanded strongly as

far as affiliated socities were concerned. Activities developed on much the same lines as in the Norrbotten association, meeting with "all the needs" of its members. There was, however, no general flow of Christian young people's and mission societies from the parish into EFS in the Skellefteå area. It is in stead quite evident, that the parish youth movement achieved a greater and more permanent success in the Skellefteå region as well as in Västerbotten in general than it had in Norrbotten. Young people and adults in most of the Västerbotten parishes seem to have had access to a state church alternative, which was lacking in the Piteå region.

As far as the *theological development* within the EFS up to 1950 is concerned, one may observe, that the tensions caused by a new view of the Bible, which had led to the break-away from EFS of the *Bibeltrogna Vänner,* had little impact on the discussions among the preachers of Norrbotten or on EFS-people in general in the Piteå region. In Västerbotten, however, the new view of the Bible became a more burning question and found expression in a certain "competition" in orthodoxy between the preachers of EFS and those of Bibeltrogna Vänner. The EFS district conference in 1925 therefore felt itself compelled to make a forceful statement, that it wished to remain on the solid ground of the Word of God and rejected all liberal theology.

In the 1930's EFS's preachers' seminary, Johannelunds Missionsinstitut, tried to maintain an unbroken front line against liberal theology. Primarily it was views of certain theologians at the Lund University, that the superintendent and the teachers gave voice to.

At the end of the 1940's EFS preachers corps, particularly the preachers' in Norrbotten, was greatly influenced by the opinions that a Norwegian professor, Dr. Olav Valen-Sendstad had expressed in his book "The Word that Cannot Die".

The author regarded the Word of God as the universal means of Grace, contending that the Sacraments had special but subordinate significance and demanding that the servants of all free organizations working within the State Church should be given the right to administer Holy Communion themselves and to take part in the distribution of the Sacraments together with the "official" clergy. This book kindled the separatist ideas prevalent among some preachers and among other EFS people in certain areas.

While EFS preachers seem to have received their theological impulses mainly from Valen-Sendstad and from theologians in Lund, the greater part of the Church of Sweden clergy received their new theological impetus from Uppsala University. A new approach to the view of the Church and the office of the ministry was given by Anton Friedrichsen, a Norwegian-born professor of exegetics, and his views were elaborated by Bo Giertz, later Bishop of Gothenburgh, in his books *Kristi kyrka* and *Kyrkofromhet,* and spread all over

the world. In these books the Church of Sweden is described as a branch of the tree the Church of Christ, and its clergy as heirs to the apostles.

The Bible research work of Friedrichsen, the dogmatic teachings of prof. Hjalmar Lindroth, and the ecclesiological view of Giertz, together with the practical church programme, which all this resulted in, were to influence inter alia the clergy in Norrbotten, headed by the vicar of Råneå, Engelbert Byström.

Separation and collaboration

Separatist tendencies in the Ångermanland province, signs of some EFS preachers in Norrbotten becoming more radical in theological matters, and irritations in both Norrbotten and Västerbotten induced Bishop Bengt Jonzon of Luleå diocese to take the initiative of trying to do something to prevent future separation.

Through talks and days of fellowship on provincial and local levels, efforts were made to bridge over the organizational gaps between the Church of Sweden and EFS. Theological divergences were discussed at conferences and seminars for state church ministers and EFS preachers with an aim at attaining greater solidarity.

All efforts made to bring the Church and EFS closer to each other, thereby reducing the risks of separation, failed on the provincial and diocese levels as well as on a national level. EFS in Norrbotten drew the conclusion that the old line of EFS with its loyalty to the Church of Sweden ought to be brought to an end, and that EFS should take a more independent course. The leaders of EFS as well as the preachers' corps in Västerbotten were opposed to such ideas and held firmly on to EFS:s old line, that it should remain a mission society, a revival movement within the Church of Sweden.

The first break-away of a separatist nature in Norrbotten took place in the parish of Råneå in 1954. It was followed in 1957 by EFS people in the village of Jävre of the Hortlax parish, who went in for separate Communion services. Many factors contributed to the latter step. Through a revival in the area during the years 1950–51 the members and the activities of the local DUF-society increased considerably, resulting in a dispute regarding the ownership of the village chapel, which was built and hitherto owned by the village. The claims of the DUF-society encountered firm opposition from the part of a majority of the village community, which did not wish that the chapel should be turned over to an individual religious society. Of special importance to the development towards separation was the fact that a powerful leader among the EFS-people, an outspoken, Free church-oriented man led purposefully the move towards separation. Significant was also the approval given by the preachers of the area and above all by the leaders of EFS's Provincial Association in Norrbotten through the district superintendent, as he himself participated at

the first independent communion service at Jävre and later defended the action in a discussion in the newspapers.

Also in the sawmill community of Munksund the organizational expansion of EFS, and resulting disputes regarding ownership of the meeting-hall there, brought the critical situation to a head, so that the EFS people built a chapel of their own. But while at Jävre it was the leader of the DUF-society, who was responsible for accentuating the differences through his (dissenter) Free Church outlook and aims, at Munksund it was the district clergyman, who through a pronounced Church-oriented attitude was conducive to the strong disagreements. Spurred by his theological viewpoint, he energetically and persistently endeavoured to build up a parish-linked work on the basis of Lutheran baptism.

If we look at the development within EFS in Västerbotten during this critical period, we find there, contrary to the situation in Norrbotten, a very decided repudiation of any separation from the Church of Sweden and a firm adherence to the old EFS-line. While the leadership of EFS Provincial Association in Norrbotten and a great number of its preachers both took part in and defended separatist acts, such a development was firmly rejected by the leaders of EFS Provincial Association in Västerbotten. The preachers' corps, closely affiliated with the Västerbotten Association, gave them its support. A contributory cause to a different development in Västerbotten was probably the lack of such leaders with a clear-cut theological and personal profile as took an active part in the controversies at Råneå, Jävre and Munksund.

The separation carried through at Jävre and Munksund in the 1950's was followed by similar trends in the Piteå region during the 1960's and 1970's.

The confirmation classes given at Storstrand, EFS youth centre, had from the beginning been led by clergymen and had always closed with a communion service – at first in the parish church of the Piteå landsförsamling and later in the church of the Piteå city parish. These confirmation courses gradually alienated from its Church connections until finally in 1973 they took place entirely at Storstrand with instruction, confirmation and communion given on the premises and led by non-ordained EFS pastors. (At this time EFS-preachers were generally called pastors.)

During this period some non-ordained EFS-pastors also performed other Church ceremonies: baptismal, marriage and funeral services.

Separate EFS-communion services were introduced in the city of Piteå in 1970, in the village of Hortlax in 1973, at Bergsviken in 1975 and at Sjulnäs the same year.

As early as in the 1950's concern about how things were developing was expressed both by EFS-people on the grass-root level and by EFS leaders in Stockholm, but also by people engaged in the work of the Church. Many voiced their desire for new forms of collaboration. The editorials written by Torsten

Nilsson in EFS-Budbäraren were of great importance in this respect. Through deliberations between representatives of the board of EFS and the bishops, a collaboration committee was formed, churches were started where EFS co-operated with local parishes, and a number of EFS-pastors were ordained as Church ministers.

These new forms of collaboration met with a variety of reactions among EFS-pastors – all the way from a wholly positive attitude to full rejection. The EFS Preachers' Association in Norrbotten took a negative view.

The new approaches to collaboration led to new forms of co-operation also in Norrbotten and Västerbotten. Thus a collaboration committee was formed on the provincial level between the Church of Sweden and EFS in Västerbotten in 1966 and in Norrbotten in 1975. Co-operative churches were established at Nyåker, Nordmaling parish, in 1967 and at Mobacken, Skellefteå, in 1973, and in Norrbotten in the city of Boden 1973, and at Arvidsjaur in 1977. Additional co-operative churches are planned in Northern Västerbotten.

The theological development in EFS in latter decades up to 1979 has been characterized by influences both from the charismatic movement and from Church trends with a new emphasis on the sacraments, as well as by the invitation given to the Church of Sweden to work together in evangelization tasks.

Predictions about future developments within EFS vary greatly. Some hold a pessimistic view regarding future prospects and fear that the different groups within the Society will glide apart. Other look forward to a closer integration with the Church of Sweden, while there are some that hope for a renaissance of the organizational forms and the theological content, that EFS stands for, and which may be useful in the future ecumenical developments in Sweden.

Translated by Lennart Linder

Stages of development within the Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen.

(Officially EFS remains as an independent movement within the Church of Sweden.)

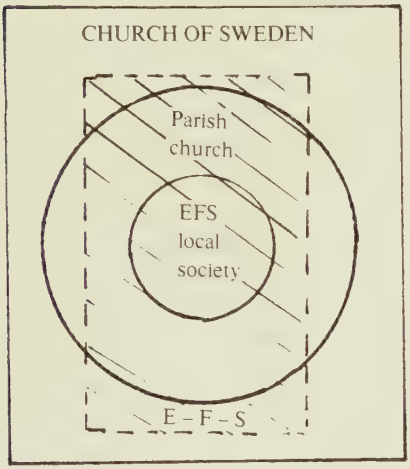

1. EFS, a society catching up various groups within the Church of Sweden which arose out of the 19th century revivals. The members of the local EFS-societies are often the spiritual core of the parish. Except for confirmation instruction they take responsibility for most of the young people's and children's work and for foreign mission work as well as for informal devotional meetings. Their work is carried on in meeting-houses, sometimes built by the village people in general.

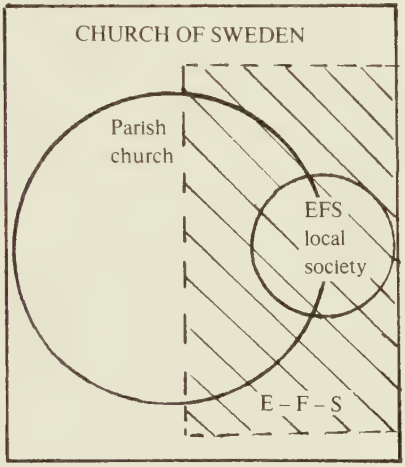

2. "Parish movement" in Sweden makes church clergy more active in starting own youth and chilcren's work. In some places EFS societies feel as if they were considered superfluous by church leaders. EFS people are still loyal to church services and take communion in church.

3. Development on two new lines beside the old:
A. Societies working along the same lines as earlier.
B. Society of Free Church-type with own communion and little contact with local parish.
C. Cooperative churches, where a local EFS society is given official responsibility for Church work within a part of a Church of Sweden parish.

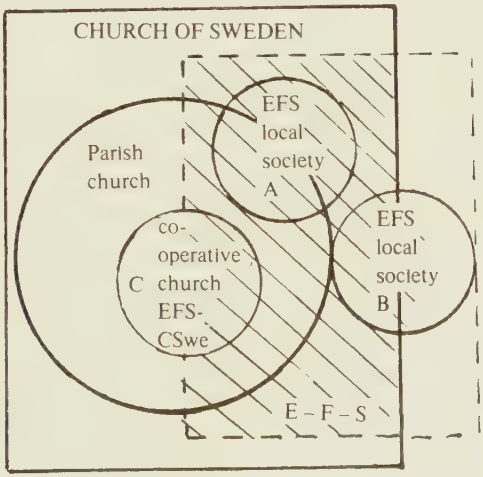

Källor och litteratur

Otryckta källor och otryckt litteratur:

Byske
Byske kyrkoarkiv: BKA.
Protokollsbok för Byske missionsförening 1892–1947. (BKA)

Hallstahammar:
Hos förf:
Carlsson, Curt, 1975. Ur Pitebygdens kyrkohistoria, Stencilerad lärobok för pitebygdens skolor.
Björkqvist, J.E., Kopia av beskrivning av vicepastorstjänsten i Piteå år 1880. Original hos f. Landsantikvarie L. Björkqvist i Uppsala
Hägglund, J. 1948. Några data ur Piteå älvdals historia och personliga minnen om de äldsta bruken. Stencilerad redogörelse.
Åkerlund, G., EFS:s kolportörsverksamhet i Norrbotten 1851–78. Otryckt seminarieuppsats.
Wiberg, Torsten, EFS i nuet och i framtiden. Otryckt föredrag.
Prostarkivet, pastorsexp.:
Protokoll från sammanträde med Biskopsmötet; EFS:s styrelse och samarbetsrådet Kyrkan – EFS den 3 oktober 1978.
Bilaga: Evangelisation i Sverige nu och inför 80-talet.

Härnösand:
Härnösands landsarkiv (HLA):
Visitationsprotokoll för Piteå landsförsamling 1849, 1866, 1877, 1891.
Ämbetsberättelser vid visitationer 1877, 1891.
Handlingar rörande prästval 1753–1805.

Kalix:
Hos rektor Ingemar Gustafsson, Kalix:
Väckelserörelserna och de politiska partierna. Otryckt licentiatavhandling.

Luleå:
Hos f. distriktsföreståndaren Edvard Backlund, Alvik:
EFS i Norrbotten del I–III 1970. Otryckt historik.
Luleå domkapitels arkiv (LDA)
Visitationshandlingar för Piteå landsförsamling 1906, 1913.
Visitationshandlingar för Hortlax församling 1928.
Biskop Olof Bergqvists arkiv.
Biskop Bengt Jonzons arkiv.
Hos domprosten Olaus Brännström, Luleå: (DPA)
Protokoll och anteckningar angående kontaktkommitté och samarbetsråd.
Handlingar rörande samarbetskyrka i Boden.

Folkrörelsearkivet i Luleå: (LFA)
Redogörelse för Norrbottens evang.-lutherska ungdomsförbunds verksamhet 1909–18.
Protokoll för EFS:s predikantförening i Norrbotten 1902–1970.
Predikantföreningens matrikel.
Norrbottens evang.-lutherska ungdomsförbunds protokoll 1908–1979.
Sångarförbundets protokoll.
Hos Birgit Grahn
Signe Kallioniemis' efterlämnade papper.
Luleå kommuns folkbibliotek
Luleå stifts glesbygdsutredning del I och II i stencil.

Piteå:
Piteå landsförsamlings kyrkoarkiv (PLKA)
Sandin, Axel: Några grunddrag af läseriet och separatismen inom Piteå socken från dess uppkomst till nuvarande tid. Otryckt redogörelse. Årtal okänt.
Protokoll för Piteå landsförsamlings missionsförening 1910–1977.
EFS-kyrkan i Piteå stad: (EFSPA)
Protokolls- och Cassabok för Piteå bönhus 1865–89.
Protokollsbok för styrelsen uti Piteå stads Evang.-Luth. mis.-förening 1890–1901.
Protokollsbok för Piteå stads evang. Luth. mis.-förening 1902–1920.
Piteå kristliga ungdomsförenings protokoll.
Storstrands ungdomshem Öjebyn: (SUP)
Protokoll för Storstrands ungdomshem.
Privata arkiv, Piteå. (PAP)
Hos Sven Jonsson, Piteå:
Öjeby kristliga ungdomsförenings handlingar 1906–1970.
Hos Roland Långström, Bergsviken:
Protokoll för Bergsvikens kristliga syskonförening 1911–1979.
Hos Erik Eriksson, Blåsmark:
Protokoll för Blåsmarks kristliga ungdomsförening 1912–1979.
Blåsmarks bönhusförenings protokoll.
Hos Stig Vesterlund, Hemmingsmark:
Protokoll för Hemmingsmarks kristliga ungdomsförening 1916–1979.
Protokoll för Hemmingsmarks bönhusförening 1930–1979.
Hos Martin Vesterlund, Hortlax:
Protokoll för Hortlax' kristliga ungdoms- och syskonförening 1919–1979.
Protokoll för Hortlax' församlings missionsförening.
Hos Ragnar Granberg, Jävre:
Protokoll för Jävre kristliga ungdomsförening 1920–1979.
Hos Knut Lindkvist, Jävre:
Protokoll för Jävre bönhusförening 1922–1979.
Hos Einar Svensson, Lillpite:
Protokoll för Lillpite kristliga ungdomsförening 1940–1979.
Jubileumsredogörelse 1968.
Hos Bertil Bergman, Långnäs:
Protokoll för Långnäs ungdomsförening 1913–1979.
Hos Patrik Johansson, Norrfjärden:
Protokoll för Norrfjärdens missionsförening 1913–1979.
Protokoll för Norrfjärdens ungdomsförening 1905–1979.

Hos Åke Nilsson, Sjulnäs:
Protokoll för Sjulnäs kristliga ungdomsförening 1930–1979.
Hos Viktor Grahn, klubbgärdet.
Protokoll för Pitholmens förenade missionsvänner.

Skellefteå:
Skellefteå folkrörelsearkiv. (SFA.)
Protokoll för Luleå stifts ungdomsförbund 1932–1970.

Stockholm:
Stockholms stadsarkiv, (SSA:)
Evangeliska Fosterlandsstiftelsens arkiv, (EFSA.)
EFS:s styrelseprotokoll 1876, 1898.
EFS:s föreningsmatrikel 1875–1909.
Brevdiarier.
Kolportörsböcker.
Evangeliska Fosterlandsstiftelsens expedition: (EFS:s exp.)
Samarbetsrådets protokoll
Styrelseprotokoll 1948
Bibeltrogna vänners arkiv. (BVA)
Styrelseprotokoll 1921
Missionsutskottets protokoll 1923.

Sundsvall:
SCA-arkivet i Timrå:
Sammandrag af Såg Brädgårds och Dagsverks arbetslistor för Munksunds sågverk år 1897.
Avlöningssammandrag för Storfors sågverk 1903.

Torshälla:
Hos kyrkoherde Lars Byström, Torshälla: (BAT.)
Engelbert Byströms anteckningar, föredrag och korrespondens ang. EFS.

Umeå:
Umeå stadsbibliotek: (USB)
Brev från C.O. Rosenius till L.P. Wåhlin.
Folkrörelsearkivet, Umeå: (UFA.)
Västerbottens predikantförenings protokoll 1908–1956.
Västerbottens EFS-distrikt: Styrelseprotokoll Konferensprotokoll.
Hos f. distriktsföreståndaren Josef Nygren, Umeå:
"Den väg jag inte valt" Otryckt levnadsbeskrivning.
Hos red. Maja Pettersson:
Handlingar rörande Kyrkans Presstjänst.

Uppsala:
Uppsala universitetsbibliotek: (UUB)
Jacob Dahlbergs dagbok.
Hos Sven-Erik Brodd, Uppsala:
Monografisk analys av begreppet evangelisk-katolsk hos Bo Giertz. Stencilerad upplaga av uppsats.
Ärkebiskopens arkiv: (ÄA)
Biskopsmötets protokoll 1940–1970

Johannelunds missionsinstitut:
EFS:s målsättning, organisation och arbetsformer, i går, i dag och i framtiden. Rapport i stencil från EFS:s representantskap i Luleå 1975.

Älvsbyn:
Hos studierektor Erling Stenvall:
Öjeby kyrkstad – en historisk-geografisk studie.
Otryckt seminarieuppsats.

Muntliga uppgifter:
Hem.äg. Herman Andersson, Bergsviken
Distriktsförest. Edvard Backlund, Alviken
Komminister Bernt Bergström, Långshyttan
Hem.äg. Björkman, Norrfjärden
Förman Åke Brännström, Blåsmark
Hem.äg. Royl Engberg, Långnäs
Fru Ester Eriksson (framl.) Bölebyn
Kontr.prost Gösta Dahlstén, Stockholm
Redaktör Allan Forsberg, Piteå
Predikant Elof Forsberg, Askersund
Fru Agda Gustafsson, Jävre
Målerimästare Ragnar Granberg, Jävre
Rektor Åke Gröhn, Södertälje
Ärkebiskop em. Gunnar Hultgren, Uppsala
Predikant Patrik Johansson, Norrfjärden
Redaktör John Landon, Piteå
Fabriksarb. Thure Lindberg, Munksund
Hem.äg. Albin Lundberg, Jävre
Jencie och Elof Lundberg, Piteå
Hem.äg. Anselm Marklund, Bergsviken
Karl Marklund, Sjulnäs
Kontr.prost Torsten Nilsson, Uppsala
Rektor Torsten Nilsson, Malmköping
Eugén Nilsson, Blåsmark
Rektor Agne Nordlander, Uppsala
Frk. Ellen Nyberg, Bergsviken
Predikant Axel Olofsson, Piteå
Folkskol.lär. Andreas Rönnbäck (framl.), Bergsviken
Lärarinnan Märta Renkvist, Piteå
Kontr.prost Henrik Sandberg, Öjebyn
Optiker Gunnar Strand, Piteå
Frk. Ellida Ström, Arnemark
Hem.äg. Einar Svensson, Lillpite
Hem.äg. Martin Westerlund, Hortlax (framl.)
Kyrkoherde em. Elof Wiklund, Uppsala

Pastor Uno Öhlund, Boden
Kontr.prost Paul Åström, Uppsala

Brev hos författaren från:
Distriktsföreståndare Edvard Backlund, Alviken
Missionsföreståndare Nils Dahlberg, Stockholm
Kontr.prost Gösta Dahlsten, Stockholm
Komminister Thure Eriksson, Sjulnäs
Predikant Elof Forsberg, Askersund
Biskop Bo Giertz, Göteborg
Direktor Olof Hartman, Sigtuna
Predikant Gunnar Jonsson, Skellefteå
Kontr.prost Per-Göte Lindström, Grundsunda
Kyrkoherde Alvar Marklund, Kåge
Predikant Axel Olofsson, Piteå
Redaktör Maja Pettersson, Umeå
Lärarinnan Märta Renkvist, Piteå
Kyrkoherde Lars Samuelsson, Arvidsjaur
Distriktsföreståndare Selmer Sundström, Hortlax
Hem.-äg. Sigurd Sundström, Hortlax
Kontr.prost Olle Waerner, Lindesberg
Predikant Hans Wiklund, Stackgrönnan
Pastor Uno Öhlund, Boden

Tryckta källor och litteratur.

Ahnqvist, M.J., Anders Larsson i Norrlångträsk. Väckelserörelserna i Västerbotten intill år 1876. Sthlm.

— 1972, Nyläsarväckelsen 1815–1923. Umeå.

Ahlstedt, Stig, 1946, Till frågan om förhållandet mellan ortodoxi och pietism. – Forum Theologicum 1946.

Akselson, Harald, 1917, Svenska kyrkans diakonistyrelse. – Vår Kyrka II. Sthlm.

Bihang till *Allmänna kyrkomötets protokoll* 1908: Motion N:r 32.

Almqvist, Valfrid, 1954, Några uppgifter om Helgelseförbundets arbete inom Råneå. – Råneå socken 1654–1954. Luleå.

Andersson, Carl-Ola, 1951. Fackföreningsrörelsen i skelleftebygden. Skellefteå.

Andersson, Yngve, 1933, Luleå stifts ungdomsförbund och dess första årsmöte. – Från Bygd och Vildmark 1933.

— 1953, Ungdomen kristnad. I Luleå stift i ord och bild. Sthlm.

Axelsson, Alf, 1961, Munksundsindustrierna 1861–1961. Piteå.

Bergling, Ragnar, 1964, Kyrkstaden i övre Norrland. – Skytteanska samfundets handlingar nr 3. Uppsala.

Bergman, Staffan, 1973, Separatisterna i Pitebygden. I Från Bygd och Vildmark 1973.

Beskow, Hans, 1965, 1400-tal i Öjebyn. Om Piteå landsförsamlings kyrka. Luleå. I Norrbotten 1964–65.

Berthelson, Bertil, 1942, Kyrkstäder i Västerbottens län. I Västerbotten 1942.

Blåsmarks DUF 50 år. Blåsmark 1962.

Burström, Ossian, 1914. Församlingstankens genombrott i Skellefteå. I Från Bygd och Vildmark 1914.

Bygdén, Leonard, 1923–1926. Härnösands stifts herdaminne I–IV. Uppsala.

Bylund, Erik, 1956, Koloniseringen av Piteå Lappmark t.o.m. år 1967. – Geographica 30. Uppsala.

Byström, Engelbert, 1944, Husförhör. I Från Bygd och Vildmark 1944.—

(red) 1955. Råneå socken 1654–1954. Luleå.

Bäckman, Paul, 1955, Missionsförbundets uppkomst och utveckling inom Råneå. I Råneå socken 1654–1954. Luleå.

Carlsson, Henrik, 1953, Kyrkhelger, byaböner och husförhör. I Luleå stift i ord och bild. Sthlm.

Carlsson, Sten, 1962, Bonde-präst-ämbetsman. Svensk ståndscirkulation från 1680 till våra dagar. Sthlm.

Cederbom, L.A.–Friberg, C.O., 1928–30. Skara stifts herdaminne 1850–1930. Sthlm.

Cederlund, J. Valfrid, 1951, Med Öjebyn i centrum. Luleå.

Christophersson, Anders, 1849. Några ord om Christendom, Salighetsmedel och Kyrkan. Piteå.

Dahlberg, Nils, 1936, Kyrkoherde Efraim Rang. In memoriam. Sthlm.

Dahlberg, Nils–Jonzon, Bengt, 1953. Kyrkan och Evangeliska Fosterlandsstiftelsen. Några dokument. Sthlm.

/DUF/ 1912, De Ungas Förbund. Återblick på dess första år. Sthlm.

/DUF/ 1938. Boken om De Ungas Förbund. Utg. under redaktion av Sven Lodin med medverkan av flera författare. Sthlm.

Dufvenberg, Elon, 1945. Den politiska arbetarrörelsen i Västerbotten 1909–1944. Umeå.

Edquist, Carl, 1911, Zakarias Lindmark. Sthlm.

— 1917, Läseriet i Skelleftebygden under 1800-talet. Sthlm.

Edström, Carl, 1921, Brytningstider i min församling. I Från Bygd och Vildmark 1921.

Edström, Hjalmar, 1934. Minneskrift över kyrkoherde Carl Johan Edström. Utgiven av Lövångers församlings kristliga ungdomsförening. Ånäset.
Eeg-Olofsson, Ansgar, 1940, En fördjupad kyrkosyn. Sthlm 1940.
/EFS/ 1881 a, Hazelius, Hj. Till Evangeliska Fosterlandsstiftelsens tjugofemåriga verksamhet. Minnesteckning. Sthlm.
/EFS/ 1906, EFS:s 50-åriga verksamhet 1856–1906. En minneskrift. Sthlm.
/EFS/ 1931 a, Evangeliska Fosterlandsstiftelsen 75 år. Jubileumskrift 1856–1931. Utg. under red. av E. Levander med bidrag av flera författare I. Sthlm.
/EFS/ 1956, Med Gud och hans vänskap. Evangeliska Fosterlandsstiftelsen genom 100 år. Sthlm.
Einarsson, Iwan, 1936, Bland gamla kyrkstugor. I Från Bygd och Vildmark 1936.
Enequist, Gerd, 1935, Övre Norrlands Storbyar i äldre tid. – Ymer Årg. 55. Sthlm.
Enochsson, Ernst, 1949, Den kyrkliga seden med särskild hänsyn till Västerås stift. Falun.
Enquist, Per-Olov, 1978. Musikanternas uttåg. Stockholm.
Fant-Låstbom, 1842, Upsala ärkestifts herdaminne. Uppsala.
Fellström, K.A., 1947. Från fromhetslivet i Skelleftebygden. En historisk översikt. Prästmötesavhandling. Skellefteå.
Fellström, K.A., 1964, Från kyrkbacken. Historiska anteckningar från Skelleftebygden, II uppl. Umeå.
Fellström, K.A. 1977, Minnesbilder, Skellefteå.
Forsberg, Allan, 1973, Inlandet – när farfar var ung. Piteå.
Forsgren, F.V., 1925, Det kyrkliga ungdomsarbetet i Burträsk. I Från Bygd och Vildmark 1925.
Friedrichsen, Anton, 1936, Kyrka och Sakrament. – I Svensk Teologisk Kvartalskrift 1936.
Furberg, Alfred, 1931, Johan Zakrisson I Folkkalendern Frideborg 1931. Sthlm.
Furberg, Tore, 1962, Kyrka och Mission i Sverige 1868–1901. Svenska Kyrkans Missions tillkomst och första verksamhetstid. Uppsala.
— 1962. Recension av Sven Gustafsson, Nyevangelismens kyrkokritik. I Kyrkohistorisk Årsskrift 1962. Uppsala.
Gidlund, Martin, 1955, Kyrka och väckelse inom Härnösands stift från 1840-talet till omkring 1880. Uppsala.
Giertz, Bo, 1939, Kristi kyrka. Sthlm.
— 1939, Kyrkofromhet.
— 1945, Vad Gud vill skänka genom den inre missionen. I Från Bygd och Vildmark 1945. Särtryck utg. av Pastorämbetet i Råneå 1953.
Gladh, Henrik, 1953, Lars Vilhelm Henschen och religionsfrihetsfrågan till 1853. Uppsala.
Grape, Isak, 1821, Upplysningar rörande det så kallade läsaresällskapet i några Norr- och Vesterbottens församlingar men förnemligast i Skellefteå. Härnösand.
Gustafsson, Bo, 1965, De norrländska sågverksindustrins arbetare 1890–1913. Arbets- och levnadsförhållanden. Uppsala.
Gustafsson, Per-Erik, 1963, Hans Henrik von Essen och den nyevangeliska kolportörsverksamheten. Till frågan om högreståndsväckelsen och friförsamlingsrörelsen. Sthlm.
Gustafsson, Sven, 1962, Nyevangelismens kyrkokritik. Lund.
Hagner, Johan, 1922, Drag ur verksamheten i Betlehemskyrkan under senare år. I Femtio år av Stockholms lutherska missionsförenings verksamhet. Sthlm. 1922.
Hammar, H.B., 1889, Per August Ahlberg, hans lif och verksamhet. Sthlm.
— 1971, Personlighet och samfund. J.A. Eklund och hans källflöden. Klippan.
Hartman, Olov, 1977, Klartecken. Sthlm.

Hasselberg, C.J.E., 1919. Norrländskt fromhetslif på sjuttonhundratalet. Örnsköldsvik.
Hasselberg, C.J.E., 1935, Norrlandsläseriets uppkomst och tidigaste framträdande I. – Från ådalar och fjäll 1935.
Hedström, K.O., 1914, Det kyrkliga arbetet bland de unga i Skellefteå landsförsamling. I Från Bygd och Vildmark 1914.
Hellsten, Stig, 1944, Kyrkans Ungdom. Från den kyrkliga ungdomsrörelsens historia. Sthlm.
Holmgren, John, 1948, Norrlandsläseriet. Studier till dess förhistoria och historia fram till år 1830. Lund.
Hoppe, Gunnar, 1945, Vägarna inom Norrbottens län. Studier över den trafikgeografiska utvecklingen från 1500-talet till våra dagar. – Geographica. Nr 16. Uppsala.
Hur arbetarrörelsen kom till skelleftebygden. Minnen och miljöer 1900–1935. Skellefteå 1978.
Höijer, Ruth, 1932, Några glimtar ur prosten Gustaf Höijers lif. Ur: Norrländska prästhem 1932. Lund.
Hörnström, Gustaf, 1908, Förblifven i Kristus! Avskedspredikan till Piteå stadsförsamling. Piteå.
Hörnström, Gustaf, 1936, Den yttersta domen. Avskedspredikan till Nätra församling
Höijer, Gustaf, 1919–1920, Korsets evangelium I o. II. Predikningar utgivna efter hans död.
Isaksson, Olov, 1967, Bystämma och bystadga. Organisationsformer i Övre Norrlands kustbyar. – Skytteanska samfundet. Umeå.
Johansson, Egil, 1972, En studie med kvantiativa metoder av folkundervisningen i Byggdeå socken 1845–73. Umeå.
Jonzon, Bengt, 1939, Kyrka, kultur, väckelse. I Från Bygd och Vildmark 1939.
Jäder, Karl, 1915, Bidrag till norrbottensbaptisternas historia från begynnelsen till 1915. Luleå.
Kyhlberg, Gustaf, 1937, Svenska kyrkans frivilliga arbete. I Svenska Folkrörelser 2. Sthlm.
Kyrkan och Ungdomen, 1942, Luleå stifts kyrkliga ungdomsförbund 1931–1942. Några bilder från det kyrkliga arbetet i Luleå stift. Luleå.
1686 års kyrkolag, 1936. Sthlm.
Kyrkomötesprotokoll 1908.
Larsson, Ingvar, 1954, Uppgifter om Pingströrelsen inom Råneå församling. I Råneå socken 1654–1954. Luleå.
Lennartsson, Per-Anders, 1976. Bönhus inom Umeå kommun tillhörande Evangeliska Fosterlandsstiftelsen. Sthlm.
Lindell, August, 1900, Bidrag till historien om Norrbottens läns bebyggande och odling. Lund.
Lindgren, J.V., 1908, Några ord om natur och folkkynne i Västerbottens län. Föredrag vid ungdomsmötet i Vindeln midsommardagen 1908. Umeå.
Lindroth, Hjalmar, 1948, Tankar om kyrkan och sakramenten. Sthlm.
Lodin, Sven, 1931, Från det gamla Johannelund. I Folkkalendern Frideborg.
— 1933, Carl-Olof Rosenius i unga år. Sthlm.
— 1956, C.O. Rosenius, hans liv och gärning. Sthlm.
Lundholm, Kjell, 1978, Öjebyn förr och nu. Luleå.
Lundqvist, Karl-Axel, 1977, Organisation och bekännelse. Evangeliska Fosterlandsstiftelsen 1890–1911. Uppsala.
Malmström, Lennart, 1975, Byabönen – en norrländsk lekmannagärning. I Norrbotten 1975. Luleå.

Markgren, Albert, 1898, Till sabbatsro. Predikan vid kontraktsprosten Gustaf Höijers jordfästning i Skellefteå kyrka. Skellefteå.
Marklund, Alvar, Inre Missionsprofiler I Budbäraren 1948–51. Sthlm.
Martling, C.-H., 1958, Nattvardskrisen i Karlstads stift under 1800-talets senare hälft. Lund.
— 1971, Diakon, Veniat, Assistentpräst. Till frågan om den kyrkliga lekmannaförkunnelsen förr och nu, Lund.
— 1965 Rite vocatus – publice docere. I Till Bo Giertz den 31/8 1965. Uppsala.
— De inomkyrkliga väckelserna under förra hälften av 1800-talet. I Väckelse och kyrka i nordiskt perspektiv. Danmark.
Millqvist, V., 1912, Svenska riksdagens borgarstånd 1719–1866. Sthlm.
Molin, Adrian, 1930, Landskapskynnen. Sthlm.
Munksunds Aktiebolag, 1942. Luleå.
Munksunds Aktiebolag, Kort historik, 1954.
Newman, Ernst, 1937, Evangeliska alliansen. En studie i protestantisk enhets- och frihetssträvan. Lund.
Nilsson, Eric, 1965, Ung präst på 30-talet. I Till Bo Giertz 31/8 1965. Uppsala.
Nilsson, Karl, 1960, Kommunismen i Sverige. I Arbetets söner del IV 3 uppl. Örebro.
Nilsson, Holger, 1931, Kyrkstadsliv omkring 1800. I Fornvårdaren IV. Uppsala.
Nilsson, Torsten, 1963, Predikant- och missionärsutbildningens medel och mål. Johannelunds teologiska institut 1863–1963. Red. av H. Hofgren. Klippan.
Norberg, Arvid, 1944, Den kyrkliga väckelsen i Skara stift under senare hälften av 1800-talet. Stiftshistoriska forskningar del I och II. Sthlm.
Nordberg, Albert, 1934, Församlingsliv i Norrbotten under 1600- och 1700-talet. KÅ 1934. Uppsala.
— 1936 Olof Palmgren, en norrbottnisk läsarchef.
— 1942. Byaböner genom tiderna. I Från Bygd och Vildmark 1942. Luleå.
— 1938, De gamla husförhören och deras betydelse. I Från Bygd och Vildmark. 1938 Luleå.
Nordberg, Arne, 1929, Nyckeln och boken. I Från Bygd och Vildmark 1929.
Nordenstam, O, 1914, Pastoral bygdeverksamhet. Luleå.
Norrland i ord och bild, 1931–1932. Umeå.
Norskt Biografiskt lexikon, band 17, 1975. Oslo.
Nyberg, Harry, 1973, Från väckelsemiljö till kyrkomedvetande i kyrkokris. En studie i Nils Lövgrens utveckling 1852–1896–98. Uppsala.
Nygren, Alfred, 1887, Blifven i min kärlek. Högmässopredikan pingstdagen 1887 jämte några avskedsord till Råneå församling. Luleå.
— 1928, Spridda drag från en femtioårig erfarenhet som präst i Svenska kyrkan. I Från Bygd och Vildmark 1928.
Pleijel, Hilding, 1935, Karolinsk kyrkofromhet, pietism och herrnhutism. – Svenska kyrkans historia 5. Lund.
— 1955, Sekelskiftets svenska kyrka. Femtio år med Allmänna Svenska Prästföreningen. Minneskrift red. av Y. Iverson. Sthlm.
— 1965, Husandakt, husaga, husförhör och andra folklivsstudier. Sthlm.
/PMP Härnösand/ 1866. Handlingar rörande prästmötet i Härnösand. Härnösand.
/PMP Härnösand/ 1897. Handlingar rörande prästmötet i Härnösand. Härnösand.
/PMP Härnösand/ 1904. Handlingar rörande prästmötet i Härnösand. Härnösand.
/PMP Luleå/ 1908. Handlingar rörande prästmötet i Luleå 1908. Luleå.
/PMP Luleå/ 1915. Handlingar rörande prästmötet i Luleå 1915. Luleå.
/PMP Luleå/ 1921. Handlingar rörande prästmötet i Luleå 1921. Luleå.

/PMP Luleå/ 1927. Handlingar rörande prästmötet i Luleå 1927. Luleå.
/PMP Luleå/ 1934. Handlingar rörande prästmötet i Luleå 1934. Luleå.
/PMP Luleå/ 1941. Handlingar rörande prästmötet i Luleå 1941. Luleå.
/PMP Luleå/ 1947. Handlingar rörande prästmötet i Luleå 1947. Luleå.
/PMP Luleå/ 1953. Handlingar rörande prästmötet i Luleå 1953. Luleå.
/PMP Luleå/ 1977. Handlingar rörande prästmötet i Luleå 1977. Luleå.
Rang, Efraim, 1924, Ett och annat om Svensk Inremission. Sthlm.
Renkvist, K.A., 1916, Lars Petter, Erik Ferdinand , Ernst Petrus Wåhlin, Korsblomman 1916. Sthlm.
Ribbner, Torsten, 1957, De svenska traktatsällskapen 1808–1856. Verksamhet och litteratur. Uppsala.
Rodén Nils, 1936, Norrlandsläsarnas kamp mot "de nya böckerna". I Folkkalendern Frideborg. Sthlm.
— 1938, Johannelunds missionsinstitut genom 75 år. Jubileumsskrift 1863–1938. Sthlm.
— 1958, Skotska frikyrkans inflytande på svenska fromhetsliv vid mitten av 1800-talet II i KÅ 1958.
Rohde, Edvard, 1930, Svenska kyrkan omkring sekelskiftet.
Rundbäck, K.A., 1928, Jönköpings missionsförening genom 75 år. 1853–1928. Jönköping.
Rydholm, Oskar, 1942, Minnen från församlingar i Västerbotten. I Från Ådalar och fjäll 1942. Örnsköldsvik.
Sandahl, Martin, 1966, Prästval i Sverige mot kulturell och social bakgrund. Falköping.
Sandell-Moberg, 1968, Teckning af Carl Olof Rosenl lif och werksamhet, hans vänner tillegnad 2 uppl. Sthlm.
Sandewall, Allan, 1948, Till frågan om hemhutismen betydelse för Norrlandsläseriets uppkomst. KÅ 1949.
Sandewall, Allan, 1952, Separatismen i Övre Norrland 1820-1855. Uppsala.
Sandewall, Allan, 1954, Separatismen i Övre Norrland efter 1855. Uppsala.
Sandin, Axel, 1903, Inför Guds ansigte. Avskedspredikan i Piteå landsförsamlings kyrka, Piteå.
— 1908, Jesu namn, den stora samlingstanken. Nyårspredikan i Hernösands domkyrka, Härnösand.
Sandin, Axel, Sandler, Rikard, 1908, Är socialdemokratin kristendomsfientlig? Härnösand.
Sondén, Per, 1931, Biskop A.F. Beckman. Sthlm.
Staf, Nils, 1954, Evangeliska Fosterlandsstiftelsen och dess arkiv. Särtryck av Stockholms stads arkivnämnds och stadsarkivs årsberättelse 1953. Sthlm.
Staxäng, Sten-Edgar, 1965, Bo Giertz författarskap. En bibliografisk förteckning. I Till Bo Giertz 31/8 1965.
Ström, Fredrik, 1959, Stridsmän och original inom arbetarrörelsen. I Arbetets söner del I. 4 uppl. Sthlm.
Ström, Åke V., 1943, Aktuell svensk kyrkodebatt. I Svensk Teologisk Kvartalsskrift. Uppsala.
Svensson, Harald, 1961, Kolonisationen av Pitebygden. I Norrbotten 1961. Luleå.
Södergren, Viktor, 1945, Vägar vi gått och vägen fram. Tankar och linjer till hundra år av svenskt kyrkoliv. 3 uppl. Göteborg.
Umeå Evangelisk-Lutherska Missionsförening 1876–1916. Minnesskrift. Umep 1916.
Umeå Evangelisk-Lutherska Missionsförening 1876–1926. Minnesskrift. Umeå 1926.
Wadström, Bernhard, 1897. Ur minnet och dagboken. Anteckningar från åren 1848–1897. Sthlm.

Waerner, Olof, 1935. Några ord om vårt stifts kyrkliga ungdomsrörelse. I Nordanbygd. Luleå.
Walan, Bror, 1964, Församlingstanken i Svenska Missionsförbundet. En studie i den nyevangeliska rörelsens sprängning och Svenska Missionsförbundets utveckling till omkr. 1890. Sthlm.
Valen-Sandstad, Olav, 1949. Ordet som icke kan dö. Hässleholm.
Weinesjö, Erik, 1954. Den baptistiska verksamheten inom Råneå. I Råneå socken 1654–1954. Luleå.
Wiberg, Torsten (red) EFS på 70-talet. Problem och lösningar. Sthlm.
Wiklund, Henry, 1979. Predikant Pastor Präst. Akademisk avh. Uppsala.
Westerlund, Ernst, 1973, Skelleftebygdens historia. Del I. Uppsala.
Wikmark, Gunnar, 1952. Pehr Brandell och läseriet i norra Ångermanland under förra hälften av 1800-talet. Örnsköldsvik.
— 1956, Lördagsföreningens uppkomst och upphovsman. I Forum Theologicum. Örnsköldsvik.
— 1957, Till diskussionen om Norrlandsläseriet. I Forum Theologicum 1957. Örnsköldsvik.
— 1960, Rapporter från studentkorstågen 1909–1911. I Forum Theologicum 1960. Örnsköldsvik.
— 1968. Kyrkan och Evangeliska Fosterlandsstiftelsen i Norra Ångermanland genom hundra år. Örnsköldsvik.
Västerbottens Lutherska missions- och ungdomsförbund 50 år. 1908–1958. Skellefteå 1958.
Åberg, Göran, 1972. Enhet och frihet. Studium i Jönköpings missionsförenings historia. Lund.

Periodica

Budbäraren (BB) 1868, 1884, 1890, 1893, 1898, 1902, 1903, 1909, 1922, 1925.
De Ungas Tidning (DUT) 1902, 1939, 1942.
Evang. Fosterlandsstiftelsens årsbok (EFSÅ) 1856, 1892, 1945, 1950, 1951, 1973.
Fornvårdaren 1931
Forum Theologicum 1946, 1956, 1957, 1960.
Folkkalendern Frideborg 1931, 1936.
Från Bygd och Vildmark (FBV) 1925, 1928, 1929, 1933, 1936, 1938, 1939, 1942, 1944, 1945.
Från Ådalar och Fjäll 1935, 1942.
Förkunnaren 1953, 1958.
Härnösands stifts tidningar 1826, 1830.
Hälsningar till medlemmarna i Luleå stifts ungdomsförbund 1934–1940.
Korsblomman 1916.
Kyrkohistorisk årsskrift, (KÅ) 1911, 1962.
Missions-Tidning Budbäraren (MTBB) 1938, 1946, 1947, 1959, 1961, 1962, 1965.
Nordanbygd 1935
Norrbottens Allehanda (NA) 1902, 1913, 1914, 1915, 1918.
Norrbottens-kuriren (NK) 1954, 1975.
Norrbottens Posten (NP) 1855, 1885, 1889, 1890, 1891, 1893, 1903, 1904, 1913.
Piteå Tidningen (PT) 1915, 1916, 1922, 1957, 1972, 1974, 1975.
Skellefteå Tidning 1849.
Svensk kyrkotidning (SKT) 1925, 1953.
Svensk Teologisk Kvartalsskrift (SKT) 1943.
Ungdomtiden (UT) 1913–1946.
Vi juniorer 1943.
Vårt Budskap 1941, 1954.
Vårt Missionsblad (VM) 1947, 1948, 1949, 1951, 1952, 1953, 1955, 1957, 1958.
Ymer 1935.

Förkortningar

BAT	Byströms arkiv, Torshälla
BKA	Byske kyrkoarkiv
BV	Bibeltrogna vänner
BVA	Bibeltrogna vänners arkiv
DUF	De Ungas Förbund
DPA	Domprostens arkiv
DUT	De Ungas Tidning
DUFP	De Ungas Förbunds protokoll
EFSPA	EFS-kyrkans i Piteå arkiv
EFSA	Evangeliska Fosterlandsstiftelsens arkiv
EFSÅ	Evangeliska Fosterlandsstiftelsens årsbok
FBV	Från Bygd och Vildmar, Vildmark
HKA	Hortlax kyrkoarkiv
HLA	Härnösands landsarkiv
KÅ	Kyrkohistorisk årsskrift
LDA	Luleå domkapitels arkiv
LFA	Luleå folkrörelsearkiv
MTBB	Missions-Tidning Budbäraren
NA	Norrbottens Allehanda
NELU	Norrbottens evangelisk Lutherska ungdomsförbund
NK	Norrbottens-Kuriren
NP	Norrbottens-Posten
NTU	Nordisk Teologisk uppslagsbok
PAMF	Piteå Arbetarmissionsförening
PAP	Privata arkiv, Piteå
PLKA	Piteå landsförsamlings kyrkoarkiv
PLMF	Piteå landsförsamlings missionsförening
PMP	Prästmötesprotokoll
PSUF	Piteå sockens ungdomsförbund
PT	Piteå-Tidningen
SCA	Svenska Cellulosa Aktiebolaget
SFA	Skellefteå folkrörelsearkiv
SKT	Svensk kyrkotidning
SSA	Stockholms stadsarkiv
SUP	Storstrands ungdomshems protokoll
UFA	Umeå folkrörelsearkiv
UT	Ungdomstiden
USB	Umeå stadsbibliotek
UUB	Uppsala universitetsbibliotek
VELU	Västerbottens evangelisk lutherska ungdomsförbund.
VLMU	Västerbottens läns missions- och ungdomsförbund.

VM Vårt Missionsblad
ÄA Ärkebiskopens arkiv

Personregister

von Ahn, J. 119
Ahnquist, M.J. 113
Ahlberg, P.A 34, 52, 53
Allard, C.A. 75, 150, 176
Andersson, A. 90, 119
Andersson, G. 69
Andersson, H. 128
Andersson, Y. 120, 183, 225, 226
Andreasen 210, 221
Andring, G. 133, 164
Arndt, J. 22
Askmark, R. 244
Aspberg, E.A. 91, 101, 102, 109, 110, 117, 126, 127, 140–142, 149, 159, 177, 256
Asplund, K. 109, 127
Asplund, V. 118, 138
Aulén, G. 179
Axelsson, A.J. 63

Backlund, E. 117, 118, 169, 181, 185, 198, 201, 207, 210, 211, 218, 219–221, 225, 226, 228, 241, 244, 245, 246
Barth, K. 179
Beckman, A.F. 36, 38, 41, 42
Behrens, S. 237
Berg, C. 63, 64, 70, 112, 113
Bergling, M. 178, 179
Bergling, R. 18
Berglund, A. 63
Berglund, J. 44, 69
Berglund, N. 91
Bergquist, O. 77, 97, 119, 122, 144, 169, 170, 177
Bergström, B. 185
Bergström, E. 37
Bergström, F. 118
Bergvall, A. 90
Bernspång, E. 234
Björk, K. 196, 228
Björkquist, J.E. 75, 76
Björkman, A. 83, 88, 89, 90, 91, 93, 94
Björnegård, M. 183
Bodin, S. 207, 237
Boström, S. 138
Brandell, O. 23
Brandell, P. 22, 32, 47, 68
Brandell, S. 32, 51, 64, 67–69, 71, 255
Brilioth, Y. 205, 206, 219
Brodén, P. 237
Brännström, Ola 210, 211, 212
Brännström, Olaus 199, 247, 248, 251
Brännström, Å 240
Burman, O. 22
Byström, E 120, 123, 184, 195, 197–201, 205, 217–220
Byström, L. 184
Bäckström, A 50

Carlsson, A. 108
Carlsson, N.J. 52, 53, 55
Carlsson, Th. 211
Cederlund, W. 118, 142
Clausén, J. 24, 40
Christophersson, A. 39

Dahlberg, J. 25, 28, 75
Dahlberg, N. 115, 142, 143, 149, 192, 193, 195, 196, 202, 203, 205, 208, 219, 220, 231
Dahlberg, F. 63
Dahlbäck, Folke 217
Dahlsten, G. 178, 179
Dahlström, K. 106
Danielsson, C.J. 47, 50
Degerman, A. 183
Degerman, C.O. 144, 145, 162, 183, 195, 198, 199, 223, 224
Degermark, N.A. 37

Edén, G. 44, 47
Edqvist, C. 120
Edström, A. 81, 87
Edström, C. 133, 169
Eeg-Olofsson, A. 182
Ekbäck, J. 183, 199, 234
Eklund, J.A. 73, 99
Eklund, U. 211
Engberg, A. 43
Engberg, R. 43
Engelmark, A. 211
Engström, A. 138
Engström, E. 172, 186

Eriksson, Th. 240
Ersson, J. 38
Ersson, P. 25, 27
von Essen, H.H. 66

Fallman, G. 247
Forsberg, A. 106
Forsberg, E. 127
Forsberg, P. 127
Forslund, L. 107
Forsman, J.W. 70, 122, 113
Franzén, F.M. 25
Friedrichsen, A. 179, 181, 184, 187
Fritzell, E. 167
Furberg, Alfred 167, 168, 170, 186, 205, 207, 220, 256
Furberg, Anders 69
Furberg, T. 31, 35
Fällström, K.A. 171, 183, 191, 196, 197, 201, 256

Genberg, G. 55
Gerhardsson, G. 26, 27, 28
Giertz, B. 181, 182, 184, 185, 187, 197, 198, 200, 217, 244, 245
Grahn, B. 60
Grahn, Th. 22, 28
Granberg, R. 92
Granlund, I.M. 24
Grape, A. 76
Grape, I 24, 26, 40, 42, 76
Grape, Z. 76
Grubb, A. 20
Gröhn, Å. 178, 179, 186, 246
Gustafsson, B. 251
Gustafsson, K. 150, 176
Gustafsson, I 106
Gustafsson, P.A. 113, 167, 186
Gustafsson, S. 106
Gyllengahm, F.E. 37, 38, 44, 69

Hagner, J. 115, 211
Hallesby, O. 178
Hartman, O. 182, 184, 217
Hedquist, J. 132, 133, 145, 147, 250
Hellman, J. 49, 63
Hellström, L. 105, 149
Henschen, L.V. 30, 46
Hesselgren, B. 24
Holmberg, J. 90
Holmbom, S. 232
Holmström, G. 199
Holmström, J. 167
Holmström, M. 143
Holmström, S. 178, 179, 187, 203
Hultgren, G. 203, 208, 243
Hylander, I. 244
Hülphers, A. 17
Håkansson, A. 115
Hägglund, A.E. 146
Hällgren, A.G. 38, 69
Högman, C.O. 63
Högström, P. 26
Högström, P.E. 26
Höijer, A.F.E. 45
Höijer, A. 45
Höijer, G. 45–63, 65–68, 70, 74, 76–78, 101, 104, 112, 238, 255
Höijer, M. 60
Höijer, R. 47, 59, 60
Hörnström, G. 76, 78, 79, 81, 99, 125

Isaksson, O. 117

Johansson, Albert 211
Johansson, August 151
Johansson, F. 142, 248
Johansson, K. 80, 82, 86, 93, 125, 140, 141, 152
Johansson, M. 52, 61, 95
Johansson, P. 108, 148, 193, 212
Jonae, G. 19
Jonsson, A. 146
Jonsson, E. 171, 183
Jonsson, F. 200
Jonsson, S. 80, 81
Jonzon, B. 80, 157, 159, 188, 191–196, 199, 200–203, 208, 209
Josefsson, G. 244, 246

Kallioniemi, S. 120
Karlsson, A. 117
Karlsson, J.A. 115, 196, 202, 203, 207
Kihlström, G. 116, 117, 118, 134, 162, 163, 185, 192, 196, 211
Kiörning, O. 15
Kolmodin, A. 113, 115, 150, 176

Landgren, L. 54, 75
Landon, J. 106
Larsson, A. 26, 27, 28, 44
Larsson, H. 120
Larsson, E. 203

Levander, E. 115, 124, 125, 170
Lidman, J. 83, 89, 92
Lidman, Z. 53
Lidström, N. 49, 54–56, 61–64, 101, 105
Lindberg, T. 104, 105, 137, 210
Lindfors, A. 66
Lindfors, J. 63, 69
Lindholm, L. 69
Linell, K. 118, 138
Linell, T. 107
Lindkvist, J.A. 93
Lindmark, H. 151
Lindmark, J. 124
Lindmark, L. 52–54, 69
Lindmark, Z. 52–54, 69
Lindroth, Hj. 182, 185, 187
Lindström, A. 183, 203
Lindström, L. 110, 124, 139, 143, 144, 147, 149, 150
Lindström, P.G. 184, 185, 224, 225
Lodin, S. 178, 203
Lundberg, A. 83
Lundberg, H. 199, 212
Lundberg, J. o E. 38, 101
Lundborg, H.J. 211
Lundgren, E. 129
Lundgren, O. 195
Lundholm, Th. 235, 237
Lundman, A. 107, 137
Lundman, G. 128
Lundman, W. 108
Lundmark, B. 118
Lundmark, J. 117, 209, 220, 227
Lundström, Algot 90
Lundström, Axel 83, 88, 92
Lundström, E. 118
Lundström, G. 138
Lundström, H. 118
Lundström, J. 128, 148
Lundström, J.P. 117, 124
Lundström, N. 23
Långström, E. 105
Löfstedt, E.J. 49, 56, 57, 80, 82, 86, 88, 91, 92, 93, 95, 104, 105, 140, 152
Lönngren, O. 37
Lövgren, N. 73, 74, 99

Mansfield, L. 211
Markgren, A. 47, 60, 97
Marklund, Alvar 117, 153
Marklund, Anselm 83
Marklund, H. 124
Marklund, K. 126, 128
Melander, Y. 79
Montelius, K.J. 65, 140
Mossberg, K. 227, 247
Moritz, C. 113

Nilsson, B. 117, 214
Nilsson, E. 107, 126
Nilsson, I. 246, 248
Nilsson, J.M. 167, 168, 191
Nilsson, N.O. 227
Nilsson, R. 88, 125, 134
Nilsson, T. (kpr) 164, 183, 192, 193, 234
Nilsson, T. (red) 177, 186, 241, 242, 244, 245, 252–254
Nilsson, Å 128
Nordberg, N.J. 86–89, 91, 93, 94, 112, 140–142
Nordberg, O. 63
Norde, M. 183, 191
Nordin, J. 101, 102
Nordgren, J. 122
Nordlander, A. 186, 253, 254
Nordlander, N. 43, 68
Nordsten, N. 45, 49, 101
Nordvall, J. 23
Norrman, O. 44, 67
Nyberg, J. 83, 86–90, 95, 146
Nygren, Alfred 65, 74–82, 89, 95, 96, 99, 119, 125, 149, 217
Nygren, Anders 178, 179, 187, 256
Nygren, Jonas 42, 43, 50
Nygren, Josef 167, 170, 186, 196, 207, 237
Nygren, W.R. 37
Nylander, G.
Näsvall, I. 23
Nätrin, E. 26

Odeberg, H. 178, 179, 256
Olofsson, A. 128, 143, 144, 147, 152, 153
Olofsson, O. 144
Olofsson, S. 138
Onsäter, S-A 227

Persson, A. 130
Persson, N. 117
Persson, Näs Pehr 37, 44, 216
Perttu, Ebba 120
Pettersson, J.A. 108

Pettersson, J. 118
Pettersson, H. 128
Pettersson, Maja 121
Pettersson, Martin 151

Rang, E. 82, 100, 101, 107, 114, 115, 137–139
Renkvist, K.A. 78, 79, 87, 95, 117, 118, 127, 137
Renkvist, M. 85, 127, 137
Renlund, U. 183
Rinnman, J. 115
Risberg, B. 107
Risberg, J. 23
Risberg, S. 128
Riström, J 27
Rodén, N. 178
Rosendal, G. 227
Rosenius, A. 22, 23, 24, 28, 109
Rosenius, C.O. 28, 30, 35, 36, 46, 53, 225, 227
Rudin, W. 31, 32, 189
Rönnbäck, A. 221, 222, 224, 237

Samuelsson, L. 251
Sandberg, A.J. 63
Sandberg, H. 159
Sandberg, T. 134
Sandell-Berg, L. 115
Sandin, A. 65–67, 81, 83, 84–96, 104, 112, 119, 131–133, 139–142, 146, 153, 157, 158, 161, 162, 176, 256
Sandin, B-O 237, 243
Sandin, J. 65
Sandler, R. 81
Sandlund, A. 138
Sandlund, E. 93
Sandström, A. 146, 147
Selander, J. 110, 111, 117, 149
Sehlstedt, H. 23
Sellin, J. 63
Silén, E. 120
Sjöberg, F. 248
Stark, S. 151
Stenlund, J. 167
Stenvall, E. 138
Stenvall, L. 138
Stjernberg, P. 40, 41, 42
Stjärne, P. 115
Stockhaus, B. 107
Stockhaus, F.A. 104
Ström, N. 26
Ström, Å. 182
Strömgren, V. 183, 199
Stålberg, E. 23
Sundström, S. 92
Svanteson, A. 208
Svartengren, Th. 47, 113, 167
Svensson, A.B 206
Svensson, E. 93
Svensson, J. 93, 151
Svensson, P. 150
Svensson, S. 151
Sylvander, J. 24, 27, 28
Södergren, V. 188
Söderlind, J. 97, 171, 174

Thurfjell, E. 228, 234, 243, 245
Tjärnkvist, G. 44, 69

Utterström, J. 117

Waldenström, PP. 31, 42
Waernér, O. 120, 169
Valen-Sendstad, O. 179, 180, 185, 187, 200, 256
Wallin, O. 203, 234
Wassner, N. 171, 183
Wennberg, G. 118, 138
Wennkvist, C.J. 49
West, A. 124
Vesterlund, A. 92, 127
Vesterlund, M. 63, 92
Westman, E. 222
Viberg, E. 117
Wiberg, T. 239, 252, 253
Widström, C.U. 102
Wiking, B. 248
Wiklund, E. 128, 183, 199, 210
Viklund, O. 124, 146, 147, 149, 185, 210, 219
Vikstén, Arvid 145, 146
Viksten, Axel 128
Vikström, A. 90
Wåhlin, E.F. 48, 63
Wåhlin, L.P. 28, 35–45, 50, 53, 55, 63, 79
Vännman, A. 91, 92, 112, 126–128, 144, 157, 169, 170

Ysander, T. 203

Zakrisson, J. 39, 69

Åberg, S. 178
Åkerström, A. 146
Åström, P. 183, 200

Öberg, H. 107
Öhlund, U. 250, 251
Öhstedt, G. 47
Ökvist, A. 145, 146, 147
Örnberg, O. 26

Förhållandet mellan Svenska kyrkan och Evangeliska Fosterlandsstiftelsen har under mer än hundra år varit föremål för diskussion. Ett flertal undersökningar har behandlat utvecklingen av relationerna på riksplanet fram till nuvarande tid.

I denna doktorsavhandling analyseras utvecklingen av relationerna mellan Kyrkan och EFS i en av Stiftelsens numerärt starkaste bygder, pitebygden i södra Norrbotten, där skeendet tidvis varit ganska dramatiskt och tillspetsat. Vi får följa utvecklingen från samhörighet till separation fram till försök att finna en ny samverkan.

Parallellt med det som händer i pitebygden jämförs fortlöpande utvecklingen i den angränsande skellefteåbygden, där relationerna mellan Kyrkan och EFS utvecklar sig helt annorlunda.

Denna undersökning på "gräsrotsnivå" har intresse inte bara för fackmän utan i hög grad för kyrkfolk, stiftelsefolk och andra i de berörda bygderna, för präster och predikanter som haft kontakt med utvecklingen, för kyrkoledning och stiftelseledning och för frikyrkofolk på olika nivåer.

Men också alla som har intresse för ekumenik, har nytta och glädje av denna avhandling, som beskriver de mekanismer som är förhanden i utvecklingen både mot separation och samverkan.

Skeab
33-0881-4

Offsetcenter ab
Uppsala 1979